

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN DOĞU SINIRI:
İSLAM-BİZANS İLİŞKİLERİ
(863-969)

Doktora Tezi

Törebey GÜNAYDIN

Ankara, 2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI**

**BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN DOĞU SINIRI:
İSLAM-BİZANS İLİŞKİLERİ
(863-969)**

Doktora Tezi

Törebey GÜNAYDIN

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. İlhan ERDEM**

Ankara, 2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN DOĞU SINIRI:
İSLAM-BİZANS İLİŞKİLERİ
(863-969)**

Doktora Tezi

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. İlhan ERDEM**

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1. Prof. Dr. İlhan ERDEM**
- 2. Prof. Dr. Murat KEÇİŞ**
- 3. Prof. Dr. Mustafa DAŞ**
- 4. Prof. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU**
- 5. Doç. Dr. Mert KOZAN**

**Tez Savunması Tarihi:
14.07.2025**

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. İlhan ERDEM'in danışmanlığında hazırladığım “BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN DOĞU SINIRI: İSLAM-BİZANS İLİŞKİLERİ (863-969)” (Ankara, 2025) tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

28.07.2025

Törebey GÜNAYDIN

ÖNSÖZ

Tezimiz, Bizans İmparatorluğu'nun Abbasilere, Tolunoğullarına, Sacoğullarına, Ermenilere, İhşidilere ve Hamdanilere karşı Doğu hududunda 863 ve 969 seneleri aralığında yürüttüğü siyasi ve askeri mücadeleleri konu edinmektedir. Anadolu'da, Ermeniye/Armenia'da ve Kuzey Suriye'de cereyan eden bu siyasi ve askeri hadiseler, Bizans İmparatorluğu'nun uyguladığı siyaset temelinde kronolojik ve topografik düzleme yerleştirilerek üç ana başlık altında tetkik edilmiştir.

İlk bölüm, Bizans İmparatorları I. Basileios ve VI. Leon'un hakimiyet devrini kapsamakta ve Anadolu'da Bizans'ın üstünlük arayışını askeri ve idari gelişmeler vasıtasıyla tarif etmektedir. İkinci bölüm; İmparator Aleksandros, İmparatoriçe Zoe Karbonopsina ve I. Romanos Lakapenos'un iktidar süreçlerinde taarruz siyaseti temelinde Bizans'ın Anadolu'da üstünlüğü ele geçirmesini incelemektedir. Üçüncü ve son bölümde ise İmparator VII. Konstantinos'un (tek başına hakimiyet devri), II. Romanos'un ve II. Nikephoros Phokas'ın iktidarı altında Bizans'ın topyekun taarruz siyasetine geçişi, bu siyasete eşlik eden yeni idari ve askeri yapılanmalarla ortaya konmaktadır. Böylelikle tezimizde Bizans İmparatorluğu'nun 863-969 seneleri aralığında Doğu hududunda tatbik ettiği siyasetin “üstünlük arayışı,” “taarruz” ve “topyekun taarruz” eğilimleri çerçevesinde devamlılık arz eden yönleri tespit edilerek vurgulanmıştır.

Tezimizde nihai hedefimiz, Türklerin Anadolu'ya girdiği XI. yüzyılda da Bizans siyasetine hakim olan “topyekun taarruz” eğiliminin hangi koşullar altında ve ne vakit uygulamaya konulduğunu kronolojik ve topografik düzlemde tespit etmektir.

Tezimizin kapsadığı geniş coğrafyayla paralel olarak çok farklı dillerde kaleme alınmış çağdaş çalışmalara ulaşmamıza ve yorumlamamıza yardımcı olan Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU'ya, Prof. Dr. İlyas GÖKHAN'a, Doç. Dr. Mert KOZAN'a,

Doç. Dr. Sadık HACI'ya, Arş. Gör. Dr. Sait Emre ÇİFTÇİ'ye ve değerli eşim Doç. Dr. Meryem DOYGUN GÜNAYDIN'a saygılarımı ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Son olarak, tarih ilminin temel niteliklerini ve yöntemlerini bana öğreten; tarihi olayları geniş bir bakış açısıyla değerlendirme yetisi kazanmamda emeği bulunan kıymetli hocam Prof. Dr. İlhan ERDEM'e saygı ve şükranlarımı sunarım.

Törebey GÜNAYDIN

Ankara 2025



İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR	v
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

BİZANS'IN ANADOLU'DA ÜSTÜNLÜK KURMA GİRİŞİMLERİ

1.1. Bizans-İslam Sınırında Pavlikanlar ve Armenia.....	58
1.2. Pylai Kilikias'ta Savaş ve Diplomasi	67
1.3. Hudutta Bir Kırılma: Merc el-Uskuf Savaşı ve Armenia Üzerindeki Bizans Tesiri.....	69
1.4. Tephrike'nin Düşüşü ve I. Basileios'un Aşağı Fırat'a Uzanan Seferi.....	76
1.5. Samerra'daki Kargaşa'nın Batı Sugur'a Yansımaları.....	83
1.6. İmparator I. Basileios'un Germanikeia ve Adata Kuşatmaları.....	87
1.7. Batı Sugur'da Bizans ve Tolunoğulları Mücadelesi	92
1.8. İmparator I. Basileios'un Armenia ile Temasları.....	99
1.9. İmparator VI. Leon'un Thema ve Kleisoura Düzenlemeleri.....	101
1.10. Batı Sugur'da Tolunoğlu Hakimiyeti ve Bizans'ın Theodosiopolis Saldırısı	107
1.11. Tolunoğulları'nın Batı Sugur'da Hakimiyet Kaybı ve Nikephoros Phokas'ın Batı Sugur Harekatı.....	110
1.12. Abbasi Halifesi Mutazıd'ın Batı Sugur Harekatı.....	114
1.13. Bizans'ın Tekes/Tekis Arazisini İlhakı, Taron ve Theodosiopolis'e Baskısı.....	116
1.14. Ateşkes ve Müzakere Gölgesinde Bizans-Abbasi Mücadelesi.....	124
1.15. Andronikos Dukas İsyanı	128
1.16. İmparator VI. Leon'un Anadolu'da Thema Düzenlemesi ve Akdeniz'de Karşı Hamleleri	133

2. BÖLÜM

BİZANS'IN TAARRUZ SİYASETİ

2.1. Bulgar Tehdidi Altındaki Bizans'ın Abbasiler ile Mücadelesi	140
2.2. I. Romanos Lakapenos'un İktidarı Devralışı ve Siyaseti	146
2.3. Bizans'ın Armenia'daki Askeri ve Diplomatik Faaliyetleri	150
2.4. Bulgar ve Karmati Baskısı Altında Bizans-Abbasi İlişkileri	154
2.5. Bizans'ın Armenia'daki Faaliyetleri ve Kaysi Emirliği'ne Karşı Harekatı.....	157

2.6. Bizans'ın Melitene'de Artan Nüfuzu.....	163
2.7. Sacoğulları ve Hamdaniler Öncülüğünde Bizans'a Karşı Saldırıları	170
2.8. İktidar Krizleri ve Melitene'nin Kalıcı Şekilde Zaptı	173
2.9. Batı Sugur'da Barış ve Doğu Sugur'da Seyfüddevle Ali'nin Seferleri.....	178
2.10. Thedosioupolis'in Düşüşü ve Seyfüddevle Ali'nin Armenia Hakimiyeti	181
2.11. Hamdanilerin Bağdat'a Odaklanması ve Bizans'ın Cezire'ye Seferleri	186
2.12. Romanos Lakapenos Devrinde Thema Düzenlemeleri	191

3. BÖLÜM

BİZANS'IN TOPYEKUN TAARRUZ SİYASETİ

3.1. I. Romanos'un İmparatorluk Tahtından İndirilişi ve Seyfüddevle Ali'nin Khalep'e Yerleşmesi.....	197
3.2. Ateşkes Dönemi'nde Bizans ve Hamdaniler	202
3.3. Bizans'ın Kuzey Suriye ve Theodosiopolis Seferleri.....	205
3.4. Seyfüddevle Ali'nin Büyük Seferi.....	208
3.5. Seyfüddevle Ali'nin Önü Alınamayan Başarıları	213
3.6. Skholon Domestikosu Bardas Phokas'ın Mağlubiyetleri	218
3.7. Strategos İoannes Tzimiskes'in Mağlubiyeti ve Vali Ebu'l-Aşar'ın Tutsaklığı	220
3.8. Hamdani Direnişinin Sarsılışı.....	224
3.9. Bizans'ın İleri Harekatları ve Leon Phokas'ın Belirleyici Galibiyeti	228
3.10. Nikephoros Phokas'ın Kilikia ve Kuzey Suriye Seferleri	233
3.11. Khalep'in İşgali	236
3.12. Doğu Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas'ın İmparator Oluşu.....	239
3.13. Kilikia'ya Bizans Saldırıları	243
3.14. Kilikia'nın Düşüşü.....	246
3.15. Antiokheia'ya Yönelik Baskı ve Taron'un Düşüşü	250
3.16. II. Nikephoros Phokas'ın Doğu Seferi ve Antiokheia'nın Zaptı	254
3.17. Bizans-Halep Emirliği Hudunun Tayini	258
SONUÇ	266
KAYNAKÇA.....	277
EKLER.....	307
ÖZET	333
ABSTRACT	334

KISALTMALAR

ANRW: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, Berlin/New York, 1972-1996.

AIEO: *Annales de l'Institut d'Études Orientales de la Faculté des Lettres d'Alger*, Cezayir, 1934-1962.

BAB: *Bulletin de la Classe des Lettres de l'Académie Royale de Belgique*, Brüksel, 1919-2014.

Benešević Taktikonu: “Le Taktikon Benešević”, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, ed. ve çev. Nikolaos Oikonomides, Éditions du Centre national de la recherche scientifique, Paris, 1972, s.245-253.

BMGS: *Byzantine and Modern Greek Studies*, Cambridge, 1975-.

BSI: *Byzantinoslavica*, Prag, 1929-.

Byz: *Byzantion: Revue internationale des études byzantines*, Brüksel, 1924-.

Byzance et les Arabes, C.I: Alexander Alexandrovich Vasiliev, *Byzance et les Arabes: La dynastie d'Amorium (820-867)*, ed. ve çev. Henri Grégoire ve Marius Canard, *Le Corpus Bruxellense de l'Histoire Byzantine*, C.I, Éditions de l'Institut de philologie et d'histoire orientales, Brüksel, 1935.

Byzance et les Arabes, C.II/1: Alexander Alexandrovich Vasiliev, *Byzance et les Arabes: La dynastie macédonienne (867-959)*, ed. ve çev. Marius Canard, *Le Corpus Bruxellense de l'Histoire Byzantine*, C.II/1, Fondation Byzantine, Brüksel, 1968.

Byzance et les Arabes, C.II/2: *Byzance et les Arabes*, C.II/2: Extraits des sources arabes, çev. Alexander Alexandrovich Vasiliev ve Marius Canard, *Corpus Bruxellense de l'Histoire Byzantine*, C.II/2, Éditions de l'Institut de philologie et d'histoire orientales, Brüksel, 1950.

ByzAustr: *Byzantina Australiensia*, Leiden, 1981-.

ByzF: *Byzantinische Forschungen*, Amsterdam, 1966-2021.

BZ: *Byzantinische Zeitschrift*, Münih, 1892-.

C.: Cilt.

CFHB: *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, Washington/Viyana/Berlin Serileri, 1975-.

CSHB: *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonn, 1828-1897.

Çev.: Çeviren.

DAI: Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae (CFHB)*, Washington Serisi, C.I, ed. Gyula Moravcsik, çev. Romilly J.H. Jenkins, Dumbarton Oaks, Washington, 1993.

De Cer.: Constantinus Porphyrogenitus, De Cerimoniis Aulae Byzantinae, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (CSHB)*, C.XVI, ed. Johann Jacob Reiske, Bonn, 1829.

De re militari: Three Byzantine Military Treatises, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae (CFHB)*, Washington Serisi, C.XXV, ed. ve çev. George T. Dennis, Dumbarton Oaks, Washington, 1985, s.241-329.

De Thema.: Constantinus Porphyrogenitus De Thematatibus et De Administrando Imperio, ed. Immanuel Bekker, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (CSHB)*, C.XVIII, Bonn, 1840, s.11-64.

De Velitatione: Three Byzantine Military Treatises, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae (CFHB)*, Washington Serisi, C.XXV, ed. ve çev. George T. Dennis, Dumbarton Oaks, 1985, s.144-239.

İA: *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.I- XLIV (EK I-II), İstanbul, 1988-2016.

DOP: *Dumbarton Oaks Papers*, Washington, 1941-.

Eastern Turkey: Thomas Alan Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*, C.I-IV, The Pindar Press, Londra, 1987-1990.

Ed.: Editör.

EI¹: *The Encyclopaedia of Islam*, Birinci Edisyon, C.I-IV, Brill, Leiden, 1913-1936.

EI²: *The Encyclopaedia of Islam*, İkinci Edisyon, C.I-XII, Brill, Leiden, 1954-2004.

Escorial Taktikonu: “Le Taktikon de l’Escorial”, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, ed. ve çev. Nicolas Oikonomides, Éditions du Centre national de la recherche scientifique, Paris, 1972, s.263-277.

Genesios: Iosephi Genesii Rerum Libri Quattuor, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae (CFHB)*, Berlin Serisi, C.XIV, ed. Anni Lesmüller-Werner ve Hans Thurn, de Gruyter, Berlin/New York, 1978.

Haz.: Hazırlayan.

IAS: John Bagnell Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century: With Revised Text of the Kletorologion of Philotheos*, Oxford University Press, Londra, 1911.

İA: *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C.I-XIII, İstanbul, 1940-1987.

JHS: *The Journal of Hellenic Studies*, Londra, 1880-.

JÖB: *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, Viyana, 1951-.

JRAS: *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Londra, 1824-.

Köylerimiz: *1 Mart 1968 Gününe Kadar Köylerimiz*, T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1968.

Leon. Diac.: Leonis Diaconi Caloënsis Historiae libri decem et liber de velitatione bellica Nicephori Augusti, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (CSHB)*, C.XI, ed. Carl Benedict Hase, Bonn, 1828, s.1-178.

Maçoudi, Les Prairies: Maçoudi, *Les Prairies d'or*, C. II, ed. ve çev. Barbier de Meynard ve Pavet de Courteille, Imprimerie impériale, Paris, 1863; C.VII, ed. ve çev. Barbier de Meynard, Imprimerie nationale, Paris, 1873; C. VIII, ed. ve çev. Barbier de Meynard, Imprimerie nationale, Paris, 1874; C. IX, ed. ve çev. Barbier de Meynard, Imprimerie nationale, Paris, 1877.

Mesudi, et-Tenbih: Mesudi, “et-Tenbih ve'l-İşraf”, çev. Mithat Eser, *Ankara Okulu Yayınları İslam Klasikleri*, C.XXII, ed. Mehmet Azimli, Ankara, 2020.

ODB: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C.I-III, ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York-Oxford, 1991.

Osmanlı Yer Adları: *Osmanlı Yer Adları*, Haz. Tahir Sezen, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2017.

Philotheos Kletorologionu: “Le Traité de Philothée”, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, ed. ve çev. Nikolaos Oikonomides, Éditions du Centre national de la recherche scientifique, Paris, 1972, s.65-235.

Pse. Sym. Magis.: Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, ed. Immanuel Bekker, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (CSHB)*, C.XLV, Bonn, 1838, s.601-760.

RE: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1894-1978.

REA: *Revue des études arméniennes*, Paris, 1920-.

REB: *Revue des études byzantines*, Paris, 1897-.

S.: Sayfa.

Scylit.: Ioannis Scylitzae, Synopsis Historiarum, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae (CFHB)*, Berlin Serisi, C.V, ed. Hans Thurn, de Gruyter, Berlin, 1973.

Ser.: Seri.

SOAS: *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Londra, 1917-.

Sy.: Sayı.

Sym. Magis.: Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae (CFHB)*, Berlin Serisi, C.XLIV/1, ed. Staffan Wahlgren, de Gruyter, Berlin, 2006.

Tabari: *The History of al-Tabari*, C. XXXIV, çev. Joel L. Kraemer, ed. Ehsan Yarshater, State University of New York Press, Albany New York, 1989; C.XXXV, çev. George Saliba, ed. Ehsan Yarshater, State University of New York Press, Albany New York, 1985; C.XXXVI, çev. David Waines, ed. Ehsan Yarshater, State University of New York Press, Albany New York, 1992; *The History of al-Tabari*, C.XXXVII, çev. Philip M.

Fields, ed. Ehsan Yarshater, State University of New York Press, Albany New York, 1987; C.XXXVIII, çev. Franz Rosenthal, ed. Ehsan Yarshater, State University of New York Press, Albany New York, 1985.

Theop. Con.: Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, ed. Immanuel Bekker, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (CSHB)*, C.XLV, Bonn, 1838, s.1-481.

Thk.: Tahrîk.

TIB, C. II: Friedrich Hild ve Marcell Restle, *Tabula Imperii Byzantini*, C.II: Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos), ed. Herbert Hunger, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Viyana, 1981.

TIB, C. IV: Klaus Belke, *Tabula Imperii Byzantini*, C.IV: Galatien und Lykaonien, ed. Herbert Hunger, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Viyana, 1984.

TIB, C. V: Friedrich Hild ve Hansgerd Hellenkemper, *Tabula Imperii Byzantini*, C.V: Kilikien und Isaurien, ed. Herbert Hunger, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Viyana, 1990.

TIB, C. XV: Klaus-Peter Todt ve Bernd Andreas Vest, *Tabula Imperii Byzantini*, XV: Syria (Syria Prôtē, Syria Deutera, Syria Euphratēsia), Viyana, 2014.

TM: *Travaux et mémoires*, Paris, 1965-.

TTK: *Türk Tarih Kurumu*, Ankara, 1935-.

“Uspenskiy Taktikonu”: “Le Taktikon Uspenskij”, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, ed. ve çev. Nikolaos Oikonomides, Éditions du Centre national de la recherche scientifique, Paris, 1972, s.49-63.

Vita Basilii Imperatoris, çev. Ševčenko: Theophanis Continuati Liber V Vita Basilii Imperatoris, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae (CFHB)*, Berlin Serisi, C.XLII, ed. ve çev. Ihor Ševčenko, de Gruyter, Berlin/Boston, 2011.

VV: *Vizantiiski Vremennik*, Moskova, 1894-.

Yay.: Yayınevi.

ZDPV: *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*, Bonn, 1878-.

ZRVI: *Zbornika Radova Vizantoloskog Instituta*, Belgrad, 1952-.

GİRİŞ

1) Kaynak Eserler

A) Grekçe Kaynak Eserler

A.1.) İmparator VII. Konstantinos'un Öncülüğünde Kaleme Alınan Eserler

842-867 yılları arasında hüküm süren İmparator III. Mikhael'den, İmparator II. Romanos'un (959-961) iktidarının başlarına kadar uzanan dönemde kaleme alınan Grekçe kaynak eserlerin büyük bir kısmı, doğrudan İmparator VII. Konstantinos'un (913-959) kaleminden çıkmış veya onun gözetimi altında yazılmıştır. İmparator VII. Konstantinos'un tarihyazımı başta olmak üzere imparatorluk idaresinin ve ritüellerinin işleyişine dair ilgisi ve üretimi, İmparator'un karakteriyle ve hakimiyet devrindeki sarsıcı hadiselerle şekillenmiştir. İmparator VII. Konstantinos, İmparator VI. Leon'un dördüncü evliliğini yaptığı Zoe Karbonopsina'dan 905 senesinde dünyaya geldi. Onun doğumu, İmparator VI. Leon ile Zoe Karbonopsina'nın evliliğine meşruiyet kazandırmayı amaçlayan bir krizi (tetragamy) tetikledi.¹ VI. Leon'un tek varisi olan VII. Konstantinos'un erken yaşlarını gölgeyen bu meşruiyet sorunu, onun 15 Mayıs 908'de ortak imparator ilan edilmesiyle çözümlendi. Fakat doğuştan itibaren hastalıklara karşı bünyesi zayıf olan VII. Konstantinos, babasının ölümünün ardından önce amcası İmparator Aleksandros (912-913) tarafından ardından annesi Zoe Karbonopsina ve Patriarkhes Nikolaos Mystikos tarafından 919 senesine kadar iktidardan uzak tutuldu. 920'den 944 senesine kadar ise I. Romanos Lakapenos, imparatorluğun yegane hakimi oldu ve VII. Konstantinos iktidarda söz sahibi olamadı. Nihayetinde Lakapenos

¹ Alfred Rambaud, *L'Empire grec au dixième siècle: Constantin Porphyrogénète*, Librairie A. Franck, Paris, 1870, s.5-8; Aleksander Kazhdan, *A History of Byzantine Literature (850-100)*, National Hellenic Research Foundation - Institute for Byzantine Research, Atina, 2006, s.133.

Ailesi'ni tasfiye etmeyi başardığı 945 senesi itibarıyla yaklaşık 40 yaşında iktidarı tek başına devraldı ve imparatorluk idaresini vefat ettiği 959 senesine kadar sürdürdü.²

VII. Konstantinos, ömrünün yalnızca son 15 yılı süresince gerçek anlamda iktidarda söz sahibi olabildi. Bu sayede hayatının ekseriyetini aldığı esaslı eğitim temelinde tarih, sanat ve edebiyat ile ilgilenerek geçirebildi ve aşağıda zikredeceğimiz mühim eserlerin kaleme alınmasına öncülük etti.³

A.1.1.) Vita Basilii Imperatoris / Theophanes Con.'un V. Kitabı

Üç ana bölümden oluşan Theoph. Con. başlıklı eserin ikinci bölümünü V. Kitap teşkil eder ve İmparator I. Basileios'un hayatını konu edinir. Bu eserin ana başlığı tam olarak “*Merhum İmparator Basileios'un hayatı ve faaliyetlerine dair tarihi anlatı; ki onu Tanrı [inayeti]yle Romalıların İmparatoru [olan] ve onun oğlu [bulunan] Konstantinos çeşitli anlatılardan derleyerek yazara emanet etti*” şeklindedir.⁴ Eserin yazarı bilinmediği gibi türü bakımından da kronolojik tarih yazımı (khronographia), biyografi (vita), methiye (panegyric) ve aziz yaşamları (hagiography) türlerine tam anlamıyla uygun değildir. Makedon hanedanının kurucusu I. Basileios'un hayatı, eserde iki kısma ayrılarak tarif edilmiştir: I. Basileios'un 867'de imparator olmadan önceki ve imparator olduktan sonraki yaşamı. İlk bölümde I. Basileios, İmparator III. Mikhael'in tam zıttı ve ideal bir imparator olarak tasvir edilmektedir. İkinci bölümde ise İmparator

² A. Rambaud, *Constantin Porphyrogénète*, s.7-38; Romilly James Heald Jenkins, “General Introduction”, *DAI*, s.7-8; Arnold Toynbee, *Constantine Porphyrogenitus and His World*, Oxford University Press, New York-Toronto, 1973, s. 575-580

³ Hıdır Nezih Bamyacı, *Bizans İmparatoru VII. Konstantinos Porphyrogenitos, Dönemi ve Eserleri (913-959)*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa, 2023, s.117-135.

⁴ “ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΟΥ ΑΟΙΔΙΜΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΕΝ ΘΕΩΙ ΡΩΜΑΙΩΝ, Ο ΤΟΥΤΟΥ ΥΙΩΝΟΣ, ΦΙΛΟΠΟΝΩΣ ΑΠΟ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΑΘΡΟΙΣΑΣ ΔΙΗΓΗΜΑΤΩΝ ΤΩΙ ΓΡΑΦΟΝΤΙ ΠΡΟΣΑΝΕΘΕΤΟ”, *Theop. Con.*, V, s.211,12-17.

I. Basileios'un düzenlediği seferler ayrıntılı bir şekilde aktarılmaktadır. Özgün yapısıyla I. Basileios'un yaşamını konu edinen Theop. Con.'un V. kitabının VII. Konstantinos'un daha sonra kaleme alacağı tarih eserlerinin temelini teşkil ettiği düşünülmektedir. Nitekim Genesios'un *Regum Libri Quattuor* başlıklı eseri ve Theop. Con.'un I.-IV. kitapları İmparator I. Basileios'un hayatını konu edinen bu nüveyi tamamlamak için kaleme alınmıştır.⁵

Tezimizde Theop. Con.'un V. kitabı için Immanuel Bekker'in Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae'nin (CSHB) XLV. cildini oluşturan ve 211-353. sayfalar aralığında yer alan neşri kullanılmıştır.⁶ Ayrıca Ihor Ševčenko'nun Corpus Fontium Historiae Byzantinae'nin (CFHB) XLII. cildindeki metnin yeniden neşrini ve tercümesini ihtiva eden çalışmasından istifade edilmiştir.⁷

A.1.2) Genesios'un *Regum Libri Quattuor*'u

İmparator VII. Konstantinos, Tarihçi Theophanes'in IX. yüzyılda kaleme aldığı khronographia türündeki tarih eserinden sonra genel bir tarih anlatısı oluşturulmadığı için Bizans tarihyazıcılığında doğan boşluğu doldurmak için Genesios'u görevlendirdi. Bu görev doğrultusunda Genesios, Theophanes'in eserinin bittiği 813 senesinden 886 senesine kadar uzanan kronographia türünde tarih eseri kaleme aldı. Bu eser, dört imparatorun hakimiyet devrini kapsamakta ve dört bölüme ayrılmaktadır: 1) V. Leon (813-820); 2) II. Mikhael (820-829); 3) Theophilos (829-842) 4) III. Mikhael (842-867). Eserin dördüncü ve en uzun olan bölümünün bir kısmı Vita Basili'den alınan I.

⁵ A. Kazhdan, *Byzantine Literature*, s.137-144; Warren Treadgold, *The Middle Byzantine Historians*, Palgrave Macmillan, New York, 2013, 165-180.

⁶ Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, ed. Immanuel Bekker, *CSHB*, C.XLV, Bonn, 1838, s.211-353. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: *Theop. Con.*, V.)

⁷ Theophanis Continuati Liber V Vita Basilii Imperatoris, *CFHB*, Berlin Ser., C.XLII, ed. ve çev. Ihor Ševčenko, de Gruyter, Berlin/Boston, 2011. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: *Vita Basilii Imperatoris*, çev. Ševčenko)

Basileios'un hakimiyet devrine ait bilgiler içermektedir. Genesios'un eseri, Theoph. Con.'un ilk dört kitabında aktarılan bilgilerle örtüşmektedir. Bu sayede her iki eserin yazımında da aynı kaynak eserlerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Fakat Genesios, kullandığı kaynakların birçok bölümünü göz ardı etmiş ve anlatıyı dağınık bir şekilde yeniden düzenlemiştir. Bu eksiklikler nedeniyle ortaya çıkan bu eserden memnun kalmayan İmparator VII. Konstantinos, kronographia türünde yeni bir eser daha yazılmasına karar vermiştir.⁸

Çalışmamızda Anni Lesmüller-Werner ve Hans Thurn'un Corpus Fontium Historiae Byzantinae'nin (CFHB) XIV. cildini oluşturan neşri⁹ ve Anthony Kaldellis'in "Genesios on the Reigns of the Emperors" başlıklı tercümesi kullanılmıştır.¹⁰

A.1.3.) Theophanes Continuatus

İmparator VII. Konstantinos'un kararıyla Vita Basili temelinde yeni bir genel tarih anlatısı kaleme alındı ve bu suretle Theoph. Con.'un 813 ve 867 seneleri aralığındaki hadiseleri konu edinen ilk dört kitabı oluşturuldu. Bu ilk dört kitapta I. Basileios öncesindeki dört imparatorun hakimiyet devrine ait bilgiler, Genesios'un aktardıklarının neredeyse iki katı uzunluğundadır. Bu durum her iki eserde kullanılan kaynak eserlere Theoph. Con.'da daha fazla sadık kalındığına işaret etmektedir. Theoph. Con.'un ilk dört kitabına Vita Basili'nin (V. kitap) eklenmesiyle 813'ten 886 senesine kadar uzanan kesintisiz bir tarih anlatısı oluşturuldu. Daha sonraki süreçte 886-961

⁸ A. Kazhdan, *Byzantine Literature*, s.144-152; W. Treadgold, *The Middle Byzantine Historians*, s.180-188; Leonara Neville, *Bizans Tarihçileri ve Tarih Yazımı Rehberi*, Çev. Süha Konuk, Selenge, İstanbul, 2021, s.113-119.

⁹ Iosephi Genesii Rerum Libri Quattuor, *CFHB*, Berlin Ser., C.XIV, ed. Anni Lesmüller-Werner ve Hans Thurn, de Gruyter, Berlin/New York, 1978. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: Genesios, *Rerum Libri Quattuor*.)

¹⁰ Genesios on the Reigns of the Emperors, çev. Anthony Kaldellis, *Byzantina Australiensia (ByzAustr.)*, C. XI, Brill, Leiden/Boston, 2017. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: *Reigns of the Emperors*, çev. Kaldellis.)

seneleri aralığındaki hadiseler, Symeon Logothete'nin eseri temel alınarak kaleme alındı ve Theop. Con'un VI. kitabı olarak esere eklendi.

A.1.4) De Thematibus

İmparator VII. Konstantinos'a atfedilen eserler arasında yer alan De Thematibus başlıklı eser, imparatorluğun idari coğrafyasına dair tamamlayıcı bir eserdir. İhtiva ettiği bilgilerin ekseriyeti VI. yüzyıla ait kaynak eserlerden alınmıştır ve bu dönemdeki ahvali yansıtır. Bu duruma rağmen 17'si doğu eyaletlerinde, 12'si batı eyaletlerinde olmak üzere toplamda 29 Thema birimine ilişkin başlığa sahiptir ve nadiren de olsa güncel gelişmelere dair bilgiler barındırır. Eserde yer alan Thema listesinden anlaşıldığı üzere eserin 934-944 tarihleri arasında kaleme alındığı ekseriyetle kabul olunmuştur.¹¹ Çalışmamızda Immanuel Bekker'in Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae'nin XVIII. cildini teşkil eden eserinin 11-64. sayfalar aralığındaki neşri kullanılmıştır.¹² John Haldon'un "The De Thematibus ('on the themes') of Constantine VII Porphyrogenitus" başlıklı tercümesinden de istifade edilmiştir.¹³ Ayrıca eserin en güncel neşrini 1952 senesinde yayımlayan Agostino Pertusi'nin Themalar'a dair yorumlarını ihtiva eden bölümünden sıklıkla yararlanılmıştır.¹⁴

A.1.5) De Administrando Imperio

¹¹ John Haldon, "Introduction: The Text", *The De Thematibus ('on the themes') of Constantine VII Porphyrogenitus*, çev. John Haldon, Liverpool University Press, Liverpool, 2021, s.1-10; Aleksander Kazhdan, "De Thematibus", *ODB*, C.I, s.614-615.

¹² Constantinus Porphyrogenitus De Thematibus et De Administrando Imperio, ed. Immanuel Bekker, *CSHB*, C.XVIII, Bonn, 1840, s.11-64. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: Con. Porph., *De Thema*.)

¹³ The De Thematibus ('on the themes') of Constantine VII Porphyrogenitus, çev. John Haldon, Liverpool University Press, Liverpool, 2021. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: *De Thematibus*, çev. Haldon)

¹⁴ *Costantino Porfirogenito De Thematibus*, ed. Agostino Pertusi, Biblioteca Apostolica Vaticana, Tipografia Pio X, Roma, 1952.

Bu eser, İmparator VII. Konstantinos'un oğlu II. Romanos'a gelecekte imparatorluğu nasıl yöneteceğini öğretmek üzere 948 ile 952 yılları arasında hazırladığı veya gözetiminde kaleme aldirdığı pratik bir devlet idaresi el kitabıdır. Eser, önsözünde belirtildiğı üzere dört kısma ayrılmıştır¹⁵ ve toplam 53 bölümden müteşekkildir. Eserin en kapsamlı ve en önemli kısmı, 14. bölümden 46. bölüme kadar uzanan üçüncü kısımdır. 14. ve 42. aralığındaki bölümler, Bizans'ın hemhudut olduğı halkların uzak geçmişini coğrafyalarıyla birlikte tarif etmektedir. Fakat 43. bölümden 46. bölüme kadar uzanan kısım, De Administrando'nun özgün yanını ortaya koyan ve eserin kaleme alındığı dönemle çağdaş tarihi bilgiler içermektedir.¹⁶ Bu nedenle tezimizde Taron Prenslığı (43. Bölüm), Kaysi Emirliği (44. Bölüm), Gürcistan/İberia (45. Bölüm) ve Ardanuç/Ardanoutzin şehri (46. Bölüm) ile ilgili bölümlere sık sık atıfta bulunduk. De Administrando'nun söz konusu bölümlerindeki bilgileri temel alarak Bizans'ın X. yüzyıl başlarından 952 senesine kadarki Themalar temelindeki idari/askeri yapısını ve Abbasilere karşı Ermeniye/Armenia ve Gürcistan/İberia üzerinden sürdürdüğü mücadeleyi diplomatik faaliyetler çerçevesinde tanımlamaya gayret ettik.

Tezimizde Gyula Moravcsik editörlüğünde Grekçe metnin yeniden yayımını ve Romilly James Heald Jenkins'in tercümesini ihtiva eden Corpus Fontium Historiae

¹⁵ Eserin önsözünde yer alan açıklamaya göre eser şu dört kısımdan oluşur: 1) İmparatorluğun barbar komşularıyla ilişkilerde izlenecek ilkeler: hangi halkların tehlikeli olduğunu ve bunların nasıl başka halklar kışkırtılarak denetim altında tutulabileceğini gösteren esaslar. 2) Yabancı halkların ölçsüz talepleri ve bunlarla nasıl başa çıkılacağı. 3) İmparatorluğu çevreleyen halkların etimolojisi, tarihi ve coğrafyası 4) İmparatorluk dahilindeki bazı reform ve hadiseler: Con. Porph., DAI, "Prooimion", 12-24.

¹⁶ Romilly James Heald Jenkins, "General Introduction", *Constantine Porphyrogenitus De Administrando Imperio A Commentary*, ed. Romilly J. H. Jenkins, Dumbarton Oaks, Washington, 2016, s.1-8; John Bagnell Bury, "The Treatise De Administrando Imperio", BZ, XV, 1906, s.517-577.

Byzantinae külliyyatının I. cildini kullandık.¹⁷ Ayrıca Romilly James Heald Jenkins, Francis Dvornik, Bernard Lewis, Gyula Moravcsik ve Steven Runciman gibi araştırmacılar tarafından hazırlanmış tarihi, coğrafi ve filolojik çözümlmeleri ayrıntılı biçimde sunan “Constantine Porphyrogenitus, De Administrando Imperio: A Commentary” başlıklı esere sıklıkla başvurduk.¹⁸

A.1.6) De Ceremoniis

İki kitaptan oluşan De Ceremoniis başlıklı eser, Bizans’ın V. ve X. yüzyıllar aralığında kayıt altına aldığı idari, diplomatik, topografik ve tarihi hadiselerle ilişkin bilgilerin X. yüzyılda oluşturulmuş bir derlemesidir. Her iki kitabın da önsözünde belirtildiği üzere esere İmparator VII. Konstantinos’un girişiyle başlanmıştır. İmparator hem bilgilerin toplanmasında hem de bu bilgilerin kayda geçirilmesinde aktif rol oynamıştır. Bu önsözlerde vurgulanan nihai hedef, ihmal edilmiş ve unutulmuş imparatorluk törenlerini yeniden düzenlemek ve sistemli kılmaktır. VII. Konstantinos’un vefatına yakın hala bu eserin düzenlenmesi ve güncellenmesiyle meşgul olduğu bilinmektedir. Ayrıca II. Nikephoros Phokas’ın tahta çıkış törenini tasvir eden (I. kitabın 96. Bölümü) gibi eklemeler VII. Konstantinos’un vefatının ardından dahi eserin güncellendiğini ortaya koymaktadır.¹⁹

¹⁷ Constantine Porphyrogenitus, De Administrando Imperio, *CFHB*, Washington Ser., C.I, ed. Gyula Moravcsik, çev. Romilly J. H. Jenkins, Dumbarton Oaks, Washington, 1993. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: Con. Porph., *DAI*.)

¹⁸ *Constantine Porphyrogenitus De Administrando Imperio A Commentary*, ed. Romilly J. H. Jenkins, Dumbarton Oaks, Washington, 2016. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: *DAI Commentary*.)

¹⁹ Ann Moffat ve Maxeme Tall, “Intoduction”, Constantine Porphyrogennetos: The Book of Ceremonies, çev. Ann Moffat ve Maxeme Tall, *ByzAustr*, Avustralya Ser., C. XVIII, Brill, Leiden/Boston, 2017, s. XXIII; John Bagnell Bury, “The Ceremonial Book of Constantine Porphyrogennetos”, *The English Historical Review*, C.XXII, Sy.86, 1907, s.209-217; Michael McCornick, “De Ceremoniis”, *ODB*, C. I, s.595-597.

Eserin I. kitabı toplam 97 bölümden oluşmaktadır. Fakat tezimizde sıklıkla kullandığımız kısım, I. kitabın ekinde (appendix) yer almaktadır ve “İmparatorluk Seferlerine Dair Önerge ve Karargahlara Dair Bahis” (Ὑπόθεσις τῶν βασιλικῶν ταξιδίων καὶ ὑπόμνησις τῶν ἀπλήκτων) başlığını taşımaktadır.²⁰ Müstakil bir eser mahiyetindeki bu ek, Anadolu’ya düzenlenen seferlerin hazırlık süreçlerine, karargahlara ve ikmal hatlarına dair detaylı bilgiler barındırır. Ayrıca İmparatorlar Theophilos ve I. Basileios’un Anadolu’da kazandığı zaferlere dair kutlamaların tarifini içermektedir.

II. Kitap ise 56 bölümden oluşmaktadır ve ekseriyetle imparatorlukta görevli olanların hiyerarşik sıralamasını ve törensel düzenlemeleri ihtiva eder. Bu içerikle uyumlu şekilde II. Kitabın 52. ve 53. bölümlerinde Philothes’in resmi unvanların ve görevlerin hiyerarşik listesini sunduğu “Kletorologion” başlıklı Taktika türünde eseri bulunmaktadır.²¹ Ayrıca 54. bölümde Philothes’in eserine dahil ettiği Kypros Piskoposu Epiphianos’a ait Kilise görevlilerinin hiyerarşik düzeniyle ilgili çalışmasını temel alan Pseudo-Epiphianos’un (VIII. yy.) Notitia Episcopatum’u yer almaktadır.²² II. Kitapta en çok başvurduğumuz bölümler; Girit/Krete’ye düzenlenen seferler (44 ve 45. Bölüm),

²⁰ Constantinus Porphyrogenitus, *De Cerimoniis Aulae Byzantinae*, C. I, *CSHB*, C.XVI, ed. Johann Jacob Reiske, Bonn, 1829, s.444-508; (Bu eser, şu şekilde kısaltılacaktır: Con. Poph., “Appendix”, *De Cer.*) John Haldon, tezimizde de istifade ettiğimiz İngilizce tercümesini ayrı bir kitap olarak yayınlamıştır: *Constantine Porphyrogenitus Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, ed. ve çev. John Haldon, *CFHB*, Viyana Ser., C.XXVIII, Viyana, 1990. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: Three Treatises, çev. Haldon.)

²¹ Con. Porph., *De Cer.*, II, s.702-791; Bu eser, John Bagnell Bury ve Nicholas Oikonomides tarafından yeniden neşredilmiştir: John Bagnell Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century: With Revised Text of the Kletorologion of Philotheos*, Oxford University Press, Londra, 1911.(Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: J. B. Bury, *IAS*); “Le Traité de Philothée”, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, ed. ve çev. Nikolaos Oikonomides, Éditions du Centre national de la recherche scientifique, Paris, 1972, s.65-235. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: “Philotheos Kletorologionu”, *Les Listes*.)

²² Con. Porph., *De Cer.*, II, s.791-802.

diplomatik yazışmalarda hitap biçimleri (48. Bölüm) ve Strategoslar/Kleisouralar için ödenen maaşlar (50. Bölüm) oldu.

Tezimizde Johann Jacob Reiske'nin *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* külliyyatında XVI. cildi teşkil eden neşriyle²³ birlikte Ann Moffat ve Maxeme Tall'ın *Byzantina Australiensia*'da yayınlanan tercümesini kullandık.²⁴

A.2. Magistros ve Logothetes Symeon'in "Khronikon"u

Magistros ve Logothetes unvanlarını taşıyan Symeon'un eserini X. yüzyılda tamamladığı bilinmesine rağmen hayatına dair bilgiler ihtilaflıdır ve bu nedenle çok sayıda sav ileri sürülmüştür. Savlar arasında ön plana çıkanı, onun X. yüzyılın sonlarında yaşamış, yüksek rütbeli bir imparatorluk bürokratı olmasının yanı sıra, üretken bir yazar ve daha sonra aziz ilan edilmiş olan Symeon Metaphrastes (ö. yk. 1000) ile özdeşleştirmektedir.²⁵ Aynı şekilde Symeon'un eserini tam olarak hangi tarihte yazdığı da tespit edilememektedir. Bu konuya dair ihtimaller arasında en kuvvetli olanı, eserin 959 senesi ile İmparator II. Nikephoros'un (963-969) hakimiyet yılları arasında yazıldığı yönündedir.²⁶

Symeon'un "Khronikon" başlığını taşıyan eseri, dünyanın yaratılışından 948 senesine kadar uzanan tarihi hadiseleri içermektedir. Ancak eserin temelini, 842–948 yılları arasındaki olayların anlatısı oluşturur. Bu temel yapı üç bölüme ayrılabilir: 1) III. Mikhael ve I. Basileios 2) VI. Leon ve Aleksandros 3) VII. Konstantinos ve I. Romanos

²³ Constantinus Porphyrogenitus, *De Cerimoniis Aulae Byzantinae*, *CSHB*, C.XVI, ed. Johann Jacob Reiske, Bonn, 1829. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: Con. Porph., *De Cer.*)

²⁴ Constantine Porphyrogenetos: *The Book of Ceremonies*, çev. Ann Moffat ve Maxeme Tall, *ByzAustr*, C.XVIII, Brill, Leiden/Boston, 2017. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: *Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall)

²⁵ W. Treadgold, *The Middle Byzantine Historians*, s.208-210.

²⁶ Staffan Wahlgren, "Prolegomena", *Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon*, *CFHB*, Berlin Ser., C.XLIV/1, ed. Staffan Wahlgren, de Gruyter, Berlin, 2006, s.6-8.

Lakepenos. Üçüncü ve son bölüm muhtemelen Symeon'un olaylara şahit olanlardan edindiği teferruatlı ve tutarlı bilgilere dayanmaktadır.²⁷

Çalışmamızda Staffan Wahlgren'in Corpus Fontium Historiae Byzantinae'nin XLIV. cildini ve I. sayısını oluşturan neşriyle²⁸ birlikte yine aynı araştırmacının "The Chronicle of the Logothete" başlıklı tercümesini²⁹ kullandık.

Symeon'un eseri, X. yüzyıl sonlarında yeniden kaleme alınmıştır. Yazarı bilinmeyen bu esere 948'den 963 senesine kadar vuku bulan hadiselerin anlatımı eklenmiştir.³⁰ Dil ve siyasi yaklaşım bakımından ilk eserden farklılık gösteren bu ikinci eserin 318-963 seneleri aralığındaki hadiseleri kapsayan bölümü Immanuel Bekker tarafından "Symeon Magister" başlığı altında ve 601-760 sayfaları aralığında neşredilmiştir.³¹ Tezimizde kullandığımız bu eser, "Pseudo-Symeon Magister" (*Pse. Sym. Magis.*) lafzıyla anılmıştır. Athanasios Markapoulos, eserin XII. yüzyıla ait farklı bir metnin (Vatikan'daki 163 nolu Grekçe el yazmasında -Vaticanus Gr.- 1-61 sayfalar) 945 ve 963 seneleri aralığındaki hadiseleri ihtiva eden sayfalarını 1979 senesinde neşretmiştir.³² Magistros ve Logothetes Symeon'un 948'den 963 senesine kadar uzatılmış metnin takibini esas itibarıyla *Pse. Sym. Magis.*'ten ve *Vaticanus Gr.*'den daha uzun ve tafsilatlı olan Theop. Con.'un VI. Kitabı üzerinden gerçekleştirdik.

²⁷ A. Kazhdan, *Byzantine Literature*, s.164.

²⁸ Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon, *CFHB*, Berlin Ser., C.XLIV/1, ed. Staffan Wahlgren, de Gruyter, Berlin, 2006. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: Sym. Magis., *Khronikon*.)

²⁹ *The Chronicle of the Logothete*, çev. Staffan Wahlgren, Liverpool University Press, Liverpool, 2019. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: Chronicle, çev. Wahlgren.)

³⁰ Athanasios Markapoulos, "Sur les deux versions de la Chronographie de Symeon Logothete", *BZ*, LXXVI, 2009, s.276-284.

³¹ Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, ed. Immanuel Bekker, *CSHB*, C.XLV, Bonn, 1838, s.601-760.

³² Athanasios Markapoulos, "Le témoignage du Vaticanus gr. 163 pour la période entre 945-963", *Byzantina Symmeikta*, C.III, 1979, s.83-119.

A.3. Diakonos Leon'un "Historia"sı

Sarayda bir dönem diyakonluk görevi üstlenmiş olan Leon, "Historia" başlıklı eserinin önsözünde de ifade ettiği üzere, VII. Konstantinos'un iktidar devrinin önceki tarihçiler tarafından yeterince kapsamlı biçimde ele alındığını belirterek anlatısını, doğrudan II. Romanos'un (959-963) tahta çıkışıyla başlatmaktadır. 10 kitaptan oluşan eser, 986 senesine kadarki hadiseleri içermektedir. Diakonos Leon, kendisinden önceki tarihçilerin başkent merkezli iç hadiselerle odaklanan anlatım tarzından ayrılarak, askeri seferler ve diplomatik temaslara odaklanmıştır.³³ İkinci kitaptan itibaren Anadolu'da Seyfüddevle Ali'ye karşı yürütülen mücadelelere yer veren eserin beşinci kitabının sonuna kadarki bölümleri tezimizde kullanılmıştır. İmparator II. Nikephoros'un seferlerini tarif için kullandığımız bu bölümler, esas itibarıyla İmparator'a sunulan bir methiye görünümündedir.

Çalışmamızda Carl Benedict Hase'nin *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*'nin XI. cildini oluşturan ve 1-178 sayfa aralığındaki neşriyle³⁴ birlikte Alice-Mary Talbot ve Denis F. Sullivan'ın "The History of Leo the Deacon" başlığı altında yayınladığı tercümeden³⁵ istifade ettik.

A.4. İoannes Skylitzes'in "Synopsis Historion"u

İoannes Skylitzes, "Synopsis Historion" başlıklı eserini XI. yüzyılın sonlarında kaleme almıştır. Eser, 811 senesinden 1057 senesine kadar uzanan tarihi hadiseleri içermektedir. Skylitzes, eserinin önsözünde ve başlık tercihinde (Tarihlerin Özeti)

³³ A. Kazhdan, *Byzantine Literature*, s.281-287; W. Treadgold, *The Middle Byzantine Historians*, s.236-246.

³⁴ Leonis Diaconi Caloënsis *Historiae libri decem et liber de velitatione bellica Nicephori Augusti*, *CSHB*, C.XI, ed. Carl Benedict Hase, Bonn, 1828, s.1-178. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: Leon. Diac., *Historiae libri decem*.)

³⁵ *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*, çev. Alice-Mary Talbot ve Denis F. Sullivan, Dumbarton Oaks, Washington, 2005. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: *History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan.)

ortaya koyduğu şekilde yaşadığı devre kadar kaleme alınan tarihi eserlerin yalın bir özetini sunmuştur. Bu çerçevede Skylitzes ana kaynak olarak 813'den itibaren Genesios'u ve ardından 886'a kadar Theophanes Con.'un ilk beş kitabını sıkı şekilde kullanır. 886'dan sonra Magistros ve Logothetes Symeon'in 963 senesine kadar uzatılmış metnini ana hatlarıyla takip eder. Fakat I. Romanos Lakapenos'un tahttan indirildiği 944 senesinden itibaren Symeon'un devam metninden farklı olarak İmparator VII. Konstantinos'a ve II. Nikephoros'a (963-969) muhalif bir tutum sergileyen ve günümüze ulaşmamış farklı kaynak eser veya eserler kullanmaya başlamıştır. Bununla birlikte İmparator II. Nikephoros Phokas devrine dair anlatımı Diakonos Leonos ile kısmen paralellikler arz etmektedir.³⁶ Dolayısıyla tezimizde Skylitzes'in eseri, 944 yılına kadar olan dönem için ana kaynakların takibini sağlayan ikincil kaynak olarak kullanılmış; 944–969 yılları arasındaki dönem için ise metnimizin oluşturulmasında başvuru temel kaynaklardan biri olmuştur.

Çalışmamızda Hans Thurn'un Corpus Fontium Historiae Byzantinae külliyyatında V. cildi oluşturan neşrini³⁷ ve John Wortley'in A Synopsis of Byzantine History başlıklı tercümesini³⁸ esas aldık.

A.5. Protokol Taktikaları

Taktika (τακτικά), imparatorluk ziyafetlerinde sofra düzenini katı bir hiyerarşik yapıyla tesis eden metinlerdir. İmparatorluk teorisine göre bu düzen (τάξις) olağanüstü bir öneme sahiptir. Bu nedenle bir kişinin konumu ve taşıdığı unvanların önemi, ancak

³⁶ Bernard Flusin, "Re-writing history: John Skylitzes' Synopsis historion", *A Synopsis of Byzantine History*, çev. John Wortley, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, s.XVIII-XXI; W. Treadgold, *The Middle Byzantine Historians*, s.226-236.

³⁷ Ioannis Scylitzae, *Synopsis Historiarum*, CFHB, Berlin Ser., C.V, ed. Hans Thurn, de Gruyter, Berlin, 1973. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: Scylit., *Synopsis*.)

³⁸ John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, çev. John Wortley, Cambridge University Press, Cambridge, 2010. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: *A Synopsis*, çev. Wortley.)

imparatorluk ziyafetlerinde ona tanınan sıradaki yeriyle görünür kılınmaktadır. Tezimizde kullandığımız IX. ve X. yüzyıla ait Protokol Taktikaları kronolojik sırayla şunlardır: 1) Uspenskiy Taktikonu (842-843),³⁹ 2) Philothes'in Kletorologion'u (899),⁴⁰ 3) Benešević Taktikonu (934-944),⁴¹ 4) Escorial Taktikonu (971-975/979).⁴² Bu Taktikalar'da sunulan sınıflandırmaya göre imparatorluktaki hiyerarşik yapılanma şu şekilde sıralanmaktaydı: 1) İmparatorluk'taki beş ya da altı en yüksek makam 2) Magistros ve Patrikios 3) Protospatharios 4) Spatharokandidatos 5) Spatharios 6) Diğer alt makamlar.⁴³

Tezimizde farklı kaynakların Patrikios'tan Spatharios'a kadar uzanan makam aralığında tarif ettiği Strategoslar'ı ve onların idaresindeki Thema birimlerini söz konusu Protokol Taktikaları vasıtasıyla takip ettik. Anadolu'da sürdürülen mücadeleler temelinde Thema'larda ve özellikle Thema alt birimlerinden Tourmalar ve Kleisouralar'da yaşanan değişimler bu suretle tespit edilebilmiştir. Bu durum Thema sisteminin işleyişini ortaya koyduğu gibi Anadolu'daki Bizans yayılmacılığının temel yöntem ve ilkelerini saptamamıza imkan tanımıştır.

³⁹ “Le Taktikon Uspenskij”, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, ed. ve çev. Nikolaos Oikonomides, Éditions du Centre national de la recherche scientifique, Paris, 1972, s.49-63. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: “Uspenskiy Taktikonu”, *Les listes*.)

⁴⁰ “Le Traité de Philothée”, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, ed. ve çev. Nikolaos Oikonomides, Éditions du Centre national de la recherche scientifique, Paris, 1972, s.65-235. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: “Philotheos Kletorologionu”, *Les listes*.)

⁴¹ “Le Taktikon Benešević”, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, ed. ve çev. Nikolaos Oikonomides, Éditions du Centre national de la recherche scientifique, Paris, 1972, s.245-253. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: “Benešević Taktikonu”, *Les listes*.)

⁴² “Le Taktikon de l'Escorial”, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, ed. ve çev. Nikolaos Oikonomides, Éditions du Centre national de la recherche scientifique, Paris, 1972, s.263-277. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: “Escorial Taktikonu”, *Les listes*.)

⁴³ Nikolaos Oikonomides “Introduction”, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, ed. ve çev. Nikolaos Oikonomides, Éditions du Centre national de la recherche scientifique, Paris, 1972, s.22-38; Aleksander Kazhdan, “Taktika”, *ODB*, C.III, s.2007.

A.6. Askeri Taktikalar

Bizans'ın Roma İmparatorluğu'ndan devraldığı miras doğrultusunda Askeri Taktikalar türünde eserler kaleme alması, geleneksel bir tutumdur. Tezimizde kullandığımız en eski Taktika türüne ait ve tam başlığı Τῶν ἐν πολέμοις τακτικῶν σύντομος παράδοσις (Savaşlardaki Taktikalar'a Dair Kısa Öğreti) olan eser, yaklaşık 905 yılında derlenmiş olup İmparator VI. Leon tarafından kaleme alınmıştır.⁴⁴ Bu eser, ekseriyetle Onasander'in Strategikos ve Maurikios'un Strategikon adlı Taktikaları'na dayanır. Fakat eserin I. bölümünde Strategos'un güncel görev ve sorumluluk alanlarını açıklandığı gibi tanım içeren kısımları tezimizin temel kavramlarını yapılandırmak için kullanılmıştır. Bu tanımların haricinde eser, dönem itibariyle Abbasiler'e karşı yürütülen askeri harekatlara dair bazı bilgileri de (XVII., XVIII., XX. bölümler) ihtiva etmektedir.

Tezimizde kullandığımız en önemli Askeri Taktika türü eser, yaklaşık 975 yılında İmparator II. Nikephoros'un talimatıyla kaleme alınmış ve De Velitatione başlığını taşımaktadır. Eserin tam başlığı ise Περί Παραδρομῆς τοῦ κυροῦ Νικηφόρου τοῦ βασιλέως (İmparator Kyrios Nikephoros'un Baskınlar/Tali Saldırıları Üzerine) şeklindedir. Eserin önsözünde belirtildiği üzere amaç; az sayıda kuvvet ile kalabalık düşman kuvvetlerine açık alanda karşı konulamadığında baskınlar düzenleyerek düşmanı mağlup etme yöntemini öğretmektir. Bu yöntemi uygulayıp başarı kazananlar, 945-950 seneleri aralığında Skholon Domestikosu olan Bardas Phokas ve ondan bu görevi devralıp 963-969 seneleri arasında İmparator olan II. Nikephoros Phokas'tır.⁴⁵ Söz konusu düşman ise Hamdani Emiri Seyfüddevle Ali'dir. Dolayısıyla eser, Seyfüddevle Ali'nin bilhassa üstün pozisyonda olduğu devirde Bizans'ın savunma öncelikli stratejini yansıtmaktadır. Bununla birlikte eser, 950'de Nikephoros Phokas'ın

⁴⁴ Eric McGeer, "Taktika of Leo VI", *ODB*, C.III, s.2008.

⁴⁵ George T. Dennis, "Skirmishing Introduction", *Three Byzantine Military Treatises, CFHB*, Washington Ser., C.XXV, ed. ve çev. George T. Dennis, Dumbarton Oaks, 1985; Aleksander Kazhdan ve Eric McGeer, "De Velitatione", *ODB*, C.I, s.615.

Skholon Domestikosu olduğu ve Bizans'ın topyekun taarruz siyasetine yöneldiği dönemdeki yeni hudut düzenine ilişkin dikkat çekici bilgiler içermektedir.

A.7. Bizans Kurşun Mühürleri

Bizans İmparatorluğu'nda görevli sivil ve askeri yetkililere ait mühürler için iki katalogtan istifade ettik. Bu kataloglardan ilki, Georgios Zacos ve Aleksander Veglery tarafından 1972 yılında hazırlanan “Byzantine Lead Seals” adlı çalışmanın ilk cildidir. Bu kapsamlı katalogta mühürler; sahiplerinin isimleri, unvanları ve görevleriyle birlikte detaylı olarak tanıtılmıştır. Bu katalog toplam üç kısımdan oluşmaktadır.⁴⁶ Byzantine Lead Seals adlı katalogun ikinci cildi ise Georgios Zacos tarafından hazırlanmış fakat onun 1983'teki ölümü nedeniyle John William Nesbitt tarafından tamamlanarak 1985 yılında yayınlanmıştır.⁴⁷

İstifade edilen ikinci katalog, Dumbarton Oaks ve Fogg Sanat Müzesi'ndeki Bizans Mühürlerini ihtiva etmektedir ve John William Nesbitt ve Nikolaos Oikonomides editörlüğünde hazırlanmıştır.⁴⁸ 1991–2009 yılları arasında altı cilt halinde yayımlanan bu katalogun “The East” başlığını taşıyan IV. cildi ile “The East (continued)” başlığını taşıyan V. cildinden tezimizde yararlanılmıştır.

⁴⁶ Georgios Zacos ve Aleksander Veglery, *Byzantine Lead Seals*, C.I/1-2-3, Verlag J. J. Augustin, Basel, 1972 (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: G. Zacos ve A. Veglery, *Lead Seals*, C.I).

⁴⁷ Georgios Zacos, *Byzantine Lead Seals*, C.II, ed. John William Nesbitt, Benteli Publishers, Bern, 1985. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: G. Zacos, *Lead Seals*, C.II)

⁴⁸ Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, ed. Nikolaos Oikonomides ve John Nesbitt, C.I-VI, Dumbarton Oaks, Washington, 1991-2009. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: *DO Seals*.)

B. Arapça Kaynak Eserler

B.1. Taberi, Muhammed b. Cerir (839-923)

Taberi'nin *Tarihu'l-Ümem ve'l-Muluk* (Milletlerin ve Hükümdarların Tarihi) başlıklı eseri, yaratılıştan başlayarak 915 yılına kadar uzanan tarihi hadiseleri kapsamaktadır. Müellif, bu geniş tarih anlatısını, 870 yılında kalıcı olarak yerleştiği Bağdat'ta, 903 ile 915/916 yılları arasında kaleme almıştır.⁴⁹ Tezimizde yararlandığımız bölümler, özellikle IX. yüzyılın ikinci yarısından 915 yılına kadar uzanan süreci kapsamakta olup, Taberi'nin bizzat çağdaşı olduğu olaylara dair anlatılarını içermektedir. Müellif, doğrudan tanıklık etmediği hadiseler için bu gelişmelere katılan veya katılımcılarla doğrudan temas halinde olan ravilerin aktardığı bilgilere dayanmaktadır. Ayrıca Taberi'nin, devrin resmi kurumlarından Şurta ve Berid teşkilatlarına ait kayıtlara da erişim sağladığı anlaşılmaktadır. Bu durum, onun yalnızca bir vakanüvis değil, aynı zamanda tanıklara ulaşan ve belgelerle çalışan gerçek bir tarihçi olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁰

Tarihu'l-Ümem ve'l-Muluk, Abbasiler'in Samerra Dönemi (836–892) ile 915 yılına kadar uzanan süreci yapılandırmamıza imkan tanıyan başlıca kaynaklardan biridir. Bu tez kapsamında, Columbia Üniversitesi İran Araştırmaları Merkezi'nin kurucusu Ehsan Yarshater'in genel editörlüğünde, 1985–2007 yılları arasında yayımlanan İngilizce çeviri serisi *The History of al-Tabari* (Ta'rīkh al-rusul wa'l-mulūk)

⁴⁹ Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, Endülüs Yay., İstanbul, 1991, s.34-50; Clifford Edmund Bosworth, "Tabari", *ET*, C.X, 2000, s.11-15; Fikret Işıltan, "Taberi", *İA*, C. XI, 1979, s.594-598; Mustafa Fayda, "Taberi, Muhammed b. Cerir", *DİA*, C.XXXIX, 2010, s.314-318; Mustafa Fayda, "Tarihu'l-Ümem ve'l-Muluk", *DİA*, C.XL, 2011, s.92-94.

⁵⁰ Joel L. Kraemer, "Translator's Foreword", *The History of al-Tabari*, C. XXXIV, çev. Joel L. Kraemer, ed. Ehsan Yarshater, State University of New York Press, Albany New York, 1985, s.XI-XXIV.

adlı çalışmanın XXXIV., XXXV., XXXVI., XXXVII. ve XXXVIII. ciltlerinden faydalanılmıştır.⁵¹

Taberi'nin eserine ilk ve en önemli ilaveyi (zeyl) gerçekleştiren Kurtubalı tarihçi ve tabip Arib b. Sa'd olmuştur. Arib, Sılatü Tarihi't-Taberi (Taberi Tarihi'nin Devamı) başlıklı eserine her ne kadar 903 senesinin anlatımıyla başlamış olsa da Taberi'nin eserine son verdiği 915'ten 932 senesine kadar uzanan anlatımı özgündür.⁵² Arib'in Bizans-Arap mücadelesi çerçevesinde aktardığı bilgilere, A. A. Vasiliev ve M. Canard'ın tercümeleri vasıtasıyla ulaşım kullandık.⁵³

B.2. Mesudi, Ali b. Hüseyin (893?-956)

IX. yüzyılın sonlarında Bağdat'ta dünyaya gelen Mesudi'nin 956'da ölümüne kadar kaleme aldığı eserler arasından yalnızca “Mürücü'z-zeheb (Altın Çayırılar)” ve “et-Tenbih ve'l-işraf (Uyarı ve Bilgilendirme)” başlıklı eserleri günümüze ulaşabilmiştir. Mesudi'nin 943 senesinde Fustat şehrinde kaleme aldığı Mürücü'z-zeheb adlı eseri genel olarak iki bölümden oluşmaktadır. İkinci bölüm, Hz. Muhammed'in

⁵¹ Tabari, *The History of al-Tabari*, C. XXXIV, çev. Joel L. Kraemer, ed. Ehsan Yarshater, State University of New York Press, Albany New York, 1989; C.XXXV, çev. George Saliba, ed. Ehsan Yarshater, State University of New York Press, Albany New York, 1985; C.XXXVI, çev. David Waines, ed. Ehsan Yarshater, State University of New York Press, Albany New York, 1992; The History of al-Tabari, C.XXXVII, çev. Philip M. Fields, ed. Ehsan Yarshater, State University of New York Press, Albany New York, 1987; C.XXXVIII, çev. Franz Rosenthal, ed. Ehsan Yarshater, State University of New York Press, Albany New York, 1985. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: Tabari, *The History of al-Tabari*.)

⁵² Ş. Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, s.45; Mehmet Aykaç, “Arib b. Sa'd”, *DİA*, C.III, 1991, s.359-360.

⁵³ “Arib”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2: Extraits des sources arabes, çev. Alexander Aleksandrovich Vasiliev ve Marius Canard, Éditions de l'Institut de philologie et d'histoire orientales, Brüksel, 1950, s.57-63. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: “Arib”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2).

devrinden 946 senesine kadarki tarihi hadiseleri içermektedir.⁵⁴ Mürücü’z-zeheb adlı eseri, Charles Barbier de Meynard ilk üç cildini Pavet de Courteille ile birlikte, diğer altı cildi tek başına “Les prairies d’or” başlığı altında 1861-1877 yılları aralığında neşredip tercüme etmiştir.⁵⁵ Tezimizde sıklıkla yararlandığımız bu eserin VIII. cildi, Abbasi Halifesi Mühtedi’nin (869-870) tahta çıkışından başlayarak, Müstekfi’nin (944-946) tahttan indirilişine kadar uzanan dönemdeki olaylara dair ayrıntılı bilgiler sunar. Bu bölüm, 869-946 yılları arasında özellikle Sugur bölgesi, Mısır ve Akdeniz çevresinde meydana gelen askeri gelişmelere ilişkin birincil elden önemli veriler içermektedir.

Mesudi’nin 956’da kaleme aldığı bir diğer eseri “et-Tenbih ve’l-işraf” adlı eserinde tarih ve coğrafya ile ilgili yazdığı bütün eserlerin bir özetini sunmuştur. Mürücü’z-zeheb’te olduğu gibi iki bölüme ayrılmakta ve ikinci bölümü Hz. Muhammed’in devriyle başlayıp eseri kaleme aldığı 956 senesine kadarki tarihi hadiselerin özetini içermektedir. Tezimizde bu bölümdeki bilgilere başvurulmakla birlikte bilhassa eserin ilk bölümünde Roma Coğrafyası ve Bizans-Müslüman Esir Takasları’na dair ayrılan kısımlarından Bizans’ın Thema askeri/ıdari yapısı ve ateşkes süreçleri hakkında ayrıntılı bilgiler elde ettik. Bu süreçte Ankara Okulu Yayınları İslam Klasikleri Dizisi’nin XII. cildini teşkil eden ve Mithat Eser’in yaptığı tercümeyi esas aldık.⁵⁶

⁵⁴ Charles Pellat, “Masudi”, *EF*², C.VI, 1991, s.784-789; Ş. Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, s.67-84; Casim Avcı, “Mesudi”, *DİA*, C.XXIX, 2004, s.353--355.

⁵⁵ Maçoudi, *Les Prairies d’or*, C. II, ed. ve çev. Barbier de Meynard ve Pavet de Courteille, Imprimerie impériale, Paris, 1863; C.VII, ed. ve çev. Barbier de Meynard, Imprimerie nationale, Paris, 1873; C. VIII, ed. ve çev. Barbier de Meynard, Imprimerie nationale, Paris, 1874; C. IX, ed. ve çev. Barbier de Meynard, Imprimerie nationale, Paris, 1877. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: Maçoudi, *Les Prairies*.)

⁵⁶ Mesudi, et-Tenbih ve’l-İşraf, çev. Mithat Eser, *Ankara Okulu Yayınları İslam Klasikleri*, C.XXII, ed. Mehmet Azimli, Ankara, 2020. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: Mesudi, *et-Tenbih*.)

B.3. Miskeveyh, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed (932?-1030)

Büveyhiler döneminin ünlü alimlerinden biri olan Miskeveyh'in hayatının ilk ve son devirleri hakkında neredeyse hiçbir bilgi mevcut değildir. Fakat Miskeveyh'in tarih ve ahlak felsefesi ile meşguliyeti, Büveyhi Veziri Mühellebi'nin nedimi olmasıyla 952 senesinde başladı. 985 senesine kadar kütüphanecilik, defterdar ve hazinedar olarak farklı vazifeler yerine getirdi. Bu dönem içerisinde "Tearibü'l-Ümem (Milletlerin Tecrübeleri)" adlı eserini kaleme aldı. Nuh Tufanı'ndan Büveyhi Hükümdarı Adudüddöve'nin (978-983) hakimiyet yılının sona erdiği 983 senesine kadarki tarihi hadiseleri içermektedir. Miskeveyh eserinde 908 senesine kadarki anlatımında Taberi'nin Tarihu'l-Ümem ve'l-Muluk adlı eserini kaynak edinmiştir. 908 senesinden sonraki anlatımı için Taberi'nin tarihini devam ettirenlerden birisi olan Sabit b. Sinan'ın⁵⁷ (ö.975/976) 908-976 yılları arasındaki hadiseleri ihtiva eden ve günümüze ulaşamayan eseri Kitabü't-Tarih'ten istifade etmiştir. Bununla birlikte Miskeveyh sarayda vazifelendirildiği 952 yılından itibaren bizzat şahit olduğu veya birinci ağızdan nakledilen hadiselerle zaman zaman resmi vesikalardan da faydalanarak eserinde yer vermiştir.⁵⁸

Henry Frederick Amedroz'un ve David Samuel Margoliouth'un ilk üç cildi neşir, IV.-V.-VI. ciltleri tercüme ve VII. cildi açıklamalar ve indeksi ihtiva eden ve başlığı "The Eclipse of the Abbasid Caliphate" olan seriyi 1920-1921 seneleri aralığında yayınlamıştır. Bu eserin I. ve II. ciltlerindeki neşrini temel alan Kıvameddin Burslan'ın Türkçe tercümesi ise 2016 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır.⁵⁹

⁵⁷ Mahmut Kaya, "Sabit b. Sinan", *DİA.*, C. XXXV, 2008, s. 356.

⁵⁸ Ş. Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, s.96-105; Mohammed Arkoun, "Miskawayh", *ET*, C. VII, 1993, s. 143-144; Mehmet Bayrakdar, "İbn Miskeveyh", *DİA.*, C. XX, 1999, s. 201-208; Ali Ertuğrul, "Miskeveyh ve Eseri Tearibü'l-Ümem'e Dair", *Tearibü'l-Ümem*, çev. Kıvameddin Burslan, TTK, Ankara, 2016, s. XXXI-XLVI.

⁵⁹ Miskeveyh, *Tearibü'l-Ümem*, çev. Kıvameddin Burslan, TTK, Ankara, 2016. (Eser şu şekilde kısaltılacaktır: Miskeveyh, *Tearibü'l-Ümem*.)

Tezimizde Kıvameddin Burslan'ın tercümesi esas alınmakla birlikte Amedroz ve Margoliouth'ın tercümeleri de takip edilmiştir.

B.4. Yahya b. Said Antaki (980'den önce-1066)

Antiokheialı Yahya b. Said, Mısır'daki Melkaiyye/Melkitai⁶⁰ Patrikleri'nden Said b. Bitrik'in (876-940) yeğenidir. Patriklik yapmasının yanında ünlü bir hekim olan Said b. Bitrik, yaratılıştan 938 senesine kadar uzanan ve et-Tarihu'l-Mecmu' başlıklı genel bir tarih eseri kaleme almıştır. Bu eser, genel olarak Kilise tarihine, Konstantinopolis'teki dahili çatışmalara odaklandığı için tezimiz kapsamında mühim bilgi barındırmamaktadır. Fakat Said b. Bitrik'in yeğeni Antiokheialı Yahya, amcasının et-Tarihu'l-Mecmu' başlıklı eserinin sona erdiği 938'ten itibaren kesin olmamakla birlikte 1034 senesine kadarki olayları ihtiva edecek şekilde yeni bir tarih eseri kaleme aldı. Bu eser et-Tarihu'l-Mecmu'nun anlatısını devam ettirdiği için Kitabü Zeyli't-Tarih (Tarih Kitabı'nın Devamı) adıyla anılmaktadır. Antiokheialı Yahya, bu eserinde esas olarak Mısır, Suriye ve Bizans İmparatorluğu'na odaklanmıştır ve oldukça çeşitli kaynaklardan istifade etmiştir. Bu kaynaklar genel hatlarıyla Grekçe, Arapça ve İskenderiye/Aleksandreia-Antiokheia Kilise kayıtları olarak özetlenebilir. Grekçe kaynaklardan Magistros ve Logothetes Symeon'in 963 senesine kadar uzatılmış metnini (Theop.con. VI. kitabı) kullandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte 944'ten sonrasına ait hadiseler için Skylitzes'in sunduğu bazı detaylara paralel bir anlatım sunar. Bu

⁶⁰ Μελκίται; Süryanice Malkaya kelimesinden türetilen isim, "imparatora bağlı" anlamını taşır. Monofizitlerin hakim olduğu Suriye ve Mısır'da bu grubun muhalefet ettiği Kadıköy Konsil (451) kararlarını kabul eden Kilise'ye mensup olanları tarif eder. İskenderiye, Antiokheia ve Kudüs'te ikamet eden ve imparatorluğun askeri desteğini alan Melkaiyye/Melkitai Patrikleri çoğunluğu şehirli ve Grekçe konuşan halka hizmet verirken, kırsal bölgeler ağırlıklı olarak Monofizit idi. İslamiyet hakimiyetinde özel bir statüye sahiplerdi ve Halifelik nezdinde Bizans'a bağlı özerk bir dini grup olarak değerlendirilmekteydiler: Timothy E. Gregory, "Melchites", *ODB*, C.II, s.1332; Mustafa Sinanoğlu, "Melkaiyye", *DİA*, C.XXIX, 2004, s.84-85.

benzerliklere rağmen muhtemelen Aleksandreia-Antiokheia Kiliseleri kayıtlarına dayanarak da farklı ve özgün bilgiler verir. Arapça kaynaklardan ise genellikle Miskeveyh'in anlatımıyla benzerlik taşır, bununla birlikte Miskeveyh'e kaynak teşkil eden Sabit b. Sinan'dan da istifade edildiği dile getirilebilir.⁶¹

Dolayısıyla Antiokheialı Yahya, tezimizde söz konusu ettiğimiz hadiselerle çağdaş olan ana kaynakları kullanmıştır. Bu nedenle aktardığı detaylı bilgiler, devri kavrayabilmek için çok büyük önem arz etmektedir. Tezimizde *Patrologia Orientalis* serisinin 1924 seneli XVIII. cildini oluşturan ve “Histoire de Yahya-ibn-Saïd d'Antioche, continuateur de Saïd-ibn-Bitriq” başlığı altında Ignace Kratchkovsky ve Alexandre Vasiliev'in Arapça metni ve Fransızca tercümesini birlikte hazırladığı eseri kullandık.⁶²

B.5. Mütenebbi, Ebü't-Tayyib Ahmed (915-16/965)

Arap şair Mütenebbi, şiire olan merakı dolayısıyla hayatını bu yönde şekillendirmiştir. İlk zamanlarda asgari miktarlar karşılığında ediplere ve düşük statüdeki görevlilere methiyeler yazarak adını duyurmaya çalıştı, fakat başarılı olamadı. Hamdani Emiri Seyfüddevle Ali ile tanışması onun kariyerinde bir dönüm noktası oldu. Zira 947/948 yılında Seyfüddevle Ali'nin Antiokheia valisi Ebu'l-Aşair'e sunduğu methiye aracılığıyla Mütenebbi'ye Hamdani sarayının kapıları açıldı. Seyfüddevle Ali, Mütenebbi'yi Halep/Khalep'e davet ederek yüksek ücretler ve çeşitli imtiyazlar karşılığında saray şairlerinin arasında kattı.⁶³ Seyfüddevle Ali'nin himayesinde

⁶¹ Marius Canard, “Antaki, (Abu'l-Faradj)”, *ET*², C.I, 1986, s.516; Ramazan Şeşen, “Antaki, Yahya b. Saïd”, *DİA*, C.III, 1991, s.228.

⁶² *Histoire de Yahya-ibn-Saïd d'Antioche, continuateur de Saïd-ibn-Bitriq*, ed. ve çev. Ignace Kratchkovsky ve Alexandre Vasiliev, *Patrologia Orientalis*, C.XVIII, Sy.15, 1924. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: *Histoire de Yahya d'Antioche*)

⁶³ Régis Blachère, “Mütenebbi”, *İA*, C.VIII, 1979, s.858-862; İsmail Durmuş, “Mütenebbi,” *DİA*, C. XXXII, 2006, s. 196.

bulunduğu dokuz yıl boyunca sahip olduğu itibarın ve teveccühün hakkını vermiş, hamisinin Bizans’a karşı Anadolu, Suriye ve Cezire'deki savaş meydanlarında kazandığı zaferlerden ilham alarak takdirle karşılanan şiirler kaleme almıştır. Seyfüddevle Ali’nin yanında geçirdiği dokuz yıl boyunca kaleme aldığı bu şiirler, “Seyfıyyatü’l-Mütenebbi (Mütenebbi’nin Seyfüddevle’ye Dair Şiirleri)” başlığı ile anılmaktadır. Seyfüddevle Ali’yi ideal bir cihad lideri olarak tasvir eden bu şiirler, bizzat şahit olduğu hadiseleri konu edindiği için tarihi bilgi açısından çok önemlidir ve ana kaynak niteliğindedir. Tezimizde Mutenebbi’nin Bizans-Arap mücadelesi ile ilgili şiirlerini Marius Canard’ın Ebü’l-Hasen Ali Vahidi (ö.1076), Ebü’l Beka Muhibbüddin Ali Ukberi (ö.1219), Nasif b. Abdullah Yazici (1800-1871), Abdurrahman Berkuki’nin (1876-1944) ve diğer anonim alimlerin neşirlerini ve şerhlerini kaynak edinerek hazırladığı Fransızca tercümesinden istifade ettik.⁶⁴

B.6. Ebu Firas el-Hamdani (932-968)

Hamdani Emirleri’nden Ebu Ala Said’in oğlu olan Ebu Firas, babasının iktidar mücadelesini kaybetmesinden sonra hem amcasının oğlu hem de kız kardeşinin kocası olan Seyfüddevle Ali’nin himayesine girdi. Seyfüddevle Ali’nin sarayında Arapça alimi İbn Haleveyh’ten (ö.980) dersler alarak bu konuda uzmanlaştı. Aynı zamanda Seyfüddevle Ali’nin Bizans’a karşı düzenlediği bazı seferlerine katıldı, Kuzey Suriye’deki göçebe Arap kabilelerinin itaat altına alınmasına katkıda bulundu. Seyfüddevle Ali tarafından önce Hierapolis, ardından Harran/Kharran ve Hıms/Emesa şehirlerinin valiliğine tayin edildi. Şair, komutan ve devlet adamı vasıfları taşıyan Ebu Firas, 962 yılında Hierapolis önlerindeki bir çatışmada Bizans ordusu tarafından esir

⁶⁴ “Mutanabbi”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2: Extraits des sources arabes, çev. Alexander Aleksandrovich Vasiliev ve Marius Canard, Éditions de l’Institut de philologie et d’histoire orientales, Brüksel, 1950, s.307-348. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: “Mutanabbi”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2.)

alınarak Konstantinopolis'e götürüldü ve 966 yılına kadar burada esaret altında tutuldu. Ebu Firas, esas şöhretini esaret altında kaleme aldığı şiirleriyle kazanmıştır. Bu şiirler Ebu Firas'ın Divanı'nın mühim bir bölümünü teşkil etmekte ve "Rummiyat" başlığı ile tasnif edilmektedir. Özgürlüğüne kavuştuktan sonra Seyfüddevle Ali'nin oğlu Ebu'l-Meali Sadüddevle'ye karşı 968 senesinde giriştiği mücadele esnasında hayatını kaybetti.⁶⁵ Vefatının ardından hocası İbn Haleveyh, Ebu Firas'ın şiirlerinden oluşan Divanı'nı hem derleyip hem de şerh etmiştir. Biz, Ebu Firas'ın Divanı'nda Bizans-Arap mücadelelerini konu edinen dört şiirini İbn Haleveyh'in düştüğü şerhlerle birlikte Fransızca'ya aktaran Marius Canard'ın tercümesini kullandık.⁶⁶

B.7. Ali. b. Zafir el-Ezdi (1171-1216)

Mısırlı tarihçi Ali b. Zafir, ilmi ve edebi vasıflarının yanı sıra Eyyubi hükümdarları el-Melikü'l-Aziz ve el-Melikü'l-Adil'in hizmetinde bulunmuş; ardından el-Melikü'l-Eşref'in vezirliğine kadar yükselmiş seçkin bir devlet adamıdır. Kaleme aldığı en meşhur eserlerinden Ahbarü'd-düveli'l-münkatı'a (Yıkılmış devletlerin tarihleri), dört ciltten müteşekkil bir İslam tarihi olup eserin tamamı günümüze ulaşmamıştır. Eserin yalnızca Hamdaniler, Sacoğulları, Tolunoğulları, İhşidiler, Şirvanşahlar, Fatımiler ve Abbasiler ile ilgili bilgileri ihtiva eden son cildi mevcuttur.⁶⁷ Tezimizde istifade ettiğimiz kısım, bu cildin Ahbarü'd-devleti'l-Hamdaniyye başlığını taşıyan bölümüdür. Ahbarü'd-devleti'l-Hamdaniyye başlığını taşıyan bölümü Temime Ravvaf Londra ve Gotha nüshalarını kullanarak tahkik etmiştir ve bu metni esas alan

⁶⁵ Carl Brockelmann, "Ebu Firas", *İA*, C.IV, 1964, s.17; Hamilton Alexander Rosskeen Gibb, "Abu Firas", *EI²*, C.I, 1986, s.119-120; Mustafa Kılıçlı, "Ebu Firas el-Hamdani", *DİA*, C.X, 1994, s.125-126.

⁶⁶ "Abu Firas", *Byzance et les Arabes*, C.II/2: Extraits des sources arabes, çev. Alexander Aleksandrovich Vasiliev ve Marius Canard, Éditions de l'Institut de philologie et d'histoire orientales, Brüksel, 1950, s.353-370. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: "Abu Firas", *Byzance et les Arabes*, C.II/2.)

⁶⁷ Abdülkerim Özaydın, "Ali b. Zafir", *DİA*, C. II, 1989, s. 459.

Mehmet Akbaş, 2011 yılında Hamdaniler başlığıyla bu bölümü Türkçe'ye tercüme etmiştir.⁶⁸ Tezimizde, bu tercümenin yanı sıra, Ali b. Zafir'in 934-956 yılları arasındaki Bizans-Arap mücadelelerine dair anlatımını içeren ve Londra nüshasına dayanan A. A. Vasiliev ile M. Canard'ın Fransızca tercümesi de kullanılmıştır.⁶⁹

Ali b. Zafir, her ne kadar eserini XII. yüzyılda kaleme almış olsa da Seyfüddevle Ali'nin seferlerine dair diğer tarihçilerin eserlerinde bulunmayan dikkat çekici bilgiler ihtiva etmektedir. Bunun nedeni Ali b. Zafir'in güvenilir kaynaklara başvurmasıdır. Tezimizle ilgili kısımlar Miskeveyh ile paralellik arz etmekle birlikte özgün bilgilerin bazılarını Sinan b. Sabit'in Kitabü't-Tarih'i (908-976) vasıtasıyla edindiği anlaşılmaktadır.

B.8. İbnü'l-Esir, İzzeddin (1160-1233)

1160 senesinde Cezire'de dünyaya gelen İzzeddin İbnü'l-Esir, devrin kültür ve ilim merkezlerinden Musul'da eğitimini tamamladıktan sonra Zengilerin Musul Atabegi Bedreddin Lü'lü'nün (1223-1259) elçisi sıfatıyla Bağdat, Khalep, Dimaşk/Damaskos ve Kudüs/Hierosolyma'ya gitti. Bu vazifelerinin ardından Atabeg Bedreddin Lü'lü'nün himayesinde ona haklı olarak büyük ün kazandıran "el-Kamil fî't-tarih" başlıklı tarih eserini kaleme aldı. Yaratılıştan başlayarak 1231 senesine kadar vuku bulan hadiseleri konu edinen eser, 908 senesine kadar Taberi'nin Tarihu'l-Ümem ve'l-Muluk adlı eserini ekseriyetle kaynak edinmiştir. El-Kamil'de, tezimiz kapsamına giren 908-969 tarihleri arasındaki dönem için İbn Miskeveyh'in anlatımıyla büyük ölçüde paralellikler

⁶⁸ Ali b. Zafir el-Ezdi, *Hamdaniler: Diyar-ı Bekir, Halep ve Musul'da Hüküm Sürmüş Bir İslam Emirliği*, Thk. Temime Ravvaf, çev. Mehmet Akbaş, Ravza Yay., İstanbul, 2011. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: Ali b. Zafir, *Hamdaniler*.)

⁶⁹ "İbn Zafir", *Byzance et les Arabes*, C.II/2: Extraits des sources arabes, çev. Alexander Aleksandrovich Vasiliev ve Marius Canard, Éditions de l'Institut de philologie et d'histoire orientales, Brüksel, 1950, s. 120-128. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: "İbn Zafir", *Byzance et les Arabes*, C.II/2).

görülmektedir. Bu duruma rağmen özgün ve ayrıntılı bilgilere rastlanılmaktadır. Dolayısıyla İbnü'l-Esir'in Miskeveyh'i ve ondan bağımsız olarak da Sabit b. Sinan'ın Kitabü't-Tarih'ten istifade etmiş olması muhtemeldir.⁷⁰ İbnü'l-Esir'in zikrettiği hadiselerle çağdaş ana kaynakları kullanması ve bu kaynakları titiz bir yaklaşımla kıyasladıktan sonra makul ve tutarlı bir anlatı ortaya koyması, tezimizle alakalı bölümler için de geçerlidir. Bu nedenle günümüze ulaşamayan ana kaynakların ihtiva ettiği bilgilere İbnü'l-Esir'in el-Kamil fi't-tarih'i sayesinde erişmek mümkün olmuştur. Çalışmamızda "İslam Tarihi: el-Kamil fi't-tarih Tercümesi" başlıklı serinin Ahmet Ağırakça tarafından tercüme edilen VII. ve VII. ciltleri kullanılmıştır.⁷¹

C. Süryanice ve Ermenice Kaynak Eserler

C.1. Draskhanakertli Hovhannes

897/898 senesinde Ermeni Katolikosu olan Hovhannes, Ermeni Kralları I. Smbat (890-914) ve II. Ashot'un (914-929) hakimiyet devirlerinde dahili ve harici meselelere dahli sayesinde mühim bir siyasi figür haline gelmiştir. Meslelere Katolikos sıfatıyla doğrudan dahil olması, kaleme aldığı "Ermenilerin Tarihi" başlıklı eserini benzersiz kılmıştır. Eseri, Tufan vakası ve Ermenilerin kökenlerine dair anlatımla başlar ve 923/924 senesine dair hadisenin zikriyle sonlanır.⁷² Eserin asıl önem taşıyan bölümü,

⁷⁰ Ş. Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, s.154-163; Franz Rosenthal, "İbn al-Athir", *EF*², C.III, 1986, s.723-725 Abdülkerim Özeydın, "İbnü'l-Esir İzzeddin", *DİA*, C.XXI, 2000, s.26-27; Abdülkerim Özeydın, "el-Kamil", *DİA*, C.XXIV, 2001, s.281-283.

⁷¹ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi: el-Kamil fi't-tarih Tercümesi*, C.VII, çev. Ahmet Ağırakça, ed. Mertol Tulum, Bahar Yay., İstanbul, 1986; C.VIII, çev. Ahmet Ağırakça, ed. Mertol Tulum, Bahar Yay., İstanbul, 1987. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: İbnü'l-Esir, *el-Kamil*.)

⁷² Krikor H. Maksoudian, "Introduction", *History of Armenia*, çev. Krikor H. Maksoudian, Scholars Press, Atlanta, 1987, s.7-58; Robert William Thomson, "Armenian Literary Culture through the Eleventh Century", *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, C.I, ed. Richard G. Hovannisian, St. Martin's Press, New York, 1997, s.227-228;

müellifin 890 yılından 923/924 yılına kadar bizzat tanıklık ettiği hadiseleri aktardığı kısımdır. Tezimizde Krikor H. Maksoudian'ın "History of Armenia" başlığı altında yaptığı tercüme kullanılmıştır.⁷³

C.2. Thomas Artsruni

Van gölü çevresinde yerleşik Ermeni Artsruni Ailesi'nin üyesi olan Thomas'ın hayatına dair bilgiler, kendi eserinde nadiren sunduklarıyla sınırlı olmakla birlikte, onun Kilise bünyesinde yüksek düzeyde eğitim almış bir din adamı, yani bir Vardapet olduğu bilinmektedir. "Artsruni Ailesi'nin Tarihi" başlıklı eserinde 852-904 seneleri aralığındaki hadiselerle bizzat şahit olduğunu belirtmesi IX. yüzyıl sonu ve X. yüzyıl başlarında yaşadığını ortaya koymaktadır. Eser, Ermeni halkının kökenlerine dair anlatım ile başlar ve II. Kakikios/Gagik'in 908'de Vaspurakan Prensi olmasından hemen önce sona erer. Fakat esere sonraki dönemlerde anonim yazarlar tarafından eklemeler yapılmıştır.⁷⁴ İlk ek metin, Thomas Artsruni'nin anlatımını 924 senesine kadar uzatmıştır. Bu eser ve ilk anonim metin için Robert William Thomson'ın "History of the House of Artsrunik" başlığı altında yaptığı tercümeden istifade ettik.⁷⁵

Srbouhi Hairapetian, *History of Armenian Literature*, Caravan Books, New York, 1995, s.224-226.

⁷³ Yovhannes Drasxanakertc'i's, *History of Armenia*, çev. Krikor H. Maksoudian, Scholars Press, Atlanta, 1987. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: Yovhannes Drasxanakertc'i's, *History of Armenia*.)

⁷⁴ Robert William Thomson, "Introduction", *History of the House of the Artsrunik*, çev. Robert William Thomson, Wayne State University Press, Detroit, 1985, s.15-58; R.W. Thomson, "Armenian Literary" s.228-229; S. Hairapetian, *Armenian Literature*, s.226-227.

⁷⁵ Thomas Artsruni, *History of the House of Artsrunik*, çev. Robert William Thomson, Wayne State University Press, Detroit, 1985. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: T. Artsruni, *House of Artsrunik*.)

C.3. Taronlu Stephanos Asolik

Stephanos Asolik'in Taronlu olduğu bilgisi dışında hayatına dair çok az şey bilinmektedir. X. yüzyılın ikinci yarısından XI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanan dönemde yaşamış olabileceğine dair değerlendirmeler mevcuttur. “Evrensel Tarih” başlıklı eseri, yaratılıştan 1004 senesine uzanan hadiseleri kapsar ve üç kitaba ayrılmıştır. Üçüncü kitabın büyük bir bölümünü oluşturan 920-1004 seneleri aralığındaki hadiselerle dair anlatım özgün nitelik taşır.⁷⁶ Tezimizde ilk iki kitabın Édouard Dulaurier tarafından,⁷⁷ üçüncü kitabın Frédéric Macler tarafından⁷⁸ yapılan tercümelerini kullandık.

C.4. Süryani Mikhael (1126-1199)

Süryani Mikhael, 1126'da Malatya/Melitene'de doğdu ve 1166'dan vefat ettiği 1199 senesine kadar 33 yıl boyunca Süryani Kilisesi'nin Patrikliği'ni yaptı. Süryani tarihyazıcılığının en kıymetli eserlerinden biri olan Kronik'i kaleme aldı. Yaratılıştan eserin tamamlandığı 1195 senesine kadarki kilise ve imparatorluklar silsilelerini konu edindi.⁷⁹ Çalışmamızda Jean-Baptiste Chabot'un 1899-1924 seneleri aralığında dört cilt

⁷⁶ Frédéric Macler, “Introduction”, *Histoire universelle*, Deuxième partie, çev. Frédéric Macler, Publications de l'École des langues orientales vivantes, Ernest Leroux Éditeur, Paris, 1917, s.CIII-CXVII; Michel van Esbroeck, “Asolik”, *Encyclopaedia Iranica*, , C.II, Sy.8, 2016, s.785

⁷⁷ Étienne Açogh'ig de Daron, *Histoire universelle*, Première partie, çev. Édouard Dulaurier, Publications de l'École des langues orientales vivantes, Ernest Leroux Éditeur, Paris, 1883. (Bu eserde yer alan ikinci kitap şu şekilde kısaltılacaktır: *Asolik*, II.)

⁷⁸ Étienne Asolik de Tarôn, *Histoire universelle*, Deuxième partie, çev. Frédéric Macler, Publications de l'École des langues orientales vivantes, Ernest Leroux Éditeur, Paris, 1917. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: *Asolik*, III.)

⁷⁹ Jean-Baptiste Chabot, *Littérature syrienne*, Bloud et Gay, Paris, 1934, s.125-127; Zafer Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ*, Divan Kitap, İstanbul, 2006, s.100-102;

halinde Süryanice metniyle birlikte Fransızca tercümesini yayınladığı eserin üçüncü cildinden istifade ettik.⁸⁰

C.5. İbnü'l-İbri, Ebu'l-Ferec (1225-1286)

Süryani Literatürü'ne en büyük katkıyı sağlayan İbnü'l-İbri, Melitene'de 1225 senesinde dünyaya geldi. Moğolların Anadolu'ya girdiği dönemde kilisede mühim görevler üstlendi ve bu vasıtaıyla İlhanlı Hükümdarları Hülagu ve Ahmed Teküder'in huzurlarına dahi çıktı. Bu türden diplomatik faaliyetlerinin yanında otuzdan fazla eser kaleme almayı başardı. Bu eserlerden biri, Süryani tarihyazımının evrensel nitelikteki son örneğini oluşturan Khronografya başlıklı tarih eseridir. Kilise ve imparatorluklar tarihi olarak iki bölüme ayrılan eserin ilk bölümü yaratılıştan 1286 senesine kadarki hadiseleri ele alır.⁸¹ Tezimiz kapsamındaki kısımlar, ekseriyetle Süryani Mikhael'in anlatıma dayanır, ancak bazen farklı bilgiler barındırır. Tezimizde Ömer Rıza Doğrul'un "Abu'l-Farac Tarihi" başlıklı tercümesinin birinci cildini esas aldık.⁸²

D. Araştırma Eserler

Tezimizin kuramsal zeminini oluşturan ve kapsamını belirlemede temel alınan eserler, 1935-1968 yılları arasında yayımlanmış olan Corpus Bruxellense de l'Histoire Byzantine külliyyatının ilk üç cildidir. Külliyyatın ilk cildi, Alexander Alexandrovich

⁸⁰ *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche (1166–1199)*, C.III, ed. ve çev. Jean-Baptiste Chabot, Ernest Leroux Éditeur, 1905. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: *Michel le Syrien*, III.); Mihayel Akyüz, *Mikhael Rabo Kroniği 14-21. Kitaplar (MS 1042-1195) Tahlil ve Tercüme*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2025, s.23-53.

⁸¹ Ş. Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, s.194-199; J.B. Chabot, *Littérature syriaque*, s.131-137; Judah Benzion Segal, "İbn al-İbri", *ET*, C.III, 1986, s.804-805; Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-İbri", *DİA*, C.XXI, s.92-94; Z. Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığı*, s.104-105; 525-530.

⁸² Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, C.I. çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1999. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: *Abu'l-Farac*, I.)

Vasiliev'in 1900 yılında Rusça kaleme aldığı "Bizans ve Araplar: Amorion Hanedanlığı Döneminde Bizans ile Araplar Arasındaki Siyasi İlişkiler"⁸³ başlıklı eserinin, Henri Grégoire ve Marius Canard'ın editörlüğü ve tercümesiyle yayıma hazırlanmış Fransızca baskısıdır.⁸⁴ 820-867 seneleri aralığındaki Bizans-Arap ilişkilerini derinlemesine tetkik eden bu esere tezimizin başladığı süreci ve öncesini yapılandırabilmek için başvurduk. Corpus Bruxellense de l'Histoire Byzantine külliyyatının ikinci cildi, iki kısımdan oluşmaktadır. İkinci cildin ilk kısmı, A. A. Vasiliev'in 1902 yılında Rusça kaleme aldığı "Bizans ve Araplar: Makedon Hanedanı Döneminde Bizans ile Araplar Arasındaki Siyasi İlişkiler"⁸⁵ başlıklı eserin Marius Canard'ın editörlüğü ve tercümesiyle yayıma hazırlanmış Fransızca baskısıdır.⁸⁶ Söz konusu eser, tez kapsamında incelenen hadiselerin büyük bir kısmını ihtiva etmesi bakımından temel başvuru kaynaklarımızdan biri olmuştur. 867-959 seneleri aralığında çok geniş bir coğrafyaya yayılmış Bizans-Arap ilişkilerinin takibini ana metin ile sağlarken M. Canard tarafından zenginleştirilmiş dipnotlardan oldukça faydalandık. İkinci cildin ikinci kısmı, birinci kısımda 867-959 tarihleri arasındaki hadiselerle dair anlatımda kullanılan dönemin ana kaynaklarının tercümesinden oluşmaktadır. Eser, A. A. Vasiliev'in "Bizans ve Araplar: Makedon Hanedanı" başlığı altında yayınladığı kitabının eklerinde yer alan tercümelerden hareketle M. Canard tarafından yeni eklenen ana kaynakların da Fransızca'ya

⁸³ Византия и арабы. Политическія отношенія Византии и арабовъ за время Аморийской династіи, St. Petersburg, 1900.

⁸⁴ Alexander Alexandrovich Vasiliev, Byzance et les Arabes: La dynastie d'Amorium (820-867), ed. ve çev. Henri Grégoire ve Marius Canard, *Le Corpus Bruxellense de l'Histoire Byzantine*, C.I, Éditions de l'Institut de philologie et d'histoire orientales, Brüksel, 1935. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.I.)

⁸⁵ Византия и арабы. Политическія отношенія Византии и арабовъ за время Македонской династіи, St. Petersburg, 1902.

⁸⁶ Alexander Alexandrovich Vasiliev, Byzance et les Arabes: La dynastie macédonienne (867-959), ed. ve çev. Marius Canard, *Le Corpus Bruxellense de l'Histoire Byzantine*, C.II/1, Fondation Byzantine, Brüksel, 1968. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.II/1.)

tercümesiyle oluşturulmuştur.⁸⁷ Devrin kaynak eserlerinde Bizans-Arap ilişkilerine dair bilgileri Batı literatürüne kazandıran bu eser, ilgili kaynaklar eserlerin anlatımına erişmemize olanak sağlamakla birlikte kaynak eserlerdeki bilgileri kısa sürede kıyaslamamıza imkan tanımıştır.

Corpus Bruxellense de l'Histoire Byzantine külliyyatının üçüncü cildi ve Bizans ve Araplar başlıklı serinin tamamlayıcı mahiyetteki kitabı, Ernst Honigmann tarafından “Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches” başlığı altında yayınlanmıştır.⁸⁸ Tezimizde bu eserin Fikret Işıltan tarafından yapılan tercümesi kullanılmıştır.⁸⁹ Anadolu coğrafyasına odaklanan bu eser, tezimizde karşılaşılan en büyük zorluklardan biri olan tarihi yerleşim birimlerinin konumlarının tespiti sürecinde, kimi zaman çözüm sunarak bu sorunun aşılmasını sağladı, kimi zaman ise çözüm için bir başlangıç oldu. Honigmann’ın Anadolu’nu tarihi coğrafya üzerine tespitlerinden daha fazla istifade etmek için “Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft’ta” (RE) kaleme aldığı ansiklopedi maddelerine başvurduk. Coğrafyacı Walther Ruge’un da RE’de Anadolu’daki yerleşim birimlerine dair kaleme aldığı birçok maddeyi kullandık. Tarihi coğrafya hususunda Honigmann’ın “Le Couvent de Barsauma et Le Patriarcat Jacobite d’Antioche et de Syrie”⁹⁰ başlıklı eserinin bilhassa Antiokheia ve Suriye Yakubi Patrikliği’nin yayılım sahasını Metropolitlikler ve Piskoposluklar’ın yerleşimi

⁸⁷ Byzance et les Arabes, C.II/2: Extraits des sources arabes, çev. Alexander Alexandrovich Vasiliev ve Marius Canard, *Corpus Bruxellense de l'Histoire Byzantine*, C.II/2, Éditions de l’Institut de philologie et d’histoire orientales, Brüksel, 1950. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: *Byzance et les Arabes*, C.II/2.)

⁸⁸ Ernst Honigmann, *Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches von 363 bis 1071 nach griechischen, arabischen, syrischen und armenischen Quellen*, *Le Corpus Bruxellense de l'Histoire Byzantine*, III, Éditions de l’Institut de philologie et d’histoire orientales, Brüksel, 1935.

⁸⁹ Ernst Honigmann, *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1970.

⁹⁰ Ernst Honigmann, *Le Couvent de Barsauma et Le Patriarcat Jacobite d’Antioche et de Syrie*, Imprimerie orientaliste, Leuven, 1954.

vasıtasıyla inceleyip saptamalarda bulunduğu ikinci bölümünden yararlandık. Honigmann'ın "Historische Topographie von Nordsyrien im Altertum"⁹¹ başlıklı makaleleri ise Kuzey Suriye'nin tarihi coğrafyasını çözümleyebilmek için temel başvuru kaynağımız oldu.

Bizans-İslam mücadelesinin gerçekleştiği Anadolu'daki hududu teşkil eden Kappadokia, Kilikia, İsaoria ve Lykonía bölgelerinin tarihi coğrafyası üzerine en güncel verilere Fredrich Hild, Hansgerd Hellenkemper, Marcel Restle ve Klaus Berke'nin kaleme aldığı Tabula Imperii Byzantini serisinin II., IV., ve V., ciltlerinden ulaştık. Armenia'nın tarihi coğrafyası üzerine ise Thomas Alan Sinclair'in dört citten müteşekkil "Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey" başlıklı serisinden⁹² ve Robert Henry Hewsen'in "The Geography of Ananias of Širak (Ašxarhaç'oyc'): The Long and the Short Recensions" başlığı altında yayınlanan eserinin⁹³ bilhassa yorumları ihtiva eden ikinci kısmından yaralandık.

Tarihi yerleşim birimlerinden adı değişen köy isimlerinin tespiti için T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü bünyesinde 1968 senesinde hazırlanan

⁹¹ Ernst Honigmann, "Historische Topographie von Nordsyrien im Altertum", ZDPV, C. XLVI, Sy.3/4, 1923, s.149-193. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: E. Honigmann, "Nordsyrien I".) Ernst Honigmann, "Historische Topographie von Nordsyrien im Altertum", ZDPV, XLVII, Sy.1/2, 1924, 1-64. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: E. Honigmann, "Nordsyrien II".)

⁹² Thomas Alan Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*, C.I-IV, The Pindar Press, Londra, 1987-1990. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*.)

⁹³ *The Geography of Ananias of Širak (Ašxarhaç'oyc'): The Long and the Short Recensions*, çev. ve ed. Robert Henry Hewsen, Dr. Ludwig Reichert, Wiesbaden, 1992. (Bu eserin özellikle R.H. Hewsen'in yorum ve saptamalarından müteşekkil ikinci bölümünden yararlandığımız için şu şekilde kısaltılacaktır: R. H. Hewsen, *Geography*.)

“Köylerimiz” başlıklı esere müracaat ettik.⁹⁴ Tarihi yerleşim birimlerinden adı değişen il ve ilçe merkezlerinin tayini hususunda da T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü bünyesinde hazırlanan “Osmanlı Yer Adları” eserini kullandık.⁹⁵

A. A. Vasiliev’in 1902’de kaleme aldığı ve M. Canard’ın 1968’e kadar zenginleşen literatür vasıtasıyla güncellediği “Bizans ve Araplar: Makedon Hanedanı (867-959)” başlıklı eser, amacı kapsamında tarihi hadiseleri çözümleyip kronolojik düzlemde tutarlı bir anlatı oluşturmayı başarmış çok değerli bir baş yapıttır. Tezimizde bu eserin izinden giderek günümüze kadar açığa çıkan yeni verileri ve muhtelif tetkikleri kullanarak Bizans-Arap mücadelesini sistematik ve yapısal bir yaklaşımla ele almayı hedefledik. Bu nedenle öncelikle Bizans-Arap mücadelesini Thema Sistemi’nin işleyişi temelinde Nikolaos Oikonomides’in “Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles” başlıklı eseri başta olmak üzere diğer araştırmaları vasıtasıyla inceledik. Bu noktada Jadran Ferluga’nın “Military and Administrative Thematic Units of an Inferior Rank” başlıklı makalesi⁹⁶ daha belirgin neticelere ulaşmamıza katkı sağladı.

Pavlikan zümresinin ortadan kaldırılmasının ardından Bizans yayılım sahasının öncelikle Yukarı Fırat//Euphrates havzasına yöneldiğini tespit ettiğimiz için Armenia sahasındaki hadiselerin çözümü için Joseph Laurent’in “L’Arménie entre Byzance et l’Islam” başlıklı kitabı,⁹⁷ Nicholas Adontz’un “Les Taronites en Arménie et à Byzance”

⁹⁴ *1 Mart 1968 Gününe Kadar Köylerimiz*, T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1968. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: *Köylerimiz*.)

⁹⁵ *Osmanlı Yer Adları*, Haz. Tahir Sezen, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2017. (Eser, şu şekilde kısaltılacaktır: *Osmanlı Yer Adları*).

⁹⁶ Jadran Ferluga, “Military and Administrative Thematic Units of an Inferior Rank: On the Thematic Organization from the VII to the X Centuries”, *ZRVI*, C.II, 1953, s.61-98.

⁹⁷ Joseph Laurent, *L’Arménie entre Byzance et les Arabes et l’Islam*, Bibliothèque des Écoles françaises d’Athènes et de Rome, Paris, 1919.

başlıklı makale serisi⁹⁸ ve aynı şekilde Hakkı Dursun Yıldız'ın "Azerbaycan'da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı: Sac Oğulları"⁹⁹ başlıklı makale serisi bu sahada başvuru eserlerimiz oldu. Ayrıca Aram Ter-Ghewondyan'ın "The Arab Emirates in Bagratid Armenia" başlıklı kitabı¹⁰⁰ ve Bernadette Martin-Hisard, "Constantinople et les archontes du monde caucasien dans le Livre des Cérémonies, II, 48" başlıklı makalesi¹⁰¹ kılavuz edindiğimiz diğer eserlerdi.

Phokas Ailesi'nin liderliğinde Hamdani Seyfüddevle Ali'ye karşı yürütülen mücadelelere dair ise Marius Canard'ın güncelliğini hala muhafaza eden iki ciltten müteşekkil "Histoire de la Dynastie des Hamdanides de Jazira et de Syrie" başlıklı eserine¹⁰² sıklıkla müracaat ettik.

⁹⁸ Nicholas Adontz, "Les Taronites en Arménie et à Byzance", *Byz*, C.IX, Sy.2, 1934, s.715-738. (Bu eser, şu şekilde kısaltılacaktır: N. Adontz, "Les Taronites I".) Nicholas Adontz, "Les Taronites en Arménie et à Byzance", *Byz*, C.X, Sy.2, 1935, s.531-551. (Bu eser, şu şekilde kısaltılacaktır: N. Adontz, "Les Taronites II".)

⁹⁹ Hakkı Dursun Yıldız, "Azerbaycan'da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı: Sac Oğulları I: Ebu's-Sac Divdad b. Yusuf Divdest", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sy.30, 1976, 109-118. (Bu eser, şu şekilde kısaltılacaktır: H. D. Yıldız, "Sac Oğulları I"). Hakkı Dursun Yıldız, "Azerbaycan'da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı: Sac Oğulları II: Ebu Ubeydullah Muhammed el-Afşin", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sy.9, 1978, 107-128. (Bu eser şu şekilde kısaltılacaktır: H. D. Yıldız, "Sac Oğulları II".) Hakkı Dursun Yıldız, "Azerbaycan'da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı: Sac Oğulları III: Ebu'l-Kasım Yusuf", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sy.32, 1977, s.29-70. (Bu eser şu şekilde kısaltılacaktır: H. D. Yıldız, "Sac Oğulları III".)

¹⁰⁰ Aram Ter-Ghewondyan, *The Arab Emirates in Bagratid Armenia*, çev. Nina G. Garsoïan, Calouste Gulbenkian Foundation, Lizbon, 1976.

¹⁰¹ Bernadette Martin-Hisard, "Constantinople et les archontes du monde caucasien dans le Livre des Cérémonies, II, 48", *TM*, C. XIII, 2000, s.359-530.

¹⁰² Marius Canard, *Histoire de la Dynastie des Hamdanides de Jazira et de Syrie*, C.I-II, Publications de l'école des lettres d'Alger, Ite Série, C.XXI, Imprimeries "La Typo-Litho" et Jules Carbonel Réunies, Cezayir, 1951.(Bu eserin 1.-286. sayfalar aralığındaki ilk cildi, Hamdanilerin etkinlik gösterdiği bölgelerin tarihi coğrafyasını tarif etmektedir. 287-863. Sayfalar aralığındaki ikinci cilt ise tezimizle irtibatlı tarihi hadiseleri incelemektedir. Bu

2. Tarihi Arka Plan

A) Bizans'ın Emeviler ve Abbasiler ile Askeri Münasebetleri (634-760)

Bizans İmparatoru Herakleios, Ecnadeyn (634) ve Yermük (636) meydan savaşlarında uğradığı kesin ve sarsıcı mağlubiyetler neticesinde Antiokheia/Antiokheia dahil Suriye'nin tamamını Halifelige terk edip Anadolu'nun müdafaasına odaklandı. Bu amaçla açık alanda üstün Hilafet ordularıyla çatışmaya girmekten kaçınarak Toros dağlarının sağladığı doğal müdafa hattına çekildi. İmparator Herakleios, Antiokheia/Antiokheia ve Toros dağları arasında kalan Kilikia arazisini kısmen tahrip edip bölgede yerleşik askeri birliklerin ve halkın bir kısmını tahliye etti. Ardından savunma hattını tesis için Toroslardaki dağ geçitlerine askeri birlikler yerleştirdi. Suriye'nin yeniden ele geçirilme umudunun kalmadığı ahvalde İmparator'un ilk elde tasarısı Anadolu'yu hedef alabilecek muhtemel saldırıların önüne geçmekti. Fakat Hilafet ordularının Anadolu'ya yönelik 640/641 senesinde başlayan ve 680 senesinde imzalanan ateşkesle son bulan ilk büyük taarruz devri neticesinde Herakleios'un bu savunma hattı çöktü. Bu dönemde (iki ateşkes devri hariç 650-653 ve 659-661) Hilafet ordularının her yıl düzenlediği seferler neticesinde Anadolu'nun neredeyse tüm bölgeleri saldırıya uğradı.¹⁰³

Emevi Halifesi Muaviye b. Ebu Süfyan'ın (661-680) liderliğinde Anadolu içlerine düzenlenen seferlerin hedefi ise başkent Konstantinopolis oldu. Bu hedef çerçevesinde Emevilerin kara ordusu 669 senesinde Üsküdar/Khrysopolis'e ulaşmayı başardı. Konstantinopolis'in fethi için elzem olan donanma ise zaten 649 gibi erken bir tarihte Kıbrıs/Kypros adasına düzenlenen seferle gücünü ispat etmiş bulunuyordu.

nedenle eserin ikinci cildi yoğun olarak kullanılmıştır. Bu eser, şu şekilde kısaltılacaktır: M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, I -II.)

¹⁰³ Ernest Walter Brooks, "The Arabs in Asia Minor (641-750), From Arabic Sources", *JHS*, C.XIX, 1899, s.183-189.

Ardından Fenike/Phoiniks açıklarında Zatüssavari¹⁰⁴ deniz savaşında (652 veya 655) Bizans donanmasının bozguna uğratılması, Doğu Akdeniz’de Hilafet hakimiyetini sağlamıştı. Rodos ve Kos adalarının zaptı (673) Ege denizindeki Bizans üstünlüğüne son verdi.¹⁰⁵ Nihayetinde Emevi donanması, Marmara denizine sokulup Kapıdağ/Kyzikos’u üs edinerek Konstantinopolis’i deniz cihetinden muhasaraya aldı. 674-678 seneleri boyunca süren ilk Konstantinopolis muhasarası, Emeviler adına başarısızlıkla sonuçlandı. Emevi kara ordusunun geri çekiliş sürecinde mağlubiyete uğraması ve donanmasının fırtına nedeniyle büyük kayıplar vermesi başarısızlığı bir bozguna dönüştürdü. Bu nedenle Emevi Halifesi Muaviye b. Ebu Süfyan kayıpların telafisi için Bizans İmparatoru IV. Konstantinos (668-685) ile ateşkes gerçekleştirmek zorunda kaldı.¹⁰⁶

Muaviye b. Ebu Süfyan’dan hilafet tahtını devralan Emevi Halifesi I. Yezid (680-683), karada Emevi ordularının Anadolu’ya yönelik seferlerini idari-askeri birim temelinde örgütledi. Müstakil bir idari-askeri birim olarak tesis ettiği Kınnesrin Cündü’nü Anadolu’ya yönelik seferlerin merkezi haline getirdi. Merkezi karargahların başında ise Merc Dabık/Dabekon¹⁰⁷ geliyordu. Bu karargahtan harekete geçen Emevi

¹⁰⁴ Clifford Edmund Bosworth, “Dhat al-Sawari” *ET*², C.XII, 2004, s.221-222; Murat Öztürk, “Zatüssavari”, *DİA*, C. XLIV, 2013, s.152-153; Julius Wellhausen, “Arab Wars with the Byzantines in the Umayyad Periods”, *Arab-Byzantine Relations in Early Islamic Times*, ed. Michael Bonner, Routledge, Londra-New York, 2017, s.7-8.

¹⁰⁵ Ralph-Johannes Lilie, *Die byzantinische Reaktion auf die Ausbreitung der Araber: Studien zur Strukturwandlung des byzantinischen Staates im 7. und 8. Jahrhundert*, Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität, Münih, 1976, s.90-92. J. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century*, Cambridge University Press, 1997, s.55, 63, 64.

¹⁰⁶ J. Wellhausen, “Arab Wars”, s.12-13; M. Canard, “Tarih ve Efsaneye Göre Arapların İstanbul Seferleri”, çev. İsmail. H. Danişmend, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, C.II, 1956, s.223-224; Casim Avcı, *İslam-Bizans İlişkileri (610-847)*, TTK, Ankara, 2015, s.62-63.

¹⁰⁷ Δάβεκον: E. Honigmann, “Nordsyrien I”, s.179 no.151; K.-P. Todt ve B. A. Vest, *TIB*, C.XV/2, s.1073–1075.

orduları, “Sağ ve Sol Seferleri (*saifetü’s-yumna* ve *saifetü’l-yüsra*)” düzenlemekteydi. Sağ Seferi düzenleyen ordu, Suriye hududundan ve Sol Seferi düzenleyen ordu ise Cezire ve Ermeniye/Armenia’dan¹⁰⁸ Anadolu’yu hedef almaktaydı.¹⁰⁹

Bizans İmparatorluğu, Halife Muaviye b. Ebu Süfyan’ın ölmesi nedeniyle başlayan ve Halife Abdülmelik b. Mervan’ın (685-705) ancak 692 senesinde sona erdirebildiği Emevilerin dahili çatışmalarından istifade etti. İmparator IV. Konstantinos, 685’te ordusunun başında Kilikia’ya ulaşp Misis/Mopsouestia¹¹⁰ şehrini zapt etti. Amanos dağlarında yerleşik Ceracime/Mardaites halkı imparatorluk teşvik ve desteğiyle Antiokheia/Antiokheia şehri civarında ve Suriye kıyılarında kargaşaya ve yıkıma sebebiyet verdi. İmparator II. İoustinianos (685-695/705-711), Mardaites halkı vasıtasıyla Suriye’de baskısını arttırarak Kıbrıs ve Armenia üzerindeki egemenlik

¹⁰⁸ Ermeniye/Armenia, Emevi Halifesi Abdülmelik devrinde idari sisteme dahil edildi. Ermeniye olarak tarif edilen idari birim: Ermeniye, İberia (Doğu Gürcistan/Kartli/Curjan) ve Arran/Albania bölgelerinden müteşekkildi. Hilafet otoritesi; Ermeniye’de Dvin/Tibi, Doğu Gürcistan/İberia’da Tiflis/Tiphlis ve Arran/Albania’da Berdea/Partaw şehirleri üzerinden tesis edilmekteydi: Maximilian Sterck [Mükrimin Halil Yinanç], “Ermeniye”, *İA*, C.IV, 1967, s.323; Marius Canard, “Arminiya”, *EI*², C.I, 1986, s.634-638; N. Garsoïan, “The Arab Invasions and the Rise of the Bagratuni”, *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, C.I, ed. Richard G. Hovannisian, St. Martin’s Press, New York, 1997, s.126; Ter-Ghewondyan, *Arab Emirates*, s.21; B. Martin-Hisard, “Constantinople et les archontes”, s.362; Armenia coğrafyası için bkz: Ek.1.

¹⁰⁹ Michael Bonner, “The Naming of the Frontier: Awasim, Thughur and the Arab Geographers”, *SOAS*, C. 57, Sy. 1, 1994, s.18; Clifford Edmund Bosworth, “Saifa”, *EI*², C. VIII, 1995, s.869; Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Anadolu’da Arap-Bizans Mücadelesi” ve “Saife” Seferleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, C. II, 2000, s.13; Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Savaif”, *DİA*, C.XXXVI, 2009, s.185; Şahin Uçar, *Anadolu’da İslam-Mücadelesi*, İşaret Yay., Ankara, 1982, s.59-61.

¹¹⁰ Μοψουεστία; Adana/Yüreğir/Misis mah.: Walther Ruge, “Mopsu(h)estia”, *RE*, XVI/1, 1933, s.243-250; E. Honigmann, *Le Couvent de Barsauma*, s.138; E. Honigmann, “Misis”, *İA*, VIII, 1979, s.364-373; Işın Demirkent, “Misis”, *DİA*, XXX, 2020, s.178-181; F. Hild ve H. Hellenkemper, *TIB*, C.V, s.351-359.

haklarını Halife Abdülmelik'e kabul ettirdi.¹¹¹ Lakin Halife Abdülmelik, devlet içerisindeki birlik ve bütünlüğü tesis ettiği 692 senesinde karşı saldırıya geçip Bizans ordusunu Erzurum/Theodosiupolis'ten Sivas/Sebasteia ve Amasya/Amaseia vasıtasıyla Samsun/Ami(n)sos'a ulaşan ana güzergah üzerinde yer alan ve Karadeniz'e ulaşımı sağlayan Sebastopolis¹¹² şehri yakınlarında ağır bir yenilgiye uğrattı. Böylelikle Bizans İmparatorluğu'nun Emevilere karşı ilk karşı saldırı süreci nihayete erdi ve 711/712 senesinde Konstantinopolis'in ikinci defa kuşatılmasıyla son bulacak yeni bir süreç başladı.¹¹³

Emevi ordusunu bu dönemde zaferden zafere taşıyan amillerin başında Bizans İmparatorluğu'nu 685 senesinden 711 senesine kadar yaklaşık 21 yıl boyunca meşgul eden siyasi krizler gelmekteydi.¹¹⁴ Halife Abdülmelik liderliğindeki Anadolu seferlerinin ilk hedefi Mopsouestia, Kozan/Sision, Darende/Taranta,¹¹⁵ Malatya/Melitene ve Theodosiupolis gibi hudut şehirleri oldu. Emevi ordusu, Bizans müdafaa hattını yıktıktan sonra 707/78'de Tuvana/Tyana¹¹⁶ şehrinin fethiyle Anadolu içlerine sokulmaya başladı.¹¹⁷ Her sene düzenlenen ve Anadolu'nun içlerine daha fazla sokulan seferler neticesinde Bizans ordusu güçten düşürüldü ve direnç gösterebilecek şehirlerin tahkimatı zayıflatıldı. Böylelikle Emevi kara ordusunu İmparatorluk

¹¹¹ Andreas Nikolaou Stratos, *Byzantium in the Seventh Century*, C.V, Adolf M. Hakkert Publisher, Amsterdam, 1980, s.19-24; C. Avcı, *İslam-Bizans*, s.67-68.

¹¹² Σεβαστόπολις; Tokat/Sulusaray ilçe merkezi: W. Ruge, "Sebasto(u)polis", *RE*, C.II/A, 1, 1921, s.956.

¹¹³ J. Wellhausen, "Arab Wars", s.16-20; Ralph-Johannes, *Die byzantinische Reaktion*, s.108-111; A. N. Stratos, *Byzantium*, C.V, s.34-38;

¹¹⁴ A. N. Stratos, *Byzantium*, C.V, s.67-129; J. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century*, s.74-78;

¹¹⁵ Τάραντα, Malatya/Darende ilçe merkezi: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.52; F. Hild ve M. Restle, *TIB*, II, s.290-291

¹¹⁶ Τύανα, Niğde/Bor/Kemerhisar beldesi: W. Ruge, "Tynana", *RE*, VII/A, 2, 1939, s.1630-1642; F. Hild ve M. Restle, *TIB*, II, s.298-299.

¹¹⁷ J. Wellhausen, "Arab Wars", s.21-25.

başkentine ulaştırarak güzergah mümkün mertebe emniyet altına alındı. Donanmanın da desteğiyle birlikte Konstantinopolis 717 senesinde ikinci defa muhasara altına alındı.¹¹⁸ Ancak İmparator III. Leon'un (717-741) önderliğindeki Konstantinopolis müdafaasının aşılammaması üzerine Emevi Halifesi Ömer b. Abdülaziz (717-720) 718 senesinde muhasaranın kaldırılması emrini verdi. Böylelikle Bizans İmparatorluğu'nun 640 senesinden 718 senesine kadar uzanan var oluş mücadelesi müspet bir neticeye ulaştı.

Bu tarihten itibaren Bizans İmparatorluğu, Hilafet orduları karşısında yok olma tehlikesiyle karşılaşmadan mücadeleyi sürdürmeye başladı.¹¹⁹ Emeviler, Muaviye'nin temellerini attığı ve nihai hedefi Bizans başkentini fethetmek olan siyaseti terk edip öncelikle Bizans hududunun tahkim ve takviye edilmesine yönelik daha savunmacı bir siyaset takip etti. Bu siyasetin ilk örnekleri, Halife Ömer b. Abdülaziz'in 710/711'de fethedilmiş Taranta'yı boşaltıp halkını Melitene'ye nakletmesi (717/718) ve Kilikia'daki Müslümanların bir kısmını tahliye edip Mopsouestia şehrine kalıcı olarak yerleştirmesi ve şehirde bayındırlık faaliyetleri yürütmesiyle ortaya çıktı.¹²⁰

Bizans İmparatorluğu ise İmparator Herakleios devrinde uygulamaya konulan ancak ilk karşı saldırı sürecinde terk edilen hudut siyasetini yeniden yürürlüğe koydu. Bu siyaset, doğal müdafa hattı olan Toros dağlarına çekilmeyi ve Torosların önünden düşman arazisine kadar uzanan arazinin düşmanı yoracak ve ikmal hatlarını kesecek

¹¹⁸ Ernest Walter Brooks, "The Campaign of 716-718", *JHS*, C. XIX, 1899, s.19-31; M. Canard, "İstanbul Seferleri", s.224-231; C. Avcı, *İslam-Bizans*, s.73; Ş. Uçar, Anadolu'da İslam-Bizans, s.112-119.

¹¹⁹ Bu dönemden itibaren Arap akınlarının işleyişi, ölçeği ve amaçları hakkında bknz: Hélène Ahrweiler, "Küçük Asya ve Arap Akınları (VII.-IX. Yüzyıllar)", çev. Törebey Günaydın, *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, C.V, Sy.9, 2024, s.142-146.

¹²⁰ R.-J. Lilie, *Die byzantinische Reaktion*, s.133; J. Wellhausen, "Arab Wars", s.31; John Haldon ve Hugh Kennedy, "The Arab-Byzantine Frontier in the Eighth and Ninth Centuries: Military Organisation and Society in the Borderlands", *ZRVI*, C.XIX, 1980, s.107; İlyas Gökhan, "Harun Reşid ve Oğulları Döneminde Tarsos (786-842)", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.X, Sy.2; 2013, s.198; İsmail Yiğit, "Ömer b. Abdülaziz", *DİA*, XXXIV, 2007, s. 53-55.

oranda harap edilmiş halde tutulmasını öngörmektedir. Dolayısıyla bu dönemden itibaren hem Bizans hem de Emeviler büyük fetihlerden ziyade karşı tarafı saldırıya geçemeyecek ölçüde zayıflatmak için seferler düzenlemeye başladı. Elbette her iki tarafın hududu önceleyen bu siyaseti, uzun bir süreç içerisinde yavaş yavaş hududun belirginleşmesini ve daha durağan bir ahvale bürünmesini sağladı.

Hududu önceleyen siyasetin ilk adımları, hasmı karşısında açık bir şekilde üstün olan Emeviler tarafından atıldı. Emevi Halifesi II. Yezid'in (720-724) hakimiyet devrinin ilk yıllarında Bizans güçlerinin Torosların kuzeyine çekilmesini sağlamak için önce Kilikia'ya hücum eden Emevi orduları ardından Torosları aşip Kappadokia'da Konya/İkonoin, Kayseri/Kaisareia şehirlerini ve Yukarı Fırat havzasında Kemah/Kamakha¹²¹ şehrini ve Aşağı Fırat havzasında Melitene civarlarını hedef aldı.¹²² Emevi ordularının saldırıları Anadolu içlerine daha fazla sokulup Galatia'daki Tabia'ya,¹²³ Paphlagonia'daki Çankırı/Gangra'ya ve Bithynia'daki İznik/Nikaea'ya kadar çok daha geniş bir alana yayıldı. Fakat 740 senesinde Abdullah el-Battal ve Melik b. Şuayb komutası altında Afyon/Akroinon'a ulaşan Emevi ordusu, İmparator III. Leon'un bizzat liderlik ettiği Bizans ordusu tarafından bozguna uğratıldı. Bu galibiyetle Bizans, Emeviler karşısında ilk büyük meydan savaşını kazanmış oldu. Bu galibiyete rağmen 741'de III. Leon'un vefatının ardından oğlu V. Konstantinos (741-775) ile damadı Artabasdos (741-743) arasında 741-743 yılları arasında süren taht mücadelesi, Emevi ordularının Anadolu içlerine sefer düzenlemesine imkan tanıdı. 744 senesiyle

¹²¹ Κάμαχα; Erzincan/Kemah/Çarşı mah.: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.54, dp.2; R. H. Hewsen, *Geography*, s.151, dp.4; T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.II, s.415-425.

¹²² J. Wellhausen, "Arab Wars", s.31; E. W. Brooks, "The Arabs in Asia Minor", s.198-199; R.-J. Lilie, *Die byzantinische Reaktion*, s.145-146; Bizans İmparatorluğu'nun askeri hedefleri ve idari yapılanma sahalarını Anadolu'daki büyük akarsu havzaları ile kategorize ettik. Bu çerçevede Anadolu'daki akarsu havzalarının tarifi için bkz: Ek.3.

¹²³ Ταβία; Yozgat/Merkez/Büyüknefes köyü: W. Ruge, "Tavium", *RE*, IV/A,2, 1932, s.1524-2536; E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.49.

birlikte Emevileri çöküşe götürecek iç isyanlar başladı. Bu nedenle Anadolu seferleri durdu ve Bizans'ın ikinci büyük karşı sefer süreci başladı.

Emevilerin çöküş sürecinden yararlanan İmparator V. Konstantinos, Zibatra/Sozopetra'yı¹²⁴ (743) yıktıktan sonra Hades/Adata¹²⁵ kalesini zapt etti ve nihayetinde Maraş/Germanikeia şehrini (746) ele geçirip yerle bir etti. Son Emevi Halifesi II. Mervan, Germanikeia şehrini yeniden ele geçirip tahkimatlandırmasına rağmen Bizans ordusunun şehre hasar veren saldırılarının önüne geçmeyi başaramadı.¹²⁶

Abbasilerin hilafeti devraldığı süreçte (750) Bizans ile kurulan geleneksel bağların temsilcisi olan Mamikyon Ailesi liderliğinde Armenia'da büyük bir isyan patlak verdi. Theodosiupolis şehrini ele geçirmeyi başaran Ermeni isyancılar, İmparator V. Konstantinos'u doğuya sefer düzenlemesi için teşvik ettiler.¹²⁷ Bu fırsatı değerlendiren İmparator V. Konstantinos 750 senesinde Melitene şehrini zapt etti. 754 senesinde ise doğu hududundaki önemli Theodosiupolis ve Kamakha şehirleri, İmparator V. Konstantinos tarafından ele geçirilip tahrip edildi. Bizans

¹²⁴ Σωζόπετρα / Ζάπετρα, Malatya/Doğanşehir ilçe merkezi (eski adı Viranşehir): E. Honigmann, “Σωζόπετρα”, *RE*, C.III/A, 1, 1927, s.1256; E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.50,55,56; Sultansuyu havzasındaki iki kaleden biridir: T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.III, s. 35; *Osmanlı Yer Adları*, s.225.

¹²⁵ Ἀδατα / Ἀδατθα / Ἀδάτ; Kahramanmaraş/Çağlayancerit/Başpınar köyü ile Adıyaman/Gölbaşı/İnekli (Yeşilova) köyü arasında yer aldığı tahmin edilmektedir: K.-P. T. ve B. A. Vest, *TIB*, C.XV, s.812-816; T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*: C.IV, s.79; Adıyaman/Gölbaşı/İnekli (Yeşilova) ihtimali için bkznz: Honigmann, “Nordsyrien I”, s.153 no.12; E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.85 dp.6; Kahramanmaraş/Çağlayancerit/Bozlar köyü ihtimali için bkznz: İlyas Gökhan, “İslam ve Bizans Sınırları Arasında Hades Şehri”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C.VIII, Sy.2, 201, s.87-88; İlyas Gökhan, “Arapların Fethinden Selçuklular Zamanına Kadar Maraş”, *Belleten*, C. LXXIII, Sy.266, 2009, s.35 dp.1; Hades/Adata kalesinin muhtemel konumu için bkznz: Ek.4.

¹²⁶ R.-J. Lilie, *Die byzantinische Reaktion*, s.164; Ş. Uçar, *Anadolu'da İslam-Bizans*, s.122-124; İ. Gökhan, “Maraş”, s.48.

¹²⁷ J. Laurent, *L'Arménie*, s.98; René Grousset, *Başlangıcından 1071'e Kadar Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yay., İstanbul, 2005, s.308; Ali İpek, “Abbasiler Dönemi Ermeni İsyanları (750-886)”, *Tarih Dergisi*, Sy.42, 2021, s.32.

İmparatorluğu'nun V. Konstantinos liderliğindeki ikinci büyük karşı saldırı sürecinin son hedefi, 757 senesinde Kilikia arazisi oldu ve belirleyici bir savaş gerçekleşmemesine rağmen imparatorluk ordusu Ceyhan/Pyramos nehri kıyısına kadar ilerlemeyi başardı.¹²⁸

B. Thema Sistemi ve Sugur-Avasım Hattı Çerçevesinde Bizans-Abbasi Mücadelesi (760-860)

Thema askeri-sivil idaresi, Bizans İmparatorluğu'nun taşrada uygulamaya koyduğu VII. yüzyıldan X. yüzyıla kadar kademeli olarak olgunlaşan yönetim şeklidir. İdarenin özü, taşrada görevlendirilen Strategos'un hem askeri hem de sivil güce tek elde sahip olmasıdır.¹²⁹ Bu yönetim şekli, Erken Bizans döneminin güçler ayrılığı ilkesine dayalı idari anlayışının tam karşısıdır. Erken Bizans dönemindeki taşra idari yapısından Thema askeri-sivil idaresine geçiş ise bir anlık bir reform ile değil, yaklaşık üç asra yayılan idari düzenlemeler vasıtasıyla sağlanmıştır.¹³⁰ Bu nedenle Erken Bizans

¹²⁸ R.-J. Lilie, *Die byzantinische Reaktion*, s.164-165; Ernest Walter Brooks, "The Struggle with the Saracens", *The Cambridge Medieval History*, C.IV, 1923, s.122.

¹²⁹ Strategos'un tüm yetki dairesini kapsayacak şekilde Thema askeri-sivil idaresinin ilk kez tam tanımı, İmparator VI. Leon'un (886-912) *Taktika* adlı eserinde yapılmıştır: Leon VI, *Taktika*, I,9,10,11 ve 13; Thema askerlerine yükümlükleri karşılığında arazilerin (στρατιωτικά κτήματα) tahsis edilmesini Thema sisteminin bir diğer belirleyici vasfı olduğunu ileri süren araştırmacılar vardır. Ne var ki, Thema sisteminin bu vasfı, ancak sistemin 10. yüzyılda tam olgunluğa erişmesinden sonra düzenlenen Yasalar/Novellae vasıtasıyla açık bir şekilde tanımlanabilmektedir: Eric McGeer, "Stratitika Ktemata", *ODB*, C.III, s.1966; İmparator VII. Konstantinos'un 947 senesine ait olduğu tahmin edilen Yasa/Novellası için bkz: Nikolaos Svoronos, *Les Nouvelles des empereurs macédoniens*, ed. P. Gounaridis, Centre de Recherches Byzantines, F.N.R.S., Fondation culturelle de la Banque Nationale, Atina, 1994, s.104-126; Asker arazisinden elde edilen kazanç miktarlarının tanımına dair İmparator II. Nikephoros Phokas'ın 963/964 seneli Yasa/Novellası için bkz: N. Svoronos, *Les Nouvelles*, s.174-176.

¹³⁰ Charles Diehl, "L'origine du régime des thèmes dans l'Empire byzantin", *Études byzantines*, Paris, 1905, s.278-280; J. Karayanopoulos ise idarenin askerileşmesi temelinde Thema sisteminin VI. yüzyıldan X. yüzyıla kadar kesintisiz bir şekilde gelişimini

dönemindeki taşra yapısına göre teşkilatlandırılan sivil görevliler, Strategos liderliğindeki Thema yapılanmasına rağmen uzun bir süre boyunca faaliyetlerini sürdürebilmiştir.¹³¹ Strategos'tan bağımsız sivil görevlilerin varlığı, Thema sisteminin özünü teşkil eden güçlerin tek elde toplanması ilkesine aykırı olduğu için VIII. yüzyılın ortalarına kadar Thema askeri-sivil idaresinden bahsedilemeyeceği savını makul ve geçerli buluyoruz.¹³² Bu sav temelinde VIII. yüzyılın ortalarına kadar Thema yapısının yalnızca Strategos liderliğindeki ordunun yerleşik bulunduğu arazileri tanımladığı ifade edilebilir. Dolayısıyla VIII. yüzyılın ilk yarısına kadar Anadolu'da kurulan ilk beş büyük Thema, Emevi birliklerinin saldırıları karşısında yapılandırılan yerleşik askeri birliklerden müteşekkildi. Armenia'dan ve Cezire'den gelen saldırılar için *Armeniakon* Theması, Kuzey Suriye merkezli seferler için *Anatolikon* Theması, imparatorluğun merkezi sayılan arazileri korumak için kuzeybatıda *Opsikion* ve batıda *Thrakesion* Themaları ve Akdeniz'de Arap donanmasına karşı koymak için *Kibyrraioton* Theması tesis edilmişti.¹³³ Bu dönem X. yüzyılda özgün ve olgun yapısına erişecek Thema

sürdürdüğünü belirtir: Johannes Karayanapoulos, *Die Entstehung der byzantinischen Themenordnungs*, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, Münih, 1959, 64-71.

¹³¹ Geç Roma Eyaletleri temelinde yapılandırılan Apothekai/Ambar kurumunun varlığı, sivil görevlilerin Strategoslar'dan bağımsız şekilde faaliyetlerini sürdürdüklerini ortaya koymaktadır: Efi Ragia, "The Geography of the Provincial Administration of the Byzantine Empire (CA 600-1200): The Apothekai of Asia Minor", *Byzantina Symmeikta*, C. XIX, 2019, s. 196-197 ve 219-220.

¹³² R.-J. Lilie, "Die zweihundertjährige Reform", *BSI*, C. XLV, 1984, s.32-33

¹³³ Charles Diehl, "L'origine du régime des thèmes dans l'Empire byzantin", *Études byzantines*, Paris, 1905, s.278-280; Agostino Pertusi, *Constantino Porfirogenito De Thematibus*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Roma,1952, s.109-113; Agostino Pertusi, "La formation des thèmes byzantins", *Berichte zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongreß*, Münih, 1958, s.32-40; Ralph-Johannes Lilie, "Die zweihundertjährige Reform", *BSI*, C. XLV, 1984, s.32-33; R.-J. Lilie, "Thrakien Und Thrakesion", *JÖB*, C. XXVI, 1977, s. 26; Cüneyt Güneş, *Thema Sistemi*, TTK, Ankara, 2021, s.109-217; Murat Keçiş ve Cüneyt Güneş, "Bizans'ın Anadolu'daki Yeni Düzeni: Thema Sistemi'nin Ortaya Çıkışı ve Problemler", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.XIX, Sy.43,

sisteminin ilk büyük aşamasını temsil etmekteydi. İmparator V. Konstantinos'un asi Artabasdos'a karşı zafer kazandığı iç mücadele sonrasında (743 sonrası) ilk beş büyük Thema'dan biri olan Opsikion Theması'nı üç ayrı idari yapıya bölüp *Optimaton* ve *Boukellarion* adında iki yeni Thema birimi tesis etmesi, Thema sisteminin ilk büyük aşamasının nihayete erdiğinin belirgin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. VIII. yüzyılın ortalarında Thema yapısındaki ilk büyük bölünmenin tetiklediği süreç, IX. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınan kaynak eserlerde de görüldüğü üzere,¹³⁴ Thema'nın yalnızca askeri bir yapı olmaktan çıkıp sivil görevleri de kapsamaya başlayan idari bir birime dönüşmesiyle neticelenecektir.

Ayrıca Opsikion Theması'nın bölünme sürecinde İmparator V. Konstantinos, direkt olarak imparatora bağlı profesyonel askerlerden oluşan *Tagma* birliklerini tesis etti. Bölünmeden evvel Paphlagonia'dan Galatia, Bithynia, Phrygia ve Mysia'ya uzanan Opsikion Thema arazisi, Erken Bizans döneminde seçkin birliklere ev sahipliği yapmıştı. Bu birliklerin içersinde *Magister Militum Praesentalis*'e¹³⁵ tabi *Optimates*,

2018, s.95-104: Bizans İmparatorluğu'nun VIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Anadolu'da tesis ettiği ilk beş büyük Thema birimleri için bkz: Ek.2.

¹³⁴ 813 senesinde Khronograpia adlı eserini kaleme alan Theophanes "Thema" kelimesini "muğlak ve kalabalık askeri grup" manasında kullanmaktadır. Zira Theophanes yaşadığı devirde (IX. yy) kullanılan "Thema" kelimesini geçmişe uyarlamış ve anakronizme düşmüştür. Bununla birlikte Theophanes'in eserinde "Thema" kelimesini kullanmayı tercih etmesi ve kayda geçirmesi, IX. yüzyılın başlarında Thema sisteminin belirgin bir aşamaya ulaştığına işaret etmektedir: Wilhelm Ensslin, "Der Kaiser Herakleios und die Themenverfassung", *BZ*, C. XLVI, Sy.1, 1953, s.335-336; Agostino Pertusi, "Nuova ipotesi sull'origine dei «temi» bizantini", *Aevum*, C. XXVIII, Sy.2, 1954, s.135-136; Constantin Zuckerman, "Learning from the Enemy and More: Studies in "Dark Centuries" Byzantium", *Millennium*, C.II, de Gruyter, Berlin/New York, 2005, s.132; 842/843 seneleri aralığında düzenlenen ve İmparatorluk görevlileri listesini içeren Uspenskiy Taktikonu'nda Strategos liderliğindeki Thema yapılanmasını tanımlanabilir kılmıştır: "Benešević Taktikonu", *Les listes*, s.47-63.

¹³⁵ Magister Militum Praesentalis; hareketli sahra ordularından (comitatenses) IV. yüzyılın sonlarından itibaren farklılık göstererek merkeze yakın yerlerde imparatora bağlı olarak

Bucellarii, *Foderati* birlikleri; *Comes Domesticorum*'un komutasındaki *Domestici*, *Protectores* muhafız birlikleri ve *Magister Officiorum*'un¹³⁶ komutasındaki *Schloae* muhafız birliği yer almaktaydı.¹³⁷ İmparator V. Konstantinos, bu seçkin birliklerin konuşlandığı Opsikion Thema arazisini böldükten sonra önde gelen *Skholai* ve İmparator I. Leon'un (457-474) kurduğu *Ekskoubitoi* imparatorluk muhafız birlikleri temelinde Tagma ordusunu kurdu ve komutasını *Skholon Domestikosu*'na teslim etti.¹³⁸ Böylelikle Bizans İmparatorluğu, IX. ve X. yüzyılda Thema ordusunun zafiyetlerini giderecek ve hücum gücünün esasını oluşturacak profesyonel askerlerden müteşekkil merkezi bir ordunun temelini atmış oldu.¹³⁹

faaliyet gösteren sahra ordularının (palatini) komutanıdır: Edward N. Luttwak, *The Grand Strategy of the Roman Empire*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore ve Londra, 1976, s. 191-194; A.H.M. Jones, *The Latter Roman Empire*, C.II, Basil Blackwell, Oxford, 1964, s.685.

¹³⁶ Merkezi idarenin düzenlenmesinden ve işleyişinden sorumlu görevlidir. Bu kapsamda imparatorluk ulaklarından, posta teşkilatına ve saray görevlilerinin teftişine kadar geniş yetki alanı vardır. Ayrıca sivil görevli olduğu için savaş alanında komutanlık yapmaması olmasına rağmen imparatorluk muhafızlarının (*Schloae*) idaresi ona bağlıdır: A.H.M. Jones, *The Latter Roman Empire*, C. I, Basil Blackwell, Oxford, 1964, s.368; John Haldon, *Byzantine Praetorians*, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn, 1984, s.142-143.

¹³⁷ C. Diehl, "L'origine du régime des thèmes", s.279; John Haldon'un tarif ettiği üzere *Comes Domesticorum*, IV. Yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla *Magister Officiorum*'dan da sorumluluğu devralarak *Domestici*, *Protectores* ve *Schloae* dahil bütün imparatorluk muhafızlarının idaresini fiilen teslim almıştı. VII. Yüzyılda ise *Comes Domesticorum*, *Comes Obsequii* olarak adlandırılmaya başlandı: J. Haldon, *Byzantine Praetorians*, s.174-181.

¹³⁸ Tagma ordusunun kuruluş süreci, IX. yüzyılın başlarında İmparator I. Nikephoros'un hakimiyet devrinde (802-811) dört birlik temelinde tamamlanacaktır. 1-Skholai (Σχολαί), 2- Ekskoubitoi (Εξκούβιτοι), 3- Arithmos/Bigla (Ἀριθμός/Βίγλα), 4. Hikanatoi (Ἰκανάτοι): Hélène Ahrweiler, "Recherches sur l'administration de l'Empire byzantin aux IXe-XIe siècles", *Bulletin de Correspondance Hellénique*, C.LXXXIV, Atina-Paris, 1960, s.24-26.

¹³⁹ J. Haldon, *Byzantine Praetorians*, s.228-235; Warren Treadgold, *Byzantium and Its Army 284-1081*, Stanford University Press, 1995, s. 28-29.

Bizans İmparatoru V. Konstantinos, Anadolu’da elde ettiği kazanımların ardından Bulgarlar ile mücadele için Balkan sahasına odaklandı. Bu süreçte henüz tesis edilmiş devleti ayakta tutmak için iç istikrarı sağlamaya çalışan Abbasi Halifesi Mansur (754-775), Anadolu’daki durumu dengelemek adına Bizans’ın tahrip ettiği Mopsouestia, Melitene ve Theodosiupolis şehirlerini 750’li yıllarda yeniden inşa ve tahkim etti. Esasında hududa kalıcı yerleşimin ilk örnekleri, Emevilerin son dönemlerinde ortaya çıkmaya başlamıştı. Abbasiler ile hududa yerleşim, istikrarlı bir politika haline geldi. Ayrıca Abbasiler, Emevilerin Sugur’daki yerleşim birimlerine dönüşümlü şekilde asker sevkiyatına son verip bu yerleşim birimlerine kalıcı olarak asker yerleştirmeye başladı. Nitekim Emevilerin kalıcı şekilde yerleşimin başladığı Mopsouestia şehri, Halife Mansur devrinde onarılıp yeniden iskan edildi. Henüz Bizans saldırısına uğrayan Melitene şehrine 4.000 asker kalıcı olarak yerleştirildi. Theodosiupolis, Sozopetra ve Kamakha şehirlerinde de aynı siyaset takip edildi.¹⁴⁰ Ayrıca Bizans saldırılarına karşı Doğu Sugur hattını destekleyen ve takviye eden Armenia’da kalıcı yerleşim siyaseti aynı dönemlerde uygulamaya konuldu. Müslümanların kalıcı şekilde Armenia’ya yerleşimi, Ermeni isyancıların Abbasi ordusu karşısında 772’de Bagrevand’da aldıkları ağır mağlubiyet sonrasında belirginleşmeye başladı ve Halife Harun Reşid’in hakimiyet devrinde yoğunlaştı. Bu sayede Kays Aylan kabilesine bağlı Süleymoğulları’ndan gelen Osmaniler Muradiye/Perkri’ye¹⁴¹ ve Kays Aylan’a bağlı başka bir topluluk Cehhaf adlı liderin önderliğinde (Cehhafiler) Malazgirt/Mantzikert şehri ve civarına yerleşti. Aynı dönemde Bekir b. Vail kabilesinden Zürriler, Erzen/Khlomaron¹⁴² şehrinin hakimiyetini ele geçirirken aynı

¹⁴⁰ J. Haldon ve H. Kennedy, “Arab-Byzantine Frontier”, s.107-110; Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İlgi Kültür Sanat, İstanbul, 2015, s.97-101.

¹⁴¹ Περκρί: R. H. Hewsen, Geography, s.186 dp. 157; N. Adontz, Armenia, s.192; T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.I, s.266-268.

¹⁴² Χλομάρων; E. Honigmann, Siirt/Kurtalan/Yanarsu (eski adı Zok) köyünün yakınlarında terk edilmiş Harap Pazar/Şukaraba adlı mevkiide bulunduğunu tahmin etmektedir: E.

kabilelerden gelen Şeybaniler, Diyar-ı Bekr'deki Amid/Emet şehri merkezinden hareketle Armenia'daki nüfuz ve etkinliklerini arttırdılar.¹⁴³

Batı Sugur'da ise Adana şehrine 758-760 seneleri aralığında Horasan kökenli askerlerden oluşan birlik yerleştirildi ve Harun Reşid, şehrin nüfusunu Suriye'den getirdiği gruplarla takviye etti. X. yüzyılda bölgenin merkezi haline gelecek olan Tarsos/Tarsos şehri ise metruk haldeyken Hasan b. Kahtabe'nin 779 senesindeki faaliyetleri neticesinde bina edildi. Harun Reşid, şehre yaklaşık 5.000 asker konuşlandırdı. 805'te Bizans ordusu, şehri zapt etmesine rağmen şehirde Abbasi varlığı kalıcı kılındı ve Tarsos gelişmeye devam etti.¹⁴⁴ Böylelikle IX. yüzyılın başlarında Sugur ve Avasım olarak karşımıza çıkacak olan yeni idari birimin temelleri atılmış oldu.

770 senesinden itibaren Abbasilerin Anadolu içlerine sokulan seferleri yoğunlaşmaya başladı. İmpartor IV. Leon (775-780) Samsat/Samosata ve Germanikeia şehirlerine hücum edip civarda tutsak aldığı ahaliyi Thrakia'ya sürgün etmesine rağmen

Honigmann, “Le Couvent de Barsauma”, s.87; R. H. Hewsen, *Geography*, s.157 dp.45; *Köylerimiz*, s.545; T. Sinclair, Antik Khlomaron şehrinin M.Ö. 1. yüzyılda kurulan Tigranocerta şehriyle eşleştirmektedir. Bu tanımlama doğrultusunda Antik Khlomaron şehri, Siirt/Kurtalan Bozhüyük köyünün batısında Yanarsu çayının kenarında kuruludur: Thomas Alan Sinclair, “The Site of Tigranocerta I”, *REA*, C.XXV, 1996, s.187-189 ve 199-200; Şehrin yayılım sahası, kuzeydoğu istikametinde Batman/Kozluk/Yeşilyurt (Golamasya) mezarına ve bu mezarının karşısında Yanarsu çayının diğer yakasında kurulu Zercel/Aphoumon kalesine uzanmaktaydı. Thomas Alan Sinclair, “The Site of Tigranocerta II”, *REA*, C.XXVI, 1997, s.95-99; Adnan Çevik ise Erzen şehrinin merkezinin Batman/Kozluk/Yeşilyurt (Golamasya) mezarısı olduğunu ifade etmektedir: Adnan Çevik, “Yukarı Dicle Havzasında Yeni Bir Ortaçağ Başkenti: Erzen”, *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, İstanbul, 2009, s.245-248.

¹⁴³ R. Grousset, *Ermeniler*, s.314-320; Ter-Ghewondyan, *Arab Emirates*, s.24-34; N. Garsoïan, “The Arab Invasions”, s.134-136

¹⁴⁴ Clifford Edmund Bosworth, “The City of Tarsos and the Arab-Byzantine Frontiers in Early and Middle Abbasid Times”, *Orient*, C.XXXIII, 1992, s.271-273; Gökhan, “Tarsos”, s.200.

Abbasi saldırılarının önünü almayı başaramadı. Halife Mehdi (775-785) devrinin ilk yıllarında Abbasi orduları Ankara/Ankyra, Eskişehir/Dorylaion ve nihayetinde Amorion önlerine kadar ulaştı.¹⁴⁵ Halife Mehdi'nin oğlu Harun Reşid, 779-780 senesinde Bizans'a karşı gerçekleştirilen seferin komutasını devraldıktan yaklaşık bir yıl sonra Abbasiler döneminde Anadolu'ya yönelik gerçekleştirilen en uzun mesafeli seferin liderliğini üstlenip Opsikion Komesi'ni bozguna uğrattı ve Kadıköy/Khalkedon'a ulaşmayı başardı. Bu yakın tehlike karşısında IV. Leon'un 780'de ölümü sonrası küçük yaştaki oğlu VI. Konstantinos'un (780-797) naibesi sıfatıyla muktedir olan İmparatoriçe Eirene (797-802), yüklü miktarda haraç ödeme karşılığında üç yıllık bir ateşkesi kabul etmek zorunda kaldı ve Abbasilere karşı mücadelede başarısız olduğunu ikrar etti.¹⁴⁶

Bizans, Harun Reşid'in Hilafeti devraldığı süre zarfında Abbasi üstünlüğünü kabul etmesine rağmen 786'da Adata ve Sozopetra saldırılarında olduğu gibi huduttaki tahkimatlı yapılara saldırabiliyor, hatta İmparator I. Nikephoros'un (802-811) iktidar devrinde Tarsos'un zaptı (806) örneğinin gösterdiği şekilde hududun ardına sarkıp şehirleri ele geçirebiliyordu. Bizans'a Abbasi hücum gücünün üstünlüğünü kabul ettiren Harun Reşid, savunmadaki zafiyetlerin önüne geçmek için Bizans'ın tahrip halde tutmak istediği arazilerdeki şehirleri tahkimatlandırmaya hız verdi ve buralara yoğun şekilde nüfus sevk etti. Ayrıca Harun Reşid, Bizans birliklerinin iç kesimlere sarkmasını önlemek için Torosların ardında Bizans'a ait olan ve defalarca saldırıya uğrayıp tahrip edilen Safsaf,¹⁴⁷ Tyana ve Ankyra gibi üs vazifesi gören şehirleri harap halde tutmaya

¹⁴⁵ E. W. Brooks, "The Struggle with the Saracens", s.123.

¹⁴⁶ Abdulhalik Bakır, "Abbasi Halifesi Harunu'r-Reşid'in İstanbul Seferi ve Bu Sefer Esnasında İzlemiş Olduğu Güzergahlar", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, C. XII, 2019, s.1-16.

¹⁴⁷ Niğde/Ulukışla'ya bağlı Beyağıl köyünün 2 km güneydoğusunda ve Porsuk köyünün batısında yer alan Gülek Boğazı/Pylai Kilikias'taki mühim kaledir: F. Hild ve M. Restle, *TIB*, C.II, s.268.

çalıştı. Halife, söz konusu şehirleri harap halde tutma siyasetini 804 senesinde bizzat çıktığı sefer neticesinde İmparator I. Nikephoros'a dikte ettirdi.

Halife Harun Reşid, Bizans hududunun karşısında yeni bir idari birim olan Avasım ve Sugur yapısını tesis etti. Bu idari yapı, Emevilerin son dönemlerinde Sugur'da yerleşimin ilk örnekleri verdiği süreç ile Abbasilerin erken dönemlerden itibaren Bizans'a karşı mücadeleye (cihat) özel bir ehemmiyet atfetmesiyle ve Abbasi Halifeleri'nin bu mücadeleyi bizzat üstlenmesiyle belirgin hale gelen siyasetin neticesi olarak ortaya çıktı. Bu iki temel etmen sonucunda Sugur, tahkimatlı şehirleri ve artan nüfusu sayesinde Abbasi Halifeliği'nin dahili mücadelelerine yön veren bir güce ulaştı. Bu durum Sugur'un desteğini alan Harun Reşid'in Halifeliği teslim almasıyla görünür kılındı. Harun Reşid, Halife olur olmaz (786-787) Bizans hududunda yer alan bütün Sugur şehirlerini Kuzey Suriye'de Antiokheia'dan Menbic/Hierapolis'e¹⁴⁸ uzanan alanı kapsayan Avasım¹⁴⁹ yapılanmasına bağlayarak Cezire'den ve Armenia'dan bağımsız bir idari yapı haline getirdi. Böylelikle Rakka/Kallinikos'ta¹⁵⁰ kurduğu yeni sarayından Avasım ve Sugur'un idaresine sık sık müdahalede bulunarak bölgeyi kontrolü altına aldı ve Bizansla mücadeleyi (cihat) Abbasi Halifesi'nin karakteristik özelliği haline getirdi.¹⁵¹ Halife Harun Reşid'in tesis ettiği Sugur yapılanmasının Tarsos'tan Fırat nehrine uzanan kısmı Şam Suguru, Fırat nehrinden Thedosioupolis'e kadar uzanan

¹⁴⁸ Ἱεράπολις; E. Honigmann, "Hierapolis", *RE*, Sup. IV, 1924, s.733-742; E. Honigman, *Le Couvent de Barsauma*, s.136.

¹⁴⁹ Avasım'ın coğrafi ve idari temelde Kınnesrin Cündü'ne karşılık geldiği tahmin edilmektedir: Marius Canard, "Avasım", *EF²*, C. I, s.791; Hakkı Dursun Yıldız, "Avasım", *DİA*, C.IV, 1991, s. 111.

¹⁵⁰ Καλλίνικος; Suriye/Rakka şehri: Guy Le Strange, *Palestine under the Moslems*, Alexander P. Watt for the Committee of the Palestine Exploration Fund, Londra, 1890, s.518; E. Honigmann, "Rakka", *İA*, C.IX, 1964, s.607-610; Gülay Öğün Bezer, "Rakka", *DİA*, C. XXXIV, 2007, s.432-433.

¹⁵¹ M. Bonner, "The Naming of the Frontier", s.19-21.

kısmı Cezire Suguru olarak adlandırıldı. Dönem itibarıyla Şam Suguru'nun merkezi Germanikeia şehri ve Cezire Suguru'nun merkezi ise Melitene şehriydi.¹⁵²

Müslümanların Sugur'a ve Armenia'ya kalıcı yerleşimi neticesinde Abbasilerin hudut yapılanması kesinlik kazandı ve Bizans karşısında adeta aşılması güç bir set oluşturuldu. Bu set karşısında Bizans'ın hudut yapılanması ise IX. yüzyılın ortalarına doğru bilhassa İmparator Theophilos'un (829-842) Anadolu seferleriyle eş zamanlı belirginleşmeye başladı.

Halife Harun Reşid'in 809'da vefatının ardından oğulları Emin (809-813) ve Memun (813-833) arasında başlayan taht mücadelesi ve ardından çıkan iç isyanlar nedeniyle Abbasi ordusu Bizans'a karşı 830 senesine kadar mühim bir sefer düzenleyemedi. Bizans İmparatorluğu ise önce Krum liderliğinde güçlenen Bulgarlarla 807-814 seneleri aralığında mücadele etmek zorunda kaldı ardından 821'den 823'e kadar süren ve imparatorluk merkezini hedef alan Thomas İsyanı ile derinden sarsıldı.¹⁵³

Bu isyan nedeniyle Mısır'dan harekete geçen Endülüs kökenli Müslümanların 824 senesinde Girit adasına çıkarma yapıp yerleşmelerine engel olunamadı ve bu mühim adanın hakimiyeti kaybedildi.¹⁵⁴ Ayrıca Sicilya/Sikelia donanma komutanı Tourmarkhes Euphemios'un başkaldırısına destek veren Aglebilerin 827'de Sikelia'ya

¹⁵² E. Honigmann, "Sugur", *İA*, C.XI, 1979, s.2; Casim Avcı, "Sugur", *DİA*, C. XXXVII, 2009, s.473-474.

¹⁵³ Asi Thomas, Halife Memun tarafından desteklendi ve Antiokheia'da Bizans İmparatoru olarak taçlandırıldı: John Bagnell Bury, *A History of the Eastern Roman Empire*, Macmillan and Co., Limited, Londra, 1912, s.84-105; A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.I/1, s.30-44.

¹⁵⁴ Vassilios Christides, *The Conquest of the Crete Bay Arabs (CA. 824) A Turning Point in The Struggle Between Byzantium and Islam*, Akademia Athenon, Atina, 1984, s.68-88.

ayak basması, Bizans'ın adadan kesin olarak uzaklaştırılmasıyla neticelenecek bir fetih sürecinin başlangıcı oldu.¹⁵⁵

Bu süreçte Bizans, Armenia'da kuvvet kazanmayı sürdüren Bagratuni Ailesi'nin Ardanuç/Ardanoutzin, Gölebert/Kolabert ve Ardahan/Gogarine'de yayılım gösteren ve Tao/Tayk, Kalarzene/Klarjeti bölgelerini de hakimiyet sahasına katan kolu ile diplomasi temelinde kalıcı bir irtibat kanalı tesis etmeyi başardı.¹⁵⁶ Halife Emin ve Halife Memun arasında çatışmasının yaşandığı süreçte Abbasiler tarafından "Gürcistan Prensi" olarak tanınan Bagratuni Ailesi'nin bu koluna Bizans İmparatoru V. Leon (813-820) "Kouropalates" unvanı bahşetti.¹⁵⁷

Anadolu hududunda dengenin sağlandığı süreç, 830 senesinde Halife Memun'un ve Sugur-Avasım valisi tayin ettiği oğlu Abbas'ın Kappadokia arazisine düzenlediği seferlerle son buldu. Halife Memun, iktidarı süresince Magida/Nakida(?),¹⁵⁸ Kurra/Koron¹⁵⁹, Sundus/Soandos¹⁶⁰, Sinan¹⁶¹, Tont/Herakleia¹⁶², Tyana ve

¹⁵⁵ J. B. Bury, *Eastern Roman Empire*, s.298-308; A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.I/1, s.127-137; Vivien Prigent, "La carrière du tourmarque Euphèmios", *Histoire et culture dans l'Italie byzantine*, École française de Rome, Roma, 2006, s.279-317.

¹⁵⁶ Bagratunilerin bu kolunun kökeni, 772 senesinde Bagrevan'da öldürülen Ermeni Prensi Simbat'ın kardeşi Vasak'a dayanmaktadır. Vasak'ın torunu ve Adarnese'nin oğlu Ashot'a (ö.830) Bizans tarafından "kouropalates" unvanı verilmiştir: J. Laurent, *L'Arménie*, s.99; Martin-Hisard, "Archontes du Monde Causasien", s.438-439. Tao/Tayk, Kalarzene/Klarjeti, Tsounda ve Odzrkhe Dükü olan Ashot'un soy ağacı için bkz: Cyrille Toumanoff, *Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de la Caucase chrétienne (Arménie – Géorgie – Albanie)*, Edizioni Aquila, Roma, 1976, s.116.

¹⁵⁷ J. Laurent, *L'Arménie*, s.99-100; R. Grousset, *Ermeniler*, s.335; Timothy William Greenwood, "Armenian Neighbours (600-1045)", *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, ed. J. Shepard, Cambridge University Press, 2008, s.348.

¹⁵⁸ Mesudi'nin Loulon kalesinden 20 fersah (yak. 40 km) uzaklıkta olduğunu ifade ettiği Magida kalesinin Nakida/Niğde ile irtibatlandırılması makul görünmektedir: A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.I/1, s.101 dp.2; F. Hild ve M. Restle, *TIB*, C.II, s.243.

¹⁵⁹ Kópov, Niğde/Altunhisar/Çömlekçi köyü: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s. 42 dp. 8 ve 9; Jadran Ferluga, "Le clisure byzantine in Asia Minore", *ZRVI*, C. XVI, Belgrad, 1975, s.17; F. Hild ve M. Restle, *TIB*, C.II, s.216.

Lülüve/Luluon¹⁶³ gibi hudutta yer alan kaleleri hedef almayı sürdürdü. İmparator Theophilos ise Abbasi hücumlarını dengelemek için 831’de Torosları aşp Tarsos, Mopsouestia, Adana, Anavarza/Anazarbos¹⁶⁴ ve Haruniye/Eirenopolis¹⁶⁵ şehirlerini hedef aldı,¹⁶⁶ ancak bu başarı Abbasi hücumlarına engel olmadığı için Halife Memun’a birçok kez ateşkes teklifinde bulundu. Dönem itibariyle hudutta Abbasi üstünlüğü

¹⁶⁰ Σόανδος, Kayseri/Yeşilhisar/Soğanlı mahallesi: W. Ruge, “Soanda”, *RE*, C.III/A, 1, 1927, s.768; Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.I/1, s.102 dp.2; F. Hild ve M. Restle, *TIB*, C.II, s.282-285.

¹⁶¹ Aksaray il merkezinin yaklaşık 10 km güneydoğusunda yer alan metruk kale olduğu düşünülmektedir: A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.I/1, s.103 dp.1; F. Hild ve M. Restle, *TIB*, C.II, s.277-279.

¹⁶² Ἡράκλεια / Κύβιστρα, Konya/Ereğli/Gökçeyazı mah. Tont kalesi: Guy Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge Uni. Press, Cambridge, 1905, s.134,136,149; F. Hild ve M. Restle, *TIB*, C.II, s.188-190.

¹⁶³ Λοῦλον, Niğde/Ulukışla/Gedelli ve Çanakçı Köyleri arasında yer almaktadır: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.42; F. Hild ve M. Restle, *TIB*, C.II, s.223; Le Strange, *Lands*, s.134; Loulon kalesi ilk defa Abbasi Halifesi Memun devrinde 832 senesinde zapt edildi ve kaleye Müslümanlar yerleştirildi. Ancak kale 859 senesinden önce yeniden Bizans hakimiyetine geçti: *Michel le Syrien*, III, s.74; *Abul-Farac*, I, s.222; Loulon kalesinin konumu için bkz: Ek.7.

¹⁶⁴ Ἀνάζαρβος; Adana/Kozan/Dilekkaya mah.: Gustav Hirschfeld, “Anazarba”, *RE*, C.I/2, 1894, s.2101; Maximilian Streck, “Ayn Zarba”, *IA*, C.II, 1979, s.74-75; M. Canard, “Ayn Zarba”, *EF*, C.I, 1979, s.789-790; E. Honigmann, *Le Couvent de Barsauma*, s.113; F. Hild ve H. Hellenkemper, *TIB*, C.V, s. 178-185.

¹⁶⁵ Εἰρηνόπολις; Osmaniye/Düziçi ilçe merkezi (eski adı Haruniye): Le Strange, *Palestine*, s.449-450; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, I, s.279 dp.552; Nikolaos Oikonomides, “L’organisation de la frontière orientale de Byzance aux Xe–XIe siècles et le Taktikon de l’Escorial”, *Actes du XIVe Congrès international des études byzantines*, C.I, Bükreş, 1974, s.289; *Osmanlı Yer Adları*, s.234.

¹⁶⁶ Toplamda 20.000 askerden müteşekkil düşman ordusunun mağlup edildiği bu savaşın başkentteki kutlamalarına dair bkz: Con. Porph., “Appendix”, *De Cer.*, I, s.503,17-508,5 (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, s.503-508; *Three Treatises*, çev. Haldon, s.147-151); Bu şehirlerin IX. ve X. yüzyılda taşıdığı ticari ehemmiyet için bkz: Koray Durak, “Cilician Frontier: A Case Study of Byzantine-Islamic Trade in the Ninth and Tenth Centuries”, *Mainzer Veröffentlichungen zur Byzantinistik*, C. XV, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2018, s.175.

belirgin kılınmıştı. Fakat 837 senesinde İmparator Theophilos'un Yukarı Fırat havasına düzenlediği sefer, Abbasi üstünlüğünü sarstı. İmparator Theophilos, 817 senesinden beri Azerbaycan'da isyanını sürdüren Babek'e yardım maksatıyla çıktığı sefer neticesinde Sozopetra, Arsamosata¹⁶⁷ ve Melitene şehirlerini zapt etti. Bilhassa Sozopetra ve Arsamosata şehirlerindeki yıkım büyük ölçekliydi ve bölge ahalisinin tamamı ya öldürüldü ya da tutsak alındı.¹⁶⁸ Bu hareket kapsamında Yukarı Fırat havzasına sokulan Bizans ordusu, VIII. yüzyılın sonlarında Arap hakimiyetine geçmiş İspir/Sper şehrini 837 senesinde zapt etmeyi başardı. İmparator Theophilos, şehrin idaresini Ermeni Bagratuni Ailesi'nden Ashot'a (824-829)¹⁶⁹ onursal "Prokonsül ve Patrikios" unvanları vererek teslim etti. Böylelikle Sper bir merkezli yeni bir Bagratuni yapılanması tesis edildi.¹⁷⁰

Halife Mutasım (833-842), Babek İsyanı'nın sona erdirildiği 838 senesine kadar Bizans'a karşı harekete geçip misillemeye bulunamadı. Söz konusu isyanın bastırılmasının hemen ardından Halife Mutasım, Amorion hedefiyle Anadolu'ya büyük bir sefer düzenledi. Bu büyük sefer neticesinde Amorion şehri, Abbasiler tarafından zapt edildi ve ağır şekilde tahrip edildi.¹⁷¹

¹⁶⁷ Ἀρσαμόσατα veya Ἀσμόσατον, Elazığ/Palu/Örencik köyü Haraba Höyüğü (eski adı Haraba): Adolf Baumgartner, "Arsamosata", *RE*, C.II/1,1895, s.1271; T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.III, s.112-16; *Köylerimiz*, s.438.

¹⁶⁸ A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.I/1, s.137-141; J. B. Bury, *Eastern Roman Empire*, s.260; "Abbasiler Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.III, Çağ Yay., İstanbul, 1988, s.220-221; Mehmet Azimli, *Babek*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2013, s.86-88; Mert Kozan, "Roma İmparatorluğu Döneminde Malatya", *Ortaçağ'da Malatya*, Bilsam, Malatya, 2020, s.27-28.

¹⁶⁹ C. Toumanoff, *Généalogie et chronologie de la Caucase*, s.101.

¹⁷⁰ Asolik, *Histoire universelle*, II, s.171; J. Laurent, *L'Arménie*, s.103-109; T. M. Greenwood, "Armenian Neighbours", s.348.

¹⁷¹ A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.I/1, s.144-177; J. B. Bury, *Eastern Roman Empire*, s.263-272; "Abbasiler Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.III, s.221-222.

Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu savunması, IX. yüzyılın ilk yarısında mühim değişimler geçirerek bilhassa İmparator Theophilos'un düzenlemeleri ile yeniden yapılandırıldı. Nitekim İmparator Theophilos'un Kilikia ve Yukarı Fırat havzasını hedef alan büyük seferleri ve İmparatorluk görevlileri listesini içeren Uspenskiy Taktikonu (842-843) temelinde Bizans İmparatorluğu'nun Sugur ve Avasım karşısındaki hudut yapılanmasına dair birtakım tespitlerde bulunmak mümkün görünmektedir. Bu kapsamda İmparator Theophilos'un Anadolu'ya düzenlediği seferlerin nihayetinde hudut yapılanmasını Kleisouralar vasıtasıyla şekillendirildiği anlaşılmaktadır. Daha önceki yüzyıllarda yalnızca coğrafi temelde “dağ geçitleri” olarak tanımlanan Kleisouralar, İmparator Theophilos devrinden itibaren Thema idari-askeri yapılanmasına entegre edilerek yeniden organize edildi.¹⁷² Bu doğrultuda Bizans hudut yapılanması, Armeniakon Themasına bağlı Kappadokias¹⁷³, Kharsianou¹⁷⁴, Koloneias¹⁷⁵

¹⁷² J. Ferluga, “Le clisure bizantine”, s.15-17.

¹⁷³ Uspenskiy Taktikonu'nda Kleisoura listesinin başında yer alan Klesioura'nın nereye ait olduğu belirtilmemiştir (οι κλεισουράρχαι?): “Uspenskiy Taktikonu”, *Les listes*, s.55,4. Bu Kleisoura'nın “Kapadokias” olarak adlandırılmasına dair öneri için bkz: J. B. Bury, *IAS*, 1911, s.13 dp.2; İbn Hurdazbih'in Kitabü'l-Mesalik (846-847) adlı eserinde Kapadokias Kleisoura arazisinin büyüklüğünü ortaya koyacak şekilde bölgede merkez hariç 14 kalenin daha bulunduğu belirtilir: Heinrich Gelzer, *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*, B.G. Teubner, Leibzig, 1899, s.84; İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı (el-Mesalik ve'l-Memalik)*, çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2019, s.102; E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.41-44; A. Pertusi, *De Thematibus*, s.120; Bir diğer İslam coğrafyacısı İbnü'l-Fakih'in (845-942?) Kappadokia'yı Klesioura olarak tarifi için bkz: E. W. Brooks, “Arabic Lists of the Byzantine Themes”, *JHS*, C.XXI, 1901, s.75.

¹⁷⁴ ὁ κλεισουριάχης Χαρσιανοῦ: “Uspenskiy Taktikonu”, *Les listes*, s.55,5; İbn Hurdazbih'in Kitabü'l-Mesalik (846-847) adlı eserinde Kharsianou Kleisourası arazisinde merkeze ek olarak “4 kale” bulunduğunu aktarır: H. Gelzer, *Themenverfassung*, s.83; İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler*, s.108; A. Pertusi, *De Thematibus*, s.124; G. Zacos ve A. Veglery, *Lead Seals*, C.I/2, No.2599.

¹⁷⁵ Koloneias'ın Thema statüsüne yükseltilmeden önce Klesioura olabileceğine yönelik bilgi barındıran yegane kaynak eser, Mesudi'nin *et-Tenbih ve'l İşraf* başlıklı eseridir: Mesudi,

Kleisouraları ve kara orduları Anatolikon Themasına bağlı Seleukeias¹⁷⁶ Kleisourası temelinde yapılandırıldı. Böylelikle Bizans İmparatorluğu, Abbasilerin Sugur ve Avasım yapısına karşı IX. yüzyılın ortalarında Thema idari/askeri yapılanmasına tam anlamıyla dahil ettiği Kappadokias, Kharsianou, Seleukeias ve Koloneias Kleisouraları vasıtasıyla karşı koymaya başladı. Bu Kleisouraların yanısıra Uspenskiy Taktikonu'nda kayıt altına alınan Sozopoleos Kleisourası¹⁷⁷ ve Anatolikon Theması'na bağlı Lykaonias Tourması¹⁷⁸ da Anadolu hududunun savunulmasına yardımcı olmaktaydı. Sozopoleos'un hangi şehire tekabül ettiği kesin olarak saptanamamış olmasına rağmen E. Honigman'ın işaret ettiği üzere Sozopoleos'un Sozopetra olma ihtimalinden hareketle Abbasilerin şehri kesin olarak zapt ettiği döneme kadar kısa süre bir süre için Sozopetra şehri merkez olmak üzere Kleisoura'nın tesis edildiği varsayılabilir.¹⁷⁹ Lykaonias Tourması'nın ise Anatolikon Theması'nın hududunda yer aldığı için diğer

Themalar (eyalet) hakkında bilgi verirken Koloneias'ı “amillik (distrikt)” olarak tanımlamaktadır. Bu terimin Kleisoura'ya veya Tourma'ya karşılık kullanıldığına dair farklı yorumlar vardır. Ancak diğer Müslüman yazarların bu terimi Klesioura karşılığında kullandığı bilinmektedir: Mesudi, *et-Tenbih*, s.184; Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.403; J. B. Bury, *Eastern Roman Empire*, s.223 dp.3; E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.40; Nikolaos Oikonimides, “Commantaire”, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1972, s.349 dp.345; A. Pertusi, *De Thematibus*, s.141; Güneş, *Thema Sistemi*, s.288.

¹⁷⁶ Uspenskiy Taktikonu'nda yer almayan Seleukias Kleisourası'nın İbn Hurdazbih'in Kitabü'l-Mesalik (846-847) adlı eserinde “dağ geçitlerinin gözetiminden sorumlu” olduğu ve Kleisoura arazisinde merkezin yanında “10 kale” daha bulunduğu ifade edilmiştir: H. Gelzer, *Themenverfassung*, s.84; İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler*, s.102; E. W. Brooks, “Byzantine Themes”, s.72; Seleukias Klesiourası'na ait IX-X. yüzyıl aralığına tarihlenen çok sayıda mühür mevcuttur: G. Zacos ve A. Veglery, *Lead Seals*, C.I/2, No:1899, 1902, 2460, 2464, 2466, 2467; *DO Seals*, C. V, no.6.9.

¹⁷⁷ ὁ κλεισουργάρχης Σωζοπόλεως: “Uspenskiy Taktikonu”, *Les listes*, s.55,6.

¹⁷⁸ ὁ τουρμάρχης Λυκαονίας: “Uspenskiy Taktikonu”, *Les listes*, s.55,8.

¹⁷⁹ E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.50-52; J. Ferluga, “Thematic Units”, s.81.

Tourmalar'dan farklı olarak Kleisoura benzeri özerkliğe sahip olup savunma odaklı özel görevleri yerine getirdiği ifade edilebilir.¹⁸⁰

Bu ilk dönem Klesiouraları'nın görevi yalnızca dağ geçitlerini gözlemlemekle sınırlı değildi, zira bu Kleisouraların asli görevleri arasında Torosları aşan düşman birliklerini geniş arazide tahkimatlı kaleler vasıtasıyla karşılamak ve hatta Klesioura sınırları dışında düzenlenen harekatlara katılmak yer almaktaydı. Dolayısıyla Bizans, IX. yüzyılın ortalarında Abbasi Suguru'nun hemen karşısında güneybatıda Seleukias Kleisourası ile başlayan Lykaonias Tourması, Kappadokias Kleisourası, Kharsianou Klesiourası, Sozopoleos Kleisourası (?) ile kuzeydoğu istikametinde devam eden ve nihayet Koloneias Kleisourası ile son bulan tahkimatlı kalelerden müteşekkil bir set oluşturmayı başardı. Bizans İmparatorluğu'nun 850-900 tarihleri arasında Anadolu'da elde ettiği başarıların temel unsurlarından biri olan bu ilk dönem Kleisouraları, inceleyeceğimiz üzere Thema iç yapısı gereğince X. yüzyılın sonlarına doğru yukarı yönlü hareket sergileyecek, tamamı (Sozopoleos hariç) Thema statüsüne yükseltilecek ve ardından idari sahalarına istisnasız yeni araziler eklenip genişletilecektir.

Hem Bizans'ın hem de Abbasilerin hudut yapılanmalarını idari/askeri sistemlerine dahil ettikleri sürecin ardından Anadolu hududunda belirgin bir denge

¹⁸⁰ J. Ferluga, "Le clisure bizantine", s.17-20; Söz konusu Kleisouralar haricinde IX. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen ve üzerinde "Mesopotamias Spathariosu ve Strategosu" ifadesi yer alan kurşun mühür, Mesopotamias Theması'nın IX. yüzyılda kurulduğuna işaret etmektedir: G. Zacos ve A. Veglery, *Lead Seals*, C.I/1, No:284; Werner Seibt, Mesopotamias Theması'nın Bizans'ın Kemah/Kamakha şehrini ele geçirdiği 810'lu yıllardan 829 senesine kadar varlığını geçici surette sürdürmüş olabileceğini belirtir: Werner Seibt, "Review of Zacos and Veglery", *BSI*, C. XXXVI, 1975, s.210; Fakat Wolfram Brandes söz konusu mührün başka hiçbir kaynak ile tasdik edilemediğini vurgulayarak mühürdeki "Mesopotamias Strategosu" ifadesini Geç Roma Eyalet yapılanmasında IV. Armenia ile (Sophanene bölgesinin kuzeyiyle irtibatlı şekilde) ve bu bölgede faaliyet gösteren kommerkiarios/comes commerciorum ile irtibatlandırılması önerisinde bulunmuştur: Wolfram Brandes, "Überlegungen zur Vorgeschichte des Thema Mesopotamien", *BSI*, C.XLIV, 1983, s.176-177.

sağlandı. Bu durum, 845'te mutabakata varılan ve 851 senesine kadar geçerliğini koruyan ateşkes sayesinde meşruiyet kazandı.

Bu dönemde Abbasi Halifeleri, 836'da başkentin Bağdat'tan Samerra'ya nakliyle başlayan Türk komutanların iktidara her geçen gün daha fazla hakim oldukları bir sürece şahit olmaktaydılar. 892 senesine kadar uzanacak olan ve "Samerra Devri" olarak adlandırılan bu dönem boyunca Abbasi Halifeleri güç kaybına uğramayı sürdürdü ve merkezi iktidarın eyaletler üzerindeki hakimiyeti zayıfladı. Sugur ve Avasım açısından bu durum, Halife Mutasım'ın Amoriom Seferi'nden sonra (838) hiçbir Abbasi Halifesi'nin ordusunun başında Bizans seferine çıkmamasıyla görünür hale geldi. Halife Harun Reşid'in kurduğu Avasım ve Sugur yapılanmasındaki bu temel ilke, terk edildi ve 838 senesinden sonra Bizans'a düzenlenen seferler Sugur'dan veya merkezden gönderilen komutanlar eliyle düzenlenir oldu. Dolayısıyla Türk komutanlarının güç ve nüfuzunu kırmak için merkezde mücadeleye atılan ve bilhassa doğu eyaletlerinde ortaya çıkan isyanları bastırmaya çalışan Abbasi Halifeleri, Anadolu hududundaki dengenin muhafazasını öncelemekteydi.¹⁸¹

Bizans İmparatorluğu ise Sikelia'dan Güney İtalia'ya ulaşan Aglabi ilerleyişine ve Ege'deki Girit Emirliği'nin yakın tehdidine mani olma gayretindeydi. Bu nedenle İmparatoriçe Theodora, 845'te Abbasilerle varılan ateşkesin hemen ardından Kharsianon'daki birlikleri Sikelia'ya nakletti. 843'te düzenlenen başarısız çıkarma hareketından sonra Girit Emirliği'ni tecrit etmek için Girit'e asker ve malzeme tedarik eden Mısır'ın Dimyat/Tamiathis limanı Bizans donanması tarafından 856'da hedef alınıp yıkıldı.¹⁸²

Her iki kesimin de önceliği Anadolu hududu olmamasına rağmen ateşkes süreci Tarsos Emiri Ali b. Yahya el-Ermeni'nin düzenlediği 851, 852 ve 853 seneli seferler ile son buldu. 860 senesinde gerçekleştirilecek Bizans-Abbasi ateşkesine kadar devam eden

¹⁸¹ "Abbassiler Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.III, s.232-234.

¹⁸² A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.I/1, s.194 ve 214;

m¼cadeleler, Bizans'ın Doğu Sugur Hattı'na karşı ¼st¼nl¼ę¼ ele geçirmesini sağlayan 863 seneli Merc el-Uskuf/Porson savaşına zemin hazırladı. Bu Bizans ¼st¼nl¼ę¼¼n¼n ilk somut kazanımları, IX. y¼zyılın ilk ęeyreęinde heretik oldukları gerekęesiyle şiddetli takibata maruz kalan Pavlikan cemaatinin yerleşik bulunduğu arazilerin kesin olarak zaptıyla geręekleřecektir.



1. BÖLÜM

BİZANS'IN ANADOLU'DA ÜSTÜNLÜK KURMA GİRİŞİMLERİ

1.1. Bizans-İslam Sınırında Pavlikanlar ve Armenia

Pavlikanlar, Bizans kaynakları tarafından Maniheizm'i devam ettiren heretik bir grup olarak tarif edilmektedir.¹⁸³ Bu sava karşın Pavlikanlar, Maniheizm'den bağımsız olarak VII. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış bir Hristiyan mezhebi olarak tanımlanabilir. Pavlikanların farklı bir mezhep olarak ortaya çıkışı, Mananalıs¹⁸⁴

¹⁸³ Bizans'ın Pavikanlara yönelik dışlayıcı tutumunu yansıtan temel kaynak, Sicilyalı Petros'un Maniheistler ve Pavlikanlara karşı yazdığı reddiye niteliğindeki "Historia" başlıklı eserdir. Bu eserinde Sicilyalı Petros, Pavlikanların Maniheistler ile tarihsel bağlarını sağlam olmayan kronolojik bir düzlemde ve ekseriyetle efsanevi hikayeler temelinde izah etmeye çalışmıştır. Bu tutarsız köken tanımının yanında Pavlikanların neden Heretik kabul edilmesi gerektiğini altı başlık altında tarif etmiştir. Buna göre Heretik kabul edilmelerinin gerekçeleri şunlardır: 1. Birisi iyi, diğeri kötü olan iki Tanrısal kökene/ἀρχή'ye inanırlar. 2. Hz. Meryem'e layıkıyla değer vermezler ve Hz. İsa'nın ondan doğmadığını, bedeninin gökten indirildiğini ileri sürerler. 3. Hz. İsa'nın Tanrı ile sahip olduğu fiziki ve ilahi ortak doğayı reddederler. 4. Haç'ın şeklini ve önemini kabul etmezler. 5. Eski Ahit'i yok sayarlar, dolayısıyla Eski Ahit'te anılan peygamberlere inanmazlar. 6. Kilise'nin ruhani liderlerine/πρεσβύτερος saygı duymazlar: Petri Siculi, *Historia utilis et refutatio atque eversio hæreseos Manichæorum, qui et Pauliciani dicuntur, Bulgariæ archiepiscopo nuncupata*, *Patrologia Graeca*, C.CIV, ed. Jacques-Paul Migne, Paris, 1860, s.1239-1304. (Bu eser, şu şekilde kısaltılacaktır: Petri Siculi, *Historia*.) Yararlandığımız bu eser, Vatikan Kütüphanesi'ndeki 511 numaralı elyazmasının neşridir. Bu elyazmasının yeniden neşri ve tercümesi için bkz: "Pierre de Sicile, Histoire des Pauliciens", *TM*, C.IV, çev. Ch. Astruc, W. Conus-Wolska, J. Gouillard, P. Lemerle, D. Papachryssanthou ve J. Paramelle, Paris, 1970, s.7-67. (Bu eser, şu şekilde kısaltılacaktır: "Histoire des Pauliciens", çev. P. Lemerle.)

¹⁸⁴ Mananali veya Mantanali bölgesi, Hac Dağı'ndan (Giresun/Görece) Tuzla Deresi'ne kadar (Erzincan/Kemah) uzanan alandır. Merkez şehri, Tercan ovasında yer alan Bazanis/Leontopolis idi: Henri Grégoire, "Précisions géographiques et chronologiques sur les Pauliciens", *BAB*, C.XXXIII, 1947, s.293-294; E. Honigmann, "Μανανάλις", *RE*,

bölgesinde yerleşik Konstantinos-Silouanos'un VII. yüzyılın ikinci yarısında buradan ayrılıp Bizans'ın hakimiyetindeki Şebinkarahisar/Koloneia yakınlarındaki Kibossa'ya¹⁸⁵ yerleşmesiyle başlamaktadır. Konstantinos-Silouanos, Koloneia yakınlarındaki Kibossa'da "Makedonia" adını verdiği ilk Pavlikan kilisesini kurarak, topluluğun ilk Didaskalos (öğretmeni ve ruhani lideri) oldu. Böylelikle Didaskalos Konstantinos-Silouanos öncülüğünde Pavlikanlar, İmparator II. Konstant'sın hakimiyet devrinde (641-688) Pontos'ta yerleşik dini temelli bir yapılanma oluşturmayı başardı.¹⁸⁶

İmparator II. İoustinos, ilk hakimiyet devrinde (685 – 695), Pavlikanların ikinci Didaskalos Symeon-Titos'u öldürüp Kibossa merkezli Pavlikan mezhebine ağır bir darbe indirdi.¹⁸⁷ Dağılan Pavlikanları, Paulos'un¹⁸⁸ oğlu Gegnesios-Timotheos,

XIV/1, Stuttgart, 1928, s.971; R. H. Hewsen, *Geography*, s.152, dp.8; Nicholas Adontz, *Armenia in the Period of Justinian*, çev. Nina Garsoïan, Calouste Gulbenkian Foundation, Lizbon, 1970, s.116-117.

¹⁸⁵ Şebinkarahisar/Koloneia'nın 33 km kuzeybatısında yer alan Sisorta ile irtibatlandırılmasına dair görüş için bkz: Anthony Bryer ve David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, C.I, Dumbarton Oaks, 1985, s.92, s.146-147; Sisorta, Sivas/Koyulhisar/Ortakent köyünün eski adıdır: *Osmanlı Yer Adları*, s.590.

¹⁸⁶ Petri Siculi, *Historia*, s.1279-1280; ("Histoire des Pauliciens", çev. P. Lemerle, s.42); Paul Lemerle, "Histoire des Pauliciens d'Asie Mineure d'après les sources grecques", *TM*, C.V, 1973, s.56-61; Nina Garsoïan, *The Paulician Heresy*, Mouton & Co., Paris, 1967, s.115-117; Steven Runciman, *The Medieval Manichee*, Cambridge Uni. Press, 1947, s.37; Pavlikanların irtibatlı olduğu coğrafya için bkz: Ek.5.

¹⁸⁷ Petri Siculi, *Historia*, s.1281 ("Histoire des Pauliciens", çev. P. Lemerle, s.44).

¹⁸⁸ Sicilyalı Petros, Pavlikan (Παυλικιανός) adının Armenia'da Samosata şehrinde gelen Paulos'a dayandığını ifade etmektedir. Ona göre Samsat, Mani/Manes'in öğrencilerinden bazılarını gönderdiği şehirdir. Dolayısıyla Sicilyalı Petros'un Pavlikan adının kökenini Samosatalı Paulos'a bağlayarak Pavlikanların aslında Maniheizm'in devamı olduğunu ispat etmeye çalışmıştır: Petri Siculi, *Historia*, s.1273 ve 1284 ("Histoire des Pauliciens", çev. P. Lemerle, s.36 ve 46); Fakat Sicilyalı Petros'un Samosatalı Petros'a dair anlatısı kronolojiye uygun değildir. Ayrıca IX. yüzyılda Pavlikanların Samosatalı Paulos'a kutsallık atfetmediği görülmektedir. Kanaatimizce Sicilyalı Petros'un aktardığı üzere Pavlikan ismi, Pavlos'tan türetilmiş olmalıdır. Fakat Sicilyalı Petros'un önerdiği üzere

Mananalis bölgesine yakın Episparis'i¹⁸⁹ merkez edinerek biraraya getirdi. İmparator III. Leon devrinde (717-741) Didaskalos Gegnesios-Timotheos, Konstantinopolis Patriarkhesi tarafından sorgulandıktan sonra cevapları makul bulunup kendisine dokunulmazlık sağlayan sigillion ile Episraris'e döndü. 30 yıl boyunca Didaskalosluk yapan Gegnesios-Timotheos, Episraris'ten Mananalis'e geçip burada Akhaia adlı ikinci Pavlikan Kilisesi'ni kurdu.¹⁹⁰ Gegnesios-Timotheos'un vefatının ardından oğulları Zakharias ve Epaphroditos-İoseph, Didaskalosluğu üstlendiler. Ancak aralarındaki ihtilafın ardından Episparis'i terk etmeye karar verdiler. Arap birlikleri, Bizans topraklarına firar edecekleri düşüncesiyle Pavlikanlara hücum etti. Zakharias, ona bağlı topluluğu ölüme terk ederek Bizans'a kaçtı. Epaphroditos-İoseph ise önce Episparis'e döndü ardından Phrygia'nın güney hududundaki Pisidia Antiokheiası'na kaçtı.¹⁹¹

Episparis'te Didaskalosluğu Epaphroditos-İoseph'un öğrencilerinden birisinin oğlu olan Baanes devraladı. İmparatoriçe Eirene'nin hakimiyeti tek başına elinde

Pavlikan ismi, Samosatalı Maniheist Pavlos'tan değil, Pavlikan liderlerinin meşruiyet kazanmak için sıklıkla atıf yaptığı Aziz Paulos'tan (Ἀπόστολος Παῦλος) türetilmiş olmalıdır. Pavlikan Didaskalosı Konstantinos-Silouanos'un Aziz Paulos tarafından gönderildiğine dair ifadesi ve Sicilyalı Petros'un bu iddiayı çürütme girişimi için bkzn: Petri Siculi, *Historia*, s.1280 ("Histoire des Pauliciens", çev. P. Lemerle, s.42); Ayrıca Pavlikan liderlerinin Grekçe isimlerinin yanına ekledikleri ikinci isimleri, Aziz Paulos'un mektuplarıyla irtibatlı elçilerin isimleridir ve kurdukları kiliselerin isimleri de Aziz Paulos'un kurulmasına öncülük ettiği kiliselerin isimlerini taşır.

¹⁸⁹ Sicilyalı Petros, Episparis'in Phanaroia bölgesinde yer alan bir köy (κώμη) olduğunu belirtir. Petri Siculi, *Historia*, s.1273 ("Histoire des Pauliciens", çev. P. Lemerle, s.36 ve 38); Phanaroia bölgesi, merkezi Kelkit Irmağı'nın Yeşilırmak'a döküldüğü alanda yer alan Erbaa ovası (eski adı: Taş ovası) olan alandır. H. Grégoire, Episparis/Ἐπίσπαρις adının İncil'de geçen "yabani otlar (ζιζάνια) saçtım (ἐκίσπειρω)" ifadesindeki ἐκ-σπείρω fiilden türetilmiş olabileceğini belirtir. Dolayısıyla Bizanslılar tarafından yabani otlar ekilen alan manasına gelecek şekilde Episparis adının türetildiği anlaşılmaktadır: Henri Grégoire, "Pour l'histoire des églises pauliciennes", *Orientalia Christiana Periodica*, C.XIII, 1947, s. 511-512.

¹⁹⁰ Petri Siculi, *Historia*, s.1297 ("Histoire des Pauliciens", çev. P. Lemerle, s.60).

¹⁹¹ Petri Siculi, *Historia*, s.1285 ("Histoire des Pauliciens", çev. P. Lemerle, s.49).

tuttuğu devirde (797-802) Tabia şehri yakınlarında Annia adlı bir köyden Sergios-Tykhikos, Pavlikan öğretisini benimseyip reformcu bir tutum takındı ve kalabalık bir kitleyi etrafına toplayı başardı. Epaphroditos-İoseph'un klasik öğretisini sahiplendiğini iddia eden Baanes ve reformcu Sergios-Tykhikos arasında şiddetli bir mücadele patlak verdi. Pavlikanlar, Baanes'i destekleyen Banionlar (Βανίωντας) ve Sergios-Tykhikos'u destekleyen Sergionlar (Σεργιώτας) olarak kesin olarak bölündü. Bu mücadeleden galip ayrılan Sergios-Tykhikos oldu ve reformcu tutumu Pavlikanlar arasında benimsendi.¹⁹²

Sergios-Tykhikos, Didaskalosluğu'nun başlangıcından öldüğü 834/835 senesine kadar geniş bir alanı kapsayan misyonerlik faaliyetleriyle önplana çıktı. İmparator I. Nikephoros'un (802-811) görece barış yanlısı tutumunun yarattığı ahvalde Didaskalos Sergios-Tykhikos, misyonerlik faaliyetleri sonucunda Niksar/Neokaisereia yakınlarındaki Kynokhorion'da¹⁹³ Laodikea Kilisesi'ni, kurdu. Muhtemelen İmparator I. Mikhael (811-813) ve V. Leon (813-820) hakimiyet devrinde başlayan Pavlikanlara yönelik şiddet eylemleri neticesinde Malatya Emirliği'ne sığındıktan sonra ise Sergios-Tykhikos, Arguvan/Argouth'ta¹⁹⁴ Kolossai Kilisesi'ni ve Batı Sugur'daki Mopsouestia'da Ephesos Kilisesi'ni kurdu.¹⁹⁵

Diğer taraftan Pavlikanların Bizans ile mücadelesi, İmparator V. Leon'un Armeniakon Thema hudutlarında başlattığı saldırılarla zirve noktasına ulaştı. İmparator V. Leon, Kynokhorion'da yerleşik Pavlikanlara karşı ise Neokaisereia Episkoposu

¹⁹² Petri Siculi, *Historia*, s.1300 ("Histoire des Pauliciens", çev. P. Lemerle, s.62).

¹⁹³ Καὶνὸν χωρίον, Tokat/Erbaa/Ardıçlı köyünde bulunan Antik Kabeira şehrinin yakınlarında olduğu tahmin edilmektedir. Niksar'ın kuzeybatısında yer alan Mahala kalesi olma ihtimali vardır: W. Ruge, "Καὶνὸν χωρίον", *RE*, X/2, 1918, s.1506; H. Grégoire, "Précisions géographiques", s.297-298.

¹⁹⁴ Ἀργαούθ, Malatya/Arguvan ilçesi F. Hild ve M. Restle, *TIB*, C.II, s.150; E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.53.

¹⁹⁵ Petri Siculi, *Historia*, s.1297 ("Histoire des Pauliciens", çev. P. Lemerle, s.60); Henri Grégoire, "Les sources de l'histoire des Pauliciens. Pierre de Sicile est authentique et « Photius » un faux", *BAB*, C.XXII, 1936, s.101-104.

Thomas'ı ve Eksarhos (muhtemelen Manastır Eksarhosu) Parakondakes'i görevlendirdi. Şiddetli çatışmalar esnasında Neokaisereia Episkoposu Thomas, Sergios-Tykhikos'a bağlı ve "Astatoi/Sabit Olmayanlar" adını taşıyan Pavlikanlar tarafından öldürüldü. Bizans'ın artan karşı saldırılarına dayanamayan bu Pavlikan zümresi, Sergios-Tykhikos'un liderliğinde Malatya Emiri Monokherarkes/Ömer el-Akta'ya¹⁹⁶ sığınmak zorunda kaldı. Malatya Emiri, Sergios-Tykhikos'u ve ona bağlı Astatoi'yi Argaouth'a yerleştirdi. Kısa süre sonrasında Neokaisereia merkezli bir suikast sonucunda Sergios-Tykhikos öldürüldü.¹⁹⁷

Pavlikanların Müslümanların üstünlüğünü tanınması ve Malatya Emirliği'nin hizmetine girmesi Bizans-Pavlikan ilişkilerinde bir dönüm oldu. Zira Müslümanların himayesinde Pavlikanlar yarı bağımsız organize bir yapıya evrildi. Doğu Sugur Emiri, Pavlikanları Müslüman-Bizans hududunda tampon bölge oluşturacak şekilde yeniden iskan etti. Melitene merkezli bu siyasetin neticesinde Pavlikanlar, hudutlarını güneyde Melitene'nin, batıda Sebasteia'nın, doğuda Satala'nın¹⁹⁸ ve kuzeyde Nikopolis¹⁹⁹ şehrine kadar uzanan Kelkit vadisinin tayin ettiği alanda faaliyet gösteren etkin bir

¹⁹⁶ Μονοχέρης; "tek kollu" demektir. Malatya Emir'i Ömer b. Abdullah'ı tanımlayan ve "kesik olan" manasına gelen el-Akta sıfatının birebir Grekçe'ye aktarımıdır. Bu nedenle Monokherarkes, Malatya Emiri Ömer el-Akta olmalıdır: P. Lemerle, "Pauliciens", s.72-73.

¹⁹⁷ Petri Siculi, *Historia*, s.1300 ("Histoire des Pauliciens", çev. P. Lemerle, s.62).

¹⁹⁸ Σάταλα, Gümüşhane/Kelkit/Sadak köyü (eski adı Sadağ): W. Ruge, "Satala", *RE*, C.II/A, 1, 1921, s.59; William Mitchel Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul, 1960, s.30 dp.3; E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.68; Timothy Bruce Mitford, "The Roman Frontier on the Upper Euphrates", *Ancient Anatolia*, ed. Roger Matthews, The British Institute of Archaeology at Ankara, Londra, 1998, s.268-269; *Köylerimiz*, s.453.

¹⁹⁹ Νικόπολις, Sivas/Suşehri/Yeşilyayla köyü (eski adı Pürk): J. Sturm, "Nikopolis", *RE*, C.XVII/1, 1936, s. 536-538; T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.II, s.339; *Köylerimiz*, s.570; Nikopolis'in savunmasız konumu, Arap akınları esnasında idari ve dini açıdan Koloneia'nın yerini almasına yol açmış ve Nikopolis şehri bir daha eski ihtişamına kavuşmamıştır: Bryer ve Winfield, *Pontos*, s.147.

yapılanma tesis edebildi. Antik dönemde bu bölge, Mikra Armenia/Lesser Armenia²⁰⁰ olarak tanımlanmaktaydı ve bölgenin denize ulaşımını sağlayan liman şehirleri arasında Giresun/Kerasous, Trabzon/Trapezous ve Amisos yer almaktaydı. Bölgenin ticari önemi, Karadeniz’i Doğu’daki uluslararası ticarete bağlayan ana güzergah üzerinde yer almasından kaynaklanmaktaydı ve bu ticaretin Karadeniz’e çıkış noktası Doğu Karadeniz’in dağlık coğrafi yapısının yarattığı güçlükler nedeniyle Kerasous, Trapezous’ten ziyade büyük ölçüde Amisos şehriydi. Konstantinopolis’ten Sebasteia, Khalep ve Bağdat’a erişimi sağlayan en kısa güzergah, Amisos²⁰¹ ve Mikra Armenia/Lesser Armenia üzerinde yer almaktaydı.²⁰²

Böylelikle Bizans’a başlangıçta dini temelde problem yaşatan Pavlikanlar, Malatya Emirliği’nin himayesine girdikten sonra Bizans’ın Armenia ile askeri ve ticari

²⁰⁰ Antik dönemde bu bölge coğrafi temelde μικρά Ἀρμενία olarak adlandırılmıştır: Robert Henry Hewsen, “Armenia On the Halys River: Lesser Armenia And Sebastia”, *Armenian Sebastia/Sivas and Lesser Armenia*, ed. Richard G. Hovannisian, Mazda Pub., Casota Mesa/ABD, 2004, s.45-79; Bu coğrafyanın I. İoustinianos devrine kadarki tarihsel süreci için bkz: N. Adontz, *Armenia*, s.55-74; Timothy Bruce Mitford, “Cappadocia and Armenia Minor: Historical Setting of the Limes”, *ANRW*, C.VII/2, ed. Hildegard Temporini, de Gruyter, Berlin/New York, 1980, s.1169-1228; Batlamyus/ Ptolemaeus’un Armenia Minor’u da ihtiva eden Doğu Kappadokia haritası için bkz: Ek.6.

²⁰¹ Samsun/Ami(n)sos şehri çok önemli ticari ve idari bir merkezdi. Şehrin büyük ticari önemi, Dioiketes’in (özellikle sahil şehirlerinde veya eyalet birimlerinde vergi tahsildarı) ve Kommerkiarios’un (gümrük vergisinden, ordunun iâşesinden ve ipek üretimi/ticaretinden sorumlu görevli) bu şehirde yerleşik bulunmasından anlaşılmaktadır. Şehirde görevli Dioiketesler’e ait mühürler için bkz: G. Zacos ve A. Veglery, *Lead Seals*, C.I/2, No.2009; *DO Seals*, C.IV, no.24.1; Şehirde görevli Kommerkiarios’a ait mühür için bkz: G. Zacos, *Lead Seals*, C.II, no.200; Genel bilgiler için bkz: Oikonimides, “Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century: The Seals Of Kommerkiarioi”, *DOP*, C. XL, 1986, s.33-53; Aleksander Kazhdan, “Dioiketes”, *ODB*, C.I, s.627-628; Jean-Claude Cheynet, “Un aspect du ravitaillement de Constantinople aux Xe–XIe siècles d’après quelques sceaux d’horreaireioi”, *La société byzantine. L’apport des sceaux*, C.I, 2008, s.221-223.

²⁰² R. H. Hewsen, “Armenia on the Halys River”, s.46; A. Bryer ve D. Winfield, *Pontos*, C.I, s.92.

irtibatını tehlikeye sokacak ölçüde büyük askeri operasyonlar düzenleyebilen organize bir yapı haline evrildi. Bu süreçte Didaskalos Sergios-Tykhikos, dini lider olmanın yanı sıra komutan sıfatı da kazanmıştı. Sergios-Tykhikos'un ölümü sonrasında Pavlikanlar Argouth merkezli yapıdan mühim bir Didaskalos ortaya çıkmadı. Bunun yerine Sergios-Tykhikos'un kendilerini “yoldaşlar/συνέκδημοι” olarak adlandıran bazı öğrencileri etrafında örgütlendiler. Fakat İkona taraftarı İmparatoriçe Theodora'nın (842-856) ve oğlu İmparator III. Mikhael'in (842-867) ortak hakimiyet devrinde Pavlikanlara yönelik büyük çaplı şiddet eylemleri, alıkoymalar ve sürgünler Malatya Emirliği'nin hakimiyetinde Pavlikanların Argouth'ta yeni bir lider altında örgütlenmesinin yolunu açtı. Kısa vadede Pavlikanların lideri pozisyonu devralan isim, Karbeas oldu. Karbeas, Anatolikon Strategosu Theodotos Mellisenos'a bağlı Protomandatoros²⁰³ olarak görev yapmaktaydı. Şiddetli takibat nedeniyle Karbeas, 843/844 seneleri aralığında 5.000 takipçisiyle beraber Malatya Emiri Ömer el-Akta'ya sığındı. Malatya Emiri, Karbeas'a Argouth'u ve Abara/Amara'yı²⁰⁴ ihya etmekle görevlendirdi. Karbeas, bir müddet sonra Pavlikan nüfusunun artık Argouth ve civarına sığmayacak oranda artması sebebiyle merkezini Divriği/Tephrike şehrine²⁰⁵ taşıdı. Zira Karbeas, hem Bizans hududuna oldukça yaklaşıp daha etkin akın faaliyetleri düzenlemeyi hem de Malatya Emirliği'nin tahakkümünden sıyrılmayı tasarlamaktaydı.²⁰⁶

Pavlikanların Karbeas liderliğinde merkezini Tephrike'ye taşıdığı dönemde Doğu Sugur hattının ardındaki Armenia'ya kargaşa hakimdi. Bagratuni Ailesi'nden Taronlu

²⁰³ Mandatorosların lideri olan Προτομανδάτωρος; Strategos, Domestikos veya Logothetes emrinde yardımcı görevli ve emir taşıyıcı idi: J. B. Bury, *IAS*, s.45.

²⁰⁴ Ἀβαρα / Ἀμαρα: Malatya/Arapgir/Çakırsu mah. (eski adı Amran): E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.52-53; F. Hild ve M. Restle, *TIB*, C.II, s.139; *Köylerimiz*, s.121.

²⁰⁵ Τεφρική, Ἀφρική; Sivas/Divriği ilçe merkezi: Guy Le Strange, “Al-Abrik, Tephrike, the Capital of the Paulicians: A Correction Corrected”, *JRAS*, Ekim 1896, s.736.

²⁰⁶ Petri Siculi, *Historia*, s.1303 (“Histoire des Pauliciens”, çev. P. Lemerle, s.66); P. Lemerle, “Pauliciens”, s.85-90; N. Garsoïan, *Paulician*, s.126-128.

Pankratios/Bagrat,²⁰⁷ Bagratunilerin Prensi Smbat²⁰⁸ ve Artsuni Ailesi'nden Vaspurakanlı Ashot²⁰⁹ Abbasi Halifesi Vasık'ın (842-847) hakimiyet devrinin başından itibaren büyük bir isyana kalkışmış bulunuyorlardı. Abbasi Halifesi Mütevekkil, giderek yoğunluğu artan bu başkaldırıyı dizginlemek için 851'de Armenia Valisi Yusuf b. Muhammed'i görevlendirdi. Vali Yusuf, Vaspurakanlı Ashot Artsruni'yi itaat altına aldıktan sonra Taronlu Pankratios Bagratuni'yi tutuklayıp Samerra'ya gönderdi. Bu gelişme üzerine isyan hat safhasına ulaştı ve Vali Yusuf, Taronlu Ermeniler tarafından öldürüldü. Halife Mütevekkil, Ermeni soylularına ağır bir darbe indirmek için Emir Boğa el-Kebir liderliğinde büyük bir orduyu 852 senesinde Armenia'ya gönderdi.²¹⁰

Emir Boğa, 855 senesine kadar sürdürdüğü hareket neticesinde Sper ve İberia Prenslikleri haricinde bütün Armenia'ya diz çöktürdü ve neredeyse bütün Ermeni liderlerini zapt edip Samerra'ya götürdü. Samerra'ya götürülenler arasında taraf değiştirip Emir Boğa el-Kebir'e sefer esnasında her türlü yardım ve hizmeti sunan

²⁰⁷ Abbasiler tarafından 806'da "Ermenilerin Prensi" (İşkhan) ilan edilen Ashot Msaker'in küçük oğludur. 826-852 seneleri aralığında "Turuberan Prensi", 830-852 seneleri aralığında "Ermeni Prensleri'nin Prensi" (İşkhanats İşkhan) unvanlarının sahibidir: C. Toumanoff, *Généalogie et chronologie de la Caucase*, s.102; J. Laurent, *L'Arménie*, s.105; N. Garsoïan, "The Arab Invasions", s.137,138.

²⁰⁸ Abbasiler tarafından 806'da "Ermenilerin Prensi" (İşkhan) ilan edilen Ashot Msaker'in büyük oğludur. 826-852 seneleri aralığında "Ermeni Orduları Komutanı" (Sparapet) unvanının taşıyıcısıdır: C. Toumanoff, *Généalogie et chronologie de la Caucase*, s.108; J. Laurent, *L'Arménie*, s.105; N. Garsoïan, "The Arab Invasions", s.137,138.

²⁰⁹ 836 senesinden itibaren Vaspurakan Prensi olan Ashot, 852 ve 868 seneleri aralığında Samerra'da Halife'nin gözetimi ve ardından hizmeti altına girdi. 868-874 seneleri aralığında Vaspurakan hakimiyetini oğlu Gregor Derenik ile birlikte yeniden ele geçirdi: C. Toumanoff, *Généalogie et chronologie de la Caucase*, s.90; R. Grousset, *Ermeniler*, s.358-362.

²¹⁰ H. D. Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s.207-210; Engin Öztürk, *Bizans-Ermeni İlişkileri (VII-XIII. Yüzyıllar)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2022, s.74-75.

Bagratunilerin Prensi Smbat da yer almaktaydı. Smbat'ın oğlu I. Ashot,²¹¹ babasının unvanlarını devraldı ve Kuzey Armenia'daki Ermenilerin lideri haline geldi. Ardından önde gelen Ermeni Aileleri ile akrabalık bağları kurarak Taron, Vaspurakan ve İberia'da nüfuz kazanmaya başladı. Boğa el-Kebir'in seferinin yarattığı ahvalden istifade eden bir diğer güç de Armenia'da yerleşik Arap kabileleri oldu. Şeyhoğulları başta olmak üzere Perkri'deki Osmaniler ve merkezi Mantzikert olan alana yayılan Süleymoğulları faaliyet alanlarını genişletme fırsatı buldu.²¹²

Armenia'da mühim değişimin yaşandığı süreçte Malatya Emiri'ni üstün otorite kabul eden ve Müslümanlar ile iş birliğini muhafaza eden Pavlikan lideri Karbeas, Tephrike'den Bizans arazisine yönelik yıkıcı faaliyetlerde bulundu. Bu ciddi tehlike karşısında İmparator III. Mikhael (855-867), Thrakesion Strategosu Petronas'ı karşı saldırıda bulunması için görevlendirdi. Strategos Petronas, 856 yılında Melitene şehrinin Murat/Arsanias nehri vadisi üzerinden doğuda Armenia ile irtibatını sağlayan güzergaha hakim Arsamosata şehrine ve daha güneyde Cezire bölgesine uzanan bir akın

²¹¹ 855'ten 890 senesine kadar Bagratunilerin Prensi unvanını taşıyan Ashot, 856 senesinde "Ermeni Orduları Komutanı" (Sparapet), 862'de "Ermeni Prensleri'nin Prensi" (İşkhanats İşkhan) ve 884'de "Kral" (Tagavor) unvanlarının taşıyıcısı oldu. Ashot'un Abbasi Halifesi tarafından taçlandırılması ve "Kral" ilan edilmesi bağımsızlık göstergesi değildi, daha ziyade 862'de verilen "Ermeni Prensleri'nin Prensi" (İşkhanats İşkhan) unvanının pekiştirilmesinden ibaretti: C. Toumanoff, *Généalogie et chronologie de la Caucase*, s.108; Nina Garsoïan, "The Independent Kingdoms of Medieval Armenia", *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, C.I, ed. Richard G. Hovannisian, St. Martin's Press, New York, 1997, s.147-148.

²¹² Erzen/Khlomaron'da yerleşik Zürrarilerden Musa, Ermeni isyanına destek verdiği için Emir Boğa tarafından derdest edildi. Bu nedenle güç kaybına uğrayan Zürrarilerin bazı arazileri Şeyhoğullarının eline geçti. Smbat'ın oğlu Ashot'un kuvvetleri karşısında (863) aldıkları ağır mağlubiyet sonrası tarih sahnesinden çekilen Cehhafilerin yerini kısa süre sonra Mantzikert civarına yayılan Süleymoğulları alacak ve Kaysi Emriliği'nin tesisini sağlayacaktır: Ter-Ghewondyan, *Arab Emirates*, s.44-45; J. Laurent, *L'Arménie*, s.323-324.

seferi gerçekleştirdi. Bu akının dönüşünde Strategos Petronas, Pavlikanların merkezi Tephrike'yi hedef aldı ve kale civarını talan etti.²¹³

İmparator III. Mikhael, 859 senesinde ise bizzat ordusunun başına geçip Arsamosata şehrine sefer düzenledi. Şehir üç gün boyunca muhasara altında tutuldu. Fakat aralarında Karbeas'ın ve Ermenilerin de yer aldığı Arsamosata kuvvetleri, kale dışına çıkıp Bizans ordusuna karşı hücum gerçekleştirdi. Bizans ordusu kesin bir mağlubiyete uğradı ve İmparator III. Mikhael savaş alanını zorlukla terk etti.²¹⁴

1.2. Pylai Kilikias'ta Savaş ve Diplomasi

Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Sugur hattındaki Murat nehri vadisine yönelik baskısını dengelemek için Tarsos Emiri Ali b. Yahya, 859 senesinin yaz mevsiminde sefere çıktı. Bu sefer kapsamında Ali b. Yahya, Torosların en mühim geçidi olan Gülek Boğazı/Pylai Kilikias'ın²¹⁵ kuzeybatısında yer alan ve bu nedenle stratejik öneme sahip Loulon kalesinin hakimiyetini ele geçirme teşebbüsünde bulundu. Kappadokia arazisinin bittiği alanda yer alan Loulon kalesi, Abbasi hücumlarına karşı erken uyarı sisteminin başlangıç noktasıydı. İkaz ateşlerinin birbiri ardına yakılması sayesinde Abbasi hücumu hakkındaki bilgi, başkent Konstantinopolis'e kadar ulaşıyordu.²¹⁶

²¹³ Theop. Con., IV, s.167, 6-10; Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXIV, s.146-147.

²¹⁴ Theop. Con., IV, s.176, 18-22; Genesios, *Rerum Libri Quattuor*, s.65,14-21 (*Reigns of the Emperors*, çev. Kaldellis, s.81-82); Scylit., *Synopsis*, s.98,89- 99,7 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s. 99); Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXIV, s.164-165.

²¹⁵ Πύλαι Κιλίκιας/Gülek Boğazı bkz: W. M. Ramsay, *Anadolu*, s.387-393; E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.81.

²¹⁶ Bu sistem İmparator Theophilos devrine kadar etkin şekilde kullanıldı. Fakat III. Mikhael'in hakimiyet devrinde sistem kaldırıldı: Con. Porph., "Appendix", *De Cer.*, I, s.492,1-493,19 (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, s.492-493; *Three Treatises*, çev. Haldon, s.134-135); Con. Porph., *De Thema.*, s.19,17-22 (*De Thematribus*, çev. Haldon, s.102).

Loulon kalesinin bir diğer mühim özelliği civarında erişebilir ve işlenebilir çok sayıda gümüş madeninin yer almasıydı.²¹⁷

Bizans idaresine karşı alenen başkaldıran Loulon halkı, muhtemelen Ali b. Yahya'nın desteği sayesinde İmparator III. Mikhael'in kalenin idaresini teslim alması için gönderdiği görevlinin şehre girişine 30 gün boyunca engel oldu. Bu durum üzerine İmparator, bir başka görevliyi halkın tüm isteklerini karşılayıp kaleyi teslim alması emriyle gönderdi. Loulon sakinleri, bu Bizans idarecisinin şehre girişine müsaade etti. Fakat isteklerinin karşılanması ardından halk, kalenin hakimiyetini ve Bizans görevlisini Şubat/Mart 860'ta Ali b. Yahya'nın Türk kökenli komutanı Bilgecur'a teslim etti. Ali b. Yahya, bu üst rütbeli Bizans esirini Halife Mütevekkil'in (847-861) yanına gönderdi. İmparator III. Mikhael bu sarsıcı kayıpların haberini alır almaz dört aydır huzuruna kabul etmediği Halife Mütevekkil'in elçisi Nasr b. el-Ezher ile esir takası için görüşmeleri başlattı, ayrıca esir düşen Logothete unvanlı mühim şahsı iade etmesi karşılığında Halife Mütevekkil'e 1.000 Müslüman esiri teslim edeceğini ilettili. Her iki tarafın mutabık kaldığı esir takası, Nisan/Mayıs 860 tarihinde Limonlu/Lamos kıyısında gerçekleştirildi.²¹⁸

Bizans ve Abbasi arasındaki esir takasını takip eden ateşkes süreci kısa sürdü. Savaş halinin yeniden geçerlik kazandığı dönemin başında başkent Konstantinopolis, Rusların ani saldırısına uğradı. Rusların saldırısı, 18 Temmuz 860'ta başladı ve yıl

²¹⁷ Bizans'ın gümüş para yapımında bu madenleri etkin şekilde kullandığına dair bkz: Brigitte Pitarakis, "Mines anatoliennes exploitées par les Byzantins: recherches récentes", *Revue numismatique*, C. CLIII, 1998, s.169-171; Bizans'ın Anadolu işlediği maden sahaları için bkz: Ek.8.

²¹⁸ Yedi gün süren mübadele neticesinde 2.200 Müslüman esaretten kurtarılmıştır: Mesudi, *et-Tenbih*, s.195; Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXIV, s.165-170, İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.80.

sonuna kadar devam etti.²¹⁹ İmparator III. Mikhael'in Rus saldırısı ile meşgul olmasından istifade eden Abbasi birlikleri, 860 senesinin yaz mevsimi süresince birden çok cephede saldırıya geçti. Batı Sugur hattından Tarsos Emiri Ali b. Yahya ve komutan Bilgecur liderliğinde iki ayrı sefer düzenlendi. Doğu Sugur hattında ise Malatya Emiri Ömer el-Akta ve Karbeas Bizans'a karşı harekete geçip çok sayıda ganimet elde ettikleri seferlerini başarıyla tamamladılar.²²⁰ Hıms Valisi Fazl b. Karin de deniz seferine çıkıp Antalya/Attaleia kalesini zapt etmeyi başardı.²²¹

1.3. Hudutta Bir Kırılma: Merc el-Uskuf Savaşı ve Armenia Üzerindeki Bizans Tesiri

Abbasilerin Bizans'a karşı Anadolu'da muhafazaya gayret ettiği ahval, Halife Mütevekkil'in 861 senesinde öldürülmesi neticesinde Abbasi merkezinde ortaya çıkan ve 870 senesine kadar sürecekt iktidar krizi nedeniyle ortadan kalktı. Abbasi iktidarının güç kaybettiği bu süreçte merkezin eyaletler üzerindeki kontrolü telafi edilemeyecek oranda zayıflamaya başladı.²²² Bizans, Doğu Sugur ve Pavlikan arazilerine yönelik

²¹⁹ A. A. Vasiliev, *The Russian Attack on Constantiople in 860*, The Mediaeval Academy of America, Cambridge-Massachusetts, 1946, s.201-218; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 2006, s.213.

²²⁰ Bizans kaynakları, Ömer el-Akta'nın 861 senesine ait ve Dazimon civarına yönelik bir seferinden bahsetmektedir. Ancak bu anlatıda ordusuna liderlik eden İmparator III. Mikhael'in ağır bir yenilgiye maruz kalıp zorlukla firar ettiği aktarılmaktadır. Diğer kaynaklar ile teyit edilemeyen bu anlatı, tarihi seyir ile uyuşmamaktadır: Genesios, *Rerum Libri Quattuor*, s.65,22-66,65 (*Reigns of the Emperors*, çev. Kaldellis, s.82-83); *Theop.Con.*, IV, s.177,18-179,12.

²²¹ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXIV, s.167; Maçoudi, *Les Prairies*, IX, s.358; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.83

²²² Bu kriz sürecinde Abbasi Halifeleri; Müntasır (861-862), Müstain (862-866), Mutez (866-869) ve Mühtedi (869-870) idi. Müntasır dışındaki Abbasi Halifeleri zorla iktidardan indirilip öldürüldü: "Abbasiler Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.III, s.242-262; Hugh Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates*, Routledge, Londra/New York, s.147-150.

baskılarını arttırırken Armenia’da nüfuz elde etme arayışındaydı. Patriarkhes Photios’un (858-67, 877-86) Taronlu Ermeniler, Ermeni Katholikosu Zakharias (855-76) ve I. Ashot Bagratuni ile irtibat kurup mektuplaşması ve ardından 862’de Şirakavan şehrinde konsül toplanmasını sağlaması bölgede Bizans tesirinin arttığını ispat etmekteydi.²²³

Bizans’ın askeri operasyonlarının ardından diplomatik girişimleri, Abbasi Halifesi Müntasır’ı Doğu Sugur hattında ve Armenia’da da önlemler almak zorunda bıraktı. Halife Müntasır, öncelikle Samerra’da tutulan Ermeni beylerinin yurtlarına dönmelerine izin verdi. Ardından hilafete sadakatini asi konumdaki Cehaffilere karşı mücadelede ispat eden I. Ashot Bagratuni’ye “Prensleri’nin Prensi” (İşkhanats İşkhan) unvanı bahsetti. Böylelikle Halife Müntasır, I. Ashot’un liderliğinde Ermenilerin sadakatini emniyete aldı ve Bizans’a karşı Doğu Sugur’da gerçekleşmesi muhtemel bir muharebede Ermeni kuvvetlerinden yararlanmanın yolunu açtı.²²⁴ I. Ashot’a Halife’nin bahsettiği görev ve unvanı teslim eden 850 senesinden itibaren başarıyla sürdürdüğü Batı Sugur Valiliği görevine son verilip Ermeniye ve Azerbaycan valisi olarak tayin edilen Ali b. Yahya idi.²²⁵

Halife Müntasır, aldığı önlemler kapsamında son olarak Doğu Sugur’dan hareketle Bizans’a karşı sefer düzenlemesi için ünlü Türk komutanı Vasıf b. Süvar Tegin’i 10.000’den daha fazla sayıda seçkin askerle Melitene’ye gönderdi ve dört yıl

²²³ Jean Darrouzès, “Deux lettres inédites de Photius aux Arméniens”, *REB*, C.XXIX, 1971, s.138-139; Kiliseler birliği meselesi Şirakavan şehrinde 862 senesinde toplanan konsilde görüşüldü. İstanbul/Konstantinopolis Patriarkhesi Photios’un I. Ashot Bagratuni’ye ve Katholikos Zakharias’ya gönderdiği mektuplarda önerdiği kilise birliği Şirakavan Konsili’nde reddedildi. Fakat bu karar, Bizans-Ermeni ilişkilerine kalıcı şekilde zarar vermedi. Aksine Güney Kafkasya’da ihtilaflı gruplar arasında geçici bir uzlaşma ortamı yarattı: J. Laurent, *L’Arménie*, s.217-220; N. Garsoïan, “The Independent Kingdoms”, 146-147.

²²⁴ M. Canard, “Arminiya”, s.637.

²²⁵ Yovhannes Drasxanakertc’i’s, *History of Armenia*, s.126-127; Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXV, s.7; Maçoudi, *Les Prairies*, VIII, s. 73; İbnü’l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.105.

boyunca düzenli aralıklarla seferler düzenlemesini emretti. 15 Haziran 862 tarihinde Melitene'ye ulaşan Vasıf, 1 Temmuz günü Bizans arazisine sokulup seferini başlattı.²²⁶ Vasıf, Halife Müntasır'ın 15 Temmuz günü vefat ettiği haberini almasına rağmen, seferini yarıda kesmedi ve Faruriyye (?) kalesini zapt etmeyi başardı.²²⁷ Ancak Vasıf'ın uzun süre Doğu Sugur'da kalmadığı ve iktidar mücadelesinde yer almak için 863 senesinden evvel Samerra'ya döndüğü anlaşılmaktadır.²²⁸

Hilafet makamına geçen Müstain (862-866), selefinin Bizans hakkındaki kaygılarını taşımaktaydı. Bu nedenle Halife, mühim komutanlarından Cafer b. Dinar el-Hayyat'ı²²⁹ Batı Suguru'na gönderdi.²³⁰ Cafer b. Dinar, 863 senesinin yaz mevsiminde çıktığı seferin nihayetinde Kappadokia'ya sokulup Matamir²³¹ bölgesine ulaştı.

Cafer b. Dinar'ın başarıyla tamamladığı bu seferin ardından Malatya Emiri Ömer el-Akta, Bizans'a karşı büyük bir sefer düzenledi. Fakat Ömer el-Akta'nın bu hareketine dair kaynaklardaki anlatı oldukça karmaşıktır. İslam tarihçilerinden *Yakubi*, Cafer b. Dinar'a eşlik eden Malatya Emiri Ömer el-Akta'nın Bizans arazisine daha fazla sokulmak arzusu taşıdığı için bu konuda müsaade istediğini bildirir.²³² *Taberi* ise Ömer el-Akta'nın Cafer b. Dinar seferini başarıyla tamamladıktan sonra sefere çıkma

²²⁶ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXIV, s.204-209.

²²⁷ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXV, s.7-8; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.105.

²²⁸ "Abbasiler Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.III, s.252.

²²⁹ Halife Mutasım devrinde ordu kumandanlığına getirilen ve H. 224 (839-840) yılından H. 225 (839-840) yılında kadar Yemen valiliği yapmış olan Cafer b. Dinar, H. 239-H.243 (853-857) yılları arasında hac yollarının güvenliğinden sorumlu valiydi: Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXIII, s.46-47; XXXIV, s.36,129,148.

²³⁰ Maçoudi, *Prairies*, VII, s.300.

²³¹ Matamir'in (tekil hali Matmurah) Malakopea şehri (Nevşehir/Derinkuyu ilçesi) civarında yer aldığı tahmin edilen bölgedir: Le Strange, *Lands*, s.138-139; E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.43.

²³² Ya'qubi, "The History (Tarikh)", *The Works of Ibn Wadih al-Ya'qubi*, C.III, ed. Matthew S. Gordon, Chase F. Robinson, Everett K. Rowson, Michael Fishbein, Brill, Leiden-Boston, 2018, s.1274-1275.

talebinde bulunduğunu ve talebi kabul edildiğinde Melitene halkından oluşan büyük bir kuvvetle harekete geçtiğini aktarır.²³³ Bu bilgiler temelinde Ömer el-Akta'nın sefere çıkış noktasını tespit etmek mümkün görünmemektedir. Fakat Bizans kaynakları, Emir Ömer el-Akta'nın Melitene'den harekete geçtiğini düşündürecek şekilde öncelikle Armeniakon Thema arazisine sokulduğunu ve bölgeyi talan ettiğini belirtir. Bu seferi en detaylı şekilde tarif eden iki Bizans kaynağı *Genesios*'a ve *Theop.Con.*'a göre bu talan faaliyeti kapsamında Ömer el-Akta Karadeniz sahiline ulaşp Amisos şehrini zapt etmiştir.²³⁴ Pavlikanların faaliyet gösterdiği alanın (Lesser Armenia) Karadeniz'e çıkış noktası olan Amisos şehri, Armeniakon Theması'na bağlı bir Tourma idi.²³⁵ Dolayısıyla başlangıç noktası ve nihai hedefi Armeniakon Thema sınırları içerisinde kalan bu sarsıcı akının çıkış noktası, Melitene şehri olarak görünmektedir.

Bu saldırı karşısında İmparator III. Mikhael, Thrakesion Strategosu Petronas'ı ordunun başına geçirdi ve Emir Ömer el-Akta'ya karşı saldırıya geçmesini emretti. Malatya Emiri, bu durumu haber aldıktan sonra Amisos'tan ayrılıp geri çekilmeye başladı.²³⁶ *Genesios*, Ömer el-Akta'nın yüzlerce kilometre kat ederek Armeniakon ve Paphlagonias Themalarının sınırında yer alan Abysianon'a (?) vardığını ve dağın yamacında yer alan Porson (?) adlı bir yerde karargah kurduğunu belirtmektedir.²³⁷

²³³ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXV, s.9; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.107.

²³⁴ *Theop. Con.*, IV, s.179,13-19; *Genesios, Rerum Libri Quattuor*, s.67,66-74 (*Reigns of the Emperors*, çev. Kaldellis, s.84); Fakat Symeon Magistros (s.243,214) Sinop'a ulaştığını belirtirler.

²³⁵ *DO Seals*, C.IV, no.24.5; Amisos şehrinde görevli Tourmarkhes için bkz: Ek.9.

²³⁶ *Theop. Con.*, IV, s.179,13-19; *Genesios, Rerum Libri Quattuor*, s.67,66-74 (*Reigns of the Emperors*, çev. Kaldellis, s.84).

²³⁷ *Genesios*'un elyazmasında Emir Ömer'in kat ettiği mesafenin 500 million (yk. 740 km) olduğu yazılıdır. Fakat *Genesios*'un verdiği bilgiler çerçevesinde Emir Ömer'in 100 million (yk.148 km) kat etmiş olabileceği tahmin edilip neşirde 100 million olarak düzeltilmiştir: *Genesios, Rerum Libri Quattuor*, s.69,16-17 (*Reigns of the Emperors*, çev. Kaldellis, s.84, özellikle 374. dp.); H. Grégoire, *Genesios*'un bu bilgisi temelinde savaşın günümüz Çankırı ili sınırları içerisinde Kızılırmak'a dökülen Acısu Nehri civarında

Theop.Con.'da Porson adlı yerde Lalakaon (?) deresinin aktığını ve Gurin (?) adlı meranın bulunduğunu bildirilir.²³⁸

Tarihçi *Taberi* ise savaşın Merc el-Uskuf'ta cereyan ettiğini aktarır. Bizans kaynaklarında geçen yer isimleri saptanamamıştır. Fakat *Taberi*'nin bahsettiği Merc el-Uskuf'u İbn Hurdazbih'in yaptığı tarif sayesinde saptamak mümkündür.²³⁹ Bu doğrultuda Merc el-Uskuf'un Melendiz yaylasına karşılık geldiği söylenebilir.²⁴⁰

Bu bilgiler ışığında Amisos'tan yola çıkan Ömer el-Akta'nın Müslüman arazisine geri çekilmek için Pylai Kilikias'ı kullanma amacı taşıdığı ortaya çıkmaktadır.²⁴¹ Bu amaç doğrultusunda Ömer el-Akta güneye doğru geri çekilip Merc el-Uskuf/Porson'a ulaştığında Melendiz dağı ve nehri kenarında karargahını kurdu. Thrakesion Strategosu Petronas, Müslüman birliklerine ancak bu aşamada yetişebildi ve yaylaya hâkim bir tepeyi ele geçirdi. Ertesinde Petronas, düşmanı çembere almaya başladı. Müslüman karargâhının kuzeyine Armeniakon, Boukellarion, Koloneias ve Paphlagonias Thema birliklerini; güneyine Anatolikon, Opsikion, Kappadokias Thema birliklerini Seleukias ve Kharsianou kleisouraları ile birlikte yerleştirdi. Son olarak ordunun merkez kuvvetini oluşturan Thrakesion, Thrakes, Makedonias Thema birliklerini ve Tagma kuvvetlerini

gerçekleşmiş olabileceğini belirtir: Henri Grégoire, "Études sur le neuvième siècle", *Byz*, C.VIII, Sy.2, 1933, s.539; W. M. Ramsay ise Porson adlı yerin Sinop'tan Kızılırmak'a ve ardından Vezirköprü/Andrapa'ya inen yol üzerinde bulunma ihtimalini kuvvetli bulmaktadır: W. M. Ramsay, *Anadolu*, s.80. ayrıca bkz: George Huxley, "The Emperor Michael III And The Battle Of Bishop's Meadow (A.D. 863)", *Greek, Roman and Byzantine Studies*, C.XVI, Sy.4, Cambridge, 1975, s.443-450.

²³⁸ *Theop. Con.*, IV, s.181,4-9.

²³⁹ İbn Hurdazbih, Podandos'tan başlayan yolun Belise'den sonra Merc el-Uskuf'a vardığını belirtir: İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler*, s.96.

²⁴⁰ E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.42, dp.10; Merc el-Uskuf'un konumu için bkz: Ek.10.

²⁴¹ J. B. Bury, Emir Ömer'in geri çekilirken Bizans birliğinin pususuna düşmemek için Doğu Sugur'a ulaşan güzergâhı kullanmadığı, bunun yerine Tarsos'a ulaşmak amacıyla güneye ilerlediği savını ileri sürmüştür: J. B. Bury, "Mutasım's March Trough Cappadocia in A.D. 838", *JHS*, C.29, 1909, s.127.

Müslüman karargahının batısına konuşlandırdı.²⁴² Müslüman karargahının batısında ise kuvvetle muhtemel Melendiz nehri uzanmaktaydı. Coğrafi şartlardan yararlanmayı başaran Petronas, kesin bir galibiyet elde etmek için topyekun hücumu geçti. Çetin muharebe sonucunda Malatya Emiri Ömer el-Akta hayatını kaybetti. Muharebeden sağ kurtulan Malatya Emiri'nin oğlu ise yaklaşık 100 askeri ile birlikte Melitene'ye geri dönmek üzere Kızılırmak/Halys'i aştığı esnada Kharsianou Kleisoura arazisinde yakalanıp esir alındı.²⁴³

Doğu Sugur Emiri'nin vefatıyla sonuçlanan bu belirleyici savaşın hemen ardından bir başka Bizans birliği Doğu Sugur hattına sızdı. Ardından Cezire Bölgesi'ne sokulup Meyyafarikin/Miepherkeim²⁴⁴ şehrini ve Selasile/Sason kalesini²⁴⁵ hedef aldı. Bu esnada Ermeniye ve Azerbaycan Valisi Ali b. Yahya, Armania'daki faaliyetlerini tamamlayıp Miepherkeim şehrine doğru dönmekteydi. Talan seferinin ardından geri çekilen Bizans birliği, Ali b. Yahya el-Ermeni ile karşılaştı. Ekim/Kasım 863 tarihinde cereyan eden bu muharebede Ali b. Yahya maktul düştü.²⁴⁶

Böylelikle aynı sene içerisinde Bizans, Doğu hududunda karşılaştığı yeri doldurulamayacak iki Müslüman komutanı ve idareciyi ortadan kaldırmayı başardı.

²⁴² *Theop. Con.*, IV, s.181,11-20; Scylit., *Synopsis*, s.100,33-35 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.100).

²⁴³ *Theop. Con.*, IV, s.183,7-10; *Genesios, Rerum Libri Quattuor*, s.68,31-69,34 (*Reigns of the Emperors*, çev. Kaldellis, s.85); Scylit., *Synopsis*, s.100,55-101,59 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.101).

²⁴⁴ Μιεφερκείμ / Μιεφερκίμ; Diyarbakır/Silvan ilçe merkezi bknz: Weissbach, "Martyropolis", *RE*, XIV/2, 1930, 2043-2044; E. Honigmann, *Le Couvent de Barsauma*, s.137; R. H. Hewsens, *Geography*, s.161, dp.48; Ahmet Savran, "Meyyafarikin", *DİA*, C. XXIX, 2004, s.511-512.

²⁴⁵ Σάσων, Batman/Sason ilçe merkezi bknz: Eugen Oberhummer, "Sason", *RE*, II/A, 1, 1921, s.55-56; R. H. Hewsens, *Geography*, s.162, dp.58; Adnan Çevik, XI-XII. Yüzyıllarda Diyar-ı Bekr Bölgesi Tarihi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, *Doktora Tezi*, İstanbul, 2002, s.159-160.

²⁴⁶ Ya'qubi, "The History", III, s.1275; Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXV, s.9-10; Maçoudi, *Les Prairies*, VIII, s. 73-74.

Ayrıca Pavlikanların lideri Karbeas, Bizans'ın kazandığı bu savaşlar esnasında 863 senesi içerisinde vefat etti. Böylelikle Doğu Sugur'un vurucu gücünün bir kısmını oluşturan Pavlikanlara da ağır bir darbe indirildi.²⁴⁷

Anadolu'da kazanılan büyük başarının ardından Bizans İmparatorluğu, dikkatini batıya çevirmek zorunda kaldı. Girit Emirliği 862 senesinde Midilli/Mytilene adasını tarumar etmiş ardından Athos Manastırı'na çıkarma yapıp çok sayıda keşişi esir almıştı. 866 senesine gelindiğinde ise Athos yakınlarındaki Neon adlı küçük ada Girit Emirliği tarafından talan edildi.²⁴⁸ Ege Denizi'ndeki bu baskınların haricinde Aglebilere bağlı Sicilya Emirliği, Sicilya adasındaki ve Güney İtalia'daki ilerleyişini sürdürüp Dalmaçya/Dalmatia kıyılarına saldırılar düzenlemeye başladı.²⁴⁹ Batıdaki bu kayıplar karşısında harekete geçme kararı alan İmparator III. Mikhael, öncelikle Girit adasına sefer düzenlemek için hazırlıklara başladı. Ancak 866 senesinde Girit seferine çıkılacağı esnada imparatorluk idaresinde büyük güce ve nüfuza sahip Kaisar Bardas²⁵⁰, suikasta uğrayıp öldürüldü ve bu nedenle sefer akim kaldı. İmparatorluk içindeki güç mücadelesini görünür kılan bu hadisenin bir sene sonrasında İmparator III. Mikhael de bir suikast sonucunda öldürüldü. Tüm bu iktidar mücadelesi boyunca başat rol oynayan Basileios, imparatorluk tahtına oturdu. İmparator I. Basileios, hakimiyetinin ilk

²⁴⁷ Mesudi, Karbeas'ın Hicri 249 (863-864) senesinde vefat ettiğini belirtir: Maçoudi, *Les Prairies*, VIII, s.75.

²⁴⁸ A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C. I/1, s.258; J. B. Bury, *Eastern Roman Empire*, s.293-294.

²⁴⁹ Con. Porph., *DAI*, s.29,88-93; Romilly J. H. Jenkins, *DAI Commentary*, s.103; Norman Tobias, *Basil I (867-886): The Founder of the Macedonian Dynasty*, Rutgers—The State University, *Ph.D.*, New Jersey, 1969, s.281-282.

²⁵⁰ İmparatoriçe Theodora'nın erkek kardeşi, İmparator III. Mikhael'in dayısıdır. III. Mikhael'in iktidarı 858'de tek başına ele almasından sonra hızla merteye atlamış ve 862 senesinde Kaesar unvanı elde ederek imparatorun ardından en yetkili kişi haline gelmiştir: Rodolphe Guiland, *Recherches sur les institutions byzantines*, C.I, Akademie Verlag, Berlin, 1967, s.437; J. B. Bury, *Eastern Roman Empire*, s.160-161.

yıllarında merkezde iktidarını sağlamlaştırmaya çalışırken harici meselelerde Dalmatia'da hakimiyeti yeniden tesis etmeye odaklandı.²⁵¹

1.4. Tephrike'nin Düşüşü ve I. Basileios'un Aşağı Fırat'a Uzanan Seferi

Karbeas'ın vefatının ardından Tephrike merkezli Pavlikan yapılanmasının başına Khrusokheira geçmişti. Yeni Pavlikan lideri, Bizans iktidarında yaşanan değişim sürecinden ve batıdaki gelişmelere odaklanılmasından istifade ederek 869 senesinden evvel İzmit/Nikomedeia ve İznik/Nikaia şehirlerine kadar ulaşan akın faaliyetleri düzenledi. Hatta Khrusokheira, gerçekleştirdiği akınların birinde Thrakesion Themasını baştanbaşa kat edip Efes/Ephesos şehri yakınlarına sokulmayı başardı.²⁵² Bizans cephesinde Pavlikan sorununun zirve noktasına eriştiği bu anda İmparator I. Basileios, Khrusokheira ile uzlaşmanın yollarını aradı. Bu gaye ile Sicilyalı/Sikeliotes Petros'i elçi sıfatıyla Tephrike'ye gönderdi. Sicilyalı Petros, 869 senesinin yaz mevsiminin başlarından 870 senesinin ilkbaharına kadar yaklaşık dokuz ay boyunca Tephrike'de diplomatik faaliyetlerde bulundu. Fakat Pavlikan lideri Khrusokheira'nın taleplerinde ısrarcı olması, kalıcı barışın gerçekleştirilmesine engel oldu. Sicilyalı Petros'un elçilik vazifesi neticesinde yalnızca esir takası gerçekleştirilmesi karara bağlanabildi.²⁵³

Bu dönemde Abbasi merkezinde yaklaşık dokuz yıldır süren iktidar krizi, 870 senesinde Mutemid'in (870-892) halife ilan edilmesiyle son buldu. Ancak iktidar krizinin eyaletler üzerindeki etkileri henüz ortaya çıkmaya başlamıştı. 869'da Ali b. Muhammed ez-Zenci liderliğinde büyük bir ayaklanma meydana geldi ve bu isyancı grup hilafet ordusunu yenip 871 senesinde Basra'yı ele geçirdi. 883 senesine kadar

²⁵¹ G. Ostrogorsky, *Bizans*, s.220.

²⁵² Genesios, *Rerum Libri Quattuor*, s.86,67-73 (*Reigns of the Emperors*, çev. Kaldellis, s.107); P. Lemerle, "Pauliciens", s.103.

²⁵³ Petri Siculi, *Historia*, s.1243 ve 1304 ("Histoire des Pauliciens", çev. P. Lemerle, s.8 ve 66); Genesios, *Rerum Libri Quattuor*, s.86,72-84 (çev. Kaldellis, s.107-108); Grégoire, "Précisions géographiques", s.293, dp.2; P. Lemerle, "Pauliciens", s.103.

Zenci isyanını kontrol altına alamayacak olan Halife Mutemid, 871 senesinde Fars'ta ortaya çıkıp 873'de Horasan'ı ele geçiren Saffarileri itaat altına almak için zorlu bir mücadeleye atıldı.²⁵⁴ Merkezin eyaletler üzerindeki kontrolünün zayıfladığı bu süreçte Halife Mutemid, 868 senesinde naib sıfatıyla Mısır valiliğini devralan Ahmed b. Tolun'un yetki sahasına 872 tarihinde Suriye ve Batı Sugur sahalarının idarelerini de ekledi.²⁵⁵

Abbasilerin dahili meselelerle meşgul olduğu süreçte Khrusokheira liderliği altında Pavlikanların yeniden toparlandığına dair emarelerin ortaya çıkması, İmparator I. Basileios'u Anadolu'da bir hareket düzenlemek zorunda bıraktı. İmparator, Pavlikan merkezi Tephrike'ye taarruz etme kararı aldı. 871 senesinde düzenlenen büyük saldırı neticesinde Bizans ordusu Tephrike'yi kuşatma altına aldı. Ancak güçlü şekilde tahkim edilmiş ve şiddetle savunulan Tephrike kalesi ele geçirilemedi ve İmparator I. Basileios, kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı.²⁵⁶ Tephrike önünden çekilen Bizans ordusu, Melitene'nin kuzeyinde Fırat nehrinin batı yakasında Abara, Koptos²⁵⁷ ve Spathe (?)

²⁵⁴ Ali Aktan, "Mutemid-Alellah", *DİA*, C.XXXI, 2020, s.387-388; "Abbasiler Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.III, s.264-270;

²⁵⁵ "Kindi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.44-45.

²⁵⁶ *Theop. Con.*, V, s.266,18- 267,15 (*Vita Basilii Imperatoris*, çev. Ševčenko, s.137-139); *Genesios, Rerum Libri Quattuor*, s.85,53-57 (*Reigns of the Emperors*, çev. Kaldellis, s.106); *Sym. Magis., Khronikon*, s.262,42-47 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.196-197); *Pse. Sym. Magis.*, s.690,4-13; *Scylit., Synopsis*, s.135, 97-13. (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.133-134).

²⁵⁷ N. Oikonomides, Koptos kalesinin Abara ile Teprike arasında Sarıçiçek dağında yer alan Koubdin köyü olabileceğini ifade etmiştir: N. Oikonomides, "L'organisation de la frontière", s.291; T. A. Sinclair, Sarıçiçek Dağı'nda "Bismißen" adlı yerleşim biriminin olduğunu ve Arapgir'den başlayıp Kemaliye üzerinden Divriği'ye ve Erzincan'a ulaşan güzergahta yer alan "Bismißen" in tarihi köprüsüyle ünlü olduğunu belirtir. Sinclair'in "Bismißen" olarak isimlendirdiği yer, çok büyük ihtimalle eski adı "Bizmişan" olan günümüz Erzincan/Kemaliye/Gözyaydın köyüdür: T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.III, s.52; *Köylerimiz*, s.622.

kalelerini zapt edip ağır şekilde tahrip etti ve ertesinde I. Basileios seferi sonlandırıp başkentine döndü.²⁵⁸

I. Basileios'un bölgede gerçekleştirdiği uzun süreli ve geniş çaplı bu sefer sonrasında Pavlikanların yerleşik bulunduğu diğer kalelerden bazıları, yolladıkları heyetler vasıtasıyla Bizans'ı üstün otorite olarak tanımaya hazır olduklarını ilettiler. Sebasteia'dan ve Kaesareia'dan Melitene'ye ulaşımı sağlayan mühim güzergahın üzerinde yer alan ve Tohma çayı vadisine hakim konumdaki Taranta kalesi bu usul vasıtasıyla Bizans otoritesine tabii oldu.²⁵⁹ Taranta'nın Bizans'a bağlılığın tesis edildiği bu süreçte bir başka Pavlikan kalesi Lokana²⁶⁰ da lideri Kourtikios'un biat etmesiyle Bizans'a bağlaşıp kılındı.²⁶¹

Pavlikan lideri, yerelde güç kaybetmesine rağmen Bizans İmparatoru'nun gerçekleştirdiği yıkıcı faaliyetlere misillemeye bulunmak üzere Tephrike'den hareketle 872 senesinde sefere çıktı. Ankyra ve Kommata'ya²⁶² kadar uzanan alanda talan faaliyetleri gerçekleştirdi. I. Basileios, durumu haber aldıktan sonra Skholon Domestikosu Khristophoros'a²⁶³ Armeniakon ve Kharsianou Thema birlikleriyle Khrosokheira'ya karşı harekete geçmesini emretti. Skholon Domestikosu Khristophoros

²⁵⁸ *Theop. Con.*, V, s.267,15-18 (*Vita Basilii Imperatoris*, çev. Ševčenko, s.139); Scylit., *Synopsis*, s.135, 10-13 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.133-134).

²⁵⁹ *Theop. Con.*, V, s.267,19-268,3 (*Vita Basilii Imperatoris*, çev. Ševčenko, s.140); Şehrin Τάραç şeklinde ifadesi için: Scylit., *Synopsis*, s.135, 13-136,18 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.134).

²⁶⁰ Λόκανα / Λόκανα, Darende yakınlarında Tohma vadisi üzerinde veya daha güneydeki Lykandos ile aynı yer olduğu tahmin edilmektedir.; W. M. Ramsay, *Anadolu*, s.379; E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.57, dp.2.; Friedrich Hild ve Marcell Restle, *TIB*, II, 224

²⁶¹ *Theop. Con.*, V, s.268, 3-8 (*Vita Basilii Imperatoris*, çev. Ševčenko, s.141); Scylit., *Synopsis*, s.136, 18-21 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.135).

²⁶² Κόμματα: Galatia'nın güneyinde Haymana platosunu kapsayacak şekilde Tuz gölü ve Kızılırmak arasında uzanan bölge: W. M. Ramsay, *Anadolu*, s.249; K. Belke, *TIB*, C.IV, s.193.

²⁶³ İmparator I. Basileios'un kızının veya kız kardeşinin kocasıdır, γαμβρός/damat olduğu ifade edilmektedir: Sym. Magis., *Khronikon*, s.263,51 (Chronicle, çev. Wahlgren, s.197).

karargahını Siboron²⁶⁴ mevkiinde kurdu. Bu esnada talan faaliyetinin ardından dönüşe geçen Khrusokheira, Kharsianou Thema arazisine ulaşp Agranai²⁶⁵ yakınlarına ordusunu yerleştirdi. Skholon Domestikosu Khristophoros, Armeniakon ve Kharsianou Thema birliklerine Pavlikanları Agranai'den Bathurrüaka'ya²⁶⁶ kadar takip etmekle görevlendirdi. Pavlikan birliği Bathurrüaka yakınlarına ulaşp karargah tesis ettiği anda Bizans ordusu Pavlikan karargahını çevreleyen dağlık alanda saldırı pozisyonu aldı. Bu kritik anda Armeniakon ve Kharsianou Thema birlikleri arasında güç mücadelesi nedeniyle ihtilaf çıktı. Fakat Skholon Domestikosu Khristophoros, Thema birlikleri arasındaki ihtilafı ortadan kaldırdı ve orduyu yekpare bir kuvvet haline getirdi. Ertesinde Skholon Domestikosu'nun liderliğinde Bizans ordusu, Pavlikan karargahı üzerine ani bir saldırı gerçekleştirdi. Bu ani saldırı karşısında şaşkına dönen Pavlikan birliği müdafaa hattı oluşturmamadan etrafa dağıldı ve ekseriyeti kılıçtan geçirildi. Pavlikan lideri Khrusokheira savaş alanından kaçmayı başardı, ancak kısa süre içerisinde saklandığı yerde ele geçirilip öldürüldü.²⁶⁷

²⁶⁴ Σίβορον, antik dönemde Sibora olarak bilinen kent olmalıdır. Günümüzde Yozgat/Sorgun/Sorgun Tatlısı mah., W. Ruge, "Sibora", *RE*, C.II/A,1, 1921, s.2072; W. M. Ramsay, *Anadolu*, s.293-294.

²⁶⁵ Ἀγράναι, Yozgat/Akdağmeni/Muşalıkalesi köyü: P. Lemerle, "Pauliciens", s.98; F. Hild ve M. Restle, *TIB*, C.II, s.137.

²⁶⁶ Βαθὺς 'Ρύακς, Βαθυρρύακς, İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos, İmparatorluk seferleri için Thema ordularının toplandığı ana karargâhları (ἄπληκτον) sıralarken Armeniakon Thema birliğinin Tokat/Dazimon toplandığını, eğer sefer Tephrike'ye yönelik gerçekleşirse Βαθὺν 'Ρύακα'da bir araya gelindiğini ifade eder: Con. Porph., "Appendix", *De Cer.*, C. I, s.444,1-445,11 (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, s.444-445; *Three Treatises*, çev. Haldon, s.81); Sivas/Yıldızeli (eski adı Yeni Han) ilçe merkezinin güneydoğusunda Kalınırmak'ın Yılanlıkaya ve Menteşe köylerinin yakınlarında oluşturduğu vadide yer almaktadır: W. M. Ramsay, *Anadolu*, s.294; Thomas S. Brown, Anthony Bryer ve David Winfield, "Cities of Heraclius", *BMGS*, C.IV, Sy.1, 1978, s.20-21; *Osmanlı Yer Adları*, s.820; Bathurrüaka'nın konumu için bkz: Ek.11.

²⁶⁷ Taberi, Khuraskharis olarak adlandırdığı Pavlikan liderinin çok sayıda askeriyle birlikte Bizans arazisinde öldürüldüğünü aktarır: Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVI, s.142.

Skholon Domestikosu Khristophoros, bu sarsıcı zaferin hemen ardından ileri harekata geçip Tephrike kalesine hücum etti. Pavlikanların muhkem merkezi bu saldırıya direnemedi ve sukut etti. Skholon Domestikosu kaledeki tüm tahkimatlı yapıları yerle bir etti ve yeniden iskan edilemeyecek ölçüde her şeyi yakıp yıkmaya çalıştı. Tephrike sakini Pavlikanların birçoğu, hayatta kalabilmek uğruna civara dağılmak ve korunaklı yerlere göç etmek zorunda kaldı.²⁶⁸

Liderleri Khrusokheira'nın öldürülmesi ve merkez Tephrike'nin ağır şekilde tahrip edilmesi, Pavlikanların Fırat'ın batısında tesis ettiği örgütlü yapıyı ortadan kaldırdı. Bu başarı sayesinde Bizans'ın Kelkit vadisinden Melitene'ye uzanan bölgeyi ciddi bir direnişle karşılaşmadan fakat oldukça yavaş ilerleyen ilhak süreci başlamış oldu.

Bizans'ın bölgeyi ilhakında din değiştirmeyi reddeden bazı Pavlikanlar Doğu Anadolu'nun iç bölgelerine veya güneyde Abbasi hakimiyeti altındaki alanlara göç etti. Diğer taraftan Bizans ile uzlaşan ve Diakonitzes örneğinde olduğu gibi Ortodoks mezhebine geçen Pavlikanlar da mevcuttu.²⁶⁹

Pavlikanların oluşturduğu tampon bölgenin ortadan kalkmasıyla Bizans'ın etkinlik alanı Fırat nehri havzasına doğru genişledi. Bu havzasının doğuda Karasu çayı üzerinden erişim sağladığı şehir, Theodosiupolis idi. Fırat nehrinin oluşturduğu vadiyi

²⁶⁸ Genesios, *Rerum Libri Quattuor*, s.86,85-88-40 (*Reigns of the Emperors*, çev. Kaldellis, s.108-110); *Theop. Con.*, V, s.271,22-275-20 (*Vita Basilii Imperatoris*, çev. Ševčenko, s.149-157); Sym. Magis., *Khronikon*, s.263,50-52 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.197); *Pse. Sym. Magis.*, s.690,11-13; Scylit., *Synopsis*, s.138,65-140,40 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.135-137); Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVI, s.142.

²⁶⁹ I. Basileios'un Güney İtalia'da faaliyet gösteren ordunun liderliğine yaklaşık 885 senesinde tayin ettiği Yaşlı Nikephoros Phokas, daha önce Khrusokheira'nın hizmetkârı olan Diakonitzes'i ve onun emri altında inançları Mani'ye dayanan bir birliği takviye kuvvet olarak İtalia'ya sevk etti: *Theop.Con.*, V, s.313,2-6 (*Vita Basilii Imperatoris*, çev. Ševčenko, s.245); İmparator VI. Leon, Khrusokheira'nın hizmetkârı olan Diakonitzes'i mensourator olarak tayin etti. Diakonitzes, Pavlikan inancından vazgeçti: Genesios, *Rerum Libri Quattuor*, s.88,59-62 (*Reigns of the Emperors*, çev. Kaldellis, s.110).

ilhak ve vadi istikametinde ilerleyiş, Theodosiopolis şehrinin direkt ve mütemadiyen tehdit edilmesine imkan sağlayacaktır. Benzer şekilde Pavlikanların ortadan kalkması, Bizans'ın Aşağı Fırat bölümüne erişiminin önündeki en büyük engeli teşkil eden Melitene şehrini direkt ve sürekli olarak tehdit etmesinin önünü açtı. Zira Sebasteia'dan Tohma ve Kuru çayı vadileri üzerinden veya Tephrike'den güneyde Melitene'ye erişen ana güzergahların üzerinde kuvvetli bir yapı artık mevcut değildi. Sonuç olarak Bizans'ın doğuda Yukarı Fırat havzasındaki Theodosiopolis ve güneydoğuda Aşağı Fırat havzasındaki Melitene şehrilerini sukuta sürükleyecek çevreleme ve baskı siyaseti, yeni arazi kazanımlarının eşliğinde uygulamaya konulacaktır.

872'de Pavlikan direncini ortadan kaldırmayı başaran Bizans İmparatoru I. Basileios, bir sene sonra Aşağı Fırat havzasına sokulup Doğu Suguru'nun merkezi Melitene'ye ve çevresine yönelik büyük bir hareket düzenledi. Bu hareket kapsamında Bizans ordusu ikiye ayrıldı. Ordunun ana bölümü İmparator I. Basileios'un liderliğinde Melitene'nin güneybatısında Sultansuyu/Korekesios nehri istikametinde Sozopetra kalesini hedef aldı. Sozopetra, Melitene ile Adata kalesi arasında irtibatı sağlayan mühim Kulla geçidine²⁷⁰ açılan güzergahı kontrol etmekteydi. Adata kalesi, Melitene'nin Germanikeia üzerinden Batı Sugur ve Suriye ile iletişim kurmasını sağlamaktaydı. Dolayısıyla Sozopetra kalesinin hedef alınması, Melitene'nin batıdaki ikmal ve iletişim hattını kesmeyi amaçlamaktaydı.²⁷¹

Sozopetra saldırısıyla eşzamanlı olarak Bizans ordusunun Koloneias ve Khaldias Thema birliklerinden müteşekkil diğer bölümü, Murat nehri vadisine sarkıp Arsamosata şehrine hücum etti. Arsamosata, Melitene'nin Orta Fırat havzası üzerinden Armenia ile

²⁷⁰ Reşadiye/Erkenek geçidi: A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, CII/I, s.349; E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.86; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, I, s.268.

²⁷¹ Malatya/Melitene'nin ve civarının verimli arazileri ve ticaretteki önemi için bkz: Koray Durak, "The Economy of Melitene/Malatya and Its Role in the Byzantine-Islamic Trade (Seventh to Eleventh Centuries)", *BZ*, C.CXV, Sy.3,2022, s.842-852.

irtibatını sağlamakla birlikte Melitene'nin Ergani/Erkne'den²⁷² Emet'e ulaşımını sağlayan güzergaha oldukça yakındı. Bu nedenle Bizans, Arsamosata saldırısı ile Melitene'nin Armenia ve Cezire ile bağlantısını sekteye uğratmayı hedefledi.

Melitene'nin güneyde Adata ve doğuda Arsamosata ile irtibatını kestikten sonra I. Basileios liderliğindeki ordu, hareketin ikinci aşamasında Melitene istikametinde yola koyulup Beyler/Zarnuk deresi kenarında karargah kurdu ve Melitene şehrini derhal muhasara altına aldı. Fakat muhasara neticesinde istenen başarı sağlanamadı ve İmparator, muhasaraya son vermek zorunda kaldı. Melitene önlerinden çekilen I. Basileios, Fırat nehrini doğu istikametinde aşıp Hanzit/Khanzit Bölgesi'ne²⁷³ sokuldu ve muhtemelen Arsamosata saldırısından dönen diğer Bizans birlikleri ile birleşip Arapuşağı/Rhapsakion²⁷⁴ kalesiniele geçirdi. Khanzit bölgesinde gerçekleştirilen yağma ve talan faaliyetleri kapsamında Kourtikios'un Kalesi (?), Yukarı Huh/Khakhon,²⁷⁵ Amer (?), Mornik/Mouriniks²⁷⁶ ve Abduli/Abdela²⁷⁷ kaleleri zapt olundu. Harekatın son

²⁷² 'Ερκνή; Diyarbakır/Ergani ilçe merkezi: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.183 dp.5; N. Oikonomides, "L'organisation de la frontière", s.292; A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.II/1, s.347; A. Çevik, *Diyar-ı Bekr*, s.140-142.

²⁷³ Hanzit/Khanzit bölgesi, Fırat nehrinin Malatya ovasına doğru kavis yaptığı alanın doğusunda, kuzey hududunda Murat nehri, güney ve doğu hudutlarında Toros dağlarının yer aldığı alandır. Bölgenin dönem itibarıyla en mühim kaleleri Dadima, Kharpete ve Arsamosata'dır: James Douglas Howard-Johnston, "Byzantine Anzitene", *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*, ed. Stephen Mitchell, Oxford, 1983, s.246-250; R. H. Hewsen, *Geography*, s.156, dp.36; N. Adontz, *Armenia*, s.27-37; Khanzit bölgesi için bkz: Ek.12.

²⁷⁴ 'Ραψάκιον, Elazığ/Basil/Suyatağı köyü (eski adı Arapuşağı): E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.56; *Köylerimiz*, s.488

²⁷⁵ Χαχόν, Elazığ/Sivrice/Dedeyolu köyü (eski adı Yukarı Huh): E. Honnigman, *Doğu Sınırı*, s.57; *Köylerimiz*, s.728.

²⁷⁶ Μορνινίξ, Elazığ/Merkez/Çatalçeşme mah. (eski ad Mornik): E. Honnigman, *Doğu Sınırı*, s.57; Mornik yakınlarındaki Daldık kalesi olma ihtimali için bkz: T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.III, s.145; *Köylerimiz*, s.727.

²⁷⁷ Ἀβδέλα, Tunceli/Pertek/Çataksu köyü (eski adı Abduli-Abdallı): E. Honnigman, *Doğu Sınırı*, s.57.

aşamasında talan faaliyetleri Melitene'nin kuzeyinden Tephrike istikametine doğru genişletildi. Bu faaliyetler neticesinde Melitene ve Tephrike arasında yer alan Argouth, Rhakhat²⁷⁸ kaleleri ile Koutakios'un (?) ve Stephanos'un (?) kaleleri ele geçirilip tahrip edildi.²⁷⁹

İmparator I. Basileios, 872'de Melitene hedefiyle düzenlediği bu saldırı ile Bizans'ın Pavlikan yapılanmasını ortadan kaldırılmasının ardından Aşağı Fırat havzasına yönelik genişleyeceği ve baskı oluşturacağı güzergâh ve araziler hakkında belirgin şema ortaya koymuş oldu.

1.5. Samerra'daki Kargaşa'nın Batı Sugur'a Yansımaları

Bizans, Müslümanların Doğu Sugur hattı karşısında başarılar kazanmasına rağmen Batı Sugur hattında henüz belirgin bir üstünlük sağlayabilecek başarı elde edememişti. Üstelik Merc el-Uskuf/Porson savaşının ardından Batı Sugur'dan harekete geçen Bilgecur liderliğindeki Müslüman birlikler, 864 senesinin yazında²⁸⁰ ve 865 senesinin ilkbaharında²⁸¹ Kappadokia bölgesine talan seferleri düzenlemişti. Fakat Abbasi merkezinde yaşanan dahili çatışmalar Bizans'a karşı sefer düzenlenmesine mani oldu. Abbasi Halifelerinin Mütevekkil devrinden itibaren sistematik hale getirdiği Türk kökenli komutanların merkezdeki nüfuzunu kırma siyaseti, her ne kadar güç kazansa da kesin ve müspet bir netice elde edilmesini henüz sağlamıyordu. Üstelik bu siyaset, 865 senesinde Türk nüfuzu altında Bağdat'ta Müstain'in (862-866) ve Samerra'da Mutez'in (866-899) eşzamanlı hilafet iddiasında bulunmaları gibi siyasi krizlere neden

²⁷⁸ Sklitzes, Παῦλ καlesini, Arakhakh (Ἀραχάχ) olarak zikretmektedir: Scylit., *Synopsis*, s.137,54 (A *Synopsis*, çev. Wortley, s.135).

²⁷⁹ *Theop. Con.*, V, s.268,9-270,22 (*Vita Basilii Imperatoris*, çev. Ševčenko, s.141-147); Scylit., *Synopsis*, s.136,21-137,54 (A *Synopsis*, çev. Wortley, s.134); Tabari, *The History of al-Tabari* XXVI, s.156.

²⁸⁰ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXV, s.27.

²⁸¹ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXV, s.87; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.140.

olmaktaydı. 865 senesindeki bu kriz, Mutez'in halife iddiasından vazgeçmesiyle son bulmuştu. Fakat Mutez'in hilafeti süresince Türklere karşı denge oluşturması için orduya alınan ve ekseriyeti Araplardan oluşan Megaribeler ile Türklerin çatışmaları, Vasif ve Boğa el-Sagir gibi mühim Türk komutanların hilafet eliyle öldürülmesi, merkezdeki dahili mücadeleyi derinleştirip sürekli hale getirdi. Samerra'ya hakim olan bu istikrarsızlık, Mutemid'in (870-892) hilafet tahtına çıkmasıyla şiddetini belirgin ölçüde yitirmeye başladı.²⁸² Bu sayede 872 senesinde Batı Sugur'a vali tayin edilmiş olan Muhammed b. Ali b. Yahya el-Ermeni yeniden Bizans arazisini hedef aldı.²⁸³ Doğu Sugur'a kıyasla Batı Sugur hattı düzenlenen seferlerin işaret ettiği üzere toparlanma emaresi taşımaktaydı. Fakat Abbasi Halifeliği'nin Batı Sugur'a direkt merkezden vali tayin etme ısrarı ve sıkı merkeziyetçi uygulamaları bilhassa Batı Sugur merkezi Tarsos'ta derin hoşnutsuzluk yaratıyordu. Esasında Batı Sugur idaresi, İbn Tolun'a 872 senesinde devredilmişti. Ancak Halife Mutemid'in nâibi olarak atadığı kardeşi Muvaffak, Batı Sugur'a merkezden vali atama hususunda ısrarcıydı. Batı Sugur'da Abbasi merkezine karşı artarak devam eden hoşnutsuzluk neticesinde Tarsos ahalisi, Muhammed b. Ali b. Yahya el-Ermeni'yi vali olarak atanmasından yaklaşık bir sonra öldürdü.²⁸⁴

Bu hal üzerine Abbasi merkezi, Erhuz b. Yuluğ b. Turhan et-Türki'yi yeni vali olarak Batı Sugur'a gönderdi. Erhuz'un valiliği devrinde Bizans İmparatorluğu, mühim Loulon ve Milvan/Melous²⁸⁵ kalelerinin hakimiyetini H. 243 (24 Eylül 876-12 Eylül 877) ele geçirdi.²⁸⁶

²⁸² “Abbasiler Devri”, *Büyük İslam Tarihi*, C.III, s.246-262; H. D. Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s.164-178; Abdülkerim Özaydın, “Müstain-Billah”, *DİA*, C. XXXII, 2006, s.112-113; Ali Aktan, “Mutez-Billah”, *DİA*, C.XXXI, 2020, s.390-391.

²⁸³ Ya'qubi, “The History”, C.III, s.1292.

²⁸⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.256.

²⁸⁵ Μελοῦς, Adana/Karaisalı/Karakılıç köyü: F. Hild ve H. Hellenkemper, *TIB*, C.V, s.347; Ernst Honigmann, Milvan Kalesi'nin Menemencioğulları'nın yerleşik bulunduğu Karaisalı

Bu kazanımı konu edinen iki Bizans tarihçisinden biri olan *Skylitzes*, I. Basileios'un bu iki kaleyi bizzat zapt ettiğini aktarmaktadır.²⁸⁷ *Theop.Con.*'da ise İmparator'un bu kaleleri feraset, ihtimam ve verilen hediyeler vasıtasıyla ele geçirdiği belirtilir.²⁸⁸ *Theop.Con.*'daki anlatım, İslam kaynaklarının Loulon kalesinin Bizans İmparatoru'na teslim edildiğine dair verdiği bilgi ile uyumludur. Dolayısıyla Batı Sugur'un idaresinde yaşanan aksaklıklar, Bizans İmparatorluğu'nun Loulon kalesinin hakimiyetini ele geçirmesini sağlayan en önemli etmen olarak ortaya çıkmaktadır.

Pylai Kilikias'ın emniyetini tehlikeye atan bu kaybın sonrasında Abbasi merkezi tarafından Erhuz'un valiliğine son verildiği ve yerine Abdullah b. Reşid b. Kavus'un atandığı anlaşılmaktadır.²⁸⁹ İslam kaynaklarının verdiği bilgiye göre Luolon'un kaybindan yaklaşık bir sene sonra 877 senesi içerisinde Tarsos Valisi Abdulah b. Reşid, 4.000 kişilik birlikle Batı Sugur'dan Bizans'a karşı sefer düzenledi. Seferi başarı ile tamamlayıp geri dönüş yoluna geçtikten sonra Pozantı/Podandos²⁹⁰ kalesi civarında başta Seleukias Kleisourası ve Kharisanou Thema birliklerinden müteşekkil Bizans

Kazası'nı ve Korkün Vadisi'ni işaret etmektedir. Bu halde Kale, daha doğuda Korkün Nehri'nin Barak Dağı'nda açtığı vadide aranmalıdır: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.58-59; Faruk Sümer, "Menemencioğulları", *DİA*, EK-II, 2019, s.249-251.

²⁸⁶ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVI, s.188.

²⁸⁷ Scylit., *Synopsis*, s.141,48-51 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.138).

²⁸⁸ *Theop.Con.*, V, s.277,19-278,5 (*Vita Basilii Imperatoris*, çev. Ševčenko, s.163).

²⁸⁹ Taberi, daha önce valilik görevinden alınmış olan Erhuz'un 2 Ocak 879 tarihinde sınır muhafızı olduğunu bildirir. *Taberi*, XXXVI, s.203. Erhuz'un muhtemel valilik süresi için bknz: Samuel Miklos Stern, "The Coins of Thamal and of Other Governors of Tarsos", *Journal of the American Oriental Society*, C. LXXX, Sy.3, Temmuz-Eylül, 1960, s.219; Ayrıca Taberi, Abdullah b. Reşid b. Kavus'un esir alınmadan önce Sugur'da mali işlerden sorumlu olduğunu bildirir: Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVI, s.204.

²⁹⁰ Ποδανδός, Adana/Pozantı İlçe merkezi sınırlarında Çakıtsuyu kenarında kuruludur: Kurt Bittel, "Podandos", *RE*, XXI,1, 1951, s.1136-1138; E. Honigman, *Doğu Sınırı*, s.42.

ordusunun ani saldırısına maruz kaldı. Mağlubiyete uğrayan Tarsos birliğinden yalnızca 500 kişinin kurtulabildiği bu savaşta Abdullah b. Reşid esir düştü.²⁹¹

Bizans kaynaklarında İskit kökenli olduğu belirtilen Skholon Domestikosu Andreas'ın Tarsos Emiri'ne karşı Podandos yakınlarında kazandığı bir savaştan bahsedilmektedir. Tarsos Emiri'nin Bizans birliğini büyük hezimetle uğratacağı muhabereden (883) önce vuku bulduğu anlaşılan bu hadise, Abdullah b. Reşid'in esir alındığı sefer ile irtibatlı gözükmemektedir.²⁹²

Bizans kaynaklarına göre Skholon Domestikosu Andreas, Tarsos cephesinde elde ettiği başarılar vasıtasıyla ordunun yönetimini devraldı. Tarsos Emiri'ni cezalandırmak amacıyla sefere çıktığında Podandos'ta savaşa hazır şekilde düzen almış düşman birlikleri ile karşılaştı. Muharebe Tarsos Emiri'nin yakalanıp öldürülmesi nedeniyle kısa sürdü ve dağılan Tarsos birliği oldukça fazla zayıf kaldı. Skholon Domestikosu Andreas, zaferin coşkuluğuna kapılmayıp ihtiyatı elden bırakmadı. Bu nedenle Tarsos üzerine ileri hareket düzenlemedi ve ele geçirdiği kazanımlarla Bizans arazisine geri çekildi. Fakat bu muhteşem zaferin sağladığı avantajdan istifade edip Tarsos şehrine saldırı düzenlemediği için eleştirilere maruz kaldı ve yayılan şayialar neticesinde İmparator I. Basileios tarafından görevden alındı ve yerine Tarsos'u zapt edeceği vaadinde bulunan Kesta Stypotes'i atandı.²⁹³

Bizans kaynaklarındaki bu anlatıda Tarsos Emiri'nin ölü olarak ele geçirildiği aktarılmaktadır fakat yakın dönem itibarıyla Bizans'a karşı yapılan meydan savaşları

²⁹¹ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVI, s.190; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.190.

²⁹² Scylit., *Synopsis*, s.143,26 (A *Synopsis*, çev. Wortley, s.140).

²⁹³ *Theop. Con.*, V, s.284,6-286,22 (*Vita Basilii Imperatoris*, çev. Ševčenko, s.179-185); Scylit., *Synopsis*, s.143,23-144,49 (A *Synopsis*, çev. Wortley, s.140-141); *Sym. Magis.*'da Skholon Domestikosu Andreas'ın I. Basileios'un gözetim altında tuttuğu oğlu Leon'u imparator aleyhinde desteklediği için görevden alındığı belirtilir: *Sym. Magis.*, *Khronikon*, s.269,156-158 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.201);

esnasında maktul düşen Tarsos Emiri bulunmamaktadır.²⁹⁴ Dolayısıyla Bizans kaynaklarındaki bu bilginin tashih edilip Tarsos Emiri'nin sadece tutsak alındığı kabul edilirse Skholon Domestikosu Andreas'ın tutsak aldığı Emir'in Abdullah b. Reşid olduğu kabul edilebilir. Her halükarda *Theop.Con.*'daki anlatı, Luluon ve Melous kalelerinin Bizans hakimiyetine geçmesinden sonra imparatorluk cephesinde Tarsos'a yönelik saldırı düzenlenmesi için açığa çıkan ısrarlı talebi ortaya koymaktadır.

1.6. İmparator I. Basileios'un Germanikeia ve Adata Kuşatmaları

İmparator I. Basileios, Batı Sugur hattında mühim Loulon ve Melous kalelerinin ve doğuda Pavlikanların yerleşik bulunduğu *Theop. Con.*'da Katabatala (?), *Skylitzes*'de Kaman (?)²⁹⁵ olarak geçen kalenin 877 senesinde ele geçirilmesinden sonra Aşağı Fırat havzasını hedef alacak yeni bir sefer için hazırlıklara başladı. Bu sefer, Bizans kaynaklarında detaylı bir şekilde anlatılmasına rağmen seferin hangi tarihte gerçekleştiği kesin olarak saptanamamıştır. *Theop. Con.* ve *Skylitzes* seferin gerçekleştiği tarih hakkında bilgi vermezken *Pse. Sym. Magis.* I. Basileios'un hakimiyetinin 13. yılında (879) Germanikeia'ya sefer düzenlediğini aktarır.²⁹⁶ Fakat İmparator I. Basileios'un yanında bu sefere iştirak eden büyük oğlu Konstantinos'un 3 Eylül 879 tarihinde öldüğü bilindiği için bu seferi 879 senesine tarihlendirmek imkan dahilinde değildir.²⁹⁷ Bu nedenle seferin en geç 878 senesinde gerçekleştirildiği savı

²⁹⁴ Tarsos Emiri Yazman el-Hadım, 23 Ekim 891 senesinde vefat etmiştir: Maçoudi, *Les Prairies*, VIII, s.72. Ancak *Theop. Con.*'daki anlatı 883 senesinden öncesine aittir. Bu anlatıda maktul düşen Tarsos Emiri'nin Yazman el-Hadım olması ihtimal dışı görünmektedir.

²⁹⁵ Mananali bölgesinde Erzincan/Tercan ilçesinin güneyinde olma ihtimali bulunan Pavlikan kalesi: N. Oikonomides, "L'organisation de la frontière", s.292.

²⁹⁶ *Pse. Sym. Magis.* s.692,13-17.

²⁹⁷ François Halkin, "Trois Dates Historiques Précisées grâce au Synaxaire", *Byz.* C.XXIV, 1954, s.14-17.

kabul görmektedir.²⁹⁸ Bu haklı çıkarımın yanında seferin 878 senesinde gerçekleşmiş olma ihtimali de zayıf görünmektedir. Zira Ahmed b. Tolun'un 878 Eylül'de Batı Sugur sahasına giriş yaptığı ve Ocak 879 tarihinde kadar Sugur'da faaliyet gösterdiği aşikârdır. Kuvvetli rakibinin hududa eriştiği bu dönemde I. Basileios'un Germanikeia ve Adata şehirlerini hariçten bir sorunla karşılaşmadan muhasara altında tutması zayıf bir ihtimal olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu nedenlerden dolayı I. Basileios'un düzenlediği bu seferin E. Honigmann'ın zikrettiği üzere 877 senesinde gerçekleşmiş olduğunu kabul etmek akla daha yatkın görünmektedir.

877 senesinde harekete geçtiğini tahmin ettiğimiz İmparator I. Basileios, büyük oğlu Konstantinos'u yanına alarak merkez karargahı tayin ettiği Kaisareia'ya ulaştı. Burada hazırlıkları tamamladıktan sonra Zamantı/Onopniktes nehri istikametinde öncü birliklerini güneydoğuya doğru harekete geçirdi. Metruk alanları aşan öncü birlikler, Psilokastellon (?) ve Paramokastellon (?) kalelerini ele geçirdi. I. Basileios liderliğindeki ana ordu, öncü birliğin açtığı bu yolu takibe başladığında Zamantı nehri yakınlarında yer alan Fraktin'in kalesi²⁹⁹ İmparator'a tabii olduğunu bildirdi. Bizans ordusu, Fraktin kalesini ardında bırakıp Zamantı nehrini aştığında Anavarza Emiri'nin oğlu Apabdele (muhtemelen Abdullah) güneye doğru geri çekilip bölgeyi boşalttı. Emir'in oğlu Apabdele muhtemelen Kişge/Kiskisos'dan³⁰⁰ Üskiye/Feke geçidi³⁰¹

²⁹⁸ Sefer, 879 yılının yaz mevsiminde gerçekleştirilmiş olsaydı, I. Basileios oğlu Konstantinos'un ölümü nedeniyle bu seferi yarıda kesmek zorunda kalacaktı: P. Lemerle, "Pauliciens", s.106-108.

²⁹⁹ Φαλακρον, Phalakron'un muhtemel Fahreddin adından oluşturulan Fraktin (Gümüşköy'ün eski adı) ile benzerlik taşıdığından hareketle Zamantı nehri yakınlarındaki Beşkardeş ve Ayşepınar Köyleri arasındaki kale kalıntılarının bulunduğu bölgede kurulu olduğu varsayılmaktadır. E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.59; F. Hild ve M. Restle, *TIB*, C.II, s.257-258.

³⁰⁰ Κίσκισός, Kayseri/Develi/Yaylacık köyü (eski adı Kişge): E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.46; F. Hild ve M. Restle, *TIB*, C.II, s.206; *Köylerimiz*, s.704.

vasıtasıyla Sision'a ulaşan güzergâhın emniyetinden sorumluydu. Bölgeden Tarsos birliğinin çekilmesinden sonra Bizans ordusu, Kaesos/Katasama(?)³⁰², Rhobam/Endelekhone (?), Andalos (?) ve Eremosykaia (?) adlı yerleşim birimlerini ele geçirip talan etti.³⁰³ Bizans ordusunun bu ileri hamlesi neticesinde yaklaşık bir yıl sonra Antiokheia Valisi olarak karşımıza çıkacak olan Sima el-Tavil (Σήμας ὁ τοῦ Ταύλ), muhafazasından sorumlu olduğu erişimi zor alanda kurulu tahkimatı terk edip Bizans ordusuna teslim oldu. Bizans ordusunun Zamantı nehrini aştıktan sonra güneyde Kışge/Kiskisos'a değil, doğuda Şarköy/Komana³⁰⁴ şehri istikametinde ilerlediği anlaşılmaktadır. Bu nedenle yukarıda adı geçen meçhul kalelerinin Zamantı nehri ve Şarköy/Komana arasındaki güzergah üzerinde yer alması muhtemeldir. Bu durumda Sima el-Tavil'in de bu bölgede yer alan önemli bir kalede veya geçitte görevli olduğu tahmin edilebilir. Kuzeydoğu istikametinde ilerleyen Bizans ordusu, Sarız/Saroz çayını aştıktan sonra güneydoğuya yönelip Göksun/Koukousos³⁰⁵ şehrine ulaşmıştır.

Bizans kaynakları, Koukousos'a gelen İmparator I. Basileios'un Germanikeia önlerine ulaşmak için asıl güzergâhı takip etmek yerine sık çalılıkları ve ağaçları

³⁰¹ Adana/Feke/Akyaka mah. sınırları içerisinde yer alır. Bu geçit için II numaralı güzergâha bkznz: U. Bahadır Alkım, "Güney-Batı Antitoros Bölgesinde Eski Bir Yol Şebekesi", *Belleten*, C.XXIII, Sy.89, s.61.

³⁰² *Theop.Con.*'da τῆς Καῖσοῦ (Kaesou) diğer adıyla τῆς Κατασάμας (Katasamas) şeklinde geçen alanın Kabissos/Kabassos kalesinin merkezi olduğu τὸ Καησοῦν bölgesi ile irtibatlandırılmasına dair bkznz: John G. C. Anderson, "The Road-System of Eastern Asia Minor with Evidence of Byzantine Campaign", *The Journal of Hellenic Studies*, C.XVII, 1897, s.29; Ernst Honigmann ise Kaesou ve diğer ilgili şehirleri Kuzey Suriye ile irtibatlandırmaktadır: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.59.

³⁰³ *Theop. Con.*, V, s.279,3-10 (*Vita Basilii Imperatoris*, çev. Ševčenko, s.165-167); Skylitzes'de ele geçirilen yer isimleri şu şekildedir: Kasama, Karba, Andala, Eremosykea: Scylit., *Synopsis*, s.141,61-66 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.138).

³⁰⁴ Κόμανα, Adana/Tufanbeyli/Şarköy: W. Ruge, "Komana", *RE*, XI/I, s.1127-1128; F. Hild ve M. Restle, *TIB*, C.II, s.208.

³⁰⁵ Κουκουσός, Kahramanmaraş/Göksun ilçesi: W. Ruge, "Kukusos", *RE*, XI/1, 1921, s.1065; F. Hild ve M. Restle, *TIB*, C.II, s.206.

ortadan kaldırarak yeni bir yol oluşturduğunu ve bu yol üzerinde karşısına çıkan Kalipolis (?) ve Padasia (?) kalelerini ele geçirdikten sonra Toros geçitlerini (τὰ στενὰ τοῦ Ταύρου) aştığını ve Germanikeia şehri önlerine ulaştığını aktarmaktadır.³⁰⁶

Skylitzes’de geçen Toros geçitleri ifadesi ile E. Honigmann’ın belirttiği şekilde Ceyhan nehri vadisinde yer alan Kenkerun geçidi³⁰⁷ kastedilmiş olmalıdır. Koukousos’tan Kenkerun geçidine ulaşmak için izlenen asıl güzergah, Koukousos’tan kuzeydoğuda Göksun nehri vadisi ile Elbistan ovasına ardından güneyde Ceyhan nehri vadisiyle Kenkerun geçidine ulaşmaktaydı. Bu noktada İmparator I. Basileios’un Göksun nehri vadisi ile Elbistan ovasına ilerleyen yolu kullanmayıp direkt güneydoğudaki Berit Dağı’nı aşp Zeytun/Süleymanlı³⁰⁸ üzerinden Kenkerun geçidine eriştiği anlaşılmaktadır.³⁰⁹

Kenkerun geçidi vasıtasıyla Germanikeia önlerine ulaşan Bizans ordusu, şehri derhal muhasara altına aldı. Şehir kuvvetleri meydan savaşına mahal vermemek için surların ardına çekildi. Germanikeia’nın surlarını aşamayan I. Basileios, şehrin civarını ateşe verdi ve ekili tarım arazilerini harap etti. Bu yıkıcı faaliyetlerinin ardından Germanikeia önlerinden çekildi ve Adata kalesini muhasaraya başladı. Adata kuvvetleri de surların ardına çekilip başarıyla müdafaada bulundu. Muhasara neticesinde müspet bir netice elde edemeyen Bizans ordusu civarı talan etmeye başladı ve Adata kalesi yakınlarında bulunan Geronta (Γέροντα?) adlı yerleşim birimini ele geçirdi. İmparator I. Basileios elde edilen ganimetleri askerlerine dağıtarak Adata üzerine son bir hücum

³⁰⁶ *Theop. Con.*, V, s.280,11-17 (*Vita Basilii Imperatoris*, çev. Ševčenko, s.169); Scylit., *Synopsis*, s.141,68-142,73 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.139).

³⁰⁷ Elbistan-Kahramanmaraş bağlantısını sağlayan ve Kahramanmaraş/Onikişubat/Beşer ve Kertmen mahalleri arasında Dutlupınar deresinin Ceyhan/Pyramos nehrine döküldüğü alanın güneyinde yer alan geçittir (Kısıklı Boğazı): E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.83,85; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.272; F. Hild ve M. Restle, *TIB*, II, s.168.

³⁰⁸ T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.IV, s.88.

³⁰⁹ E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.60-61; W. M. Ramsay, *Anadolu*, s.307.

gerçekleştirilmesini teşvike gayret etmesine rağmen savunmanın direncini kırmayı başaramadı. Neticesiz kalan hücum girişimlerinin ardından kış mevsiminin yaklaşmasından dolayı İmparator I. Basileios, kuşatmayı kaldırıp seferi sonlandırdı. Bu uzun soluklu seferi sonlandırıp ganimet ve esirler ile hantallaşan orduyu emniyet içerisinde yeniden Bizans arazisine ulaştırmak ayrı bir güçlük teşkil ediyordu. Ordusunun daha hızlı hareket edebilmesini sağlamak için İmparator I. Basileios, tutsak alınanların ekseriyetini öldürmeyi tercih etti. Bizans ordusunun geri dönüş için kullanacağı güzergâh üzerindeki geçitte Abbasi birlikleri konuşlanmıştı. Büyük ihtimalle söz konusu geçit, Adata kalesinin kuzeybatıda Elbistan ovasına erişimini sağlayan ünlü Adata geçidiydi.³¹⁰ Fakat İmparator I. Basileios, bu geçit üzerindeki düşman birliğini gafil avlamayı başardı. Bu nedenle bölgedeki geçitlerin muhafazasından sorumlu olduğu anlaşılan Abbasi komutanı Abdelomelek (Abdumelik?), Bizans ordusunun geçişi esnasında saldırı düzenlenmeyeceği sözü vererek İmparator I. Basileios'a ateşkes teklif etti. Ateşkes teklifini kabul ederek geri dönüş güzergâhını emniyete alan İmparator I. Basileios, Erciyes/Argaios dağına ulaşan güzergâhı takip edip merkez karargahı Kaisareia'ya zayıat vermeden ulaşmayı başardı.³¹¹

İmparator I. Basileios, karargaha eriştiği anda Koloneia ve Mesopotamia³¹² bölgelerinde talan ve yağma faaliyetlerinde bulunup yüklü ganimetler elde ederek çok sayıda Müslümanı ve Pavlikanı tutsak almayı başaran Bizans birliğini sevinçle karşıladı.

³¹⁰ Elbistan-Adata bağlantısını sağlayan bu geçidin günümüz Kahramanmaraş/Çağlayancerit/Düzbağ mah. (eski adı Helete) kuzeybatısında Engizek dağı/Çal tepesi üzerindeki Kızılgeçit olma ihtimali kuvvetlidir: F. Hild ve M. Restle, *TIB*, C.II, s.167.

³¹¹ *Theop. Con.*, V, s.283,5-14 (*Vita Basilii Imperatoris*, çev. Ševčenko, s.175-176); Scylit., *Synopsis*, s.143,6-10 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.140).

³¹² *Theop. Con.*'da Bizans birliklerinin Koloneia'da ve Loulon'da Tarsos'a karşı başarı kazandığı aktarılmaktadır: *Theop. Con.*, V, s.283,16-18 (*Vita Basilii Imperatoris*, çev. Ševčenko, s.176).

İmparator liderliğindeki ana ordunun sefer halindeyken bir başka Bizans birliğinin kuzeydoğuda eşzamanlı harekete geçtiği ve bilhassa Pavlikanların hala yerleşik bulunduğu Tephrike'yi ve civarını hedef aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim İmparator VII. Konstantinos *De Cer.* adlı eserinde bu seferlerin ana hedeflerinin “Tephrike ve Germaikeia” şehirleri olduğunu kayıt altına almıştır.³¹³ Kaynaklar eserlerin bu seferlerde vurguladığı husus, başta Tephrike olmak üzere Pavlikan zümrelerin yaşadığı bölgeden alınan tutsakların sayısının oldukça fazla olmasıdır. Ganimet ve tutsaklar ordunun taşıyamayacağı miktara ulaştığı için İmparator I. Basileios, Müslüman tutsakların ekseriyetinin katledilmesine hükmetti. Ardından başarılarıyla öne çıkanları taltif edip askerlerine kışı geçirmek üzere kendi bölgelerine çekilmelerine müsaade verdi. Orduyu dağıttıktan sonra İmparator, zaferini kutlamak üzere başkentine dönüş yaptı.³¹⁴

877 yılında İmparator I. Basileios tarafından düzenlenen bu seferin, Tephrike merkezli Pavlikan direnişinin kesin biçimde bastırılmasıyla sonuçlandığı anlaşılmaktadır. 872'de Tephrike'nin zaptıyla Pavlikanlara indirilen ağır darbe, 877 seneli sefer ile kalıcı bir zafere dönüştürülmüş olmalıdır. Zira bu tarihten itibaren Pavlikanlar, Bizans'ın hedef alacağı bir kuvvet oluşturmayı başaramayacaktır.

1.7. Batı Sugur'da Bizans ve Tolunoğulları Mücadelesi

Suriye ve Batı Sugur sahalarının idarelerini 872 tarihinde devralmış olan fakat Abbasi Halifesi Mutemid'in naibi Muvaffak'ın müdahaleleri nedeniyle bu idareyi fiilen yürütemeyen Ahmed b. Tolun, beklediği fırsatı Damaskos Valisi Amacur et-Türki'nin³¹⁵

³¹³ Con. Porph., “Appendix”, *De Cer.*, C. I, s. 498,14-15 (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, s.498; *Three Treatises*, çev. Haldon, s.141).

³¹⁴ *Theop. Con.*, V, s.283,14-284-4 (*Vita Basilii Imperatoris*, çev. Ševčenko, s.177); Scylit., *Synopsis*, s.143,10-20 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.140).

³¹⁵ Abbasi kumandanı Amacur'un Damaskos'u kontrole başladığı 870 senesi ile ilgili hadise için bkz: Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVI, s.116-117; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.199; Makrizi, *Description historique et topographique de l'Égypte*, C.III, çev. M.

Nisan/Mayıs 878’de gerçekleşen vefatıyla elde etti. Suriye ve Batı Sugur sahalarının idarelerini teslim almak üzere ordusuyla birlikte Mısır’dan harekete geçti.³¹⁶ Damaskos’ta hakimiyet tesis ettikten sonra Ahmed b. Tolun, Hıms/Emesa,³¹⁷ Hama/Epiphaneia³¹⁸ ve Khalep’in idarelerini sorunsuzca teslim aldı. Suriye’nin ardından cihadın temsilcisi olduğunu kanıtlayacak şekilde Antiokheia’ya yöneldi. Öncü kuvvetleri İskenderun/Aleksandretta’ya³¹⁹ ulaştığı esnada Belen/Syriai Pylai’de³²⁰ bulunan İbn Tolun, kendisine boyun eğmeyi ısrarla reddeden Sima el-Tavil’i Antiokheia’da 878 senesinin Eylül ayında kuşatma altına aldı. Yaklaşık bir ay süren kuşatmanın ardından Antiokheia şehri Ekim 878 tarihinde Tolunoğullarının hakimiyetine geçti ve Sima el-Tavil kaçmaya çalışırken ölü olarak ele geçirildi.³²¹ Şehir, mukavemet gösterdiği için cezalandırıldı ve bir gün boyunca yağmalandı. İbn Tolun kuvvetleri bu başarının ardından Mopsouestia ve Adana şehirleri üzerinden 878 yılının Kasım/Aralık ayında Tarsos önlerine ulaştı.³²²

Paul Casanova, Imprimerie de l’Institut français d’archéologie orientale, Kahire, 1906, s.206-211.

³¹⁶ Ahmed b. Tolun’un 28 Nisan 878 tarihli Damaskos seferi, tam bağımsızlığa eriştiğinin emaresi olarak değerlendirilmektedir: Ebülfez Elçibey, *Tolunoğulları Devleti (868-905)*, Yay. Haz. Fazıl Gezenferoğlu, Ötüken Neş. İstanbul, 1997, s.74; Makrizi, *Description historique*, III, s.227-228; Maçoudi, *Les Prairies*, VIII, s.68.

³¹⁷ Ἡμεσα / Ἡμισα, Suriye/Hıms şehri: E. Honigmann, “Nordsyrien I”, s.192 no.205; Nikita Elisséeff, “Hıms”, *IE²*, C.III, 1986, s.397-402.

³¹⁸ Ἡπιφάνεια; Suriye/Hama şehri: E. Honigmann, “Nordsyrien I”, s.184 no.170; K.-P. Todt ve B. A. Vest, *TIB*, C.XV, s.1129-1143

³¹⁹ Ἀλεξάνδρεια κατ’ Ἰσσόον: Hatay/İskenderun ilçe merkezi: E. Honigmann, “Nordsyrien I”, s.155 no.26; Le Strange, *Palestine*, s.458-459.

³²⁰ Σύριαι πύλαι; Lukkam geçidi olarak da adlandırılan günümüz Belen geçididir: E. Honnigman, “Σύριαι πύλαι”, *RE*, IV/A2, 1932, s.1727-1728; Klaus-Peter Todt ve Bernd Andreas Vest, *TIB*, XV, 1776-1777.

³²¹ *Theop. Con.*, V, s.279,10-1; (*Vita Basilii Imperatoris*, çev. Ševčenko, s.167); Scylit., *Synopsis*, s.141,66 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.138).

³²² Maçoudi, *Les Prairies*, VIII, s.69-71; Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVI, s.201.

Tarsos ahalisi Yazman el-Hadim liderliğinde örgütlenip Tolunoğlu ordusunun şehri teslim almak için düzenlediği saldırılara karşı koydu. Bu esnada Bizans'a karşı sefere çıkma hazırlıkları yapan Ahmed b. Tolun, Mısır'da vekil olarak bıraktığı oğlu Abbas'ın isyanına dair haber aldı ve bu nedenle Mısır'a süratle dönüş kararı verdi.³²³ Sugur valiliğine Tahşi b. Balbard'ı atadıktan sonra 878 yılının Ocak/Şubat Suriye'ye doğru yola koyuldu.³²⁴

İbn Tolun, bu kuzey harekatı neticesinde Fırat'ın batısında kalan bütün bölgelerin yegane hakimi mertebesine erişti. Bu kazanımlarını muhafaza için Fırat nehrinin doğu yakasında yer alan Kallinikos'a ve Cezire sınırları içerisinde kalan Harran/Kharran'a³²⁵ askeri birliklerini yerleştirdi.³²⁶

Bizans İmparatoru I. Basileios, Ahmed b. Tolun'un Eylül 878 ve Ocak 879 tarihleri arasında Batı Sugur'da iktidarını tesis ettiği süreçte barış yanlısı bir tutum takındı ve esir tutulan Abdullah b. Reşid'i değerli birçok hediye ile Ahmed b. Tolun'a teslim etti.³²⁷ Bu ilk ılımlı diplomatik temasın aksine Ahmed b. Tolun'un Batı Sugur'dan çekilmesinden kısa bir süre sonra 30.000 kişilik bir Bizans birliği Adana şehrinin yakınlarına kadar sokulmayı başardı. Daha önce Tarsos şehrinin valiliği yapmış

³²³ Maçoudi, *Les Prairies*, VIII, s.71; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.69; Makrizi, *Description historique*, III, s.228.

³²⁴ Tarihçi Kindi (ö.961), Vali Tahşi'nin Tarsos'a 878 yılının Ocak ayında (Cemaziyelevvel 264) vardığını belirtir: "Kindi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.45; Makrizi, *Description historique*, III, s.228.

³²⁵ Xάppav: Franz Heinrich Weissbach, "Kάppav", *RE*, C.X/2, 1919, s.2009-2021; Ramazan Şeşen, "Harran", *DİA*, C.XVI, 1997, s.237-240.

³²⁶ *İbn Zülak'ta İlk Müslüman Türk Devletleri Tolunoğulları ve İhşidiler*, çev. ve ed. Nadir Özkuyumcu, İrfan Kültür ve Eğitim Derneği, İzmir, 1996, s.38-39; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.263-265; Zaky M. Hasan, "Ahmad B. Tulun", *ET*, C.I, 1986, s.278-279; İbn Tolun'un Cezire'ye ulaşan hakimiyet alanı, asırlar sonra Eyyubilerin ve Memlüklerin ulaştığı sınırları ihtiva etmektedir: Thierry Bianquis, "Autonomous Egypt from Ibn Tukan to Kafur 868-969", *The Cambridge History of Egypt*, ed. Carl F. Petry, Cambridge University Press, s.96.

³²⁷ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVI, s.204; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.273.

olan Erhuz liderliğindeki Batı Sugur sınır muhafızları, Bizans birliğine karşı koydu. Fakat alınan mağlubiyet neticesinde Erhuz dahil yaklaşık 1400 Müslüman askeri tutsak alındı. Dört gün boyunca civarda talan faaliyeti yürüttükten sonra Bizans birliği, 2 Ocak 879 tarihinde bölgeden çekildi.³²⁸

Adana civarına düzenlenen akın faaliyetinden yaklaşık bir sene sonra 880 senesinin kış mevsiminde Bizans birlikleri, Cezire'nin batısına sokulup talan ve yağma faaliyeti gerçekleştirdi. Bizans birliklerinin hedef aldığı arazi, İsa b. Şeyh'in faaliyet alanında yer almaktaydı. İsa b. Şeyh, 870 senesinde Armenia'ya vali olarak tayin edilmiş olmasına rağmen Abbasi merkezine başkaldırıp Diyar-ı Bekr'e yerleşmiş ve Cezire'de Şeyhoğulları adıyla müstakil bir yapı tesis etmişti.³²⁹

Bizans'ın Nusaybin/Nisibis³³⁰ ve Musul halkı arasında telaş ve korku yaratan bu akını neticesinde 250 Müslüman öldürüldü veya tutsak alındı.³³¹ Aynı sene içinde Ahmed b. Tolun'un Tarsos'a vali olarak atadığı Sima, 300 askerden müteşekkil birliğiyle Bizans'ın huduttaki arazilerine karşı talan seferi düzenledi. Herakleia kalesi yakınlarında Bizans birliği ile karşılaştı. Şiddetli geçen muharebenin sonucunda her iki taraf da büyük zayıflık verdi.³³²

İmparator I. Basileios, Sicilya adasında mühim Syrakosia şehrinin 878 senesinde Müslümanlar tarafından zapt edilmesinin ardından dikkatini Batı cephesine yöneltti.

³²⁸ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXVI, s.203; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.272-273.

³²⁹ Şeyhoğullarından Ali, 870 ve 878 seneleri aralığında Ermeniye Valiliği yaptı. Ancak 877'de Ermeniye'de bıraktığı naibinin isyanı sonrasında görevden alındı ve yerine Muhammed b. Halid atandı: J. Laurent, *L'Arménie*, s.259 ve 280 dp.2; M. Canard, "İsa B. Al-Shaykh", *EF*², C.IX, s.88-91; R. Grousset, *Ermeniler*, s.365; Ömer Tokuş, "Dokuzuncu Asırda Dımaşk, Diyarbekir ve Ermeniyeye'de Bir Emirlik Şeyhoğulları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.V, Sy.40, 2017, s.216.

³³⁰ Νίσιβις; Ernst Honigmann [Clifford Edmund Bosworth], "Nasibin", *EF*², C.VII, 1993, s.893-894.

³³¹ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVII, s.1-2; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.280.

³³² Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVII, s.6-7; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.280.

İmparator, hakimiyetinin son devrinde Sicilya adasındaki Bizans varlıklarını muhafazaya ve Güney İtalia’da kaybettiği arazileri geri kazanmaya odaklandı. Donanma Droungariosu Nasar, büyük bir kuvvetle İonia denizinde hakimiyet tesis ettikten sonra 880 senesinde İtalia anakarasına çıkarma yaptı ve yıl sonuna kadar Kalabria bölgesinden Otranto’ya kadarki alanı zapt etti. İmparator I. Basileios, bölgeye ikinci büyük seferini 883 senesinde gerçekleştirdi. Bu seferin liderliğine Kappadokias Thema Strategosu Stephenos Maksentios getirildi. Stephenos’un ordusunda batı kuvvetlerinin yanında Kharsianou ve Kappadokias Thema birliklerinden askerler de yer almaktaydı. İmparator’un Anadolu’dan İtalia’ya asker sevkıyatı, 885 senesinde gerçekleştirilen üçüncü büyük seferle sürdürüldü. Bu seferin lideri, Stephenos’un yerine İtalia’daki kuvvetleri devralan Kharsianou Thema Strategosu Nikephoros Phokas’tı.³³³ Nikephoros Phokas’ın ordusunda doğu hududunda görev yapmış çok sayıda tecrübeli komutan ve onlara bağlı birlikler yer alıyordu. Pavlikanlardan oluşan birliğin komutanı Diakonitzes adını taşımaktaydı.³³⁴ Nihayetinde Bizans ordusu ve donanması, 880-886 yılları arasında gerçekleştirilen üç büyük sefer ile Güney İtalia’daki Apulia ve Calabria bölgesinden Sicilya Emirliği’ne bağlı kuvvetleri uzaklaştırmayı başardı.³³⁵

Bizans’ın İtalia ile meşgul olduğu dönemde Abbasiler, Halife Mutemid ve naibi Muvaffak liderliğinde 876’da Saffarileri dize getirdikten sonra Zenci isyanını 883 tarihinde bastırdı. Bu başarılarla birlikte merkezi otoritenin yeniden kuvvetlendirilmesi için ciddi girişimlerde bulunuldu. Ahmed b. Tolun, 882 yılında Suriye Valisi’nin isyanı

³³³ Jean-Calude Cheynet, “Les Phocas”, *La Société Byzantine: L’Apport des sceaux*, Paris, 2008, 477-480; R. Guiland, *Inst. Byzant.*, I, s.439.

³³⁴ *Theop. Con.*, V, 312,14-313,6 (*Vita Basilii Imperatoris*, çev. Ševčenko, s.245); Scylit., *Synopsis*, s.160,65-67 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.153).

³³⁵ Jules Gay, *L’Italie meridionale et L’Empire byzantin (867-1071)*, Albert Fontemoing Éditeur, Paris, 1904, s.111-114 ve 133-136; N. Tobias, *Basil I*, s.334-341; Mark Whittow, *The Making of Orthodox Byzantium, 600–1025*, Red Globe Press, Londra, 1996, s.308; G. Ostrogorsky, *Bizans*, s.222.

ile karşılaştığında Halife Mutemid'in naibi Muvaffak, asi durumundaki valiye destek verip himaye etti. Aynı yıl içinde Ahmed b. Tolun'un Tarsos'a vali tayin ettiği Halef b. Fergani, şehrin ileri gelenlerinden Yazman el-Hadim ile Eylül/Ekim 882'de giriştiği mücadeleden mağlup ayrılınca Tarsos şehri Tolunoğlu hakimiyetinden çıktı ve Abbasi merkezine bağlılığını ilan etti. Bu gelişmeler üzerine harekete geçen Ahmed b. Tolun, Suriye'de yeniden hakimiyet tesis etmeyi başardı ve ardından Batı Sugur üzerine doğru yürüyüşe geçti. Adana'ya ulaştıktan sonra aşırı soğuk hava ve hastalığı sebebiyle Tarsos üzerine yürüyüşünü yarıda kesmek zorunda kaldı ve Damaskos'a geri döndü.³³⁶

Abbasilere tabiiyet bildiren Batı Sugur'un yeni lideri Yazman el-Hadim, Tarsos'u hedef alan büyük bir Bizans ordusuyla mücadele etmek zorunda kaldı. Bizans ordusunun lideri, Tarsos'u zapt edeceği vaadinde bulunarak Skholon Domestikoslugu görevini teslim alan Kesta Stypiotes idi. Stypiotes'in liderliğindeki Bizans ordusu, Anatolikon ve Kappadokias dahil dört Thema birliğini içermekte ve 100.000'i aşkın asker barındırmaktaydı. Fakat bu büyük Bizans ordusu, 11 Eylül 893'te Bizans kaynaklarında Khrysoboullon ve İslam kaynaklarında Kalemye³³⁷ olarak tarif edilen savaş meydanında Yazman el-Hadim liderliğindeki Tarsos ordusu tarafından ağır şekilde bozuna uğratıldı. Ordusunun büyüklüğüne güvenen ve Tarsos'u zapt edeceğinden emin olan Skholon Domestikosu Stypiotes, Tarsos yakınlarındaki Khrysoboullon'da karargah kurduğunda dahi önlem almamıştı. Düşmanın ihmalinden istifade eden Yazman el-Hadim, gece düzenlediği hareket neticesinde önce Bizans ordusunu çevreledi, ardından düşman birliklerinin ekseriyetini kılıçtan geçirdi.³³⁸ Bu ağır mağlubiyetin müsebbibi

³³⁶ Tabari, *The History of al-Tabari* XXXVII, s.81-82; Makrizi, *Description historique*, III, s.230; S. M. Stern, "Governors of Tarsos", s.219, dp.20.

³³⁷ Tarsos'un yaklaşık 6 fersah (12 km) batısında denizden uzak alanı kapsayan bölgedir: Le Strange, *Palastine*, s.476; Tabari, *The History of al-Tabari* XXXVII, s.143 dp.138.

³³⁸ *Theop.Con.*, V, s.286,22-288,6 (*Vita Basilii Imperatoris*, çev. Ševčenko, s.185-187); Scylit., *Synopsis*, s.144,49-145,66 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.141-142); Tabari, *The History of al-Tabari* XXXVII, s.143-144; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.342-343.

Stypiotes derhal görevden alındı ve yerine Andreas ikinci defa Skholon Domestikosu olarak atandı.³³⁹

876-877'de Loulon ve Melous kalelerinin hakimiyetinin ele geçirilmesi ve Tarsos Valisi Abdullah b. Reşid'in esir alınması ile Bizans'ın Tarsos merkezli Batı Sugur'a yönelik taarruz siyaseti belirginleşmişti. Hedef, Skholon Domestikosu Kesta Stypiotes'in vaadettiği şekilde Batı Sugur merkezi Tarsos'un zaptıydı. Elbette bu erken dönemde şehrin kalıcı şekilde zapt edilmesi mümkün değildi. Şehrin harap halde tutulması ve ardışık seferlerle Batı Sugur'un güçten düşürülmesi planlanmaktaydı. Ancak Skholon Domestikosu Kesta Stypiotes'in 893'te aldığı çok ağır yenilgi, bu siyasetin başarı sağlamayacağını net bir şekilde ortaya koydu. Bu dönemle birlikte Bizans siyasetinde Batı Sugur'un ağırlığı yalnızca savunma odaklı hamleler vasıtasıyla şekillendirildiği için azalmaya başladı. Batı Sugur, Toros dağlarının sağladığı aşılması güç olan doğal bir savunma hattına sahipti. Ordu, bu savunma hattını geçitler vasıtasıyla aşsa bile Bizans'ın ikmal merkezlerine uzaklığı nedeniyle Torosların ardında düşman saldırılarına açık alanda kalıcı bir köprübaşı oluşturması mümkün değildi. Ayrıca Batı Sugur'un Doğu Sugur, Kuzey Suriye ve Akdeniz'den üzerinden sağladığı ikmal ve iaşe hatlarını kesip tecrit siyaseti uygulamak dönem itibarıyla Bizans gücünün oldukça ötesindeydi. Bu sorunların bir kısmı, Torosların ardında yerleşik yerel liderlerin Bizans işbirlikçisi haline getirilmesiyle aşılabılırdi. Ancak Batı Sugur, Doğu Sugur'daki parçalı ahvalin tam tersine yekpare bir yapı arz ediyordu. Batı Sugur'da Bizans'ın Tarsos merkezli yapıya karşı kullanabileceği ne Müslüman ne de Hristiyan bir yerel unsur mevcuttu.³⁴⁰

³³⁹ Sym. Magis., *Khronikon*, s.269,160-161 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.201).

³⁴⁰ Jonathan Shepard, "Constantine VII, Caucasian Openings and the Road to Aleppo", *Eastern Approaches to Byzantium*, ed. Antony Eastmond, Aldershot, 2001, s.32-33.

1.8. İmparator I. Basileios'un Armenia ile Temasları

Abbasi Halifesi Mutemid, 884 yılında Ahmed b. Tolun'un vefat etmesinin ardından Mısır'ı yeniden merkeze bağlamak için harekete geçti. Mısır valiliğine tayin edildiği ilan edilen İshak b. Kündacık ve Diyar-ı Mudar Valisi Muhammed b. Ebu's-Sac liderliğindeki Abbasi ordusu, Tolunoğlu Hükümdarı Humareveyh'e karşı 885 senesinde gerçekleştirdiği savaşta mağlup oldu. Bu mağlubiyet, İshak b. Kündacık ve Muhammed b. Ebu's-Sac arasında Cezire bölgesinin hakimiyeti için uzun süreli bir mücadeleyi tetikledi. Tolunoğlu Hükümdarı Humareveyh, iki taraftan birini destekleyerek bizzat Cezire'deki mücadeleye dahil oldu.³⁴¹ Abbasi merkezi, çatışma alanına dönen bölgeyi kontrol altına alamıyordu. Üstelik Diyar-ı Bekr'e yerleşmiş olan Ali b. Şeyh'in meşru olmayan faaliyetleri, Abbasi merkezini endişelendirmekteydi. Şeyhoğulları, özellikle Mantzikert'e hakim Kaysilerle birlikte Taron ve Vaspurakan bölgelerine saldırmaktaydı.³⁴² Armenia'daki karışıklıklar, Abbasilerin 862 senesinde I. Ashot Bagratuni liderliği altında kurduğu düzeni tehdit etmekteydi. Bu nedenle Abbasi Halifesi Mutemid, Armenia'nın bütünlüğünü muhafaza için 885 senesinde I. Ashot Bagratuni'yi Kral unvanı vererek taçlandırdı. Böylelikle I. Ashot Bagratuni'nin Armenia'da yerleşik tüm Ermeni prensleri ve Müslüman emirleri üzerindeki hakim statüsü pekiştirildi.³⁴³

Bizans İmparatoru I. Basileios, Pavlikanları ortadan kaldırdıktan sonra Armenia sahası ile daha yakından irtibat kurma şansı elde etti. 880'li yıllar itibarıyla Bizans İmparatorluğu'nun Armenia'daki gelişmelerle daha yakından ilgilendiği, İmparator VII.

³⁴¹ İshak b. Kündacık ve Muhammed b. Ebu's-Sac arasındaki mücadele, İshak b. Kündacık'ın 889 senesinde elde ettiği kesin galibiyete kadar devam etmiştir: H. D. Yıldız, "Sac Oğulları II" s.116.

³⁴² Bu dönemde Kaysi Emirliği Khlat'ı ele geçirirken Şeyhoğulları Tatvan/Dyzanas'ı ve Balaleis'i ele geçirmiş bulunuyordu: J. Laurent, *L'Arménie*, s.280-282; Ter-Ghewonyan, *Arab Emirates*, s.55.

³⁴³ R. Grousset, *Ermeniler*, s.375-376.

Konstantinos'un *DAI*'de bu dönemdeki bölge liderleri hakkında vermeye başladığı detaylı bilgilerden anlaşılmaktadır. Nitekim *DAI*'de Bagratunilerle ilgili verilen bilgiler "Arkhone Ton Arkhontou/Prensler Prensi" unvanıyla anılan I. Ashot ile başlamaktadır.³⁴⁴ İmparator I. Basileios, Abbasi Halifesi'nin 885 senesinde taçlandığı I. Ashot ile irtibat kurup "Oğlum" şeklinde bir hitabın ardından dostluk tesis edip ona imparatorluğun hususi müttefiki payesini vermiştir.³⁴⁵

DAI'de Bagratunilerin Taron koluyla ilgili verilen bilgiler, Taron lideri David-Arkaik'in (878-895)³⁴⁶ adının zikriyle başlar.³⁴⁷ Bizans'ın Taronlular ile diplomatik ilişkisinin bu dönemde başladığını tasdik eden bir diğer gelişme, İmparator I. Basileios'un David-Arkaik'in abisi Ashot'a (858-878) 877-878 seneleri aralığında Kouropalates³⁴⁸ unvanı bahşetmiş olmasıdır.³⁴⁹

İmparator VII. Konstantinos, *DAI*'de Mantzikert merkezli Kaysi Emirliği'nin tarihine ayrı bir bölüm (44) tahsis etmiş ve bu konuda dikkat çekecek şekilde ayrıntılı bilgiler vermiştir. Konstantinos'un bu tutumu, Bizans'ın Armenia'da yerleşik prens ve emirler arasında Kaysilere ayrı bir ehemmiyet atfettiğine işaret etmektedir. Nitekim Bizans'ın Armenia ile doğrudan irtibat kurmaya başladığı dönemde Mantzikert merkezli bu yeni emirlik hakkında ayrıntılı ve tutarlı bilgiler toplanmıştır. Bu sayede *DAI*'de

³⁴⁴ Con. Poprh., *DAI*, s.44,6.

³⁴⁵ Yovhannes Drasxanakertc'i's, *History of Armenia*, s.129.

³⁴⁶ Abisi Ashot'un Vaspurukan Prensi Grigor-Derenik tarafından derdest edilmesinin ardından Taron Prensi oldu. David-Arkaik aynı zamanda Vaspurukan Prensi Grigor-Derenik'in kızkardeşi ile evliydi: N. Adontz, "Taronites I", s.722-723; C. Toumanoff, *Généalogie et chronologie de la Caucase*, s.102; Grousset, *Ermeniler*, s.366; Ayrıca David'in taşıdığı Arkaik unvanı "kral" veya "küçük kral" manasına gelmekteydi: Adontz, "Taronites I", s.727.

³⁴⁷ Con. Poprh., *DAI*, s.43,28.

³⁴⁸ Κουροπαλάτης; Kaesar unvanının ardından en yüksek üçüncü onursal unvandır. X. yüzyılın sonuna kadar bilhassa imparatorun akrabalarına ve yabancı ülke liderlerine bahşedilmekteydi: Bury, *IAS*, s.33-35.

³⁴⁹ T. Artsruni, *House of Artsrunik*, s.280.

Kaysi Emirliği'nin kurucusu Ebu'l-Verd/Apelbart³⁵⁰ ile başlayan tutarlı bir tarih anlatısı oluşturulabilmiştir.³⁵¹ İmparator VII. Konstantinos'un Ebu'l-Verd/Apelbart devrinde Bizans'ın henüz direkt irtibat sağlayamadığı Kaysi Emirliği'nin (Abbasiler tarafından taçlandırılan I. Ashot'un yeni statüsüne paralel olarak) I. Ashot'a tabi olduğuna dair verdiği bilgi oldukça dikkat çekicidir.³⁵²

Bizans'ın Armenia ile doğrudan temas kurması, 872'de Tephrike'nin zaptı ve 877'de I. Basileios'un Germanikeia saldırısı esnasında bir başka Bizans birliğinin Koloneia ve Mesopotamia arazilerinde gerçekleştirdiği hareket neticesinde elde edilen başarıların akabinde gerçekleştiği fark edilmektedir. Pavlikan arazilerinin ilhak sürecinin nihayetinde 877-878 seneleri başlangıç noktası olmak üzere Armenia ile diplomasi temelinde irtibat tesis edilmiştir. İmparator VI. Leon devrinde bu ilhak edilen arazilerin Thema yapısına dahil edilişine ve ardından Armenia ile kurulan diplomasinin tabilik ilişkisine evrilişinin ilk adımlarına şahit olacağız.

1.9. İmparator VI. Leon'un Thema ve Kleisoura Düzenlemeleri

İmparator VI. Leon, tahta çıktığı 886 senesinde Güney İtalia'da büyük başarılar kazanan Nikephoros Phokas'ı başkente geri çağırdı ve İskit kökenli Andreas'ın vefatıyla boşalan Skholon Domestikoslugu'na atadı. Fakat 887 senesinde Lombardların mühim Bari şehrini ele geçirmesi nedeniyle yeniden İtalia'ya odaklanmak zorunda kaldı. Güney İtalia'daki hakimiyetin devamlılığını sağlamak için yeterli kuvvetin bulunmadığı gerekçesiyle VI. Leon, İtalia'ya yeni birlik sevk etti. Bari şehrini geri almak için hücumla geçen Bizans ordusu ağır bir bozguna uğradı. Bir sene sonra 888'de Bari

³⁵⁰ Cahaffilerin Bagratunilere mağlubiyetinden sonra Van gölünün kuzeyindeki alana yayılmış olan Kaysilerin Ebu'l-Verd liderliğinde 860'lı yıllarda Mantzikert merkezli yeni bir emirlik tesisine dair bkz: Ter-Ghewonyan, *Arab Emirates*, s.52.

³⁵¹ Con. Poprh., *DAI*, s.44,40.

³⁵² Con. Poprh., *DAI*, s.44,40-41.

şehrini diplomasi yoluyla geri almayı başaran Bizans, Güney İtalia'daki konumunu kuvvetlendirmeye devam etti.³⁵³

Ancak aynı sene içerisinde Bizans İmparatorluğu, Kharsianou Thema hududunda yer alan İpsile/Hipsele³⁵⁴ kalesinin Müslüman birlikleri tarafından ele geçirilip tüm sakinlerinin tutsak alınması nedeniyle teyakkuza geçti. Kalede gerçekleşen büyük tahribat sonrasında çıkan yangın nedeniyle kilisenin de yer aldığı kısım tamamen yıkıldı.³⁵⁵ Bizans cephesinde büyük yankı uyandıran Hipsele saldırısı, İslam kaynaklarında detaylandırılmamış görünmektedir. Fakat 883 senesinden itibaren Tarsos'tan hareketle Bizans arazisine düzenli aralıklarla talan seferi düzenlemeyi sürdüren Emir Yazman'ın Hipsele saldırısını gerçekleştirdiği öngörülebilir. İbnü'l-Esir'in H. 274 (M.887-888) senesinde Emir Yazman'ın düzenlediği sefer neticesinde Bizans arazisinin iç kesimlerine sokulduğu bilgisi ile Hipsele saldırısı irtibatlı görünmektedir.³⁵⁶

İmparator VI. Leon, bu sarsıcı gelişmeye karşılık büyük bir askeri hareket düzenlemedi. Bunun yerine 890'lı yıllar itibariyle hudut güvenliğini artıracak şekilde Thema birimlerinde esaslı düzenlemeler gerçekleştirmeye başladı.³⁵⁷ İmparator VI. Leon'un Thema sisteminde gerçekleştirdiği bu düzenlemeler, esas itibariyle Thema sisteminin gerçek anlamını kazandığı olgunluk dönemine aitti. Bu süreç, Armeniakon ve

³⁵³ J. Gay, *L'Italie meridionale*, s.144-145.

³⁵⁴ 'Υψηλη: Sivas/Doğanşar ilçe merkezi (eski adı İpsile): W. M. Ramsay, *Anadolu*, s.274-275; E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.46-47; *Osmanlı Yer Adları*, s.225.

³⁵⁵ *Theop.Con.*, VI, s.354,11-15; Scylit., *Synopsis*, s.172,94-5 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.166-167).

³⁵⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.357; Taberi ise Yazman'ın Ocak/Şubat 888'de Maskanin'i (Herkaleia ve İkonion şehirleri arasında uzanan yol üzerinde bulunduğu tahmin edilmektedir) hedef aldığını aktarır: Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVII, s.155.

³⁵⁷ Patricia Karlin-Hayter, "When Military Affairs Were In Leo's Hands: A Note on Byzantine Foreign Policy (886-912)", *Traditio*, C.XXIII, Cambridge, 1967, s.15-40; Dejanira Potache, "Le Thème et la Forteresse de Charsianon: Recherches dans la région d'Akdağmadeni", *Geographica Byzantina*, ed. Hélène Ahrweiler, Paris, 1995, s.107-117.

Anatolikon Thema arazilerinden ayrılarak oluşturulan Kappadokias, Kharsianou ve Koloneias Themaları'nın tesisi ile 870'ler itibariyle belirginleşmişti.³⁵⁸ Artık Strategoslar, Thema askeri ve sivil idaresinin yegane yöneticisi konumuna ulaşmış bulunuyordu. İmparatorluğun yerel idaresini Thema temelinde tek tipleştiren bu süreç nihayetinde daha önce kurulan Seleukias ve Pavlikanların yıkılmasının ardından tesis edilen Leontokomes, Mesopotamias, Sebasteias Kleisouraları'nın Thema statüsüne yükseltileceğine şahit olacağız.

İmparator VI. Leon, Thema iç yapısı gereğince öncelikle Kappadokias ve Kharsianou Thema arazilerini genişletti. Kappadokias Thema arazisine Boukellarion Themasından Bareta³⁵⁹, Balbadona³⁶⁰, Aspona³⁶¹ ve Akarkous³⁶² Topoteresiaları; Anatolikon Theması'ndan Eudokhias,³⁶³ Hagios Agapetos³⁶⁴ ve Aphrazeia³⁶⁵ Topoteresiaları devredildi. Boukellarion Themasından dört, Anatolikon Theması'ndan

³⁵⁸ Thema düzenindeki bu durum, 899/900 tarihli Philotheos'un Kletorologionu'na şu şekilde yansıtılmıştır: ὁ ἀνθύπατος καὶ στρατηγὸς Καππαδοκίας; ὁ ἀνθύπατος καὶ στρατηγὸς τοῦ Χαρσιανοῦ; ὁ ἀνθύπατος καὶ στρατηγὸς Κολωνείας: “Philotheos Kletorologionu”, *Les listes*, s.138,26-28.

³⁵⁹ Βάρετα: Galatia'nın güneydoğusunda günümüz Haymana platosunun kuzey kesiminde yer aldığı tahmin edilmektedir: W. M. Ramsay, *Anadolu*, s.238.

³⁶⁰ Βαλβαδῶνα: Haymana platosunda Ankara/Bala ilçe merkezine karşılık geldiği düşünülmektedir: W. M. Ramsay, *Anadolu*, s.238; K. Belke-M. Restle, *TIB*, C.IV, s.137.

³⁶¹ Ἀσπωνα: Tuz gölünün kuzeyinde Ankara/Bala/Sarıhöyük mah.: K. Belke-M. Restle, *TIB*, C.IV, s.135.

³⁶² Ἀκαρκοῦς: Tam yeri saptanamamıştır. Ancak Tuz gölünün kuzeyinde Kızılırmak'ın doğusunda Aspona'nın yakınlarında yer aldığı tahmin edilmektedir: W. M. Ramsay, *Anadolu*, s.238.

³⁶³ Εὐδοξιάς: Eskişehir/Sivrihisar/Hamamkarahisar mah. yakınlarındaki kalıntıların bu şehre ait olduğu düşünülmektedir: K. Belke-M. Restle, *TIB*, C.IV, s.163.

³⁶⁴ ὁ τοῦ Ἀγίου Ἀγαπητοῦ: Erken Bizans devrinde Myrikion olarak adlandırılan ve günümüz Ankara/Haymana/Kadıköy mah. karşılık gelen eski yerleşim birimidir: W. M. Ramsay, *Anadolu*, s.238-239; K. Belke-M. Restle, *TIB*, C.IV, s.207-208.

³⁶⁵ Ἀφράζεια: Ankara/Haymana/Demirözü köyünde Kızılhisar mevkiisiyle irtibatlandırılmaktadır: W. M. Ramsay, *Anadolu*, s.249.

üç Topoteresia, Kommata Tourması adı altında Kappadokias Thema arazisine eklendi.³⁶⁶

Kharsianou Theması'na Kappadokias Theması'ndan Kaesareia, Nyssa³⁶⁷ Topoteresiaları³⁶⁸ ve Kase³⁶⁹ Tourması dahil edildi. Boukellarion Theması'ndan Myriokephalon,³⁷⁰ Timos Stauros³⁷¹, Berinoupolis³⁷² Topoteresiaları Saniana³⁷³ Tourması adı altında Kharsianou Thema sınırlarına katıldı. Son olarak Armeniakon Theması'ndan Komodromos (?) ve Tabia Topoteresiaları Kharsianou Theması'na eklendi.³⁷⁴ Bu düzenlemeyle birlikte Kharsianou Theması'nın güney hududu Podandos yakınlarından başlayarak Koukousos'a kadar uzanır kılındı. Doğu cihetindeki sınır ise Samandu/Tzamandos³⁷⁵ ve Aziziye/Ariartheia'da³⁷⁶ son bulmaktaydı. İmparator VI. Leon, IX. yüzyılın sonlarında gerçekleştirdiği bu düzenlemeyle Güneydoğu Anadolu hududunun savunulmasında Kharsianou Theması'nı merkezi konuma yükseltmiş oldu.

İmparator VI. Leon devrinde Kappadokias ve Kharsianou birimlerinin izlediği seyri takip ile Koloneias Thema arazisine yeni eklemeler yapılmış olduğu öngörülebilir.

³⁶⁶ Con. Proph. *DAI*, s. 50,92-100.

³⁶⁷ Νύσσα; Aksaray/Ortaköy/Harmandalı köyü: W. Ruge, "Nyssa", *RE*, XVII/2, 1934, s. 1662-1663.

³⁶⁸ τοποτηρησία, Thema sisteminde Tourma'ya bağlı alt birimdir: J. B. Bury, *IAS*, s.52.

³⁶⁹ Κάση; Kayseri/Melikgazi/Gesi mahalesi: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.49.

³⁷⁰ Ankara/Bala/Kesik Köprü'den batı istikametinde Kızılırmak'ın aşılmasından sonra Basilika Therma'ya doğru ilerleyen yoldaki ilk yerleşim birimidir. Myriokephalon'un ardından daha doğuda Timos Stauros yer almaktadır: W. M. Ramsay, *Anadolu*, s.241.

³⁷¹ Timos Stauros için detaylı bilgi için ayrıca bkz: W. M. Ramsay, *Anadolu*, s.273.

³⁷² Antik devirdeki Euagina şehridir. Yozgat/Sorgun (eski adı Köhne-i Kebir) ilçesi: W. M. Ramsay, *Anadolu*, s.272-273.

³⁷³ Σανιάνα; Ankara/Bala/Kesik Köprü mah: W. M. Ramsay, *Anadolu*, s.249-250; K. Belke, *TIB*, IV, s.222; *Osmanlı Yer Adları*, s.694.

³⁷⁴ Con. Porph., *DAI*, s.50, 108-110.

³⁷⁵ Τζαμανδός; Kayseri/Pınarbaşı/Melikgazi köyü: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.46; F. Hild ve M. Restle, *TIB*, II, s.300-301.

³⁷⁶ Αριάρθεια; Kayseri/Pınarbaşı ilçesi (eski adı Aziziye): Gustav Hirschfeld, "Ariartheia", *RE*, II/1, 1895, s.815; E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.46; *Osmanlı Yer Adları*, s.72.

Fakat Bizans kaynak eserleri Koloneias arazisine yeni eklemeler yapıldığına dair herhangi bir bilgi barındırmamaktadır. İmparator VII. Konstatinos'un eserlerinde verdiği bilgiler, yalnızca Koloneias Theması'nın muhtemelen yeni araziler eklenmiş halini tarif etmektedir. Bu bilgilere göre merkezi Koloneia şehri olan Thema; batıda Neokaisereia'dan başlayarak Kelkit nehri boyunca uzanan Phalakron/Karaçam dağıni kapsayarak doğuda Arabraka'ya³⁷⁷, güneydoğuda Tourma olan Kamakha şehri dahil güneyde Tephrike sınırlarına kadar uzanmaktaydı.³⁷⁸

Koloneias Thema arazisinin son bulduğu Tephrike şehri ve civarında Leontokomes Klesiourası tesis edilmişti.³⁷⁹ Pavlikanların merkezi Tephrike'nin 872'de zaptından ve İmparator I. Basileios'un 877'deki Germanikeia kuşatması esnasında farklı bir Bizans birliğinin Koloneia ve Mesopotamia'da gerçekleştirdiği saldırıların ardından Tephrike civarında bir Kleisoura tesis edildiği varsayılabilir. Fakat Tephrike'nin adının İmparator VI. Leon'un adından türetilen Leontokomes olarak değiştirildiği kabul edilirse bu Kleisoura'nın İmparator VI. Leon tarafından kurulduğu ifade edilebilir. Herhalükarda Leontokomes, mutat olduğu üzere Thema statüsüne yükselmeden önce yaklaşık 877 ve 908/911 seneleri aralığında Kleisoura statüsünde bulunduğu sabittir.³⁸⁰

³⁷⁷ Ἀραβρακηνῶν πόλις: konumu tam tespit edilememiştir. Ancak Giresun/Çamoluk/Hacıahmetbeyoğlu köyü (eski adı Avarak), Gümüşhane/Şiran/Akçalı köyü (eski adı Haydörük) veya Erzincan/Kemah/Beşikli köyü (eski adı Ardos) olma ihtimali mevcuttur: Bryer ve Winfield, *Pontos*, s.169-170; *De Thematibus*, çev. Haldon, s.133, dp.218; Güneş, *Thema*, s.298 dp.1296; *Köylerimiz*, s.258, 605, 673.

³⁷⁸ Con. Porph, *DAI*, s.50,116.

³⁷⁹ ὁ στρατηγὸς Λεοντοκόμεως, ὡς ὢν τότε κλεισουράρχης [önceden kleisourarkhes idi]: Con. Proph., *De Cer.*, C.II, s.697,6-7 (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, s.697).

³⁸⁰ Leontokomes Strategos'unu zikreden muhtemel en erken tarihli kaynak eser, İmparator VII. Konstantinos'un *De Cer.* adlı eseridir: “ὁ στρατηγὸς Λεοντοκόμεως”: Con. Proph., *De Cer.*, C.II, s.697,6-7 (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, s.697). Oikonomides, bunu 908 ve 911 seneleri aralığına tarihlendirmektedir: Oikonomides, “L'organisation de la frontière”, s.286, dp.4.

İmparator VI. Leon'un hakimiyet devrinin başlarında aynı bölgede veya civarında bir diğer Klesioura yapılanmasından daha söz edilebilir. Zira İmparator VII. Konstantinos De Thematibus adlı eserinde Mesopotamia'nın Thema olmadan önce Klesioura statüsüne sahip olduğunu aktarmıştır.³⁸¹ IX. yüzyılda geçici surette kurulduğuna temas ettiğimiz Mesopotamias Theması'nda olduğu gibi bu Klesioura'nın da merkezini ve kuruluş tarihini saptamak mümkün olmamıştır. Lakin 877 senesinde Koloneia ve Mesopotamia'da Pavlikanlara yönelik gerçekleştirilen seferde bahsi geçen Mesopotamia ile bu Klesioura'ya atıfta bulunulmuş olabilir.³⁸² Bu ihtimal kabul edilirse Mesopotamias Klesiourası'nın 872-877 seneleri aralığında tesis edildiği ifade edilebilir. Klesioura'nın kurulduğu alan için ise Thema birimi haline getirildikten sonra eklenen arazilerini göz önüne alarak bir tahminde bulunulabilir. Thema birimi olduktan sonra eklenen araziler Tekes/Tekis³⁸³, Kamakha ve Erzincan/Keltzene'dir.³⁸⁴ Dolayısıyla Mesopotamias Klesiourası, Fırat'ın doğusunda olmak üzere güneyinde Tekes bölgesi, kuzeyinde Kamakha ve kuzeydoğusunda Keltzene şehirleriyle çevrili alanda tesis edilmiş olmalıdır.

Son olarak VI. Leon devrinde yapılandırıldığı veya varlığını koruduğu bilinen Sebasteias Klesiourası'nı zikretmeliyiz. Fakat Sebasteias'ın Thema olmadan önce Kleisoura olduğu bilgisi dışında başka bir bilgi mevcut değildir.³⁸⁵

³⁸¹ Con. Porph., *De Thema*, s.30,21-31 (*De Thematibus*, çev. Haldon, s.130).

³⁸² İmparator I. Basileios, Erciyes dağını geçip Kaisareia'ya ulaştığı anda Koloneia ve Mesopotamia'dan (ἐκ τε Κολωνείας καὶ Μεσοποταμίας) zafer haberini aldı: Scylit., *Synopsis*, s.143,11 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.140).

³⁸³ Τεκῆς; Tunceli/Çemizgezek ilçesi ile Fırat nehri arasında kalan bölge: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.67; R. H. Hewsens, *Geography*, s.156, dp.39.

³⁸⁴ Con. Porph., *DAI*, s.50,116-130; Κελτζηνή; Erzincan/Merkez/Yoğurtlu köyü: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.50-51; T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.II, s.426-422; R. H. Hewsens, *Geography*, s.152 dp.7.

³⁸⁵ ὁ στρατηγὸς Σεβαστείας, ὡς ὧν τότε κλεισουράρχης (önceden Klesiourarkhes olan): Con.Proph., *De Cer.*, II, 697,4-5, (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, s.697)

888’de gerçekleşen sarsıcı Hipsele saldırısının ardından İmparator VI. Leon’un gerçekleştirdiği idari/askeri düzenlemeler neticesinde Anadolu savunması şu şekilde bir görünüme kavuştu: Güneybatıda Seleukias Klesiourası’ndan başlayan savunma yapılanması doğu isikametinde Kappadokias Theması, Kharsianou Theması, Sebasteias Kleisourası, Leontokomes Klesiourası, Mesopotamias Klesiourası ve nihayetinde Koloneias Theması.

1.10. Batı Sugur’da Tolunoğlu Hakimiyeti ve Bizans’ın Theodosiopolis Saldırısı

Bu süreçte Bizans’a karşı Anadolu’da gerçekleştirilen seferlerin yegane merkezi haline gelen Tarsos şehri, Emir Yazman’ın 890 senesinde Abbasi otoritesiyle bağıni koparıp Humareveyh b. Tolun’a biat etmesiyle Tolunoğullarına bağlandı.³⁸⁶ Tolunoğlu Hükümdarı Humareveyh, söz konusu tarihten başlayarak hakimiyetinin sonuna kadar, Batı Sugur’a askeri takviyede bulunmayı aralıksız sürdürdü. Humareveyh’in 891 senesinde Tarsos’a sevk ettiği Ahmed el-Uceyfi liderliğindeki birlik Emir Yazman’ın ordusuna katıldıktan sonra Kharsianou Thema arazisine sokulup Salanda³⁸⁷ kalesini muhasara altına aldı. Muhasaranın şiddetlendiği anda mancınıktan atılan taş nedeniyle Emir Yazman vefat etti. Ekim 891’de gerçekleşen bu hadise nedeniyle Müslüman birliği muhasarayı kaldırıp geri çekildi. Yazman’ın vefatının ardından Tarsos Emirliği’ni Ahmed el-Uceyfi teslim aldı.³⁸⁸

Bizans kaynakları, Esman olarak adlandırdığı Tarsos Emiri’nin 883 senesindeki büyük zaferinin ardından Eğriboz/Euboea adasına düzenlediği deniz seferi esnasında

³⁸⁶ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVII, s.162-163; İbnü’l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.367.

³⁸⁷ Nevşehir/Gölşehir/Gümüşkent köyü (eski adı Salanda): F. Hild ve M. Restle, *TIB*, II, s.270; *Köylerimiz*, s.749.

³⁸⁸ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVII, s.175; İbnü’l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.376.

vefat ettiğini aktarmaktadır.³⁸⁹ Her ne kadar Bizans kaynaklarının Emir Yazman'ın vefat tarihi hakkında verdiği bilgi yanlış olsa da bu anlatı, Tarsos Emirliği'nin Ege denizindeki Müslüman akınlarına katılım oranının arttığına işaret etmektedir.³⁹⁰

Mutemid'in 892 senesinde vefatı sonrası halife ilan edilen Mutazıd'ın (892-902) Fırat'ın batısında kalan bütün arazilerin her türlü idaresini otuz yıl müddetince Humareveyh'e teslim etmesinin ardından Tolunoğulları Batı Sugur'daki hakimiyetini pekiştirdi.³⁹¹ Humareveyh'in Eylül 893 tarihinde Batı Sugur'a gönderdiği Muhammed b. Abba ve ardından Bedr el-Hammami liderliğindeki birlikler Bizans arazisine talan seferleri gerçekleştirdiler.³⁹² Ertesi yıl Tolunoğlu Hükümdarı'nın Tarsos'a sevk ettiği Tuğç b. Cuff, Ağustos 894 tarihinde çıktığı sefer neticesinde Terayun/Tyraion(?)³⁹³ şehrine kadar ulaştı ve Meluriye/Malakopea'yı (?)³⁹⁴ zapt etti.³⁹⁵ Bu yılın sonlarında bir kez daha Bizans arazisi hedef alındı ve 12 gün boyunca süren mücadeleden Müslüman birlikleri galip ayrıldı.³⁹⁶

Bizans İmparatoru VI. Leon, 894'te Bulgar hükümdarı Symeon karşısında aldığı ağır yenilgi dolayısıyla tüm orduyu teyakkuza geçirdi. Tarsos Emirliği ile 895 senesinde

³⁸⁹ *Theop. Con.*, V, s.298,1-299,12 (*Vita Basilii Imperatoris*, çev. Ševčenko, s.211-213); Scylit., *Synopsis*, s.151,27-152,58 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.146-147).

³⁹⁰ Nitekim İslam kaynakları da Emir Yazman'ın H.275 (M. Mayıs 888-Mayıs 889) senesinde bir kez daha deniz seferine çıktığını ve dört Bizans gemisini ele geçirdiğini aktarmaktadır. Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVII, s.157; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.362.

³⁹¹ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.2-3; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.384; Makrizi, *Description historique*, III, s.233.

³⁹² Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.11; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.388.

³⁹³ Tabari'de "Terayun", İbnü'l-Esir'de "Trabzon" olarak geçen şehrin Phrygia'da yer alan Tyraion şehri olması muhtemeldir. Tyraion, Konya/Ilgın ilçesi: W. M. Ramsay, *Anadolu*, s.151,153; W. Ruge, "Tyraion", *RE*, VII/A,2, 1948, s.1802.

³⁹⁴ Meluriye'nin Malakubiye/Malakopea olma ihtimalinden hareketle bkzn: Malakopea; Nevşehir/Derinkuyu ilçe merkezi (eski adı Melegubi): E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.44; *Osmanlı Yer Adları*, s.212.

³⁹⁵ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.14; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.390.

³⁹⁶ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.18; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.390.

gerçekleştirildiği anlaşılan ateşkes³⁹⁷ sonrası Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas ve ordusu Anadolu'dan Thrakia'ya sevk edildi. Nikephoros Phokas'ın liderliğindeki orduyla savaşmadan Macarlara mağlup olan Symeon, ateşkese razı oldu. İmparator VI. Leon, Bizans ordusunu Balkanlar'dan çektikten sonra Nikephoros Phokas'ı görevden aldı ve yerine Katakalon Abidelas'ı Skholon Domestikosu olarak atadı.³⁹⁸

Bulgarlar ile ateşkesin sağlandığı 895 senesinde Bizans ordusu, Doğu'da bir asırdan daha fazla süreden sonra ilk defa Erzurum Emirliği'ne karşı harekete geçme imkanı yakaladı. Bu ani saldırı neticesinde Bizans ordusu, Theodosiopolis'i muhasara altına aldı. Fakat muhasara neticesinde şehir sukut etmedi.³⁹⁹ Sıradan bir akın görünümüne sahip olmasına rağmen Theodosiopolis, muhasarasını mümkün kılan şartların İmparator VI. Leon ve Kral I. Ashot Bagratuni'nin yerine geçen oğlu I. Smbat (890-914) arasında tesis edilen dostluk vasıtasıyla oluştuğu görülmektedir.⁴⁰⁰

Kral I. Smbat, Abbasi Halifesi Mutazid'in Ermeniye ve Azerbaycan valiliğine⁴⁰¹ tayin ettiği Muhammed b. Ebu's-Sac (889-901) eliyle 892 senesinde taçlandırılmıştı.

³⁹⁷ Aralık 904/Ocak 905 tarihinde gerçekleştirilen seferden sonra ateşkesin yürürlüğe girdiği (Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.18; Mesudi, *et-Tenbih*, s.196; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.390) ve bu ateşkes kapsamında mutabakata varılan esir takasının Ahmed b. Togan liderliğinde Eylül/Ekim 896 tarihinde (Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.32; Mesudi, *et-Tenbih*, s.196; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.395) gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

³⁹⁸ Bizans kaynakları, İmparator nezdinde itibarı yükselen Nikephoros Phokas'ın Basileopator Zaoutzas'ın damadı olması için yaptığı teklifi reddettiğini ve bu nedenle Zaoutzas tarafından suçlanarak görevden alındığını aktarmaktadır. *Theop. Con.*, VI, s.359,17-22; Scylit., *Synopsis*, s.177,36-178,40 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.172).

³⁹⁹ T. Artsruni, *House of Artsrunik*, s.294,295; Ter-Ghewonyan, *Arab Emirates*, s.63.

⁴⁰⁰ İmparator VI. Leon kendine sadakatini sunan I. Smbat'a "oğul" olarak hitap edip ona güzel silahlar, süs eşyaları, altın işlemeli kaftanlar, kadehler, kupalar ve değerli taşlarla süslenmiş saf altından kemerler gönderdi: Yovhannes Drasxanakertc'i's, *History of Armenia*, s.137-138.

⁴⁰¹ Ermeniye ve Azerbaycan'ın hususi bir idari birim haline gelişi bu devirde gerçekleşmiştir: Ter-Ghewondyan, *Arab Emirates*, s.60.

Armenia'daki konumunu Vali Muhammed b. Ebu's-Sac'a karşı kuvvetlendirmek için Kral I. Smbat, siyasi ve ekonomik bir merkez olan Dvin/Tibi şehrini cebirle zapt etti. Abbasiler adına şehri idare eden Muhammed ve Ümeyye adlarını taşıyan iki kardeşi tutsak alıp zincire vurdu. Bu iki kardeşin de aralarında bulunduğu tutsakları şehirde ele geçirdiği tüm ganimetle birlikte Bizans İmparatoru VI. Leon'a gönderdi.⁴⁰² Fakat I. Smbat'ın Bizans ile kurduğu ilişkiyi yakından takip eden Vali Muhammed b. Ebu's-Sac, harekete geçip 894 senesinde Tibi şehrinin hakimiyetini ele geçirdi.⁴⁰³ Her ne kadar 789 yılından itibaren Ermeniyeye valilerinin merkezi Berdea şehri olmuşsa da Tibi şehri coğrafi konumu dolayısıyla Armenia'ya hükmetme açısından önemini muhafaza etmekteydi. Muhammed b. Ebu's-Sac, Armenia'ya sürekli müdahalede bulunmak hedefiyle Tibi şehrini ele geçirip bir üs haline getirdi.⁴⁰⁴

Bagratuni Ailesi'nin Aras vadisine hakim Tibi şehrinin hakimiyetini kalıcı olarak yitirdiği sürecin nihayetinde 895 senesinde Bizans ordusu, batıda Aras vadisine ulaşımının önündeki en büyük engeli teşkil eden Theodosiopolis şehrini hedef aldı.

1.11. Tolunoğulları'nın Batı Sugur'da Hakimiyet Kaybı ve Nikephoros Phokas'ın Batı Sugur Harekatı

Bulgar Hükümdarı Symeon, ateşkesten yaklaşık bir sene sonra 896 senesinde yeniden hücumla geçti ve Skholon Domestikosu Katakalon liderliğindeki Bizans

⁴⁰² Yovhannes Drasxanakertc'i's, *History of Armenia*, s.139.

⁴⁰³ Yovhannes Drasxanakertc'i's, *History of Armenia*, s.142.

⁴⁰⁴ Aram Ter-Ghéwondian, "Chronologie de la ville de Dvin (Duin) aux 9^e et 11^e siècles", *REA*,

Nouvelle série, C.II, 1965, s.306-307; Erhan Ateş, Kuruluşundan Moğol İstilalarına Kadar Dvin Şehri ve Çevresi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, Ankara, 2022, s.330-333.

ordusunu bozguna uğrattı. Bu mağlubiyet neticesinde İmparator VI. Leon, ağır şartlar taşıyan barış antlaşmasını kabul etmek zorunda kaldı.⁴⁰⁵

Bizans İmparatorluğu, Ağustos/Eylül 897 tarihine kadar Anadolu cephesinde saldırıya uğramadı. Ateşkes halinin devam etmesinin nedeni, Ocak 896'da Tolunoğlu Hükümdarı Humareveyh'in vefatı ve ardından Fustat'ta başlayan taht mücadelesinin Batı Sugur'a tesir etmesiydi.⁴⁰⁶ Batı Sugur'da Tolunoğullarının vekilleri ile Abbasi merkezini temsil eden ve Naib Muvaffak'ın mevlalarından olan Ragıp arasında 897 sene başlarında başlayan mücadele sonucunda Tarsos şehri Tolunoğlu hakimiyetinden çıktı. Şehrin geçici olarak idaresini ele geçiren Ragıp liderliğinde Tarsos'tan Ağustos ayında sefere çıkan Müslüman birliği, Kappadokias Thema arazisindeki Koron⁴⁰⁷ kalesini zapt etti.⁴⁰⁸ 898 senesinde Tarsos valiliğine getirilen İbnü'l-İhşid ise aynı senenin sonlarında Salanda kalesinin zaptıyla sonuçlanan bir sefer gerçekleştirdi.⁴⁰⁹

Kaynak eserler, 899 senesinde gerçekleştirilen bir seferden bahsetmemiş olmasına rağmen Tarsos Valisi İbnü'l-İhşid'in bu sene içerisinde Bizans arazisine düzenlediği sefer esnasında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Zira 900 senesinde Bizans ordusu Tarsos şehri önlerinde ulaştığında İbnü'l-İhşid'in yerine vekil bıraktığı Ebu Sabit mücadeleye atılmıştır. İslam kaynaklarına göre düşmanı takibe koyulan Ebu Sait, Reyhan nehri (?) civarında yaşanan muharebe sonucunda esir alınmıştır. Bu Bizans

⁴⁰⁵ Steven Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, G. Bell & Sons, Londra, 1930, s.133-155; John Fine, *The Early Medieval Balkans*, The University of Michigan Press, 1983, s.132-158.

⁴⁰⁶ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.26; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.395-396.

⁴⁰⁷ Kópov, Niğde/Altunhisar/Çömlekçi köyü: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.43; F. Hild ve M. Restle, *TIB*, C.II, s.216.

⁴⁰⁸ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.65; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.404; *Theop.Con.*, VI, s.360,16-17; Sym. Magis., *Khronikon*, s.277,138-278,141 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.207); Bu seferle eş zamanlı olarak Ragıp, deniz seferine çıktı. Birçok düşman gemisini batırıp 3.000 Bizanslıyı öldürdü: Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.73; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.409.

⁴⁰⁹ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.72; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.409.

saldırısı esnasında liderliğini İbn Kelub'un üstlendiği bir diğer Müslüman birliği Pylai Kilikias civarında akın faaliyeti gerçekleştirmekteydi.⁴¹⁰

İslam kaynaklarındaki bu anlatı, İmparator VI. Leon'a ait *Taktika*'da ve İmparator II. Nikephoros Phokas'a atfedilen *De Velitatione Bellica* başlıklı eserde bahsi geçen hadiselerle benzerlikler taşımaktadır.⁴¹¹ Adı geçen Bizans kaynaklarına göre Kilikia'dan yola çıkan Emir Apulpheros'un (?) liderliğinde kalabalık bir Tarsos birliği, Anatolikon Thema sınırlarına girip Mistheia⁴¹² kalesini muhasara altına aldı. İmparator VI. Leon, bu hal üzerine Anatolikon ve Opsikion Thema birimlerinin savunmada kalmasını ve ordu başkumandanının diğer Thema ve Tagma birlikleriyle Kilikia'ya karşı hücumla geçmesini emretti. Orduların başkumandanı olan Nikephoros Phokas, Kaisereia'dan güneyde Zamanti vadisinde yer alan Faraşa/Rhodantos⁴¹³ kalesi üzerinden Adana'ya ulaşan Maurianou yolunu⁴¹⁴ kullanarak Adana önlerine ulaştı. Nikephoros Phokas civarı talan etmeye başladığında Adana'daki Batı Sugur birliği şehrin dışına çıkıp saldırı gerçekleştirdi. Fakat Batı Sugur birliği, mağlup olup şehrin surlarının ardına yeniden çekilmek zorunda kaldı. Şehir civarında karargah kuran Nikephoros Phokas yağma ve tutsak alımı gerçekleştirdikten sonra Tarsos istikametinde ilerlemeye başladı. Tarsos yakınlarında Adana'ya ulaşımı sağlayan köprüünün yakınlarında ikinci kez karargah kuran Bizans birliği, civarda talan faaliyeti gerçekleştirdikten sonra elde ettiği esir ve ganimetlerle geri çekilmeye başladı.

⁴¹⁰ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.83; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.413.

⁴¹¹ Leon VI, *Taktika*, XI,21 ve XVII,65; "De Velitatione", XX,14-44; A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.II/1, s.85; E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.80-82; W. M. Ramsay, *Anadolu*, s.388.

⁴¹² Μίσθεια, Konya/Beyşehir ilçe merkezi: W. M. Ramsay, *Anadolu*, s.367-368; K. Belke, *TIB*, C.IV, s.205-206.

⁴¹³ Ποδανδός, Kayseri/Yahyalı/Çamlıca mah. (eski adı Faraşa): E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.41-42; F. Hild ve M. Restle, *TIB*, II, s.266; *Köylerimiz*, s.651.

⁴¹⁴ ὁδὸς τοῦ Μαυριανοῦ: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.81; F. Hild ve M. Restle, *TIB*, C.II, 231.

Nikephoros Phokas, dönüş için Pylai Kilikias'a ulaşan Karydiou yolunu⁴¹⁵ kullandı. Mistheia kalesini kuşatmakta olan Tarsos birliği ise Adana saldırısını haberini aldıktan sonra kuşatmayı kaldırdı ve hızla geri dönebilmek için esir ve ganimetleri bırakıp Batı Sugur arazine geri çekildi. Fakat dönüş yolunda Nikephoros Phokas'ın birliğine tesadüf edemediler.

Bizans ve İslam kaynaklarında zikredilen yer ve şahıs isimlerinin eşleştirilmesinin zorluğuna rağmen bahsi geçen hadiselerin ani bir Bizans saldırısına ilişkin oluşu, tutarlı bir anlatı oluşturmaya imkan tanımaktadır. Ayrıca Kaesareia Başpiskopozu Arethas'ın (d.860) 1 Ocak 901 senesine tarihlenen 7 numaralı söylevinde bahsi geçen "Kappadokialıların Sarazenler karşısında henüz kazandığı zafer" ifadesi ile Nikephoros Phokas'ın Kappadokia'dan hareketle elde ettiği başarının kastedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.⁴¹⁶

Dolayısıyla bu ihtimaller doğru kabul edilirse genel hatlarıyla şu anlatı ortaya çıkmaktadır: 900 senesinde İbn Kelub/Apulpheros Pylai Kilikias üzerinden sefere çıkıp Mistheia kalesini muhasara altına aldığı anda Thrakesion Strategosu⁴¹⁷ olan Nikephoros Phokas Kappadokia'dan Maurianou yolunu kullanarak Kilikia'ya inip önce Adana, ardından Tarsos civarında yağma faaliyetlerinde bulundu. Büyük ihtimalle Tarsos nehri kıyısında gerçekleşen muharebe neticesinde Tarsos Emiri'ne vekalet eden Ebu Sait'i esir aldı. Bu Bizans akınına haber alan Apulpheros, Mistheia'dan çekilip Nikephoros'un Adana'ya inmek için kullandığı Maurianou yolunu yeniden kullanacağı tahminiyle Kappadokia'dan Adana'ya indi. Ancak, daha önce takip ettiği güzergahı kullanmayan

⁴¹⁵ ὁδὸς τοῦ Καρυδίου, Gülek Boğazı/Pylai Kilikias üzerinden geçen güzergahtır: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.81.

⁴¹⁶ Romilly J. H. Jenkins, Basilieos Laourdas, Cyril Mango, "Nine Orations of Arethas, from co. Marc. gr. 524", *BZ*, Sy.47, 1954, s.15.

⁴¹⁷ Skholon Domestikosu görevine son verilen Nikephoros, bir müddet görev almamış, ardından Thrakesion Strategosluğu'na getirilmişti: *Theop.Con.*, VI, s.359,23-360,2; Scylit., *Synopsis*, s.178,41-42 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.172).

Nikephoros Phokas, Pylai Kilikias'tan geçen Karydiou yolu vasıtasıyla Bizans arazisine kayıp vermeden geri dönmeyi başardı.

1.12. Abbasi Halifesi Mutazıd'ın Batı Sugur Harekatı

Tarsos Valisi İbn el-İhşid'in 899 seneli Bizans seferinde ölmesinin ardından 900 senesinde Nikephoros Phokas liderliğindeki Bizans ordusunun Adana ve civarına yönelik beklenmedik saldırısı neticesinde büyük zayıat verilmesi, Batı Sugur'da büyük bir kargaşaya sebebiyet verdi. Üstelik bu kargaşa döneminde Ermeniye ve Azerbaycan Valisi Muhammed b. Ebu's-Sac'ın komutanlarından olan ancak onun otoritesini tanımadığını ilan eden Hadım Vasıf, Melitene şehrine ulaşır Halife Mutazıd'tan sınır bölgelerinin valisi olarak atanmasını talep etti.⁴¹⁸ Hadım Vasıf tarafından Halife'nin huzuruna gönderilen ulakların sorgulanması neticesinde Hadım Vasıf'ın hudut bölgelerinde etkinlik göstermeye başladığında Vali Muhammed b. Ebu's-Sac'ın da ona katılacağı ve ardından Tolunoğulları hakimiyetindeki Mısır'a ilerleyecekleri bilgisine ulaşıldı.⁴¹⁹

Bu nedenle Halife Mutazıd, Sugur'da faaliyet gösteren Hadım Vasıf'ı bertaraf etmek için 9 Ekim 900 tarihinde Bağdat'tan ayrıldı ve Aleksandretta körfezinin kuzeyinde yer alan Kanisa/Epiphaneia⁴²⁰ şehrine ulaştı. Hadım Vasıf'ın Anazarboz şehrine doğru ilerlediği kesin olarak tespit edilince Halife, kuzeye yönelip Ceyhan

⁴¹⁸ Azerbaycan ve Ermeniye Valisi Muhammed b. Ebu's-Sac, Ermeni Kralı I. Smbat'a karşı Kars ve Ani civarında başarılar elde ettikten sonra Ermeniye'deki fiili idareyi gulamlarından Hadım Vasıf'a teslim edip Azerbaycan'a dönmüştü. Ancak Hadım Vasıf ile Muhammed b. Ebu's-Sac'ın arasındaki ilişki muhtemelen Hadım Vasıf'ın Ermeni Kralı I. Smbat ile yakınlaşması nedeniyle 900 senesinde bozuldu: H.D. Yıldız, "Sacoğulları I", s.126-127.

⁴¹⁹ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.85-86; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.413.

⁴²⁰ Ἐπιφάνεια; Hatay/Erzin/Gözeneler mah.: Franz Heinrich Weissbach, "Epiphaneia", *RE*, C.VI/1, 1907, s.192-193; F. Hild ve H. Hellenkemper, *TIB*, C.V, s.249-251.

nehri 13 Kasım 900 tarihinde aştı.⁴²¹ Aynı günün öğleden sonrasında Abbasi ordusunun öncü birliği çatışmaya girdiği Hadım Vasıf'ı ele geçirdi.⁴²² Bu tehlikenin bertarafıyla Halife Mutazıd, Sugur hattında ve Kuzey Suriye'de merkezi otoriteyi tahkime başladı. Anazarbos şehrinde düzeni yeniden sağladıktan sonra 16 Kasım 900 tarihinde Mopsouestia şehrine geçti. Buradan Vasıf ile iş birliğine geçen Tarsos'un birçok ileri gelenini cezalandırdı ve Batı Sugur'un idaresini Hüseyin b. Ali Kure'ye teslim etti.⁴²³ Ertesinde Aleksandretta'ya geçti. Bağras/Pagrai kalesi⁴²⁴ üzerinden Antiokheia şehrine 28 Kasım 900 senesinde giriş yaptı. Burada dokuz gün kaldıktan sonra Reyhanlı/Artakh⁴²⁵ kalesi yoluyla Esarib/Litarboi⁴²⁶ şehri istikametinde ilerleyip Khalep'ya ulaştı. Khalep'te iki gün geçiren Halife Mutazıd, batı istikametinde Naura Kalesi'ni geçip Cebbul Gölü'nün kuzeyinden Fırat nehri kenarındaki Balis/Barbalissos'a⁴²⁷ geldi ve nihayetinde 17 Aralık 900 tarihinde Fırat nehrini aşıp Kallinikos şehrine ulaştı.⁴²⁸

Halife Mutazıd, 900 senesi içerisinde yaklaşık üç ay süren bu harekatı neticesinde Batı Sugur'da ve Kuzey Suriye'de Abbasi otoritesini yeniden hakim kıldı.

⁴²¹ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.90; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.414

⁴²² Mesudi, savaşın Kanisa'dan 25 km uzakta, "Sulak Geçit" (الجب درب) adı verilen mevkide gerçekleştiğini aktarır: Maçoudi, *Les Prairies*, VIII, s.197-198.

⁴²³ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.90; Maçoudi, *Les Prairies*, VIII, s.198.

⁴²⁴ Πάγραι; Hatay/Belen/Ötençay mah.: Eric Diehl, "Pagrai", *RE*, XVIII/2, 1939, s.2315-2316; Le Strange, *Palestine*, s.407-408; K.-P. Todt ve B. A. Vest, *TIB*, C.XV, s.1564-1568.

⁴²⁵ Ἀρτάχ, Hatay/Reyhanlı ilçe merkezi: E. Honigmann, "Nordsyrien I", s.165 no.75; Le Strange, *Palestine*, s.399.

⁴²⁶ Λιτάρβοι / Λιτάρβαι, Suriye/Esarib şehri: Honigmann, "Nordsyrien II", s.13 no.277; Le Strange, *Palestine*, s.403; K.-P. Todt ve B. A. Vest, *TIB*, C.XV/2, s.1463-1467.

⁴²⁷ Βαρβαλισσός; Suriye/Meskene şehrinin yaklaşık 8 km doğusunda bir kısmı Esed Baraj gölünün altında kalmış eski yerleşim birimi: E. Honigmann, "Nordsyrien I", s.168 no.95, Le Strange, *Palestine*, s.417; K.-P. Todt ve B. A. Vest, *TIB*, C.XV/2, s.945-952.

⁴²⁸ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.91; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.414; Maçoudi, *Les Prairies*, VIII, s.198.

Bizans saldırılarının arttığı bu dönemde Sugur ve Avasım hattında Halife'nin bizzat faaliyette bulunması ziyadesiyle önem taşımaktaydı.

Tarsos'ta düzenin yeniden sağlanmasının ardından mutat olduğu üzere 901 senesinde Bizans'a karşı başarılı bir akın gerçekleştirildi. Bu seferin lideri, Tarsos Valisi Hüseyin b. Ali Kure'nin vekil tayin ettiği Nizar b. Muhammed idi. Müslüman akınından kısa bir süre sonra 901 senesinin sonlarında Bizans birlikleri Aşağı Fırat havzasına sokulup Germanikeia ve Samosata şehirleri arasında uzanan güzergah üzerindeki Keysum/Kessos'a⁴²⁹ civarına saldırdı. Bizans birliğinin bir kısmı Fırat nehri üzerinden teknelerle yol alıp bölgeye çıkartma yaparken birliğin diğer kısmı karadan bölgeye sokuldu. Sefer neticesinde 15.000'den fazla Müslüman bölgeden sürüldü.⁴³⁰

1.13. Bizans'ın Tekes/Tekis Arazisini İlhakı, Taron ve Theodosioupolis'e Baskısı

Bizans İmparatorluğu, 900 senesi itibariyle doğu hududundaki etkinliğini arttırdı, bölgede idari düzenlenmelere, diplomatik girişimlere ve askeri faaliyetlere hız verdi. Bu kapsamda İmparator VI. Leon, 900-901 sene aralığında Fırat nehrinin doğusunda Kamakha şehrinin güneyinde kurulu Mesopotamias Klesiourası'nı Tekes bölgesinde hakimiyet tesis edilmesinin ardından Thema birimine yükseltti. Tekes bölgesinin hakimi Manuel adını taşıyan bir Ermeni liderdi. Bu araziyi Bizans'a teslim etmesi karşılığında Manuel'e ve oğullarına imtiyazlar verildi. Manuel, "Protospathrios"⁴³¹ unvanı verilerek başkent Konstantinopolis'e çekildi ve Manuel'in

⁴²⁹ Κῆσσος / Καῖσοῦν / Κασάμα; Adıyaman/Besni/Çakırhüyük köyü: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.85; E. Honigmann, *Le Couvent de Barsauma*, s.133; E. Honigmann, "Nordsyrien I", s.175-176, no.248; Le Strange, *Palestine*, s.475; T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.IV, s.128; K.-P. Todt ve B. A. Vest, *TIB*, C.XV/2, s.1381-1389.

⁴³⁰ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.97; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.425.

⁴³¹ Πρωτοσπαθᾶριος: Erken Bizans devrinde imparatorluk muhafız birliği olan Spathariosların üst tabakasını oluşturmaktaydı ve büyük ihtimalle Spatharioslar'ın

dört oğluna da imparatorluk idaresinde çeşitli görevler verildi. Pankratoukas adlı oğlu önce Tagma birimlerinden Hikanatoi'nin liderliğine getirildi, ardından Boukellarion Strategosu yapıldı. İakhnoukas adlı oğlu, Nikopoleus Thema Strategosu ilan edildi. Moudaphar ve İoannes adındaki diğer iki oğluna Trabzon/Trapezous şehrindeki imparatorluk arazisi teslim edildi.⁴³²

Bu şekilde Kamakha ve Keltzene şehirlerinin kuzey sınırını tayin ettiği ve Tekes arazisini kapsayan alanda Mesopotamias Theması tesis edildi. Kharsianou Strategosu olarak görev yapmakta olan Orestes, yeni kurulan Themanın Strategosu ilan edildi.⁴³³ Kısa süre sonra Koloneias Theması'ndan Kamakha Tourması ve Khaldias Theması'ndan Keltzene Tourması Mesopotamias Theması'na dahil edilip Thema arazisi genişletildi.

Bizans İmparatorluğu'nun Tekes bölgesi üzerindeki baskısı neticesinde bölge lideri Manuel'in sahip olduğu arazinin tamamını Bizans'a devretmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Bu noktada Bizans baskısının hangi araçlarla kurulduğuna dair ayrıntılara vakıf değiliz. Fakat aynı dönemde Bizans'ın Taron üzerinde de baskı kurduğu bilinmektedir. Con. Porp.'un *DAI*'de Taron ilgili aktardığı detaylı bilgiler, bölgede Bizans baskısının diplomatik yönünü açığa çıkarmaktadır.

komutanıydı. VIII. yüzyıla birlikte Strategoslar'ın birçoğu ve bazı sivil görevliler “yüksek dereceli asalet unvanı” haline gelen bu unvanı taşımaya başladı. IX. yüzyılda daha fazla sayıda görevli bu unvanı taşıyor oldu ve unvan değer kaybetmeye başladı. Süreç içerisinde değer kaybına uğramaya devam etmesine rağmen X. yüzyılın ilk yarısına kadar belirli ölçüde saygınlığını muhafaza etti: Rodolphe Guiland, *Recherches sur les institutions byzantines*, C.II, Akademie Verlag, Berlin, 1967, s.99-105; Aleksander Kazhdan ve Anthony Cutler, “Protospatharios”, *ODB*, C.III, 1991, s.1748

⁴³² Con. Porph., *DAI*, s.50,117-126; Con. Porph., *De Thema.*, s.31,1-5 (*De Thematibus*, çev. Haldon, s.130-131).

⁴³³ Con. Porph., *DAI*, s.50,114-127; S. Runciman, *DAI Commentary*, s.160-163; N. Adontz, “Taronites I”, s.715-717.

Bizans İmparatorluğu'nun Taron'a müdahalesine meşru zemini hazırlayan olaylar silsilesi, Ermeni Kralı I. Smbat'ın Ermeniyeye ve Azerbaycan Valisi Muhammed b. Ebu's-Sac ile mücadeleye başladığı andan itibaren Şeyhoğulları lideri Ahmed b. İsa'nın 895 senesinde Taron lideri David'i öldürüp Taron bölgesinin tamamında hakimiyeti ele geçirmesiyle başladı.⁴³⁴ Fakat Şeyhoğullarının Taron'daki hakimiyeti 888 senesinin sonunda Halife Mutazıd'ın Emet'i muhasaraya alıp Ahmed b. İsa'yı ele geçirmesi nedeniyle kısa sürdü.⁴³⁵ Şeyhoğullarının ardından Taron'da hakimiyeti ele geçirmek için Taron Prensi Bagarat'ın iki torunu Protospatharios unvanına sahip Ashot⁴³⁶ ve Krikorikios/Grigor (898-923) arasında iktidar mücadelesi başladı ve Krikorikios, 898'de Bizans'ın arka çıktığı Protospatharios Ashot'u mağlup edip hapsetti. Ermeni Kralı I. Smbat, İmparator VI. Leon'a Abbasilerle daha yakın ilişkiye sahip olan Krikorikios'a karşı harekete geçip Ashot'u kurtarması için çağrıda bulundu.⁴³⁷

İmparator VI. Leon, bu meşru gerekçeyi kullanarak Krikorikios'a Protospatharios ve Hypourgias Domestikosu⁴³⁸ unvanlarına sahip Konstantinos Libos'u⁴³⁹ elçi olarak gönderdi. Konstantinos Libos, imparatorluk mektubunu

⁴³⁴ Yovhannes Drasxanakerc'i's, *History of Armenia*, s.145; T. Artsruni, *House of Artsrunik*, s.299.

⁴³⁵ Ö. Tokuş, “Şeyhoğulları”, s.220.

⁴³⁶ Taron Prensi David-Arkaik'in oğludur ve Bizans tarafından “Protospatharios” unvanıyla anılır: C. Toumanoff, *Généalogie et chronologie de la Caucase*, s.102; Con. Porph, *DAI*, s.43,29.

⁴³⁷ Con. Porph, *DAI*, s.43,30-35; N. Adontz, “Taronites I”, s.732.

⁴³⁸ δομέστικος τῆς ὑπουργίας: İmparatorun sofrasından sorumlu baş hizmetlinin (ἐπὶ τῆς τραπέζης) yardımcısıdır: J. B. Bury, *IAS*, s.125-126; N. Oikonomides, “Commentaire”, *Les Listes*, s.305-306.

⁴³⁹ Taşıdığı ὁ τοῦ Λιβός (Libs'in oğlu) lakabını İstanbul/Konstantinopolis'te inşa ettiği manastırın Λίψ (güney rüzgarı) nedeniyle yıkılmasından alan Konstantinos'un hayat hikayesi için bkz: N. Andontz, “Taronites II”, s.532-533.

Krikorikios’a teslim ettikten sonra Krikorikios’un oğlu Ashot’u⁴⁴⁰ yanına alarak başkent Konstantinopolis’e getirdi. İmparator VI. Leon, Krikorikios’un oğlu Ashot’u cömertçe ağırladıktan ve ona “Protospatharios” unvanı bahsetti ve Taron’a dönmesine müsaade etti.⁴⁴¹

Taron’a yönelik diplomatik baskısını arttıran İmparator VI. Leon, kısa süre sonrasında Konstantinos Libos’u bir kez daha Taron’a gönderip Krikorikios’un erkek kardeşi Apoganem/Ebu Ganim’i Krikorikios’un Pankratios⁴⁴² ve daha önce Protospatharios unvanı bahşedilen Ashot adlı oğullarıyla birlikte başkent Konstantinopolis’e gelmesini sağladı. İmparator VI. Leon, Krikorikios’un erkek kardeşi Apoganem’e de “Protospatharios” unvanı bahsettikten sonra Taron’a dönmelerine izin verdi.⁴⁴³

İmparator VI. Leon’un asıl hedefi, Tekes lideri Manuel’in teslimiyeti örneğinde gördüğümüz üzere Taron lideri Krikorikios’u başkente getirtmek ve teslimiyetini sağlamaktı. Ancak İmparator VII. Konstantinos’un aktardığı hikayeden Taron lideri Krikorikios’un bizzat Bizans başkentine gitmekten sakındığı, bu nedenle kardeşi ve oğullarını göndererek tabiiyet ilişkisinin tesisini ertelediği izlenimi doğmaktadır.⁴⁴⁴

Esasen Krikorikios, Bizans’ın diplomatik baskısına boyun eğmemekte kararlı olsa bile Taron bölgesinin Armenia’nın geri kalanından ve Kral I. Smbat’ın etki dairesinden kopuşuna şahit olmaktaydı. Kaysi Emiri Ebu’l-Verd/Apelpart’ın oğlu Abelchamit/Abdülhamit’in liderliği altında Kaysilerin hakimiyetindeki alan Perkri

⁴⁴⁰ 940-966/67 seneleri aralığında Taron liderliğini üstlenecektir: C. Toumanoff, *Généalogie et chronologie de la Caucase*, s.103.

⁴⁴¹ Con. Porph, *DAI*, s.43,49-54.

⁴⁴² 936-940 seneleri aralığında Taron liderliğini üstlenecektir: C. Toumanoff, *Généalogie et chronologie de la Caucase*, s.103.

⁴⁴³ Con. Porph, *DAI*, s.43,60.

⁴⁴⁴ Taron lideri Krikorikios/Grigor’un başkent ziyaretinde tabiyeti kaşılığında ona verilen çok sayıda mühim unvan ve imtiyaz, Krikorikios/Grigor’un boyun eğmeye zorlukla ikna edildiği intibamı desteklemektedir.

şehrini içerisinde alacak şekilde Van gölüne kuzeydoğudan dökülen Bendimahi deresinden başlayıp Erciş/Arzes,⁴⁴⁵ Adilcevaz/Altzike,⁴⁴⁶ Ahlat/Khlat, Mantzikert, Bitlis/Balaleis⁴⁴⁷ şehirlerini ihtiva edip kuzeybatıda günümüz Erzurum/Hınıs ilçe sınırlarındaki Kocasü çayına ve batıda Taron bölgesine dahil Oğnut/Olnutin’a⁴⁴⁸ kadar uzanmaktaydı.⁴⁴⁹ Dolayısıyla Krikorikios’un liderliğindeki Taron’un Armenia ile toprak bağlantısı Kaysi Emirliği tarafından kesilirken Tekes bölgesini ilhak eden Bizans ile irtibatı dolaysız hale gelmişti. Bu siyasi ahvalde Krikorikios’un Bizans’ın diplomatik baskısına fazla direnemeyeceği belirgindi.

Nitekim İmparator VI. Leon, Konstantinos Libos’u birkez daha Taron’a gönderip Krikorikios’u Konstantinopolis’e getirmekle görevlendirdi. İmparator VI. Leon, Konstantinos Libos refaketinde başkente giriş yapan Krikorikios’a onursal Magistros unvanı bahsettikten sonra onu “Taron Strategosu” ilan etti. Bu mühim Strategos makamı karşılığında yıllık 10 libre altın ve 10 libre gümüşün maaş/roga olarak ödeneceği taahhüt edildi. Ayrıca Konstantinopolis’te “Barbaros Evi” adını taşıyan mülkün kullanım hakkı Krikorikios’a teslim edildi.⁴⁵⁰

⁴⁴⁵ Արջէջ; Van/Erciş/Çelebibağı mah.: R. H. Hewsen, *Geography*, s.167 dp.93; T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.I, s.280-281;

⁴⁴⁶ Αλτζικέ, Bitlis/Adilcevaz ilçe merkezi: R. H. Hewsen, *Geography*, s.163 dp.61 ve s.166, dp.87; T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.I, s.275-276.

⁴⁴⁷ Βαλαλείς; Van/Muradiye ilçe merkezi: E. Hongiman, *Doğu Sınırı*, s.30; R. H. Hewsen, *Geography*, s.166, dp.85; T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.I, s.297-299.

⁴⁴⁸ Οὐλνούτιν; Bingöl/Karlıova/Göynük köyü (eski adı Oğnut): N. Adontz, *Armenia*, s.16; *Köylerimiz*, s.735; Sinclair, Oğnut’un Göynük vadisinin zirvelerine daha yakın bir alanda olabileceğini, bu nedenle Bingöl/Karlıova/Kargapazar köyü sınırlarında aranabileceğini belirtir: T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.III, s.131.

⁴⁴⁹ Ermeni Kralı I. Smbat’ın çağdaşı olan Abelchamit/Abdülhamit’in vefatı sonrasında üç oğluna miras bıraktığı alan hakkında bilgi için bkz: Con. Porph, *DAI*, s.44,39-65; Ter-Ghewonyan, *Arab Emirates*, s.81; Ömer Tokuş, “Van Gölü Havzasında Arap Hakimiyeti”, *Turkish Studies*, C.XIII, Sy.24, 2018, s.242-243.

⁴⁵⁰ Con. Porph, *DAI*, s.43,61-134.

Taron lideri Krikorikios'un başkentte hangi yıl ağırlandığı, Con. Porph.'un *De Cer.* adlı eserinde 1 Ocak günü kutlanan Aziz Basileios bayramında düzenlenen törene katılanlarla ilgili aktardığı bilgilerden tespit edilmeye çalışılmaktadır. Adı geçen bayramın 900, 930 veya 945 senelerinden birinde kutlandığı muhakkaktır.⁴⁵¹ Bu törene katıldığı ifade edilen Taron Magistrosu ve Arkhonu'nun⁴⁵² Krikorikios olduğu kabul edilirse ziyaretin 1 Ocak 900 senesinde gerçekleştiği ifade edilebilir. Dolayısıyla İmparator VII. Konstantinos'un aktardığı bu diplomatik temaslar, 898 ve 900 tarihleri arasındaki yaklaşık 3 yıllık bir süreci kapsamaktadır.

Taron Prensi Krikorikios'a verilen "Strategos" unvanı, yüklü maaş/roga ve imtiyaz, Bizans'ın bilhassa Murat nehri havzası üzerinde kurmak istediği baskı için Taron'un vazgeçilmez bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Taron Prenslerine ödenen maaş/roga miktarının fazlalığı sonraki dönemlerde Bizans'a tabii olan diğer liderlerin itiraz edeceği bir mesele haline gelecektir. Taron liderine verilen "Strategos" unvanının ise yalnızca itibari bir bağlılık anlamı taşıdığı ancak Taron bölgesine verilen ehemmiyeti vurguladığı ifade edilebilir. Zira Taron bölgesinin, (tam anlamıyla ilhak edileceği 966/67 senesine kadar) Thema idari-askeri sistemine dahil edilmediği bilinmektedir. Öyle ki Krikorikios, Taron'a döndükten sonra Prensliği'nin idaresine alışık olduğu düzende İmparator VII. Konstantinos'un Abbasilerle yakınlığını eleştirecek şekilde devam etmiştir.

İmparator VI. Leon, Taron ile diplomatik temas kurduğu esnada Thedosioupolis'e ve Pasinler/Phasiane'ye⁴⁵³ hemhudut olan Tao/Tayk ve

⁴⁵¹ Con. Porph., *De Cer.*, I, s.138,17-139,18 (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, 138-139).

⁴⁵² Ἀρχων, X. yüzyıl başlarına kadar yarı bağımsız idari yapılanmaların yönetimini üstlenen kişilere verilen unvandır: H. Ahrweiler, "Administration de l'Empire byzantin", s.72.

⁴⁵³ Φασιανή Hasankale çayının Aras nehrine karıştığı alanın merkez olduğu bölgedir.: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.193-194; R. H. Hewsen, *Geography*, s.213, dp.268; Pasinler/Phasiane bölgesi için bknz: Ek.13.

Kalarzene/Klarjeti'ye hakim Bagratuni kolu ile de irtibat halindeydi.⁴⁵⁴ İmparator VI. Leon önce Hadım Sinoutis'i hem Taron Prensi Krikorikios ve hem de İberia Kouropalatesi Adarnese ile görüşmesi için görevlendirmişti. Ancak Hadım Sinoutis'in ihanet ihtimali ortaya çıkınca Taron'a ve İberia'ya gitmekle Konstantinos Libos görevlendirilmişti.⁴⁵⁵ Konstantinos Libos bu vazifeleri yerine getirdi, hatta Taron Prensi Krikorikios'u başkente getirtmekle görevlendirildiği esnada hala Khaldia arazisinde faaliyet halindeydi.⁴⁵⁶

İberia Kouropalatesi Adarnese ile kurulan bu irtibatın kısa süre sonrasında Bizans ordusu, Phasiane bölgesini ve Theodosiupolis şehrini hedef aldı. *DAI*'deki bilgilere göre Bizans ordusu Armeniakon Strategosu Lalakon'un liderliğinde Erzurum Emirliği'nin hakimiyet sahasındaki Phasiane'de kiliseleri kaleye çevirmesi üzerine harekete geçti. Bizans ordusu Armeniakon, Koloneias, Mesopotamias ve Khaldias Thema askerlerinden müteşekkildi. Theodosiupolis'ten doğuda Salkora⁴⁵⁷ ve Avnik/Abnikon'a⁴⁵⁸ kadar uzanan Phasiane bölgesi bu suretle talan edildi. Bir müddet

⁴⁵⁴ Bizans'ın 830'da Kouropalates unvanı verdiği Tao/Tayk ve Kalarzene/Klarjeti'de yerleşik Bagratuni kolu ile irtibatı kesintisiz şekilde devam etmiştir. Kouropalates Ashot'un vefatından sonra (830'un ardından) üç oğlu arasında paylaşılan Tao/Tayk ve Kalarzene/Klarjeti arazileri, iç mücadeleye sahne olduğunda Bizans, rekabeti arttıracak şekilde bölgeye müdahalede bulundu. Nihayetinde İmparatorluk, bu iç mücadeleden Ermeni Kralı I. Simbat'ın desteğiyle Bizans'a rağmen güçlenerek çıkan Aşağı Tao Dükü Adarnese'ye 891'de Kouropalates unvanı verip İberia hakimi olduğunu kabul etmek zorunda kaldı: Cyril Toumanoff, "The Armeno-Georgian Marchlands", *Studies in Christian Caucasian History*, Georgetown University Press, 1963, s.488-493

⁴⁵⁵ Con. Porph. *DAI*, s.43,35-44.

⁴⁵⁶ Con. Porph. *DAI*, s.43,61.

⁴⁵⁷ Süngütaş (Zivin) çayının Aras/Arakses nehrine döküldüğü Erzurum/Horasan/Hızırilyas mah. sınırları içersinde yer almaktadır: N. Adontz, *Armenia*, s.454 dp.3.

⁴⁵⁸ Aþvıkov; Erzurum/Köprüköy/Güzelhisar mah. (eski adı Avnik): E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.179; R. H. Hewsen, *Geography*, s.213, dp.272; T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.II, s.278; *Köylerimiz*, s.611; Bölgedeki Outrou ve Toy adlı diğer yerleşim birimleri için

sonra Skholon Domestikosu Katakalon liderliğinde Bizans ordusu Theodosiupolis şehrine ve civarına bir akın seferi düzenledi. Şehir ve civarı talan edildikten sonra Skholon Domestikosu Katakalon, Phasiane bölgesine sızıp yıkıcı eylemlerin çapını genişletti.⁴⁵⁹

DAI'de aktarılan bu hadiselerin ne vakit gerçekleştiği meçhuldür. Fakat Kaesareia Başpiskopozu Arethas'ın 30 Ağustos veya 1 Eylül 902'e tarihlendirilen 5 numaralı söylevinde Theodosiupolis saldırısının kısa süre önce gerçekleştirildiği ifade edilmektedir.⁴⁶⁰ Başpiskopoz Arethas'ın bu söylevi vasıtasıyla Theodosiupolis saldırısını 902 senesine tarihlendirmek mümkündür. Dolayısıyla *DAI*'de Theodosiupolis saldırısından kısa süre önce gerçekleştiği ifade edilen Phasiane saldırısı 901 senesine tarihlendirilebilir.

901 ve 902 senelerinde Bizans ordusunun Theodosiupolis ve Phasiane saldırılarının iki büyük hedefi olduğu anlaşılmaktadır. Bu hedeflerden ilki Erzurum Emirliği'ne iase sağlayan arazilerin yakılıp zirai faaliyetlerin sekteye uğratılmasıdır. İkinci hedef ise Theodosiupolis'un doğuda Aras havzasıyla erişimini sağlayan Phasiane bölgesindeki iletişim hatlarını zayıflatmak ve Tibi'ye ulaşımı temin eden bu havza üzerinde Bizans etkinlik ve varlığını arttırmaktır. Her iki hedefin de ortak noktası, Erzurum Emirliği'nin ikmal hatlarını ortadan kaldırmak ve şehri Armenia'nın kalan kısmından tecrit etmektir.

Erzurum Emirliği'ni tecrit etme politikası çerçevesinde İmparator VII. Kontantinos'un *DAI*'de İberia Kourapalatesi'nin hakimiyeti altındaki Ketzeon (?) şehrinin taşıdığı stratejik önemi vurgulaması dikkat çekicidir. Ketzeon'un tam yeri tespit

ayrıca bknz: Ömer Subaşı, "Pasinlerin Bilinmeyen Tarihi Ortuzu-Toy-Valarshavan", *History Studies*, C.II, Sy.2, 2010, s.35-55.

⁴⁵⁹ Con. Porph, *DAI*, s.45,43-55.

⁴⁶⁰ Romilly J. H. Jenkins, "Nine Orations of Arethas", s.12-14; VI. Leon'a ait *Taktika*'da ise yeni bir metot geliştiren Strategosun Theodosiupolis'i kısa süre önce ele geçirdiği aktarılmaktadır: Leon VI, *Taktika*, XVIII,675-678.

edilememiş olmasına karşın Tortum çayının oluşturduğu vadiye hakim Tortumkale⁴⁶¹ veya Taşoluk'ta⁴⁶² bulunma ihtimali makul görünmektedir.⁴⁶³ Bu nedenle Ketzeon şehrinin Thedosioupolis'in kuzeydoğuda İberia ile irtibatını sağladığı ifade edilebilir. İmparator VII. Konstantinos, İberia Kourapalatesi'ni Thedosioupolis'e ikmal sağlayan bu şehrin hakimiyetini geçici surette Bizans'a teslim edilmemesinin reddini kabul edilemez bulmaktadır. Bizans'ın İmparator VI. Leon devrinden başlayarak daimi hale gelen Ketzeon'un Bizans'a devri ve şehre kuvvetli bir Bizans birliğinin yerleştirilmesi talebi, Thedosioupolis'in tecridinin kuzey cihedini oluşturmaktaydı.⁴⁶⁴ Benzer şekilde İmparator VII. Konstantinos'un İberia Kourapalatesi'ni Thedosioupolis'in hakimiyetindeki ve doğudan şehre ikmal sağlayan Abnikion'a saldırmadığı için eleştirmesi, bu tecrid siyasetinin pekiştirilmesini amaçlamaktaydı.⁴⁶⁵

1.14. Ateşkes ve Müzakere Gölgesinde Bizans-Abbasi Mücadelesi

Bizans İmparatoru VI. Leon, Ağlebi Hükümdarı Abdullah b. İbrahim'in bizzat liderliğini üstlendiği sefer neticesinde Sicilya Adası'ndaki Bizans'a ait son büyük tahkimatlı şehir olan Taormina'yı 1 Ağustos 902 tarihinde zapt etmesiyle Anadolu'daki faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldı.⁴⁶⁶ Diğer taraftan Tarsos, Suriye ve Girit adasından denize açılan Müslümanların Ege denizinde gerçekleştirdiği akın faaliyetlerinin önü alınamıyordu. Müslüman cephesinde ise Suriye'de Zikreveyh b. Mihreveyh'in (ö.907) liderliğinde 902 senesinin sonlarında ortaya çıkan Karmatilerin

⁴⁶¹ Erzurum/Tortum/Tortumkale mah.: *Köylerimiz*, s.517.

⁴⁶² Erzurum/Tortum/Taşoluk mah. (eski adı Aşağı Hinzorik): *Köylerimiz*, s.607.

⁴⁶³ A. Bryer ve D. Winfield, *Pontos*, s.59 dp.418.

⁴⁶⁴ Con. Porph, *DAI*, s.45,67-94.

⁴⁶⁵ Con.Porph, *DAI*, s.45,95-98.

⁴⁶⁶ A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.II/1, s.145-149; Fikret Işıltan, "Sicilya", *İA*, C.X, s.594-595.

isyanı Tolunoğulları kuvvetleri tarafından bastırılmamıştı.⁴⁶⁷ Abbasi Halifesi Müktefi (902-908) Karmati isyanına müdahale hazırlıkları yaptığı süreçte Sugur cephesini emniyet altına almak için iyi niyet göstergesi olarak Tarsos Valisi Ebu'l-Aşar vasıtasıyla İmparator VI. Leon'a Mayıs 903'te değerli hediyeler gönderdi.⁴⁶⁸ Buna mukabil İmparator VI. Leon, Halife Müktefi'nin (902-908) huzuruna iki Bizans elçisini gönderdi. Elçiler, İmparator tarafından gönderilen çok sayıda Müslüman esiri ve değerli hediyeleri Halife'ye sundular. Ardından İmparator VI. Leon'un esir takası gerçekleştirilmesine dair talebini iletiler. Halife Müktefi, İmparator'un bu talebini kabul etti.⁴⁶⁹

Ağustos-Kasım 903 tarih aralığında Suriye'deki Karmati isyanına son vermeyi başaran Abbasi Halifesi Müktefi, Bizans ile ateşkes ve esir takasının gerçekleştirilmesine dair müzakerelerin sürdüğü ahvalde Tolunoğlu Hanedanlığı'ndan Mısır'ı teslim almak için Mayıs 904 tarihinde başlayan ve Şubat 905 tarihinde Fustat'ın teslim alınmasıyla neticelenecek olan büyük sefere odaklandı.⁴⁷⁰ Bu nedenle Müslümanlar Sugur'un müdafaasını geri plana atmıştı ve kısa vadede Bizans'a karşı saldırıda bulunma ihtimalleri yoktu. İmparator VI. Leon, bu durumdan istifade ederek Haziran/Temmuz 904'te Aşağı Fırat havzasına 100.000 fazla askerden oluşan büyük bir ordu sevk etti. Bizans ordusu talan ve yağma faaliyetleri kapsamında huduttaki birçok

⁴⁶⁷ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.113-115.

⁴⁶⁸ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.120.

⁴⁶⁹ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.133; A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.II/1, s.162.

⁴⁷⁰ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.146; Mesudi, *et-Tenbih*, s.354-357; Makrizi, *Description historique*, III, s.235-236; Kazım Yaşar Koprman, "Tolunoğulları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.VI, ed. Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yay., 1992, s.68-69.

yerleşim birimini ele geçirip ateşe verdi. Ordunun bir bölümü ise Adata kalesine saldırdı.⁴⁷¹

Fakat imparatorluğun ikinci büyük şehri Selanik/Thessalonike'nin Trablusşam/Tripolis limanından harekete geçen Gulam Zurafa⁴⁷² tarafından Temmuz/Ağustos 904'te zapt edilmesi tüm dengeleri değiştirdi.⁴⁷³ Ege denizindeki Müslüman hakimiyetinin zirve noktasına ulaştığı bu hadise sonrasında İmparator VI. Leon, sahillerde gerekli önlemlerin alınması ve Donanma Droungariosu Himerios'un liderliğinde büyük bir karşı sefer düzenlenmesi için hazırlıklara girişti.

Abbasi-Bizans tarafları, Haziran/Temmuz 904'ün ardından başlayan ateşkes ve esir takasına dair müzakereleri sürdürmekteydi. Müslüman heyetinin lideri Tarsos Valisi Ebu'l-Ağar, Bizans heyetinin lideri muhtemelen Anatolikon Hypostrategosu olan Eustathios Argyros'tu.⁴⁷⁴ Müzakerelerin sürdürüldüğü Kasım/Aralık 904 tarihinde

⁴⁷¹ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.147; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.444-445.

⁴⁷² A. A. Vasiliev'in Kindi'nin eserinde tespit ettiği üzere Gulam Zurafa olarak tanınan şahsın tam adı, Reşik el-Vardamî'dir (الوردامي رشيق): "Kindi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.45; Bizans kaynaklarında Leon olarak tanıtılır. Antalya/Attaleia kökenli Leon'un Trablusşam/Tripolis (Τρίπολις) şehrini yurt edindiği belirtilir: *Theop. Con.*, VI, s.366, 13-15; Scylit., *Synopsis*, s.182, 50-52; (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.176); Mesudi, Gulam Zurafa'nın Thessaloniki isminin bozulmuş hali olduğu anlaşılan şekilde Selukiye (سلوقية) şehrine karşı sefere çıkmış olduğunu belirtir: Maçoudi, *Les Prairies*, II, s.319; Aynı şekilde Said b. Bıtrik de Seleukie şehrinin fethedildiğini ve çok sayıda esirin Kahire'ye getirildiğini aktarır: "Eutychius (Sa'id Ibn Batriq)", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.26.

⁴⁷³ Kenneth Meyer Setton, "On The Raids of the Moslems in the Aegean in the Ninth and Tenth Centuries and Alleged Occupation of Athens", *American Journal of Archaeology*, C.58, Sy.4, Ekim 1954, s.313; Vassilios Christides, "The Raids of the Moslems of Crete in the Aegean Sea: Piracy and Conquest, (800-961 A.D.)", *BZ*, C.LI, 1981, s.87-92; Shaun Tougher, *The Reign of Leo VII (886-912)*, Brill, Leiden, 1997, s.183-184; George C. Miles, "Byzantium and Arabs: Relations in Crete and Aegean", *DOP*, C. XVIII, 1964, s.5-10.

⁴⁷⁴ Tabari, Bizans'ı temsil eden kişinin "Esteneh" olduğunu ifade eder: Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.154; *Theop.Con.*'da Eustathios Argyros'un Patrikios unvanı taşıdığı ve Anatolikon Hypostrategosu olduğu ifade edilir: *Theop.Con.*, VI, s.368,21-23;

Bizans ordusu, Andronikos Doukas⁴⁷⁵ komutasında Germaniakeia şehrini ve civarını hedef alan bir saldırı daha gerçekleştirdi. Batı Sugur'dan Tarsos ve Mopsouestia şehrine ait birlikler saldırı altındaki bölgeye ulaştı. Ancak Andronikos Doukas liderliğindeki Bizans ordusu, Batı Sugur birliklerini ağır şekilde yenilgiye uğrattı.⁴⁷⁶

Bu mağlubiyetin ardından Abbasi Halifesi Müktefi, Ebu'l-Aşar'ı görevden aldı ve yerine Rüstem Bardav el-Fergani'yi Tarsos Valisi olarak atadı. Bizans-Abbasi müzakere süreci, Andronikos Dukas'ın Germaniakeia saldırısı nedeniyle sekteye uğradı. Fakat büyük ihtimalle İmparator VI. Leon'un müzakereleri yürütmesi için gönderdiği Leon Khoirosphaktes'in 905 senesinin başlarında Batı Sugur'a ulaşmasıyla müzakereler yeniden başladı.⁴⁷⁷ Nihayetinde 27 Eylül 905 tarihinde başlanan ve dört gün süren esir takasının ilk safhası sorunsuzca tamamlandı. Ancak esir takasının ikinci safhasına

İmparator VI. Leon, *Taktika*'da Hypostrategos'un ilk sırada yer alan Strategos'a kıyasla ikinci sırada yer aldığını (ὁ τῆν δευτέραν τοῦτῳ τάξιν ἐκπληρῶν) aktarmaktadır. Ancak İmparator, daha önce Hypostrategos'un Strategos anlamında (Thema komutanı) kullanıldığını, zira Strategos (başkumandan) ile yalnızca İmparator'un veya onu temsil eden kumandanın tarif edildiğini belirtmektedir: Leon VI, *Taktika*, IV, 61-68; H. Ahrweiler, "Administration de l'Empire byzantin", s.40.

⁴⁷⁵ Bizans kaynakları Andronikos'un taşıdığı unvanlar hakkında bilgi vermez. Ancak Taberi, Andronikos'u Patrikios unvanıyla anmaktadır: Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.180; Mesudi ise Andronikos'un İmparator Leon hizmetinde ordu kumandanı olduğunu aktarır: Mesudi, *et-Tenbih*, s.179.

⁴⁷⁶ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.151-153; "Arib", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.57; Maçoudi, *Les Prairies*, VIII, s.224; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, s.477-278.

⁴⁷⁷ Leon Khoirosphaktes, yaptığı evlilik vasıtasıyla İmparator VI. Leon'un akrabası olmuştu ve İmparator VI. Leon'un evlendiği Zoe Karbonopsina'nın da akrabasıydı. Seçkin bir elçiydi. Bulgar Hükümdarı Symeon'a üç defa elçi olarak gönderilmişti. 905 senesinin başlarından Şubat 907 tarihine kadar Abbasilerle yapılan müzakerelerde elçi sıfatıyla görev aldı: Romilly J. H. Jenkins, "Leo Choerosphactes and the Saracen Vizier", *Recueil des travaux de l'Institut d'études byzantines*, C. VIII, Belgrad, 1963, s.170; A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C. II/1, s.191-193; Jean-Claude Cheynet, "Les Choerosphaktai", *Studies in Byzantine Sigillography*, C.XI, de Gruyter, 2012, s.90.

geçileceği esnada Bizans heyeti, mutabık kalınan koşullardan vazgeçildiğini belirtip görüşmeden ayrıldı.⁴⁷⁸

Eylül 905'te esir takası işlemleri askıya alındıktan sonra harekete geçen taraf, Bizans İmparatorluğu oldu. Bizans birlikleri, Doğu Suguru'nu aşır Kuzey Suriye'ye sokuldu. Hedef alınan şehir, Kurt Dağı ve Siman Dağı arasında Afrin/Oinoparas nehrinin oluşturduğu vadiye hakim yüksek bir tepede konumlanan Kurus/Kyros⁴⁷⁹ şehriydi. Kyros şehri, Germanikeia ve Samosata ile direkt irtibata sahip Dülük/Teloukh⁴⁸⁰ şehrini güneyde Antiokheia ve Khalep'e bağlayan mühim güzergaha hakimdi. Bizans birlikleri, şiddetle direniş sergileyen şehre girmeyi başardı ve şehrin ileri gelenlerinin birçoğunu öldürdükten sonra kalan ahalinin tamamını esir aldı.⁴⁸¹

1.15. Andronikos Dukas İsyanı

Andronikos Doukas'ın isyanı,⁴⁸² VI. Leon tarafından görevlendirilen Donanma Droungariosu Himerios'un hazırlıklarını tamamladıktan sonra Ege denizinde karşı

⁴⁷⁸ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.153-154; Maçoudi, *Les Prairies*, VIII, s.224; Mesudi, *et-Tenbih*, s.196.

⁴⁷⁹ Κύρρος / Kūrros, Afrin/Şeran/Nebi Huri köyü: E. Honigmann, "Κύρρος", *RE*, XII/1, 1924, 199-204; E. Honigmann, "Nordsyrien II", s.9 no.261; Le Strange, *Palestine*, s.489; K.-P. Todt ve B. A. Vest, *TIB*, C.XV/2, s.1412-1421.

⁴⁸⁰ Τελούχ; Gaziantep/Şehitkamil/Dülük mah.: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.111 ve 125 dp.9.

⁴⁸¹ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.171; *İbnü'-Esir*, VII, s.456-457.

⁴⁸² Bizans kaynakları Andronikos Doukas isyanını Himerios'un 8 Ekim tarihli zaferiyle irtibatlandırmaktadır. Himerios'un kazandığı zaferin ve dolayısıyla Andronikos'un isyanının hangi seneye tarihlendirilmesi gerektiğine dair ziyadesiyle tetkik ve tahmin mevcuttur: A. A. Vasiliev, 906 yılını; M. Canard, 905 yılını; R.J.H. Jenkins, 905 yılını; T. Shaun, 906 yılını; P. Grumel, 908 yılını ön görmektedirler: A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.II/1, s.185-186; Marius Canard, "Deux Épisodes des Relations Diplomatiques Arabo-Byzantine Au X^e Siècle", *Bulletin d'études Orientales de l'Institut Français de Damas*, C.XIII, 1949-1951, Beyrut, s.55; R. J. H. Jenkis, "Leo Choerosphactes", s.170-171; T. Shaun, *Reign of Leo VI*, s.208-209; Venance Grumel, "Notes chronologiques: la révolte d'Andronic Doux sous Léon VI, la victoire navale d'Himérius", *Échos d'Orient*, C. XXXVI, Sy.186, 1937, s.205; *Theop. Con.*'da (s.372,8) "τῇ ἁγίου ἀποστόλου Θωμᾶ

saldırıda bulunmak için harekete geçmesiyle şekillenmeye başlamıştı. Andronikos Doukas, donanmaya katılmasına dair emir aldı. Bu esnada Bizans siyasetine yön veren saray görevlilerinden Hadım Samonas,⁴⁸³ Doukas Ailesi'ne karşı duyduğu nefret nedeniyle düzmece bir mektup vasıtasıyla Andronikos'a Himerios'un donanmasına katıldığı takdirde derdest edileceği haberini ulaştırdı. Andronikos, bu nedenle emri yerine getirmeyip donanmaya katılmadı ve Himerios'un mağlubiyete uğraması umuduyla deniz muharebesinin sonucunu beklemeye başladı. Fakat Himerios, 6 Ekim tarihinde Müslümanlara karşı Ege denizinde zafer kazandı. Bu gelişme üzerine Andronikos, Kabassos kalesine çekildi ve başkentteki tutumun değişmemesi halinde açık bir isyan pozisyonu alabilmek için Müslüman esirleri silahlandırarak hazırlıklara başladı.⁴⁸⁴ Ertesinde Tarsos'tan 22 Ekim 906 tarihinde akına çıkan Ahmed b. Keygalağ ile iletişim kurup teslimine ve himayesine dair görüşme talebinde bulundu.⁴⁸⁵ Ayrıca Andronikos, ittifak halinde bulunduğu Patriarkhes Nikholas Mystikos'un görevinden

μνήμῃ” (Kutsal Tanrı Habercisi Thomas'ın Anması'nda-6 Ekim'de kutlanan bayram-) olarak verilen ve *Scylit.*'te (s.186,57) ise direkt olarak “κατὰ τὴν ἑκτην Ὀκτωβρίου μὴνὸς” (Ekim Ayı'nın 6'sı) olarak belirtilir.

⁴⁸³ Arap kökenli Samonas, 896 senesinden itibaren VI. Leon'un nazarında itibar kazanıp 905 senesinde Parakoimomenos makamına kadar yükseldi ve 908 senesine kadar bu makamda kaldı. 904 senesinde güç ve nüfuzunun zirvede olduğu dönemde Samonas'ın garip bir şekilde Malatya/Melitene Emirliği'ne firar girişimi, Konstantinos Doukas tarafından engellenmişti. Bu nedenle Samonas, Doukas Ailesi'ne karşı olumsuz bir tutuma sahipti: Raymond Janin, “Un Arabe ministre à Byzance et les Arabes: Samonas (IXe–Xe siècle)”, *REB*, C. XXXIV, Sy.179, 1935, s.310-312; Romilly J. H. Jenkins, “The Flight of Samonas”, *Speculum*, C.XXIII, Sy.2, 1948, s.227-228.

⁴⁸⁴ *Theop.Con.*, VI, s.371,19-372,12; Sym. Magis., *Khronikon*, s.290,365-367 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.215); *Scylit.*, *Synopsis*, s.186,48-61 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.181).

⁴⁸⁵ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.180; “Arib”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.57-58.

azledildiği Şubat 907 tarihine kadar hem Bizans merkezi ile hem de Tarsos ile iletişimini koparmadı.⁴⁸⁶

Kudretli komutanının Müslüman saflarına katılmaması için yoğun çaba sarf eden İmparator VI. Leon, nihayetinde Andronikos'un açık bir başkaldırıya dönüştürdüğü eylemini bastırması için Skholon Domestikosu Gregoras İberitzes'i görevlendirdi.⁴⁸⁷ Andronikos, birliğine kattığı ve sayıları 200'ü bulan Müslüman ile birlikte Gregoras İberitzes'in karargahına gece vakti ani bir saldırıda bulundu ve çok sayıda Bizans askerini öldürüp karargahı dağıtmayı başardı. Eş zamanlı şekilde Tarsos Valisi Rüstem Şubat/Mart 907 tarihinde harekete geçerek Andronikos'u emniyetle teslim almak için Kabassos'a geldi. Gregoras İberitzes, Müslümanların harekete geçtiğini öğrendiğinde tamamen bölgeyi boşalttı.⁴⁸⁸ Kabassos kalesini yerle bir eden Emir Rüstem, Andronikos'la birlikte Tarsos'a döndü.⁴⁸⁹

Andronikos'un tüm ailesiyle Tarsos'a sığınmasının ardından İmparator VI. Leon, geri dönmesi halinde tüm suçlarının affedileceğine ve her türlü imtiyazın ailesine bağışlanacağını garanti eden altın mühürlü fermanlar göndermeyi sürdürdü.⁴⁹⁰

⁴⁸⁶ *Theop.Con.*, VI, s.372, 17-18; Sym. Magis., *Khronikon*, s.290,369-291,374 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.215); Scylit., *Synopsis*, s.187, 70-71 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.181); Nikholas Mystikos'un ardından Patriarkhes ilan edilen Eythumios, hayat hikayesini anlattığı eserinde İmparator VI. Leon'un Sabık Patriarkhes Nikholas'ın Konstantinos Doukas'a “μελλοαύγουστε Ἀνδρόνικε (Müstakbel İmparator/ Augustos Olmak Üzere Olan)” hitabıyla başlayan bir mektubunu ele geçirdiğini aktarır: Patricia Karlin-Hayter, “VITA S. EUTHYMI”, *BZ*, C.XXV-XXVII, Sy.1, 1955-1956-19557, s.74.

⁴⁸⁷ *Theop.Con.*, VI, s.372, 12-17; Sym. Magis., *Khronikon*, s.290,369-371 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.215); Scylit., *Synopsis*, s.187,67-70 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.181).

⁴⁸⁸ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.180; *Theop.Con.*, VI, s.372, 18-19.

⁴⁸⁹ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.180-181.

⁴⁹⁰ Bizans kaynakları, VI. Leon'un Andronikos Doukas'a verdiği bu önemi gölgelemek için imparatorluk mektuplarının Andronikos Doukas'ı Müslümanlar nezdinde hain çıkaracak içeriğe sahip olduğunu ve Azer/Uzer (Αζήρ/ Ούζήρ - muhtelemen Tarus Emiri Rüstem) olarak adlandırılan kişiye kasten teslim edildiğini ardından bu Emir'in durumu Amermumnes'e (ἄμερμουνη - muhtemelen Halife Müktefi-Billah) aktardığını ve hainlik

Andronikos, bir müddet sonra aynı yıl içinde Bağdat'a Halife Müktefi'nin yanına gönderildi.⁴⁹¹ İmparator VI. Leon, Andronikos'un Halife desteğiyle hanedanlığına karşı yaratacağı büyük sorunun farkında olduğu için kalabalık bir elçilik heyetini Leon Khoirosphaktes başkanlığında Bağdat'a gönderdi. Taberi'nin anlatısında Bizans heyetinin özel bir esir takası gerçekleştirmek için Bağdat'a gittiği anlaşılmaktadır. Halife Müktefi'den Bizans'ın elinde esir olan Müslümanlardan istediği kişileri seçmesi ve bunun karşılığında Bizans'ın talep ettiği kişilerin teslim edilmesi rica edildi. Bizans tarafında esir takasında yer alacak kişilerin tespiti için Hadım Basileios görevlendirildi. Bağdat'ı temsil eden resmi görevlilerin nezaretinde Hadım Basileios, teslim alınması istenen kişileri tespit etti ve esir takasının gerçekleşeceği Lamos'a gönderilme işlemlerini başlattı. Müslüman heyeti ise Tarsos'dan yola çıkıp Konstantinopolis'e ulaştı. Müslüman heyetine Abelbakes (Abdülbaki?) ve Hadım Samonas'ın babası liderlik ediyordu. İmparator VI. Leon, büyük önem verdiği bu heyeti ihtişamlı Magnaura Sarayı'nda özenle karşıladı. Hatta İmparator, abartılı bir şekilde süslettiği Büyük Kilise'yi başka dinden olanların girmesi yasak olmasına rağmen ağırladığı heyete gezdirmekten sakınmadı.⁴⁹² Bu esnada Hadım Basileios, Tarsos'tan Bağdat'a geçti ve Halife nezdinde büyük önem taşıdığı anlaşılan 10 Müslüman esiri şatafatlı hediyelerle Halife Müktefi'ye sundu. Nihayetinde Halife Müktefi, Bizans için büyük

sebebiyle Andronikos'un zincire vurulduğunu aktarmaktadır: *Theop.Con.*, VI, s.372, 20-374-2; Scylit., *Synopsis*, s.187,76-188,9 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.181-182); Karlin-Hayter, bilhassa bu bölümün Dukas'a ait bir kahramanlık anlatısı olduğunu düşünmektedir: Patricia Karlin-Hayter, "The Revolt of Andronicus Ducas", *BS*, XVII, 1966, s.23-25.

⁴⁹¹ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.182; Mesudi, *et-Tenbih*, s.179.

⁴⁹² *Theop.Con.*, VI, 374,20-375-4; Sym. Magis., *Khronikon*, s.291,392- 292,401 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.216); Scylit., *Synopsis*, 189,37-45 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.183-184).

önem taşıyan bu esir takasını onayladı. Bu esir takasına ait tüm işlemler 2-31 Ağustos 908 tarih aralığında tamamlandı.⁴⁹³

VI. Leon, bu öncelikli diplomatik girişimi sayesinde Andronikos Doukas'ın teslimini sağlayamadı. Ancak onun oğlu Konstantinos Doukas Konstantinopolis'e getirildi. Bizans kaynakları Andronikos'un oğlu Konstantinos Doukas'ın kaçıp Bizans'a döndüğünü ifade etmektedir.⁴⁹⁴ Fakat Konstantinos, bu diplomatik girişim neticesinde başkente getirilmiş olmalıdır. Babasının gelecekte gerçekleştirebileceği Bizans karşıtı eylemlerin önünü kesmek için gözetim altında tutulan bir rehin rolündedir. İmparator VI. Leon bizzat, huzuruna çıkan Konstantinos'a hitaben mensubu olduğu aile yoluyla imparatorluk hayalleri kurmamasını aksi takdirde bu hatasını hayatıyla ödeyeceğini net bir şekilde ifade eder ve sıkı şekilde gözetim altında tutulacağını tehdit yoluyla belirtir.⁴⁹⁵ Doukas Ailesi'nin Makedon Hanedanlığı'na yönelik yakın tehdidi, Bağdat'ta Andronikos Doukas'ın Ağustos 908 tarihinde vefat etmesi ile en azından VI. Leon'un vefatına kadar ortadan kalkmış oldu.⁴⁹⁶

⁴⁹³ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.181,185.

⁴⁹⁴ *Theop.Con.*, VI, 373,11-13; Sym. Magis., *Khronikon*, s.291,387-392 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.216); Scylit., *Synopsis*, s.187,90-188,4; (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.182); Mesudi, Bizans kaynaklarındaki anlatım ile uyumlu şekilde Konstantinos Doukas'ın Cibali, Ermeniye ve Azerbaycan yoluyla İstanbul/Konstantinopolis'e firar ettiğini belirtir: Mesudi, *et-Tenbih*, s.179.

⁴⁹⁵ *Theop.Con.*, VI, 373, 16-23; Scylit., *Synopsis*, s.188,14-20 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.182-183).

⁴⁹⁶ Mesudi, Andronikos'un Halife Müktefi'nin sayesinde Müslüman olduktan sonra öldüğünü ve oğlunun kaçtığını belirtir. O halde Andronikos Dukas'ın vefatı, esir takasının tamamlandığı 2 Ağustos'tan sonra, Halife Müktefi'nin vefat ettiği 14 Ağustos'tan önce gerçekleşmiş olmalıdır: Mesudi, *et-Tenbih*, s.179; Andronikos Dukas'ın muhtemel oğlu Ebu'l Hasan el-Aver Duka er-Rumi, 27 Ağustos 915-11 Ağustos 919 tarihleri arasında Abbasiler adına Mısır'da valilik görevini üstlendi: Makrizi, *Description historique*, III, s.252; Demetrios Ioannou Polemis, *The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography*, The Athlone Press, Londra, 1968, s.19, dp. 13. Andronikos Dukas'ın vefatından sadece yedi yıl sonra onun soyundan bir kimsenin Mısır Valiliği ile

1.16. İmparator VI. Leon'un Anadolu'da Thema Düzenlemesi ve Akdeniz'de Karşı Hamleleri

X. yüzyıl başından itibaren Anadolu'da Müslümanlara karşı mücadelede ön plana çıkan iki Bizans komutanı Andronikos Dukas ve Eustathios Argyros olmuştur. Muhtemelen Kharsianou Strategosu ya da Skholon Domestikosu unvanıyla Aşağı Fırat havzasına başarılı akınlar gerçekleştiren Andronikos Doukas, isyan etmiş ve ardından sığındığı Bağdat'ta ölmüştü. Bu zaman zarfında diğer ünlü Bizans komutanı Eustathios Argyros, muhtemelen Andronikos Doukas ile yakınlığı nedeniyle İmparator VI. Leon tarafından görevden alınıp sürgüne gönderilmişti.⁴⁹⁷ Eustathios Argyros ile yakın irtibata sahip olan ve Bizans ordusunda görev almış Ermeni kökenli Melias⁴⁹⁸, Ismael ve Krikorikios, Pazounes, Baasakios adında üç kardeş, İmparator VI. Leon'un gazabından korkarak Malatya Emirliği'ne sığınmışlardı. Bu kişilerin tıpkı Eustathios Argyros gibi Andronikos Doukas isyanına destek oldukları gerekçesiyle cezaya çarptırıldıkları ihtimali kuvvetli görünmektedir.⁴⁹⁹ Bir müddet sonra muhtemelen Andronikos'un oğlu Konstantinos Doukas'ın başkente getirildiği 907 senesinin ardından Eustathios Argyros, İmparator VI. Leon tarafından affedilerek Kharsianou Strategosu olarak atandı.

onurlandırılması, Bizans kaynaklarının iddiasının aksine Andronikos'a ve maiyetindekilere saygı ve ihtimam gösterildiğini kanıtlamaktadır.

⁴⁹⁷ Theop. Con.'da görevden alınmanın gerekçesi, "bir takım şüphe nedeniyle" (δι' ὑπόνοιάν τινα) şeklinde ifade edilir: *Theop. Con.*, VI, s.374, 4-5; İmparator VII. Konstantinos ise neden belirtmeden Eustathios'un İmparator VII. Leon tarafından "sürgünden geri çağırıldığını" (ἀπὸ τῆς ἐξορίας ἀνακλήθεις) aktarır: *Con. Porph. DAI*, s.50,137.

⁴⁹⁸ Ermeni kökenli Melias'ın Taron veya Tekes liderleri ile akrabalık bağı vasıtasıyla ikincil derecede soyluluğa sahip olduğu tahmin edilmektedir. 917 senesinde Bulgarlar karşısında alınan ağır mağlubiyet esnasında Melias, Bizans saflarında savaşmıştı. Bu savaşta Tagma birliklerinden Ekskoubition Domestikosu Theodosios ölürken Melias, canını son anda kurtarmıştı: *Con. Porph., De Thema.*, s.32,20-33,11 (*De Thematibus*, çev. Haldon, s.137-138).

⁴⁹⁹ H. Grégoire, "Le neuvième siècle", s.83-84.

İmparator VI. Leon, imparatorluk ile Melitene arasındaki hududa yakın olan ve imparatorluk tarafından ilhak edilmiş olan arazileri, 908 senesinden itibaren Thema idari-askeri sistemine dahil etmeye başladı. Böylelikle Aşağı Fırat havzasına yönelik Bizans baskısı arttırıldı. Öncelikle halihazırda Klesioura olan Sebasteia Thema statüsüne yükseltildi.⁵⁰⁰ Thema statüsüne yükseltilen Sebasteia arazisi, Larissa ve Abara Tourmaları'nın eklenmesiyle genişletildi. Bizans'ın hakimiyetindeki alan Sebasteia'dan Tohma çayı vadisine ulaşan güzergah üzerinde yer alan Larissa'ya kadar uzandı. Diğer taraftan Leontokomes Kleisourası'nın güneyinde Tephrike'nin Melitene ile irtibatını sağlayan güzergah üzerinde yer alan Abara ile hudut, Fırat nehrine oldukça yaklaşmış oldu. Henüz kurulan ve arazisi genişletilen Sebasteias Theması'na Eustathios Argyros'un oğlu Leon Argyros Strategos olarak atandı.⁵⁰¹

Bu dönemde Melitene'ye sığınmış Ermeni kökenli liderler Eustathios Argyros vasıtasıyla İmparator VI. Leon'dan aflarını talep ettiler. İmparator tüm af taleplerini kabul etti. Baasakios ve iki kardeşine Sebasteias Theması'na bağlı bir Tourma iken Kleisoura statüsüne yükseltilen Larissa⁵⁰² teslim edildi. Ismael, Larissa'nın doğusunda

⁵⁰⁰ ὁ στρατηδὸς Σεβαστείας, ὡς ὦν τότε κλεισουργάρχης (önceden Klesiourarkhes olan): Con. Porph., *De Cer.*, II, 697,4-5, (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, s.697); Oikonomides, ilgili bölümü 908-911 tarih aralığına yerleştirmektedir: N. Oikonimides, "L'organisation de la frontière", s.286 dp.4; dolayısıyla Sebasteias Themasının 908-911 tarih aralığında tesis edildiği düşünülmektedir. 934-944 seneleri aralığına tarihlenen Benešević Taktikonu'nda Thema birimi olarak gösterilen Sebasteias Theması'ndan 911 senesinde Girit'e yönelik gerçekleşen sefere de asker sevk edildiği bilinmektedir: Con. Porph., *De Cer.*, II, s.652,4-5 (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, s.652); "Benešević Taktikonu", *Les listes*, s.247,13.

⁵⁰¹ Con. Porph., *DAI.*, s.50,148-150.

⁵⁰² Λάρισσα, Sivas/Kangal/Mancılık köyü, E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.53; N. Oikonomides, "L'organisation de la frontière", s.291; Larissa'nın Kleisoura olmadan önce Tourma statüsü taşıdığına dair ilgili mühür için bkz: *DO Seals*, C.IV, no.52.1.

yer alan ıssız haldeki Symposion'u⁵⁰³ Kleisoura statüsü altında ihya etmekle görevlendirildi.

Melias ise Melitene'nin kuzeyinde Tohma çayı vadisinde yer aldığı düşünülen Euphrateia (?), Melitene'den Elbistan ovasına uzanan yol üzerinde yer alan Trypia/Durub⁵⁰⁴ ve Eremia (çöl?) bölgelerinden oluşan bir Tourma'nın komutanlığına atandı.⁵⁰⁵ Bizans, Tohma çayı vadisine yerleşme girişimiyle Melitene baskısını daha da yoğunlaştırdı. Ayrıca Tourmarkhes Melias'ın faaliyet alanı, Melitene'nin batıda Elbistan ovası ile irtibatını sağlayan güzergah üzerindeydi. Melitene, Elbistan ovası vasıtasıyla Germanikeia ve Adata ile iletişim kurmaktaydı.

Bu dönemde iktidardaki pozisyonunu sağlamlaştırdığı 909 senesinde Abbasi Halifesi Muktedir (908-932), tahtı devralmasında büyük pay sahibi olan komutanlarından Munis el-Muzaffer'i Mayıs 909'da hilatle onurlandıktan sonra Bizans'a karşı yaz seferi düzenlemesi için mühim miktarda askeri birlikle Tarsos'a gönderdi.⁵⁰⁶ Ardından aynı yıl içinde Munis el-Muzaffer, büyük bir kuvvetle Doğu Sugur merkezi Melitene'ye gönderildi. Munis el-Muzaffer, buradan hareketle Bizans'a karşı çıktığı seferi 19 Eylül 909 tarihinde başarıyla tamamladı.⁵⁰⁷ Büyük ihtimalle Munis el-Muzaffer'in bu seferinde Symposion Kleisourası'na henüz yerleşen Ismael'i

⁵⁰³ Συμπόσιον, Kayseri/Pınarbaşı/Şerefiye köyünün batısında, Örenşehir köyünün (eski adı Viranşehir) 8 km güneyinde yer almaktadır: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.53; F. Hild ve M. Restle, *TIB*, C.II, s.288-289; T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.II, s.511-512; *Köylerimiz*, s.439. Symposion'un konumu için bkz: Ek.14.

⁵⁰⁴ Τρυπία: H. Grégoire, "Le neuvième siècle", s.256; E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.63.

⁵⁰⁵ Con. Porph., *DAI*, s.50,133-146.

⁵⁰⁶ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.192; "Arib", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.58.

⁵⁰⁷ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.193; "Arib", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.58; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.51.

bozguna uğratıp öldürdü. Bu nedenle Symposion ve civarı yeniden terk edilmiş bir alana döndü.⁵⁰⁸

Thema idari-askeri yapılanmasında değişimin devam ettiği süreçte Eustathyos Argyros, muhtemelen Malatya Emirliği ile irtibat kurduğu şüphesiyle 909 senesinde Kharsianou Strategosu vazifesinden alındı ve huduttan uzak tutulmasını sağlayacak şekilde Bigles Drungariosluğu'na⁵⁰⁹ tayin edildi. Bir müddet sonra Larissa Kleisourası'nda görevli Baasakios da ihanet suçlamasıyla görevden alınıp sürgüne gönderildi. Kleisoura statüsü feshedilen Larissa, yeniden Sebasteias Theması'na bağlı bir Tourma haline getirildi.⁵¹⁰

Baasakios'un ihanetinin tespit edilmesi, Eustathyos Argyros üzerindeki şüphelerin haklılığını ortaya çıkardı. Bunun üzerine Bigles Drungariosluğu görevine de son verilen Eustathyos Argyros hayatının geri kalanını Kharsianon'da geçirmek üzere sürgün cezasına çarptırıldı. Bu gelişmeyi Melitene'de iken öğrendiği anlaşılan Eustathyos Argyros, Melitene'den Sebasteia'ya ulaşmak üzereyken zehirlenerek hayatını kaybetti.⁵¹¹

Eustathyos Argyros'un ardından İmparator VI. Leon'un bağışladığı Konstantinos Doukas, muhtemelen 909 veya 910 senesinde Kharsianou Strategosu olarak atandı.⁵¹² Bu atamanın hemen ardından Tourmarkhes Melias, Munis el-Muzaffer karşısında yaşadığı bozgun nedeniyle olsa gerek Melitene'ye oldukça yakın olan Tohma çayı vadisi ve civarında tutunamayıp güneybatı istikametinde Elbistan ovasına doğru çekildi

⁵⁰⁸ Con. Porph., *DAI*, s.50,146.

⁵⁰⁹ δρουγγάριος τῆς βίγλης veya ἄριθμοῦ diğer Tagma birliklerinden özel ve farklı görevlere sahiptir. Sefer esnasında gözcülük yapmak, karargâhı korumak ve imparatorun emirlerini teslim alıp ilgili birimlere ulaştırmak temel vazifeleridir: J. B. Bury, *IAS*, s.60; R. Guiland, *Inst. Byzant.*, I, s.565.

⁵¹⁰ Con. Porph., *DAI*, s.50,148-150.

⁵¹¹ *Theop. Con.*, VI, s.374,4-8; Jean-François Vannier, *Familles byzantines: les Argyroi (IXe–XIIe siècles)*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1975, s.14.

⁵¹² Con. Porph., *DAI*, s.50, 153.

ve buradaki Lykandos⁵¹³ kalesine yerleşti. İmparator VI. Leon, Melias'ın tahkim edip merkez edindiği Lykandos'a Kleisoura statüsü verdi. Ertesinde Melias, kuzeybatı istikametinde ilerleyip günümüz Kayseri il sınırlarında yer alan Kepekli dağına ulaşır burada Tzamandos kalesini inşa etti. İmparator aynı şekilde Tzamandos'u da Kleisoura statüsüne yükseltti. Dolayısıyla Melias'ın idaresi altındaki Lykandos Klesiourası'nın sahası Tzamandos'u da ihtiva eder şekilde genişletilmiş oldu.⁵¹⁴ Klesiourarkhes Melias'ın merkez edindiği Lykandos kalesi, Melitene'yi batı istikametinde tecrit etmekle birlikte Elbistan'dan direkt Kenkerun geçidi vasıtasıyla Germanikeia şehrine ulaşan yola hakim mevkideydi.

İmparator VI. Leon, güneydoğu hududundaki Thema sistemini yeniden tanzim ederken esas itibariyle Ege'de ve Akdeniz'de Müslümanlara karşı saldırıda bulunmaya odaklanmış haldeydi. Bu gaye çerçevesinde Anadolu'nun güneybatı sahillerinde kurulu Kibyrraioton Thema Strategosu ve Attaleia'da yerleşik Mardaitai halkının Katepanosu Suriye sahillerindeki Müslüman donanmasının ahvalini keşfetmek için iki gemiyi Mart 910'da bölgeye gönderdi. Kıbrıs Arkhonu Leon Symbatikios da istihbarat toplaması için Tarsos'a, Stomia'ya ve Tripolis limanına gemiler gönderdi.⁵¹⁵ Ardından Donanma Droungariosu Himerios, Akdeniz'deki hareketinin üssü haline getireceği Kıbrısdasına 910 senesinin yaz mevsiminde çıkartma gerçekleştirdi.⁵¹⁶ Himerios, Kıbrıs adasına

⁵¹³ Λυκανδός; Kahramanmaraş/Elbistan/Kalealtı mah. sınırları içinde Şar dağında kurulu Kızlar kalesi olduğu düşünülmektedir: F. Hild ve M. Restle, *TIB*, C.II, s.224; Lykandos'un Kahramanmaraş/Afşin/Dağlıca/Bahçelievler mah. yer alan Hurman kalesi olma ihtimali için bkznz: T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.II, s.489,511; Lykandos kalesinin muhtemel konumları için bkznz: Ek.15.

⁵¹⁴ Con. Porph., *DAI*, s.50,152-158; J. Ferluga, "Thematic Units", s.68.

⁵¹⁵ Con. Proph. *De Cer.*, II, s.657,1-12 (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, s.657).

⁵¹⁶ VI. Leon, *Taktika*'da Mısır, Suriye ve Tarsos'ta bulunan Müslüman donanmasına saldırı düzenlemek için öncelikle Kypros adasının işgal edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bunun amacı, Müslüman donanmasının yekpare bir kuvvet oluşturmadan Bizans

yerleştikten hemen sonra Kuzey Suriye sahiline sokuldu. Bizans donanması, çetin bir mücadelenin ardından Kubbe⁵¹⁷ kalesini ele geçirdi. Ardından Lazkiye/Laodekia⁵¹⁸ kentini zapt etti ve çok sayıda Müslümanı esir aldı.⁵¹⁹ Bizans donanmasının Kuzey Suriye’de faaliyette bulunduğu süreçte Halife Muktedir tarafından Sugur’a gönderilen Kasım b. Sima, Haziran/Temmuz 910’da Sugur’dan hareketle yaz seferi gerçekleştirdi. Çok sayıda Bizanslıyı tutsak almayı başaran Kasım b. Sima, mühim mertebeye sahip 50 tutsağı, 22 Kasım 910 tarihinde düzenlenen törende zafer nişanesi olarak sergiledi.⁵²⁰

Donanma Droungariosu Himerios, Akdeniz’de elde ettiği başarıların ardından Ege’de Girit Emirliği’ne karşı 911 senesinin yaz mevsiminde başlayacak olan seferin hazırlıklarını tamamlamak üzere Doğu Akdeniz’den ayrıldı. Fakat Damyana liderliğindeki Müslüman donanması, Kıbrıs’ın Bizans tarafından işgaline son vermek için 911 senesinin yaz mevsiminde adaya çıktı. Damyana, dört ay kaldığı adada tahkimatlı pek çok yerleşim birimini ele geçirdi ve Kıbrıs Adası’nın özerk yapısını yeniden tesis etti.⁵²¹ Bizans donanması ise Temmuz 911’de başlattığı Girit muhasarasını herhangi bir başarı elde edemeden Nisan/Mayıs 912’de sonlandırmak zorunda kaldı.⁵²²

saldırısının kısa sürede tamamlanmasıdır: Leon VI, *Taktika*, XX, 212; A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II/I, s.211-212.

⁵¹⁷ Bu kalenin Lazkiye-Antiokheia yolu üzerinde yer alan Sahyun Kalesi olma ihtimali için bknz: A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II/II, s.43, dp.2.

⁵¹⁸ Λαοδικεία; Suriye/Lazkiye şehri: E. Honigmann, “Laodikeia”, *RE*, C.XII/2, 1924, s.712-718; E. Honigmann, “Lazkiye”, *ET*, C.VII, 1993, s.22-25.

⁵¹⁹ Maçoudi, *Les Prairies*, VIII, s.281.

⁵²⁰ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.195; “Arib”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.59; “Sibt Ibn Al-Gauzi”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.168.

⁵²¹ Maçoudi, *Les Prairies*, VIII, s.182; Romilly J.H. Jenkins, “Cyprus Between Byzantium And Islam A.D. 688-965”, *Studies Presented to D. M. Robinson*, C.II, ed. G. Mylonas ve D. Raymond, Missouri, 1953, s.1007-1008.

⁵²² Girit adasına düzenlenen seferin maliyeti, donanmada yer alan gemi ve asker sayıları hakkında De Cer.’in 44. Bölümde ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir: bkznz: Con. Proph. *De Cer.*, II, s.653,13-660,12 (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, s.653-660); Romilly

Bizans donanması, Girit adasından geri çekilmeye başladığında Damyana ve Gulam Zurafa liderliğinde İslam donanması harekete geçti. Birleşik İslam donanması, Sisam/Samos adası yakınlarında gerçekleşen savaşta Himerios ve donanmasını çok ağır bir mağlubiyete uğrattı.⁵²³

Damyana'nın Tarsos körfezinden denize açıldığı tarihle eşzamanlı Tarsos Valisi Rüstem de karadan Bizans arazisine sokuldu. Vali'nin hedefinde Germanikeia'ya yakın bir tehdit oluşturan Lykandos kalesi vardı. Kleisourarkhes Melias'ın merkezi Lykandos kalesini muhasara altına aldı. Ancak Lykandos'u zapt etmeyi başaramadı. Vali Rüstem dönüş yolu üzerinde yer alan Zu'l-Kila/Kyzistra⁵²⁴ kalesinin çevresini ateşe verdi.⁵²⁵

J.H. Jenkins, "The Date of Leo VI's Cretan Expedition", *Hellenica*, C.IV, 1953, s.278-279.

⁵²³ Bizans kaynakları mağlubiyetin Kasım ayında gerçekleştiğini aktarır: *Theop.Con.*, VI, 376,23-377,4; *Sym. Magis.*, *Khronikon*, s.293,433-294,436 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.218); *Pse. Sym. Magis.*, s.715,7-11; *Scylit.*, *Synopsis*, s.191,3-8 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.185-186).

⁵²⁴ Κύζιστρα, Kayseri/Yeşilhisar/Zengibar kalesi: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.43; W. Ruge, "Kyzistra", *RE*, XII/1, 1893, s.234.

⁵²⁵ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.196; "Arib", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.59-60.

2. BÖLÜM

BİZANS'IN TAARRUZ SİYASETİ

2.1. Bulgar Tehdidi Altındaki Bizans'ın Abbasiler ile Mücadelesi

İmparator VI. Leon, 11 Mayıs 912 tarihinde vefat ettiğinde yerini kardeşi Aleksandros aldı. Aleksandros'un 6 Haziran 913 senesine kadar süren hakimiyet devrinde imparatorluk hiçbir cephede mühim bir mücadeleye atılmadı. Fakat İmparator Aleksandros, dahili ve harici meselelere yön verecek çok mühim kararlar aldı. Harici meselede Bulgar Hükümdarı Symeon'un 896 senesinde mutabık kalınan antlaşma şartlarına sadık kalınması ve barış halinin devamının sağlanması için önerdiği teklifi reddetti. Barış antlaşmasının yenilenmemesi nedeniyle Bulgar Hükümdarı Symeon, savaş hazırlıklarına başladı.⁵²⁶ Dahili meselelerde ise iki mühim karar aldı. İlk kararı, İmparator VI. Leon'un Zoe Karbonopsina ile gerçekleştirdiği dördüncü evliliğe karşı çıktığı ve Andronikos Doukas isyanına destek verdiği için Patriarkhes görevinden azledilen Nikholas Mystikos'u Patriarkhes makamına yeniden atamak oldu.⁵²⁷ Ayrıca İmparator Aleksandros ölüm döşeğindeyken çok güvendiği Patriarkhes Nikholas Mystikos'u tahtı devralacak küçük yaştaki yeğeni Konstantinos'a yardımcı olması için oluşturduğu naiblik heyetine dahil etti. İmparatorun ikinci mühim kararı neticesinde ise Müslümanlar karşısında Sisam/Samos adası yakınlarında alınan bozgunun sorumlusu kabul edilen Donanma Droungariosu Himerios'u tutuklanıp sürgüne göndermek oldu.⁵²⁸

⁵²⁶ *Theop. Con.*, VI, s.380,5-11; *Sym. Magis.*, *Khronikon*, s.296,39-270,43 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.220); *Scylit.*, *Synopsis*, s.195,95-8 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.190).

⁵²⁷ *Theop. Con.*, VI, s.377,20-378,1; *Sym. Magis.*, *Khronikon*, s.294,3-4 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.219); *Scylit.*, *Synopsis*, s.193,43-45 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.189).

⁵²⁸ *Theop. Con.*, VI, s.379,22-380,1; *Sym. Magis.*, *Khronikon*, s.296,34-36 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.220); *Scylit.*, *Synopsis*, s.195,90-92 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.190).

Aldığı kararlar ve yaptığı atamalar nedeniyle İmparator VI. Leon'a yakın görevlileri tasfiye ettiği düşünülen⁵²⁹ Aleksandros'un vefatının ardından VI. Leon'un henüz küçük yaşta bulunan oğlu VII. Konstantinos imparatorluk tahtına oturdu. Taht değişikliğinden yaklaşık bir ay sonra Temmuz 913'te Kharsianou Strategosluğu'ndan Skholon Domestikosluğu'na terfi edilmiş bulunan ve Bulgarlara karşı muhtemel savaşın hazırlıklarını sürdüren Konstantinos Doukas, Patriarkhes Nikholas Mystikos'un davetiyle geldiği başkentte tahtı ele geçirmek amacıyla isyan başlattı. Fakat isyan, kanlı bir şekilde bastırıldı ve Konstantinos Doukas ölü olarak ele geçirildi.⁵³⁰ Bu isyan neticesinde Konstantinos'un ölümü ve ardından eşiyle oğullarının bertaraf edilmesi, Doukas Ailesi'nin esasını teşkil eden ilk neslin sonunu getirmiş oldu.⁵³¹

Başkentteki ayaklanmanın yankıları devam ederken hazırlıklarını tamamlayan Bulgar Hükümdarı Symeon, Ağustos 913'te sefere çıkıp imparatorluk başkentini hedef aldı. İmparator VII. Konstantinos'a naiplik eden heyetin lideri pozisyonuna ulaşan Patriarkhes Nikholas Mystikos'un öngörüsü çerçevesinde Bulgar Hükümdarı Symeon'a geri çekilmesi karşılığında Bizans için ağır şartlar içeren ateşkes antlaşmasının kabul edileceği taahhüt edildi. Fakat Symeon geri çekildikten sonra ateşkes şartlarının infial uyandırdığı başkentte İmparator VII. Konstantinos'un annesi İmparatoriçe Zoe Karbonopsina, iktidarı ele geçirdi ve naib heyetini dağıtıp Patriarkhes Nikholas Mystikos'a sadece kilise işleriyle meşgul olmasını salık verdi. İktidarın el değiştirmesi neticesinde Bulgar Hükümdarı ile mutabık kalınan ateşkes antlaşmasının hükümleri geçersiz sayıldı. Bu nedenle Symeon, Eylül 914'te Thrakia arazini talan edip

⁵²⁹ Patricia Karlin-Hayter, "The Emperor Alexander's Bad Name", *Speculum*, C. XLIV, Sy.4, 1969, s.585-596.

⁵³⁰ *Theop. Con.*, VI, s.383,2-18; Sym. Magis., *Khronikon*, s. 299,36-300,47 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.222); Scylit., *Synopsis*, s.199,72-76 (A synopsis, çev. Wortley, çev.193).

⁵³¹ Konstantinos Dukas'ın oğullarından Gregoras, isyan esnasında öldürüldü. Konstantinos'un eşi ve hadım edilmiş diğer oğlu Stephanos Paphlagonia'ya sürgün edildi: D. I. Polemis, *Doukai*, s.24-25.

Edirne/Adrianopolis şehrinin hakimiyetini ele geçirdi. İmparatoriçe Zoe Karbonopsina, Symeon'a gönderdiği elçiler vasıtasıyla yüklü ödemeler ve değerli hediyeler karşılığında Adrianopolis şehrinin yeniden Bizans hakimiyetine geçişini sağladı ve Bulgar Hükümdarı Symeon'un kısa vadede başkenti hedef almasının önüne geçti.

Bizans'ın başkente ve Balkanlara odaklandığı bu süreçte Müslümanlar, Anadolu'da ve Ege'de Bizans'ı hedef almayı sürdürdü. 912 senesinde Bizans donanmasına karşı büyük bir zafer elde eden Damyana, Tarsos limanından denize açılarak Ağustos 913-Temmuz 914 tarih aralığında Kıbyrraioton Thema sınırları içerisinde Bodrum ve Kos Adası arasındaki denize hakim Aspar/Strobolis kalesini sıkı şekilde muhasara altına aldı. Fakat Damyana'nın vefatı nedeniyle bu sefer akim kaldı.⁵³²

Halife Muktedir tarafından yaz seferine çıkması için Tarsos'a gönderilen Diyar-ı Rebia Valisi Hüseyin b. Hamdan (ö.918), muhtemelen Damyana'nın deniz seferiyle eşzamanlı olarak Bizans arazisine sokulup düşmana zayıat verdimeyi başardı.⁵³³ Halife Muktedir, bir sonraki sene Bizans'a yaz seferi düzenlemesi için Vezir Ali b. İsa'yı yaklaşık 2.000 atlı askerden oluşan birlikle Tarsos'a gönderdi. Vezir Ali b. İsa, Yusuf b. Ebu's-Sac'ın gulamlarından olan ve Tarsos Valiliği'ne atanmış bulunan Bişr el-Afşini ile çıkılması planlanan yaz seferini gerçekleştiremedi. Ancak ertelenen sefere 914 sene sonlarında veyahut 915 senesi başlarında kış mevsiminde çıkıldı ve başarıyla tamamlanan sefer neticesinde yaklaşık 2.000 kişi esir alındı.⁵³⁴ Bizans'a karşı gerçekleştirilen düzenli seferler, 915 senesinde Diyar-ı Rebia Valisi Hüseyin b. Hamdan'ın Halife Muktedir'e başkaldırması nedeniyle sekteye uğradı.⁵³⁵

⁵³² Theop. Con., VI, s.388,5-8; Sym. Magis., *Khronikon*, s.303,23-25 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.225); Scylit., *Synopsis*, s.202,67-70 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.196-197); İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.68.

⁵³³ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.200.

⁵³⁴ Tabari, *The History of al-Tabari*, XXXVIII, s.204,206; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.76.

⁵³⁵ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.39; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.81-82; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.334-337.

914 senesinin sonları itibariyle Bulgar Hükümdarı Symeon'un Bizans merkezini direkt hedef alan saldırılarından vazgeçmesi sayesinde Anadolu hududuna odaklanma fırsatı yakalayan Bizans İmparatorluğu, Cezire bölgesindeki bu kargaşadan istifade etti. Bizans ordusu, 915 sene sonlarında Melitene'nin iletişim ve ikmal hatlarını oluşturan üç mühim şehri Germaniakeia, Hısn Mansur/Adıyaman ve Arsamosata'yı hedef aldı. Daha önce ifade edildiği üzere Melitene'nin iletişim ve ikmal hatlarını güneybatıda Germaniakeia ve doğuda Arsamosata teşkil etmekteydi. Hısn Mansur şehri ise Melitene ve Samosata şehirleri arasında uzanan güzergahta yer almaktaydı. Bu güzergah, Melitene'nin güneydoğusundaki günümüz Kubbe geçidinin yakınlarından geçip Lakabin/Lakotena'ya⁵³⁶ ulaşır, Cendere/Chabinas köprüsünü⁵³⁷ güneybatı istikametinde aşp önce Hısn Mansur ardından Samosata şehirlerine erişirdi.⁵³⁸ Germaniakeia, Hısn Mansur ve Arsamosata şehirlerinde büyük tahribata neden olan Bizans birlikleri, yaklaşık 50.000 kişi esir alıp bölgeden çekildi.⁵³⁹

Germaniakeia'ya hücum eden Bizans birliğinin komutanı, henüz Lykandos Thema Strategosu ilan edilmiş bulunan Melias idi.⁵⁴⁰ Melias'ın idaresinde bulunan Lykandos Thema sınırlarına Ermeni lider Ismael'in vefatının (909) ardından terkedilen Symposion arazisi Tourma statüsü altında eklenmiş ve Lykandos Thema arazisi genişletilmişti.⁵⁴¹

⁵³⁶ Adıyaman/Sincik/Derik kale: E. Honigmann, *Le Couvent de Barsauma*, s.136; Timothy Bruce Mitford, "Cappadocia and Armenia Minor", s.1191.

⁵³⁷ K.-P. Todt ve B. A. Vest, *TIB*, C.XV, s.1046.

⁵³⁸ İslam kaynaklarında Mavzer/Mervan olarak adlandırılan geçit, büyük ihtimalle bu güzergah üzerindeki Kahta çayının kaynak kesiminde yer almaktaydı: M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.268; Bu güzergah için ayrıca bkz: T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.IV, s.64.

⁵³⁹ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.38; "Arib", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.60.

⁵⁴⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.84.

⁵⁴¹ Con. Porph., *DAI*, s.50,158-159; İmparator VII. Konsantinos, annesi Zoe Karbonopsina'nın eşlik ettiği hükümdarlığının ilk senesinde Lykandos'un Thema

Cezire'deki Hamdani isyanına son vermesi için Fatımilerin Mısır'ı hedef alan ilk saldırısını püskürtmeyi başaran Munis el-Muzaffer görevlendirildi. 916 senesinde Cezire'ye ulaşan Munis el-Muzaffer, Hamdani kuvvetlerini mağlup edip Hüseyin b. Hamdan dahil tüm Hamdani aile üyelerini yakalayıp Bağdat'a gönderdi. Bu başarının ardından Munis el-Muzaffer, Bizans'a karşı yaz seferi düzenlemek için Melitene şehrine geçti. Düzenleyeceği seferle eşzamanlı harekete geçmeleri için aralarında Batı Sugur'da görevli Ebu'l-Kasım Ali b. Bistam'ın da bulunduğu sınır muhafızlarına emirler gönderdi. Ali b. Bistam, Tarsos'tan harekete geçerken Munis el-Muzaffer, Melitene'den hareketle Bizans arazisine sokuldu ve geniş çapta birçok tahkimatlı yapıyı tahrip etti.⁵⁴² Bu seferin hemen ardından Munis el-Muzaffer itaatten çıkmış olan Ermeniye ve Azerbaycan Valisi Yusuf b. Ebu's-Sac'ı⁵⁴³ ele geçirip Halife'ye teslim etmekle görevlendirildi.⁵⁴⁴

916 senesinde gerçekleşen iki cepheli Müslüman seferlerinin ardından imparatorluk idaresini elinde bulunduran İmparatoriçe Zoe Karbonopsina, ateşkes ve esir takası önerilerini Halife Muktedir'e sunmak üzere İoannes Rhadinos ve Mikhael Toksaras başkanlığında bir elçilik heyetini Bağdat'a gönderdi. İmparatoriçe Zoe Karbonopsina, Bulgar Hükümdarı Symeon'un tedirgin eden faaliyetlerine kesin olarak son vermek için Anadolu'daki kuvvetleri Thrakia'ya sevk edip Bulgarlara karşı

statüsüne yükseldiğini aktarır: Con. Proph., *DAI*, s.50,159-163; Fakat VII. Konsantinos, diğer eserinde babası VI. Leon devrinde Lykandos'un Thema birimi haline getirildiğini belirtir: Con. Porph., *De Thema.*, s.35,3-4 (*De Thematibus*, çev. Haldon, s.140).

⁵⁴² İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.92; "Sibt Ibn Al-Gauzi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.168-169.

⁵⁴³ Abisi Muhammed el-Afşin'in vefatının ardından 901 senesinde fiilen Ermeniye ve Azerbaycan Valiliği'ni devralan Yusuf'un statüsü, Halfe Muktedir tarafından 909 senesinde onaylandı. Ancak Rey Valiliği hususunda Bağdat ile mücadeleye girdiği için 917'de itaatten çıktığı ilan edildi: H. D. Yıldız, "Sacoğulları III", s.53-55

⁵⁴⁴ Munis el-Muzaffer, Ebu'l-Kasım Yusuf'u Haziran 919'da mağlup edip esir almayı başardı: Maçoudi, *Les Prairies*, VIII, s.284-285.

topyekun bir savaşa atılmayı tasarlamaktaydı.⁵⁴⁵ Bizans heyeti, 25 Haziran 917 tarihinde Bağdat'a ulaştı ve nihayetinde 17 Temmuz 917'de Vezir İbnü'l-Furat refakatinde Halife Muktefi'nin huzuruna çıkıp ateşkes ve esir takası taleplerini sundu. Bizans heyeti, Halife Muktefi'nin talebe müspet cevap vermesinin ardından esir takasının Munis el-Muzaffer nezaretinde gerçekleştirilmesi için Bağdat'tan ayrıldı.⁵⁴⁶

Anadolu'da ateşkesin tesis edilmesinin ardından Thrakia'ya sevk edilen Bizans ordusunun komutası, Skholon Domestikosu Leon Phokas'a teslim edildi. Fakat Leon Phokas'ın liderliğindeki Bizans ordusu 20 Ağustos 917 tarihinde Bulgar Hükümdarı Symeon tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı.⁵⁴⁷ Bu zaferinin ardından imparatorluk başkentini hedef alan Bulgar Hükümdarı Symeon, aynı yılın sonlarına doğru bir kez daha Bizans ordusunu mağlup etmeyi başardı. Art arda alınan bu sarsıcı mağlubiyetler, İmparatoriçe Zoe Karbonopsina'nın iktidarını zayıflattı ve Skholon Domestikosu Leon Phokas'a duyulan güveni yerle bir etti. İmparatoriçe Zoe Karbonopsina'nın uyguladığı siyaset ve Leon Phokas liderliğindeki askeri hareketler açıkça başarısız olmuştu. Bu durumda İmparator VII. Konstantinos'un iktidarın işleyişini farklı kişilere teslim etmesi beklenmekteydi. Fakat İmparator VII. Konstantinos'un bu değişim kararını almadan önce Skholon Domestikosu Leon Phokas'ın tahtı gasp edeceği haberi başkentte büyük endişe yarattı. İmparator VII. Konstantinos'un meşru iktidarını muhafaza için Donanma Droungariosu Romanos Lakapenos'un adı sıklıkla zikredilmeye başlandı.⁵⁴⁸

⁵⁴⁵ *Theop. Con.*, VI, s.388,17-19; *Sym. Magis., Khronikon*, s.304,129-134 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.225); *Scylit., Synopsis*, s.202,71-77 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.197).

⁵⁴⁶ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.53-55; "Arib", *Byzance et les Arabes*, C. II/2, s.60-61; "Sibt Ibn Al-Gauzi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.172-173; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.93; *Abu'l-Farac*, I, s.248-250

⁵⁴⁷ *Theop.Con.*, VI, s.389,10-17; *Sym. Magis., Khronikon*, s.304,147-305,153 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.226); *Scylit., Synopsis*, s.203,93-204,17 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.197-198).

⁵⁴⁸ *Theop.Con.*, VI, s.390,22-391,5; *Sym. Magis., Khronikon*, s.306,179-184 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.227); *Scylit., Synopsis*, s.206,66-71 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.200).

Bulgar tehdidi altındaki imparatorluk başkentinin iktidar krizine doğru sürüklendiği bu süreçte Temmuz 917’de Abbasilerle mutabık kalınan esir takası işlemleri, Ekim 917’de Lamos’ta gerçekleştirildi. Mutat olduğu üzere sekiz gün süren ve 3.336 Müslüman’ın kurtarıldığı esir takasına Munis el-Muzaffer ve Bısr el-Afşini liderlik etti.⁵⁴⁹

İmparator VII. Konstantinos, 918 senesinde iktidarın işleyişinden sorumlu olanları görevlerinden aldı. İmparator’un bu kararı, Donanma Droungariosu Romanos Lakapenos’un Paraikomomenos⁵⁵⁰ Konstantinos’u tutuklamasıyla uygulamaya konulmaya başlandı. Ardından İmparatoriçe Zoe Karbonopsina’ya iktidardan el çektirildi ve Leon Phokas görevden alınıp Kappadokia’ya sürgün edildi.⁵⁵¹

Bizans İmparatorluğu’nun merkeze odaklandığı 918 senesinde Müslüman akınları Anadolu’yu ve Akdeniz’i yeniden hedef aldı. Tarsos’tan denize açılan ve liderliğini Semel el-Dülefî’nin yaptığı Müslüman deniz kuvvetleri Akdeniz’e sefer düzenledi. Muhtemelen bu seferle eş zamanlı karadan harekete geçen Cenni el-Saffani komutasındaki Müslüman birliği de başarıyla neticelenen bir sefer gerçekleştirdi.⁵⁵²

2.2. I. Romanos Lakapenos’un İktidarı Devralışı ve Siyaseti

İmparator VII. Konstantinos’un iktidarın işleyişinde gerçekleştirdiği değişimlerin ardından Romanos Lakapenos imparatorun güvenliğinden sorumlu Megas

⁵⁴⁹ Mesudi, *et-Tenbih*, s.197.

⁵⁵⁰ Παρακοιμώμενος; imparatorun yatak odasında gece boyunca emniyetini sağlayan görevlidir. Bu nedenle silah taşımaya izin verilirdi. Dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren önemi artan Parakoimomenos, imparatorların emirlerini iletmek ve saray organizasyonlarının düzenlenmesinden sorumlu kılındı. Bir hadımın yükselebileceği en yüksek makamdı: R. Guiland, *Inst. Byzant.*, I, s.202-211.

⁵⁵¹ *Theop. Con.*, VI, s.391,19-392,15; Sym. Magis., *Khronikon*, s.307,199-308,226 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.227-228); Scylit., *Synopsis*, s.207,92-15 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.200-201).

⁵⁵² İbnü’l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.94.

Hetaireiarkhes⁵⁵³ olarak atanmıştı. Bu atamanın ardından Romanos Lakapenos'un 919 senesi içerisinde imparatorluk tahtını ele geçirme süreci başladı. 9 Mayıs 919 tarihinde Romanos Lakapenos'un kızı Helene ile İmparator VII. Konstantinos evlendiğinde Romanos Lakapenos Basileopator⁵⁵⁴ makamına yükseltildi ve büyük oğlu Khristophoros'a ise babasının boşalttığı Megas Hetaireiarkhes görevi teslim edildi.⁵⁵⁵ Romanos Lakapenos'un bu hamlesi, sürgündeki Leon Phokas'ın alenen başkaldırması için yeterli oldu. Leon Phokas birlikleriyle Üsküdar/Khrysopolis'e ulaştığında Romanos'un meşruiyetini onaylayanlar saf değiştirmeye başladı ve nihayetinde yalnız kalan Leon Phokas ele geçirildi.⁵⁵⁶ Bu olaydan kısa bir süre sonra ikinci isyan başkentte 919 senesinin Ağustos ayında patlak verdi. Bu vakaya karışanlar şiddetle cezalandırılırken İmparatoriçe Zoe Karbonopsina'nın Romanos Lakapenos'u zehirlemeye teşebbüs ettiği açığa çıkarıldı ve Zoe Karbonopsina saraydan uzaklaştırılıp bir manastıra sürgün edildi.⁵⁵⁷ Romanos, en güçlü rakibini ortadan kaldırdıktan sonra İmparator VII. Konstantinos tarafından önce 24 Eylül 919 tarihinde Kaisar⁵⁵⁸ makamına atandı ertesinde 17 Aralık 919 tarihinde İmparator ilan edildi.⁵⁵⁹

⁵⁵³ Μέγας Ἡταιρεία; imparatorun güvenliğinden sorumlu Hetaireia birliklerinin lideridir. Çok sayıda Hetaireia birliği mevcuttu ve bunların ekseriyeti yabancı askerlerden oluşturulmuştu: J. Bury, *IAS*, s.106-108; H. Ahrweiler, "Administration de l'Empire byzantin", s.27; Aleksander Kazhdan, "Hetaireiarkhes", *ODB*, C.II, s.925-926.

⁵⁵⁴ Βασιλεοπάτωρ; Hükümdar babası manasına gelen makam, VI. Leon tarafından tesis edilmiştir. Makamın sorumluluk alanı, imparatorluk işlerinin genel idaresidir: J. B. Bury, *IAS*, s.114-115.

⁵⁵⁵ *Theop.Con.*, VI, s.394,18-395,2; Sym. Magis., *Khronikon*, s.310,12-18 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.230); Scylit., *Synopsis*, s.209,63-68 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.202).

⁵⁵⁶ *Theop.Con.*, VI, s.395,2-396,23; Sym. Magis., *Khronikon*, s.311, 33-39 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.230-231); Scylit., *Synopsis*, s.209,69-211,18 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.203-204).

⁵⁵⁷ *Theop.Con.*, VI, s.397,4-14; Sym. Magis., *Khronikon*, s.312,61-312,70 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.231); Scylit., *Synopsis*, s.211,25-34 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.204).

⁵⁵⁸ Καῖσαρ: dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren saray hiyerarşisinde imparatorun ardından en yüksek makam haline geldi. Ancak daha önceki yüzyıllarda imparatorun tahta

I. Romanos Lakapenos'un tahta çıkışıyla sonlanan 919 senesinde Müslüman birlikleri karşı saldırıya uğramadan Bizans'a seferler düzenlemeyi sürdürdü. Tarsos Emiri Bişr el-Afşini 919 senesinde çıktığı sefer neticesinde birçok kaleyi zapt etti ve çok sayıda ganimet elde edip Tarsos'a kayıp vermeden ulaştı. Büyük ihtimalle Semel el-Dülefî Tarsos Emiri'nin kara seferiyle eş zamanlı Akdeniz'e yelken açtı ve mühim miktarda ganimet elde edip Tarsos'a döndü.⁵⁶⁰

Abbasi Halifesi Muktedir, Fatımilerin Temmuz 919'da ikinci defa Mısır'a saldırması nedeniyle dikkatini bu bölgeye yöneltti ve itaatten çıkmış olan Ermeniye ve Azerbaycan Valisi Yusuf'u esir alıp Bağdat'a getirmeyi başarmış olan Munis el-Muzaffer liderliğindeki orduyu Mısır'a gönderdi. Ardından Sugur'da faaliyet gösterdiğine henüz şahit olduğumuz Cenni el-Saffani'yi takviye kuvvet olarak Mısır'a sevk etti. Munis el-Muzaffer, Mısır'a Mayıs/Haziran 920'de vardı ve Mısır'dan ayrıldığı Ağustos 921'e kadar bölgeden Fatımileri uzaklaştırıp düzeni yeniden tesis etmeyi başardı.⁵⁶¹

Abbasilerin Fatımiler ile meşgul olduğu 920 senesi boyunca Bizans, Anadolu'dan saldırıya uğramadı. Aynı şekilde batıda Bulgar Hükümdarı Symeon da Bizans'a karşı bir taarruz gerçekleştirmedi. Bu sayede, 920 senesinde konumunu muhafaza için sorgulamalara ve görevden uzaklaştırmalara devam eden I. Romanos Lakapenos büyük oğlu Khristophoros'u 17 Mayıs 920 tarihinde imparator ilan etti.⁵⁶²

çıkma ihtimali en kuvvetli varisine verdiği bu makam, bu vasfını onuncu yüzyıl itibariyle kaybetti: R. Guiland, *Inst. Byzant.*, II, s.25-37; J. B. Bury, *IAS*, s.36.

⁵⁵⁹ *Theop.Con.*, VI, s.397,21-398,3; Sym. Magis., *Khronikon*, s.313,75-79 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.232); Scylit., *Synopsis*, s.212,39-42 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.205).

⁵⁶⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.99.

⁵⁶¹ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.74; Maçoudi, *Les Prairies*, VIII, s.286; Makrizi, *Description historique*, III s.252-253; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.98-99; Kazım Yaşar Koprman, "İhşidiler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.VI, Çağ Yay., İstanbul, 1992, s.186-188.

⁵⁶² Sym. Magis., *Khronikon*, s.314,80-82 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.232).

Bu dönemde Argyros Ailesi ile akrabalık bağları tesis etti ve kızı Agatha'yı Leon Argyros'un oğluyla evlendirdi. Leon Argyros'un erkek kardeşi Pothos Argyros'u ise Skholon Domestikosu ilan edip ordunun başına geçirdi.⁵⁶³ Ayrıca I. Romanos Lakapenos, kendisine imparatorluk yolunu açan Donanma Droungariosu görevini Musele Ailesi'nden⁵⁶⁴ Aleksios'a teslim etti.⁵⁶⁵

Bizans'ın hariçten tehdit edilmediği bu süreç, Bulgar Hükümdarı Symeon'un 921 senesinde başkenti hedef alan saldırısıyla sona erdi. Bulgar Hükümdarı Symeon, müteakip yıllarda Thrakia'yı ve imparatorluk başkentini hedef alan saldırılarını sürdürdü. Bu nedenle İmparator I. Romanos Lakapenos, Bulgar Hükümdarı Symeon'u ateşkese razı ettiği 9 Kasım 924 tarihine kadar öncelikle Balkanlar'a odaklanmak zorunda kaldı.⁵⁶⁶

Bizans İmparatorluğu'nun 921-924 seneleri aralığında Balkanlara odaklandığı süreçte Müslüman cephesinden Bizans'a karşı gerçekleştirilen ilk sefer, 921/922 seneleri aralığında Tripolis'ten denize açılan Gulam Zurafa tarafından gerçekleştirildi. Gulam Zurafa, Ege denizine yönelip büyük bir deniz kuvvetiyle Limni/Limnos adasına çıkartma gerçekleştirdi ve adayı ağır şekilde tahrip etti. Bu gelişme üzerine Aleksios Museles'in Bulgar savaşında ölmesi nedeniyle Donanma Droungariosu olan İoannes Rhodanes, Gulam Zurafa'ya karşı harekete geçti. Bu beklenmedik karşı saldırı

⁵⁶³ *Theop. Con.*, VI, s.399,4-11; Scylit., *Synopsis*, s.213,61-64 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.207); J.-F. Vannier, *les Argyroi*, s.14-15.

⁵⁶⁴ Dokuzuncu yüzyıl itibariyle Bizans'a hizmete başlayan Musele Ailesi'nin kökeni ve irtibatlı olduğu coğrafyalar için bkz: Peter Charanis, *The Armenians in the Byzantine Empire*, Livraria Bertrand, Lizbon, 1963, s.40-41.

⁵⁶⁵ *Theop. Con.*, VI, s.401,11-13; Sym. Magis., *Khronikon*, s.317,42-44 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.234); Scylit., *Synopsis*, s.215,9-11 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.208).

⁵⁶⁶ *Theop. Con.*, VI, 406,5-407,10; Sym. Magis., *Khronikon*, s.321,230-323,266 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.237-238); Scylit., *Synopsis*, s.218,9-221-70 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.211-213).

sonrasında çok sayıda askerini kaybeden Gulam Zurafa Limni/Limnos adasından geri çekilmek zorunda kaldı.⁵⁶⁷

2.3. Bizans'ın Armenia'daki Askeri ve Diplomatik Faaliyetleri

Bizans'ın X. yüzyıl başlarından itibaren Ege'ye, Anadolu'da güneydoğu hududuna ve Balkanlara odaklanmak zorunda kaldığı süreçte Armenia, Sacoğulları lideri Yusuf'un üstün siyaseti nedeniyle parçalanmış bulunuyordu. Ermeniye ve Azerbaycan Valisi Yusuf'un Ermeni Kralı I. Smbat'a karşı 908'de Vaspurakan Prensi II. Kakikios'u⁵⁶⁸ taçlandırması⁵⁶⁹ ve 914'te Kral I. Smbat'ı öldürmesi,⁵⁷⁰ Ermeni birliğini ortadan kaldırmış ve Sacoğullarının Armenia'nın ekseriyetine hakim olmasını sağlamıştı. Bizans, bu dönemde bölgeye somut yardım ulaştıramamış olmasına rağmen gelişmeleri takip ediyordu ve Ermeniler ile iletişim halindeydi.⁵⁷¹

Nihayetinde Bizans, ölen Ermeni Kralı I. Smbat'ın oğlu II. Ashot'u başkent Konstantinopolis'e getirmekle görevlendirdiği Theodoros adlı bir yetkiliyi değerli hediyelerle birlikte Armenia'ya gönderdi. Theodoros, önce Taron'da Ermeni Katholikosu Hovhannes ile bir araya geldi. Ardından Katholikos Hovhannes'in rehberliğinde II. Ashot'un saklandığı kaleye ulaştı ve onu alıp 914 senesinde

⁵⁶⁷ *Theop. Con.*, VI, s.405,11-16; Sym. Magis., *Khronikon*, s.320,213-219 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.237); Scylit., *Synopsis*, s.218,3-8 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.211).

⁵⁶⁸ Vaspurukan Prensi Grigor-Derenik'in oğludur. 908-943/944 tarih aralığında Vaspurakan Kralı unvanını taşımıştır: C. Toumanoff, *Généalogie et chronologie de la Caucase*, s.91.

⁵⁶⁹ Yovhannes Drasxanakertc'i's, *History of Armenia*, s.163; T. Artsruni, *House of Artsrunik*, s.347-348.

⁵⁷⁰ Yovhannes Drasxanakertc'i's, *History of Armenia*, s.176; Asolik, *Histoire universelle*, III, s.18-19; H. D. Yıldız, "Sacoğulları III", s.44 dp.67.

⁵⁷¹ İstanbul/Konstantinopolis Patriği Nikholas Mystikos'un Ermeni Katholikosu Hovhannes'e askeri yardım vaadinde bulunan mektubu için bknz: Yovhannes Drasxanakertc'i's, *History of Armenia*, s.189-191; Ermeni Katholikosu Hovhannes'in Bizans İmparatoru VII. Konstantinos'a hitaben kale aldığı ve çaresizlik içerisinde bulundukları için üstün otorite olarak şükranlarını sundukları Bizans'tan yardım beklediklerini belirten mektubu için bknz: Yovhannes Drasxanakertc'i's, *History of Armenia*, s.192-197.

Konstantinopolis'e götürdü. İmparatoriçe Zoe Karbonopsina'nın krallara gösterilen ihtimamla ağırladığı II. Ashot, imparatorluk başkentinden onursal unvanların yanında mühim miktarda askeri birlik ve savaş malzemesiyle ayrıldı.⁵⁷²

Ermeniye ve Azerbaycan Valisi Yusuf, imparatorluk desteğini alan II. Ashot'a karşı II. Ashot'un amcasının oğlu Ashot'u kral ilan edip Tibi'ye yerleştirdi. Böylelikle Armenia'da üç kral hüküm sürmeye başladı. Bu elverişli ortama rağmen Vali Yusuf, 918'de Halifelik ile çatışmaya başladığında Bizans'ın desteğini alan ve Kuzey Armenia'nın ekseriyetine hakim olan II. Ashot'u kral olarak taçlandırmayı tercih etti. Üstelik Vali Yusuf'un Abbasi birliklerince ele geçirilmesinden sonra valilik görevini devralan Sebük, II. Ashot'a üç kral arasında en yüksek mertebeye sahip olduğunu vurgulamak için "Şehinşah/Krallar Kralı" unvanı verdi.⁵⁷³ Aynı zamanda II. Ashot, Tibi'de yerleşik kuzeni Ashot'a boyun eğdirdi. Bu gelişmeleri yakından takip eden Bizans, II. Ashot'un Sacoğulları ile kurduğu irtibattan rahatsızlık duyarak 922 senesi itibariyle harekete geçti.⁵⁷⁴

Bizans'ın Skholon Domestikosu İoannes Kourkouas liderliğinde Armenia'nın merkezi Tibi'yi hedef alacağı saldırı, Khaldias Thema sınırları içerisinde çıkan isyan ile şekillenmeye başladı. Khaldias Thema Strategosu Bardas Boilas'ın desteğiyle bölgenin önde gelen zenginlerinden Adrianos Khaldos ve Ermeni Tatzates, stratejik öneme sahip Bayburt/Paiperte kalesine yerleşip isyan başlattılar. Pothos Argyros yerine Haziran

⁵⁷² *Theop. Con.*, VI, s.387,7-13; *Sym. Magis.*, *Khronikon*, s.303,112-118 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.224-225); *Scylit.*, *Synopsis*, s.202,55-60 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.196); Yovhannes Drasxanakertc'i's, *History of Armenia*, s.198; R. Grousset, *Ermeniler*, 438-439; Ter-Ghewonyan, *Arab Emirates*, s.73.

⁵⁷³ Yovhannes Drasxanakertc'i's, *History of Armenia*, s.212; H. D. Yıldız, "Sacoğulları III", s.52; Grousset, *Ermeniler*, s.448-449.

⁵⁷⁴ Bizans, Kura nehrinin kuzeyinde yer alan ve merkezi Berdea/Partaw şehri olan Uti bölgesinde yerleşik Sabirler/Serbotioi'nin II. Ashot'a karşı isyan etmesine yardımcı oldu: Ter-Ghewonyan, *Arab Emirates*, s.76; Martin-Hisard, "Archontes du monde caucasien", s.382 ve 417.

922’de Skholon Domestikosu ilan edilen ve an itibariyle Kaesareia’da bulunan İoannes Kourkouas, süratle bölgeye ulaştı ve bu isyanı sona erdirdi. Görevine son verilen Bardas Boilas sürgüne gönderildi.⁵⁷⁵ Boilas’ın yerine İoannes Kourkouas’un erkek kardeşi Theophilos, Khaldias Thema Strategosu olarak atandı.⁵⁷⁶

Skholon Domestikosu İoannes Kourkouas, Khaldias Theması’nda asayiş sağladıktan sonra Bağdat’ta tutuklu bulunan Yusuf’un gulamlarından Sebük’ün idaresindeki Tibi şehrine doğru ilerledi ve şehri muhasara altına aldı. Gulam Sebük, Şehinşah unvanı verdiği II. Ashot’u yardımına çağırdı. II. Ashot ve Ermeni birliklerinin de yer aldığı şehrin müdafaasını aşamayan İoannes Kourkouas, başarı elde edemedi muhasaraya son verdi ve bölgeden ayrıldı.⁵⁷⁷

Bizans’ın X. yüzyıl başında Tibi’ye ulaşan Aras havzasının girişindeki Phasiane bölgesinde İberia Kouropalatesi’nin desteğini sağlamaya çalışarak askeri faaliyetlerini arttırdığına şahit olmuştuk. Ancak dahili ve harici hadiseler, Bizans’ın Thedosioupolis ve Phasiane üzerinde kurduğu baskıyı askeri faaliyetlerle desteklemesine mani olmuştu. Bizans için bu dezavantajlı durum, 914’te II. Ashot’un Konstantinopolis’te ağırlanması ve somut askeri yardımda bulunmasıyla tersine çevrilmeye başlandı. Ancak II. Ashot’un Bizans aleyhinde Sacoğulları ile anlaşması, önce Vali Yusuf ardından gulamı Sebük tarafından taçlandırılması Bizans’ın Armenia’daki nüfuzunu sarstı. Bu nedenle Khaldias Theması’ndan harekete geçen Skholon Domestikosu liderliğindeki Bizans ordusu, Vali Yusuf’un Bağdat’ta tutuklu bulunmasını fırsat bilerek çok muhtemel Aras havzasına erişimini sağlayan Phasiane üzerinden Armenia’nın merkezi Tibi şehrini hedef aldı.

⁵⁷⁵ *Theop. Con.*, VI, s.404,4-17; *Sym. Magis., Khronikon*, s.319,188-200 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.236); *Scylit., Synopsis*, s.217,66-218,81 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.210-211).

⁵⁷⁶ *Con. Porph., DAI*, s.45,59-60.

⁵⁷⁷ *Asolik, Histoire universelle*, III, s.24-25; A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II/1, s.249-250; Ter-Ghewondyan, *Arab Emirates*, s.75; A. Ter-Ghewondian, “Chronologie de la ville de Dvin”, s.308-309.

Bizans'ın Armenia'nın merkezini hedef almasının ardından Abbasi orduları, 922 veya 923 senesinde Doğu Sugur'dan hareketle Bizans arazisine iki büyük sefer düzenledi. Bu seferlerden ilki, Musul'dan yola çıkan Nasr el-Hacib'in oğlu Muhammed liderliğinde Theodosiupolis şehri üzerinden gerçekleştirildi. Diğer sefer ise Tarsos'tan yola çıkıp Melitene'ye ulaşan Abbasi birliği tarafından tatbik edildi ve geniş bir alan tahrip edilip büyük miktarda ganimet toplandı.⁵⁷⁸

Bizans'ın Armenia'da etkinliğini arttırdığı bu dönemde Taron bölgesinin her geçen gün daha fazla oranda Bizans tesirine maruz kaldığını açığa çıkaran bir hadise vuku buldu. Bizans'ın dahili meselelerini yakından takip eden Taron Prensi Krikorikios, Khaldias Theması'nda çıkan isyanın başat müsebbiplerinden olan Ermeni Tatzates'in Keltzene'deki el konulan mülkünün başkentteki bakımını ihmal ettiği Barbaros Evi'nin yerine kendisine devredilmesini talep etti. Zira Taron Prensi Krikorikios, Arap tehlikesi nedeniyle (muhtemelen Sacoğulları) can güvenliğinden endişe duyduğu yakın akrabalarını Keltzene'ye göndermeyi arzu etmekteydi. İmparator I. Romanos Lakapenos, Taron Prensi Krikorikios'un bu talebini olumlu karşıladı, fakat Keltzene'nin taşrasında Ermeni Tatzates'in el konulan mülkü yerine Gregoras adlı birisinin mülkünü Taron Prensi Krikorikios'a devretti.⁵⁷⁹

Bizans'ın genişleyen etki alanı, yalnızca Taron bölgesiyle sınırlı değildi. Bu dönemde Vaspurakan Kralı Kakikios/İbn el-Deyrani/Gagik de İmparator I. Romanos ile direkt irtibat kuranlar arasında yer almaktaydı. İmparator VII. Konstantinos'un *DAI*'de yalnızca Arkhon/Prens olarak andığı⁵⁸⁰ fakat *De Cer.*'de Arkhonlar Arkhonu/Prensler Prensi olarak tanımladığı⁵⁸¹ Kakikios'un Bizans ile ilk temasları hakkında bilgimiz yoktur. Fakat Bizans nazarında Vaspurakan'ın öneminin arttığı ve bu doğrultuda

⁵⁷⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.117; A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II/1, s.249.

⁵⁷⁹ Con. Porph, *DAI*, s.43,89-99.

⁵⁸⁰ Con. Porph., *DAI*, s.43,111.

⁵⁸¹ Con. Porph., *De Cer.*, II, s.687,4-5 (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, 687).

Arkhon/Prens yerine Arkhonlar Arkhonu/Prenslerin Prensi unvanının kullanılmaya başlandığı dönem, 922 seneli Dvin/Tibi saldırısının hemen ardına tarihlendirilebilir.⁵⁸²

Vaspurakan'ın öneminin arttığı bu süreçte Vaspurakan Kralı Kakikios, Ermeni Kralı II. Ashot ve İberia Kouropalatesi⁵⁸³ ile İmparator I. Romanos'a Taron lideri Krikorikios'a düzenli olarak maaş/roga ödenmesine rağmen kendilerine hiçbir ödeme yapılmadığından şikayet ettiler. İmparator I. Romanos, bu şikayetler nedeniyle Taron lideri Krikorikios'a (908-936) yapılan nakdi ödemeleri kesti ve sadece ayni yardımları sürdürme kararı aldı. Fakat İmparator, Taron lideri Krikorikios'un gönlünü almak için oğlu Ashot'u Konstantinopolis'te ağırlayıp onursal "Patrikios" unvanı bahşetti ve ardından Taron'a geri gönderdi.⁵⁸⁴

2.4. Bulgar ve Karmati Baskısı Altında Bizans-Abbasi İlişkileri

923 senesinde bir Abbasi birliği, Munis el-Muzaffer komutasında Anadolu'ya sokuldu. Hedefi hakkında malumat bulunmayan bu sefer neticesinde birçok kale ele geçirildi.⁵⁸⁵ Bu seferle eş zamanlı harekete geçtiği anlaşılan Semel el-Dülefî, Tarsos deniz kuvvetiyle Ege'ye bir akın gerçekleştirdi.⁵⁸⁶ Bu sefer sonrasında Bizans İmparatoru I. Romanos Lakapenos, Bulgar Hükümdarı Symeon'un hazırlıklarını sürdürdüğü ve Eylül 924'te başlayacak son büyük saldırısı öncesinde Anadolu hududunun güvenliğini sağlamak ve Thrakia'ya asker sevk etmek amacıyla Abbasi Halifesi Muktedir'e ateşkes ve esir takası teklifini sunmak üzere Bağdat'a elçilerini gönderdi. Bizans elçilik heyeti, Nisan-Mayıs 924 tarihinde Bağdat'a ulaştı. Halife, bu

⁵⁸² Martin-Hisard, "Archontes du monde caucasien", s.393.

⁵⁸³ Adarnese veya daha muhtemel oğlu Ashot.

⁵⁸⁴ Con. Porph., *DAI*, s.43,109-131.

⁵⁸⁵ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.111; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.123;

⁵⁸⁶ Mesudi'nin aktardığı bilgiye göre Semel el-Dülefî, bu sefer esnasında Ege denizinde Bulgarlar ile karşılaştı: Maçoudi, *Les Prairies*, II, s.16-17; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.123.

ateşkes ve esir takası teklifini onayladı.⁵⁸⁷ Halife Muktedir, Bahreyn merkezli Karmatilerin Ebu Tahir Cennabi liderliğinde Basra şehrini Mayıs 923'te teslim alıp 17 gün boyunca yağmalaması ile Irak'ta başlayan ve 931 senesine kadar sürecek olan karışıklıklar sebebiyle Bizans'ın ateşkes ve esir takası teklifini olumlu karşıladı.⁵⁸⁸ Tarafların mutabık kaldığı ve Kara lakaplı Müflih el-Hadim⁵⁸⁹ ile Bişr el-Afşini'nin imzaladıkları anlaşma uyarınca esir takası 925 yılının Ekim ayında Lamos nehri kenarında 19 gün içerisinde gerçekleştirildi ve 3.983 Müslüman esaretten kurtarıldı.⁵⁹⁰

Bizans İmparatoru I. Romanos Lakapenos, Kasım 924'te Bulgar Hükümdarı Symeon'u kalıcı olacak bir ateşkese razı etti.⁵⁹¹ Batıda Bulgar tehdidini kontrol altına almayı başaran ve iktidarını kuvvetlendiren I. Romanos Lakapenos, yeniden dikkatini Anadolu hududuna çevirdi. İmparator, 925 senesinde Abbasi ile hemhudut olunan bölgelerde yaşayan halka güçsüz ve savunmasız olduklarını bildiğini, imparatorluğa bağlılıklarını bildirmediikleri takdirde hedefi haline geleceklerine dair tehditte bulundu.⁵⁹² Bu tehditten yaklaşık bir sene sonra Skholon Domestikosu Kourkouas'ın komutasında ve Lykandos Strategosu Melias'ın yer aldığı Bizans ordusu, Haziran/Temmuz 926'da Melitene şehrini muhasara altına aldı. Bizans hücumları karşısında şehir, sert bir direniş sergiledi. Bizans ordusu surların bir bölümünü aşip şehre girmesine rağmen Melitene birlikleri, düşmanı yeniden şehrin dışına atmayı başardı. Bizans askerleri bu defa civarı yağma ve talana başladı. Yaklaşık 16 günlük

⁵⁸⁷ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.134; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.132-133.

⁵⁸⁸ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.101-102; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.121-122.

⁵⁸⁹ Halife Muktedir ile direkt iletişim kurma yetkisine sahip mühim saray görevlisiydi. Bu vasfı sayesinde devlet kademedelerindeki atamalarda belirleyici rol oynamaktaydı. Halife Muktedir'in Munis el-Muzaffer mücadelesini teşvik edip destekledi: Nadia Maria El-Cheik, "Servants at the Gate: Eunuchs at the Court of Al-Muqtadir", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. XLVIII, Sy.2, 2005, s.244-249

⁵⁹⁰ Mesudi, *et-Tenbih*, s.197.

⁵⁹¹ Sym. Magis., *Khronikon*, s.314,80-82 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.232).

⁵⁹² Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.140; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.135-136.

çatışmaların ardından Bizans ordusu bölgeden çekildi. Melitene ahalisinden bir heyet, Temmuz-Ağustos 926 tarihinde Bağdat'a ulaşp yardım talebinde bulundu, ancak Halife Muktedir'den müspet bir cevap almayı başaramadı. Zira Halife Muktedir bu sene içerisinde Bahreyn Karmatileri'nin Kufe şehrini işgal ve talan hadisesi sebebiyle tüm dikkatini ve kuvvetini merkez Irak'a sevk etmiş bulunuyordu. Munis el-Muzaffer ise Karmati lideri Ebu Tahir Cennabi'yi mağlubiyete uğratmak için takipteydi.⁵⁹³

Aşağı Fırat havzasında faaliyetlerini artıran Bizans ordusu, Mart 927'de Samosata şehrini hedef aldı ve geçici şekilde zapt etmeyi başardı. Bizans ordusu, ele geçirdiği değerli eşyalarla ve çok sayıda Müslümanla birlikte şehirden ayrıldı. Bizans ordusu dönüş yolundayken Sugur'da görevli Müslüman birlikler karşı saldırıya geçti. Cereyan eden çatışmalar sonucunda esir edilmiş Müslümanlar kurtarıldı ve mühim miktarda ganimet ele geçirildi.⁵⁹⁴

Abbasi Halifesi Muktedir, Mart 927'de Samosata'nın yağmalanmasına karşı sefer düzenlemesi için Munis el-Muzaffer'i görevlendirdi. Munis el-Muzaffer'in Bağdat'tan ayrılması, Halife Muktedir'den kuşkulanası sebebiyle ertelendi. Yoğun ikna çabalarının ardından Munis el-Muzaffer, Sugur'a ulaşmak için Haziran 927'de Bağdat'tan yola çıktı. Fakat bu defa Karmatilerin yıkıcı faaliyetleri nedeniyle Halife Muktedir, Munis el-Muzaffer'e geri dönmesini emretti. Bu nedenle Munis'in düzenleyeceği karşı sefer, akim kaldı.⁵⁹⁵ Fakat Tarsos'tan harekete geçen Müslüman birliği, Bizans arazisine bir akın düzenledi. Bu akın esnasında Müslüman birliği, Bizans

⁵⁹³ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.140-141; "Sibt Ibn Al-Gauzi", *Byzance et les Arabes*, II/2, s.172; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.140-141

⁵⁹⁴ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.153; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.142; *Abu'l-Farac*, I, s.250.

⁵⁹⁵ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.157-158; "Sibt Ibn Al-Gauzi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.172; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.142-143.

ordusunun saldırısına uğrayıp mağlup oldu. Tutsak alınan 400 asker, işkenceye maruz bırakılarak öldürüldü.⁵⁹⁶

Bişr el-Afşini'nin ardından Tarsos Emiri ilan edilen Semel el-Dülefî, 927 senesinin yaz mevsiminde Bizans arazisine bir sefer düzenledi. Sefer esnasında karşılaştığı Bizans ordusunu çetin geçen çarpışmalar neticesinde mağlup etmeyi başardı ve çok miktarda ganimetle Aralık 927/Ocak 928'de Tarsos'a döndü.⁵⁹⁷

2.5. Bizans'ın Armenia'daki Faaliyetleri ve Kaysi Emirliği'ne Karşı Harekatı

Bulgar Hükümdarı Symeon'un 27 Mayıs 927 tarihinde ölmesi ve yerine oğlu Peter'in tahta çıkması, Bizans-Bulgar ateşkesini kalıcı bir barış antlaşmasına çevirme olanağı sağladı. Bu sayede Ekim 927'de Bizans-Bulgar barış antlaşması tesis edildi. Barışın perçinlenmesi için I. Romanos'un büyük oğlu Khristophos'un kızı Maria, Bulgar Hükümdarı Peter ile evlendirildi.⁵⁹⁸

Bizans, Balkanlarda Bulgar ile meşgul olduğu dönemde Armenia'daki gelişmeleri yakından takip etmeyi sürdürüyordu. İberia Krallığı'nda 923 senesiyle birlikte ortaya çıkan dahili mücadele, İmparator I. Romanos'a Armenia müdahale şansı sunmuştu. Bu sayede Bizans, Khaldias Thema hududunu tayin eden Çoruh/Akampsis ve Murgul/Mourgouli nehirlerinin ötesinde mühim Ardanuç/Ardanoutzin şehrinin hakimiyetini ele geçirme teşebbüsünde bulundu. İberia Kouropalatesi Ashot'un⁵⁹⁹ rıza

⁵⁹⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.149.

⁵⁹⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.149.

⁵⁹⁸ *Theop. Con.*, VI, s.414,1-7; Sym. Magis., *Khronikon*, s. 327,375-328,380 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.241-242); Scylit., *Synopsis*, s.223,44-224,52 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.215-216).

⁵⁹⁹ Başkent İstanbul/Konstantinopolis'i 922/923(?) senesinde ziyaret etmiş ve İmparator tarafından onurlandırılmıştır. Kouropalates unvanını vefat ettiği 954 senesine kadar taşımıştır: *Theop.Con.*, VI, s.402,12-21; Scylit., *Synopsis*, s.216,29-35 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.209); C. Toumanoff, *Généalogie et chronologie de la Caucase*, s.117.

göstermesi üzerine Donanma Droungariosu Konstantinos liderliğinde 300 askerden oluşan Bizans birliği, Ardanoutzin şehrini ilhak etti. Fakat bu aşamada Yukarı Tao/Tayk ve Kalarzene/Klarjeti Dükü Gürgen, Ardanoutzin şehrini boşaltmadığı takdirde İmparator I. Romanos'a savaş tehdidinde bulundu ve Erzurum Emirliği ile ittifak tesis etmekten kaçınmayacağını bildirdi. Bu ultiatom karşısında İmparator I. Romanos, Donanma Droungariosu Konstantinos liderliğindeki birliği geri çekti.⁶⁰⁰ İberia ile yaşanan ve İmparator I. Romanos'un geri adımıyla son bulan bu kriz döneminde Bizans'ın Thedosioupolis'in doğusundaki alanlardan da feragat etmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Bulgarlar ile mücadele devam ederken İmparator I. Romanos, Phasiane'yi ve Abnikion'u ihtiva eden alanın İberia Kouropalatesi'nin nüfuzu altında bulunduğunu altın mühürlü ferman ile karara bağladı.⁶⁰¹

Bizans'ın Armenia'da İberia Kouropalatesi karşısında nüfuz alanını daralttığı olumsuz gelişmeler, 927'de Balkan hududunun emniyete alınmasıyla son buldu. Zira Bizans ordusu, 927 senesinin yaz mevsiminde ikinci defa Armenia'nın merkezine sokulup Tibi şehrini hedef aldı.⁶⁰²

Armenia bu dönemde yine kargaşa içerisindeydi. Abbasi Halifesi Muktedir'in 923'te affedip yeniden Azerbaycan Valiliği'ne tayin ettiği Yusuf'un vekil olarak Tibi'ye gönderdiği Nasr el-Sübüki, kurulu düzeni ortadan kaldırıp başta Ermeni Kralı II. Ashot olmak üzere Ermeni liderleri ile mücadeleye atılmıştı.⁶⁰³

Bu durumu fırsata çevirmek isteyen İmparator I. Romanos Lakapenos, Skholon Domestikosu Kourkouas liderliğinde Bizans ordusunu Tibi şehri üzerine gönderdi. Büyük ihtimalle 922 senesinde gerçekleştirilen ilk seferde olduğu gibi Bizans ordusu bir

⁶⁰⁰ Con. Porph., *DAI*, s.46,49-165.

⁶⁰¹ Con. Porph., *DAI*, s.45,99-137.

⁶⁰² Con. Porph., *DAI*, s.45,55-58; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.149; A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.II/1, s.262-263.

⁶⁰³ Ter-Ghewondyan, *Arab Emirates*, s.76.

kez daha Phasiane üzerinden Aras vadisini takiple Tıbi önlerine ulaştı. Bizans ordusu tarafından derhal muhasara altına alan şehir, Vali Yusuf'un vekil bıraktığı Nasr el-Sübüki komutasında direnişe geçti. Ermenilerden herhangi bir destek alamayan Bizans ordusu zorlu mücadele neticesinde şehrin surlarında gedikler ve kanallar açarak şehre girmeyi başardı. Ancak şehir içinde devam eden çarpışmalarda Sacoğulları galip geldi. Şehirden çıkarılan Bizans ordusu, yaklaşık 10.000 asker kaybetti.⁶⁰⁴ Bu sefer, Bizans'ın Aras vadisini kullanarak Tıbi'yi ele geçirme teşebbüslerinin sonuncusu oldu. 927'den itibaren Bizans'ın Armenia'yı hedef alacağı saldırılarının odak noktası daha güneyde Murat nehrinin oluşturduğu vadiye yönelmeye başladı.⁶⁰⁵

Bizans'ın dikkatini Murat nehrine kaydırması, Taron Prenslığı ile irtibatını arttırmasını ve Kaysi Emirliği'nin direkt hedef almasını gerekli kıldı. Taron Prensi Krikorikios'un 923'te gerçekleşen vefatı sonrasında Taron'da ortaya çıkan dahili mücadele, Bizans'a aradığı fırsatı sundu. İmparator VII. Konsatninos'un *DAI*'de aktardığı bilgilere göre Krikorikios'un vefatının ardından Taron arazisinin yarısı Krikorikios'un iki oğlu; Strategos unvanlı Pankratios ve kardeşi Ashot arasında paylaşılırken (muhtemelen Taron arazisinin doğusunu veya merkezini kapsayan)⁶⁰⁶ diğer yarısı Krikorikios'un kardeşi Apoganem'in oğlu Tornikios'a devredildi. Bir müddet sonra iki amcasının baskısına dayanamayan Tornikios, kendisinin ve ailesinin güvenliğinin sağlanması karşılığında hakimî olduğu bölgeyi Bizans İmparatoru I. Romanos'a teslim etmeyi teklif etti. Bu teklifi kabul eden İmparator, Tornikios'u ve ailesini başkente getirmesi için Protospatharios Krinites'i görevlendirdi. Fakat Protospatharios Krinites bölgeye ulaştığında Tornikios'un vefat ettiğini öğrendi. Bu durum üzerine Protospatharios Krinites, Tornikios'un eşini ve çocuklarını başkente getirdi. İmparator I. Romanos, Tornikios'un eşine ikamet etmesi için bir manastır tahsis

⁶⁰⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.149.

⁶⁰⁵ Martin-Hisard, "Archontes du monde caucasien", s.418-419.

⁶⁰⁶ S. Runciman, *DAI Commentary*, s.166.

etti. Ardından Protospatharios Krinites'i Taron'da Tornikios'a ait araziye teslim alması için yeniden görevlendirdi. Protospatharios Krinites Taron'a vardığında Taron Prensleri Strategos unvanlı Pankratios ve kardeşi Ashot, Tornikios'a ait arazinin kendilerine devredilmesi karşılığında Olnutin şehrini ve civarını Bizans'a teslim etmeye hazır olduklarını belirttiler. İmparator I. Romanos, bu teklifi kabul edip Olnutin ve civarının hakimiyetini ele geçirdi.⁶⁰⁷

İmparator I. Romanos'un Taron'un neredeyse yarısını oluşturan Tornikios'a ait geniş arazi karşılığında yalnızca bir şehrin hakimiyetini devralmaya razı olması, imparatorluk için karlı bir takas gibi görünmemektedir. İmparator VII. Konstantinos, durumun farkındadır ve bu nedenle takasın kabul edilmesini İmparator I. Romanos'un iyi kalpliliğine ve merhametine bağlar.⁶⁰⁸ Fakat imparator rızası ve buna dair sunulan neden ikna edici değildir. İmparator'un bu türden bir takasa rıza göstermesi, Olnutin şehrinin stratejik önemiyle açıklanabilir.

Olnutin şehri, Taron Prensliliği'nin doğuda Kaysi Emirliği ile hemhudut olduğu alanda yer almaktaydı. Kıyısında yer aldığı Göynük nehrinin oluşturduğu vadi sayesinde güneyde Bingöl ovası ve Murat nehrine, kuzeyde ise Thedosioupolis şehrine erişimi mevcuttu.⁶⁰⁹ Bu nedenle İmparator I. Romanos, Taron'un Bizans'ın etki ve tesirine zaten açık olan yanı başındaki geniş araziler yerine Murat nehri vadisine erişimini kolaylaştıracak ve Kaysi Emirliği ile hemhudut haline gelinmesini sağlayacak Olnutin ve civarını hakimiyeti altına almayı tercih etti. Bizans'ın sınırının ötesinde üs oluşturma girişimi, daha önce Thedosioupolis'e karşı İberia Kourapalatesi'nin hakimiyeti altındaki Ketzeon ve Ardanoutzin şehirlerinde de denenmişti. Bu girişimler başarısız olmuştu, fakat Taron'un batısında Olnutin şehri, Kaysi Emirliğine karşı bir köprübaşı haline getirildi.

⁶⁰⁷ Con.Porph., *DAI*, s.43,163-188.

⁶⁰⁸ Con.Porph., *DAI*, s.43,183-184.

⁶⁰⁹ T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.III, s.131.

Olnutin şehri vasıtasıyla Kaysilerle hemhudut haline gelinmesi, Bizans'ın direkt olarak Kaysi Emirliği'ni hedef almasına imkan tanıdı. 927'deki Tibi saldırısından yalnızca bir yıl sonra Bizans ordusu Skholon Domestikosu İoannes Kourkouas liderliğinde Kaysi Emirliği'ni hedef aldı. Ermeni Kralı I. Smbat'ın 914'de ölümüyle Armenia'daki birliğin parçalanmasının ardından Kaysi Emirliği bağımsız bir şekilde hareket etmeye başlamıştı. VII. Konstantinos'un *DAI*'de verdiği bilgiye göre bu dönemde Kaysi Emirliği, Abelchamit/Abdülhamit'in vefatının ardından üç oğlu arasında taksim edilmişti, bu duruma rağmen Emirlik, Van gölünden kuzeybatıda Erzurum Emirliği hudutlarına kadar yekpare bir görünüm arz ediyordu. Kardeşler arasında en büyükleri olan Aposebatas/Ebu'l-Sevade, merkezi Mantzikert şehri olmak üzere Murat nehrinin oluşturduğu vadiye yakın Kore⁶¹⁰ ve Kharka⁶¹¹ bölgelerinin hakimiydi.⁶¹² Apolesphouet/Ebu'l-Esved isimli ikinci kardeş, evlat edindiği Ahmet/Akhmet ile Khlat, Altzike ve Arzes şehirlerini idare ediyordu.⁶¹³ Üçüncü kardeşleri Aposelmes/Ebu Selim ise Tzermatzou (?) adlı yeri elinde tutuyordu.⁶¹⁴

Bu bilgiler temelinde en büyük kardeş Aposebatas/Ebu'l-Sevade'nin hakimiyetindeki saha, güneyde Murat nehri vadisinden başlayıp yine bu vadiye hakim Mantzikert şehri merkez olmak üzere kuzeyde Erzurum Emirliği'ne ait hududa ulaşmaktaydı. Ortanca kardeş Apolesphouet/Ebu'l-Esved ise Murat nehrinin güneyinde ve Van gölü civarında yer alan arazilere sahipti.

Büyük ihtimalle Olnutin şehrinden harekete geçen Bizans ordusu, Büyük kardeşin hakimiyetinde bulunan Murat nehri vadisindeki Kore ve Kharka bölgelerine

⁶¹⁰ Kopî, Murat/Arsanias nehrine dökülen Körsu deresinin açtığı vadiyi kapsayan bölge: R. H. Hewsen, *Geography*, s.251, dp.137A; T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.I, s.325.

⁶¹¹ Χάρκα, Muş/Bulanık ilçe merkezini kapsayan bölgedir: R. H. Hewsen, *Geography*, s.165 dp.78; T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.I, s.325.

⁶¹² Con. Porph., *DAI*, s.44,85-87.

⁶¹³ Con. Porph., *DAI*, s.44,55-57.

⁶¹⁴ Con. Porph., *DAI*, s.44,61-62.

girdi. Ardından güneye yönelip ortanca kardeşin hakimiyetindeki Khlat şehrini muhasara altına aldı. Şehir ahalisiyle gerçekleştirilen müzakereler neticesinde savaş hali sonlandırıldı ve barış tesis edildi. Şehrin Bizans'ı üstün otorite olarak kabul ettiğini temsilen camiden minber sökülüp yerine bir haç yerleştirildi. İoannes Kourkouas, bu başarının ardından güneybatı istikametinde Diyar-ı Bekr bölgesine doğru ilerleyip Kaysi Emirliği'nin X. yüzyıl başında ilhak ettiği⁶¹⁵ Balaleis şehrini muhasaraya aldı. Balaleis halkı da Bizans'ı üstün otorite olarak tanıyıp barış gerçekleştirdi.⁶¹⁶

İmparator VII. Konstantinos'un *DAI*'de Kaysi Emirliği'nin tamamının Bizans'a haraçgüzar kılındığına dair verdiği bilgi, büyük olasılıkla 928'de Khlat ve Balaleis şehirlerinin teslim alınmasıyla oluşan söz konusu ahval neticesinde ortaya çıkmış olmalıdır.⁶¹⁷

Bizans saldırılarından endişeye kapılan başta Khlomaron şehri olmak üzere civardaki şehirler, Halife Muktedir'e heyetler gönderip destek talep etti.⁶¹⁸ Fakat Abbasiler, Haziran 928 tarihinde Kallinikos üzerine yürüyüp Diyar-ı Rebia'da yer alan Resulayn/Resaina⁶¹⁹ ve Sincar/Singara şehirlerine birlikler sevk ederek Cezire'de büyük yıkım ve kargaşaya sebep olan Karmatiler ile meşgul bulunuyordu.⁶²⁰

⁶¹⁵ Ter-Ghewonyan, *Arab Emirates*, s.81.

⁶¹⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.166.

⁶¹⁷ İmparator VII. Konstantinos, Kaysi Emirliği'ne hakim üç kardeşin haraçgüzar statüsünü sık sık vurgulamıştır: Con. Porph., *DAI*, s.44, 44-45, 58-59, 63.

⁶¹⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.178.

⁶¹⁹ Ρεσσαίνα / Πέσινα; Habur/Aborras nehri kenarında kurulu şehir, İmparator I. Theodosios'a atfen Theodosiupolis olarak da adlandırılmaktaydı. Günümüz Şanlıurfa/Ceylanpınar ilçe merkezidir: E. Honigmann [Besim Darkot], "Resü'l-Ayn", *İA*, C.IX, 1964, s.695-698; *Osmanlı Yer Adları*, s.154.

⁶²⁰ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.172; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.152

2.6. Bizans'ın Melitene'de Artan Nüfuzu

Bizans'ın Murat nehri vadisi üzerinden Orta Fırat havzasında askeri hareket gerçekleştirdiği süreçte Aşağı Fırat havzası üzerinde de yoğun bir baskı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Zira bu yoğun baskı neticesinde Bizans, Melitene şehri üzerindeki nüfuzunu arttırmış ve şehirde geçici bir hakimiyet tesis etmiştir. Bu geçici hakimiyet devri, Musul Valisi Ebu'l-Ala Said'in şehri yeniden ele geçirdiği 931 senesine kadar devam etmiştir. Şehrin üzerinde kurulan baskıya ve 929-931 seneleri aralığında geçici zapt sürecine dair net bir anlatı oluşturmak oldukça zordur.

İslam tarihçileri arasından İbnü'l-Esir, Bizans'ın Melitene'yi düşürmeye odaklandığına işaret edecek şekilde Lykandos Strategosu Melias'ın 928 seneli bir teşebbüsünden bahsetmektedir. Melitene kuşatmasının ön hazırlığı olarak kabul edebileceğimiz bu teşebbüs, Strategos Melias'ın şehri kuşatacağı anda içeriden yardımcı olmaları için yaklaşık 700 Ermeni ve Rum'u işçi kıyafeti ve aletleriyle Melitene'ye göndermesiyle sınırlıdır. Üstelik Melitene ahalisi bu girişimi haber aldıktan sonra şehre sızanların tamamını öldürmüştür.⁶²¹

İslam kaynakları, 929'da Bizans'ın Aşağı ve Orta Fırat havzalarındaki baskısının büyük ölçüde arttığını ve başta Melitene olmak üzere Diyar-ı Bekr'in hudut şehirlerinin Bizans'a boyun eğmeye yakın olduğunu daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre Karmati saldırıları gölgesinde Halife Muktedir ve Munis el-Muzaffer arasındaki anlaşmazlık hat safhaya ulaşmıştı ve bu durum Bağdat'ta iktidar krizine yol açtı. Halife Muktedir tahttan indirildi ve yerine 28 Şubat 929 tarihinde Kahir (929, 932-934) halife ilan edildi. Fakat Munis el-Muzaffer, iki gün sonra Muktedir'i bir kez daha halifelik tahtına geçirdi.⁶²² Yaşanan bu iktidar krizinin sonrasında Bağdat'tan yardım bekleyen Sugur şehirlerinin umudu tükendi. Bizans'ın Aşağı ve Orta Fırat havzalarındaki

⁶²¹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.152.

⁶²² Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.181-182; *İbnül-Esir*, VIII, s.167.

baskısını yakından hisseden Melitene, Miepherkeim, Emet ve Khlomaron şehirleri, Bağdat’a bir elçi heyeti gönderip asker yardımı alamadıkları takdirde Bizans İmparatoru’na boyun eğeceklerini bildirdi. Ancak talepleri bir kez daha karşılık bulmadı.⁶²³

Abbasilerin iç işleriyle meşgul olduğu ve hudut şehirlerinin beklediği yardımı alamadığı bu dönemde Bizans’ın Aşağı ve Orta Fırat havzalarındaki, daha genel olarak Armenia’daki baskısını daha iyi anlamamıza yardımcı olacak bir belge mevcuttur. Bu belge İmparator I. Romanos Lakapenos’un “Mısır Emirine” hitaben yazdığı mektubudur.⁶²⁴ Mektubun içeriğinden Armenia’da etkin olan bir emirin muhatap alındığı anlaşıldığı için söz konusu emirin Malatya Emiri ile irtibatlandırılması ihtimal dahilindedir.⁶²⁵

İmparator I. Lakapenos, mektubunda Müslüman Emir’e teslim edilmek üzere Spatharokandidatos Konstantinos’u imparatora ait mektupla birlikte Vaspurakan Arkhonlar Arkhonu Kakikios’a gönderdiğini ancak yaşanan aksilik nedeniyle Vaspurakan Arkhonlar Arkhonu Kakikios’un Emir’in huzuruna çıkamadığını ifade etmektedir. Bu gecikmeye rağmen İmparator, mektubun Emir’e teslim edilmesini sağlamıştır.⁶²⁶ Bu vesileyle İmparator I. Romanos Lakapenos, Emir’e Bizans’ın dostu olmayı kabul ettiği takdirde büyük övgülere layık olacağı vaadinde bulunmaktadır. Eğer hakim olduğu arazide hüküm sürmeye devam etmek isterse Bizans’ın kendisine

⁶²³ İbnü’l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.178.

⁶²⁴ I. Sakkelionos, “Ρωμανοῦ βασιλέως τοῦ Λακαπενοῦ Ἐπιστολαί”, *Δελτιον της Ιστορικης και Εθνολογικης Ηετρηειας της Ηελλας*, C.II, 1885, s.406-409.

⁶²⁵ İmparator I. Romanos’a ait bu mektup 929-943/944 tarih aralığına aittir: Martin-Hisard, “Archontes du Monde Caucasicn”, s.425-426; M. Canard, İmparator I. Romanos’un muhattap aldığı Emir’in Musul hakimi Nasırrüddeve Hasan veya Yusuf b. Ebu’s-Sac’ın komutanlarından olan ve 935-937 tarihleri arasında Azerbaycan’ın idaresinde önplana çıkan Deysem b. İbrahim olma ihtimali üzerinde durmuştur: Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.II/1, s.427-428.

⁶²⁶ I. Sakkelionos, “Ρωμανοῦ βασιλέως”, s.407-408.

“Arkhone Arkhonu” unvanı bahşedip Vaspurakan Arkhone Arkhonu Kakikios’un ve Magistros Apasekios/I. Abas’ın hakimiyetindeki bölgeler dahil tüm Armenia’nın onun tabiisi kılınacağı bildirilmektedir. Hakimiyeti altındaki araziye Bizans’a devretmesi halinde ise başkent Konstantinopolis’te ağırlanacağı, Patrikios ve Anthypaton unvanlarının sahibi olacağı ve Strategos ilan edilip bir Thema idaresine atanacağı taahhüt edilmektedir.⁶²⁷

İslam kaynaklarında aktarılan 928 seneli Strategos Melias’ın teşebbüsü, Sugur şehirlerinin ümitsizliği ve Bizans’ın bölgedeki baskısının diplomatik yönünü açığa çıkaran mektup haricinde Bizans tarihçilerinin şehrin teslim alınmasına dair aktardığı bilgiler de mühimdir. Bizans kaynakları, Melitene’nin hakimiyetinin geçici olarak ele geçirildiği olaylar silsilesini tarih vermeden şu şekilde anlatmaktadır: Skholon Domestikosu İoannes Kourkouas, Melitene’yi muhasara altına alıp savunanların direncini kırdıktan sonra Malatya Emiri Apokhaps’ı şehrin komutanı olan Apolasath eşliğinde Konstantinopolis’e gönderdi ve İmparator Lakapenos’un huzurunda gerçekleşen görüşme neticesinde Malatya Emiri Apokhaps, Bizans’ı üstün otorite olarak tanıdı. Hatta Melitene’ye döndükten sonra Emir, Bizans saflarında Abbasilere karşı mücadeleye atıldı. Fakat bu ahval, Malatya Emiri Apokhaps’ın vefatı nedeniyle tersine döndü.⁶²⁸

Bu hakimiyet devrine ait olduğu tahmin edilen bir de mühür bulunmaktadır. Mührün bazı kısımları hasar aldığı için net bir okuma gerçekleştirilememektedir. Fakat ön yüzünde “*El-Emir Melitiniye*”, arka yüzünde “*Seyf ibn Sehlan Batik (Batrik-Patrikios)*” ifadelerinin yer aldığı söylenebilir.⁶²⁹

⁶²⁷ I. Sakkelionos, “Πωμανοῦ βασιλέως”, s.408-409.

⁶²⁸ Theop. Con., VI, s.415,10-416,14; Sym. Magis., *Khronikon*, s. 329,405-413 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.243); Scylit., *Synopsis*, s.224,65-71 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.216-217).

⁶²⁹ Bu hakimiyet devrine ilişkin mühür için bkz: Ek.16.

Tüm bu bilgilerin yanında A. Vasiliev'in işaret ettiği üzere İbnü'l Esir'in Halife Muktedir'i tahtından eden başkaldırıda Munis el-Muzaffer'in safında yer alan ancak Halife Muktedir'in tahta yeniden çıkmasıyla Bağdat'ı terk etmek zorunda kalan Buney b. Nefis'in firarı hakkında verdiği bilgiler, Malatya Emiri Apokhaps'ın Konstantinopolis'e varış hikayesiyle paralellik arz etmektedir. İbnü'l-Esir'in firara ilişkin aktardığı bilgiye göre Buney b. Nefis, Bağdat'tan kaçıp önce Musul'a ardından Armenia'ya gitmiş ve nihayetinde Konstantinopolis'a ulaşmış Hristiyan olmuştur.⁶³⁰ Eğer Buney b. Nefis'in firar sürecinde bir müddet kaldığı Armenia ile kastedilen Melitene şehri ise Malatya Emiri Apokhaps'a Konstantinopolis ziyaretinde eşlik eden Apolasath adlı komutanın Buney b. Nefis olduğu kabul edilebilir.

Bizans'ın Melitene'deki ilk hakimiyet devrine ait olduğu düşündüğümüz fakat dağınık haldeki bu bilgiler temelinde genel hatlarıyla şu anlatı ortaya çıkmaktadır: Bizans, 928 senesinde Murat nehri vadisi üzerinden Kaysi Emirliği'ni hedef aldığı ve Cezire hududunu tehdit eden saldırının hemen ardından Melitene üzerindeki baskısını arttırdı. Bu baskının askeri yönü henüz 928'de Lykandos Strategosu Melias'ın teşebbüsüyle görünür hale geldi. Bu baskının diplomatik yönü ise İmparator I. Romanos'un muhtemelen Malatya Emiri'ne gönderdiği ve boyun eğmesi karşılığında Arkhonlar Arkhonu veya Strategos unvanlarını vereceği taahhatünde bulunmasıyla şekillendi. İmparator'un bu teklifi karşılık bulmadı ve Skholon Domestikosu Kourkouas, Melitene şehrini muhasaraya aldı. Büyük bir ihtimalle bu muhasara tarihi, Abbasilerin dahili mücadeleye odaklandığı ve Sugur'a yardım sevk edemediği 929 senesine aittir. Malatya Emiri, muhasara esnasında da yardım alamadığı için İmparator I. Romanos'un mektubunda teklif ettiği başkent davetini kabul edip komutanı ile imparatorun huzuruna çıktı. Daha önce de belirtildiği ve ilgili mührün de doğruladığı üzere İmparator I. Romanos, Malatya Emiri'ne "Strategos" unvanı bahsetti ve yeniden

⁶³⁰ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.181; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.172; "Arib", *Byzance et les Arabes*, II/2, s.62; A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.II/1, s.266-268.

hakimi olduğu araziye dönmesine müsaade etti. Bu durum şaşırtıcı değildir, zira X. yüzyılın başında Taron Prensi'ne “Strategos” unvanı verildiğine şahit olmuştuk. Malatya Emiri'nin de tıpkı Taron Prensi gibi “Strategos” unvanı aldıktan sonra Thema idari-askeri sisteme katılmadan yalnızca itibari bir bağıllıkla hakimi olduğu bölgenin idaresini sürdürdüğü ifade edilebilir. Bu durum ayrıca Bizans'ın diplomasisinde “Strategos” unvanı bahşetme usulünü sistematik bir hale getirdiğini ortaya koymaktadır. Son tahlilde Bizans'ın Malatya Emirliği'ni askeri ve diplomatik baskılarla yıldırıktan sonra 929-931 seneleri aralığında geçerliliğini koruyan ve son derece gevşek bağlaşıp bir statüye kavuşturduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Malatya Emirliği varlığını muhafaza edebilmiştir, fakat Bizans'ın nüfuz dairesi içerisinde.

Melitene şehrinin geçici hakimiyet devrine ait bu bilgilerin ve X. yüzyılın geri kalanında Bizans'ın kalıcı şekilde zapt ettiğı şehirlerde yaşanan hadiselerin, meşhur *Basileios Digenes Akrites* destanında efsanevi bir görünüme kavuşturulduğu görünmektedir. Özellikle destanın ilk kısmını oluşturan “Emir'in Ezgisi”, IX. ve X. yüzyıldaki tarihi gelişmelerle sıkı şekilde irtibatlıdır.⁶³¹ Bu kısmın Bizans'ın kılıç zoruyla hakimiyet altına aldığı Müslümanların hafızasına yerleşmiş hadiseleri yansıttığını ifade etmek mümkün görünmektedir.⁶³² Bu noktada destanda kendisini

⁶³¹ Destan'ın Grottaferrata nüshanında ilk üç kitap, “Emir'in Ezgisi” bölümünü oluşturmaktadır ve bu bölüm destanın yaklaşık üçte birine takebül etmektedir: Grottaferrata nüshasını temel alan çeviriler için bkz: *Digenes Akrites: Anadolu'nun Büyük Destanı*, çev. Barış Baysal, Kalkedon Yay., İstanbul, 2009, s.18-81; *Digenes Akrites*, çev. ve ed. John Mavrogordato, Oxford University Press, Londra, 1970, s.3.

⁶³² H. Grégoire'in analizleri temelinde Digenes destanının ilk defa 940'lı yılların başında kaleme alındığı savını makul buluyoruz. Destan üzerinde daha ayrıntılı bir inceleme, Oikonomides ve Pertusi'nin işaret ettiğı üzere destanın ilk üç kitabını kapsayan bölümünün Müslümanların gözünden IX. ve X. yüzyıldaki Bizans-İslam hududundaki yaşamı yansıttığı fikrine ulaşılmasını sağlamaktadır: H. Grégoire, “Le tombeau et la date de Digénis Akritas”, *Byz.*, C.VI, 1931, s.494-495; N. Oikonomides, “L'« épopée » de Digénis et la frontière orientale de Byzance et les Arabes aux Xe et XIe siècles”, *TM*, C.VII, 1979, s.383-394; Pertusi, “Tra storia e leggenda : akritai e ghâzi sulla frontiera

Ambron'un torunu (Malatya Emiri Ömer el-Akta),⁶³³ Khrusobergos'un oğlu (Pavlikan lideri Khrusokheira)⁶³⁴ ve Karoes'in (Tarsoslu Mousour)⁶³⁵ yeğeni olarak tanıtan Emir Mousour'un⁶³⁶ yaşadıkları, Bizans'ı üstün otorite olarak kabul eden Malatya Emiri Apokhaps'ın hikayesiyle örtüşmektedir. Muzaffer bir lider iken Hristiyanlığı kabul edip Bizans saflarına katılan destan kahramanı Emir Mousour, ailesinde ve Müslüman aleminde yarattığı hayal kırıklığını telafi için annesinin yerleşik bulunduğu Urfa/Edessa'daki⁶³⁷ yurduna dönmüş, annesini ikna ettikten sonra tüm ailesini yanına alarak bir kez daha Bizans yurduna gidip yerleşmiştir. Elbette destan kahramanı Emir Mousour'un Malatya Emiri Apokhaps olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Ancak Malatya Emiri Apokhaps örneğinde olduğu gibi X. yüzyıl içerisinde saf değiştiren Müslümanlara ve bu durumun İslam alemindeki yankısına *Basileios Digenes Akrites* destanının ilk kısmında rastlanmaktadır. Bilhassa destan kahramanı Emir Mousour'un annesinin kaleme aldığı ve sitem dolu sözler barındıran mektubu manidardır: Bu mektupta X. yüzyılda Bizans saflarına katılıp Hristiyanlığa geçen kişilerin

orientale di Bisanzio”, *Actes du XIV^e Congrès international des études byzantines*, ed.M. Berza ve E. Stanescu, Bükreş, 1971, s.259-261.

⁶³³ Destan'ın Trabzon, Andros ve Grottaferrata nüshalarında zikredilen bu ismin Ömer el Akta olduğu varsayılmaktadır: “Appendix A”, *Digenes Akrites*, çev. ve ed. J. Mavrogordato, s.255.

⁶³⁴ Destan'ın Trabzon, Andros, Grottaferrata ve Paschales nüshalarında zikredilen bu isim Pavlikan lideri Khrusokheira irtibatlı görünmektedir: “Appendix A”, *Digenes Akrites*, çev. ve ed. J. Mavrogordato, s.255.

⁶³⁵ Grottaferrata nüshasında ó Μουρσῆς ó Καρόης olarak anılan) kişiyle aynı kişi olduğu ve Tarsoslu Mousour olduğu ihtimali mevcuttur. Ayrıca Pavlikan lideri Karbeas ile irtibatlandırılmaktadır. Karoes adı, Trabzon ve Andros nüshalarında da geçmektedir: “Appendix A”, *Digenes Akrites*, çev. ve ed. J. Mavrogordato, s.255.

⁶³⁶ Destan'ın Trabzon, Andros ve Paschales nüshalarında Emir'in adı “Mousour” olarak verilir. Ayrıca Andros ve Paschales nüshasında Emir'in vaftiz olduktan sonra isminin “İoannes” olarak değiştirildiği zikredilir: “Appendix A”, *Digenes Akrites*, çev. ve ed. J. Mavrogordato, s.255.

⁶³⁷ Destan'da Παχάβ (Rhakhab) olarak geçen yer Urfa/Edessa'dır: *Digenes Akrites*, çev. ve ed. J. Mavrogordato s.62,50.

Müslümanların hafızasına nasıl kazındığı net bir şekilde ortaya konmuştur. Mektubun ilgili dizeleri şu şekildedir:

*“Gözlerimi kör ettin ve ışığı sönödürdün,
En çok hasret kalınan evladım, nasıl unutabildin anneni?
Akrabalarımı, inancımı ve vatanımı nasıl inkâr edebilirim?
Tüm insanlar tarafından tiksinti duyulan kişiler haline geldik,
İmanı inkâr edenler gibi, yasayı çiğneyenler gibi,
Peygamberin kelimasını layıkıyla gözetmeyenler gibi.
Ne oldu sana, evladım, nasıl unuttun onları?
Nasıl olur da hatırlamazsın babanın yaptıklarını?
Kaç Romalı'yı kılıçtan geçirdi, kaçını esir aldı?
Strategosları ve Toparkhesleri zindanlara doldurmadı mı?
Romalıların birçok Theması'nı yağmalamadı mı?
Ve asil, güzel esirleri getirmedi mi?
Acaba yolunu şaşırp tıpkı senin gibi hain mi oldu?
Romalıların ordusu onu kuşattığında,
Strategoslar ona en dehşet verici yeminleri ettiler,
İmparator eliyle Patrikios (unvanıyla) onurlandırılınsın,
Protostrator olsun diye, kılıcını attığı takdirde.
Ama o, Peygamber'in buyruklarına sadık kaldı.
Bir yandan şanı küçümsedi, diğer yandan servete değer vermedi.
Ve onu parça parça doğradılar,
Kılıcını da götürdüler.
Sen ise ahlaki mecburiyeti (ἀνάγκη) kavramadan herşeyi tamamen hiçe saydın,
İnancını, akrabalarını, hatta kendi anneni bile.
Benim kardeşim, senin ise dayın Tarsos/Tarsoslu Mousous (?),
İzmir/Symrna'ya sefere çıktı sahil boyunca
Ankyra'yı talan etti, Abydos şehrini,
Aphrike'yi, Darende/Terenta'yı, Heksakomia'yı,⁶³⁸*

⁶³⁸ X. yüzyılın ikinci yarısında thema idari-askeri birimi olmuştur ve Armeniaka Themata'dan biridir. Erken Bizans döneminde Heksapolis (Altı Şehri) bölgesi; Melitene, Arka, Arabissos, Ariartheia, Komana ve Koukousos şehirlerinden müteşekkildi. Heksakomia arazisi, X. yüzyılda Elbistan ovasının doğusundan Arka şehrine kadar uzanan bölgeye karşılık gelmekteydi: Victor Tourner, “L'Hexapolis arménienne au VIIe siècle et au VIIIe,” *Extrait de l'Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire orientales*, C.II, 1934, s.950-952; E. Honigmann, *Le couvent de Barsauma*, s.82; F. Hild ve M. Restle, *TIB*, C.II, s.190-191.

*Ve tüm bunları zaferle sonuçlandırarak geri döndü Suriye'ye.
En zavallı sen ise çıktın bir sefere
O vakit tüm Suriye nezdinde şan kazanmak istiyordun,
Her şeyi mahvettin, bir domuzcunun (χανζυρίσση) aşkı yüzünden.
Ve her mescitte (μωσγυδίου) lanetli oldun,
Eğer ivedilikle gelmez, Suriye'ye ulaşmassan,
Emirler beni nehre atma niyetindeler,
Senin çocuklarını boğazlayacaklar; bir hainin evlatları gibi,
Senin güzel kızlarını verecekler,
Onlar iç çekiyorlar senin yüzünden, artık dayanamıyorlar.”⁶³⁹*

2.7. Sacoğulları ve Hamdaniler Öncülüğünde Bizans'a Karşı Saldırıları

Bizans İmparatorluğu, Doğu Sığur'un merkezini tehdit olmaktan uzaklaştırdığı süreçte Orta Fırat havzası üzerindeki baskısını arttırdı. Lykandos Strategosu Melias, 930 senesinin başlarında Arsamosata şehri civarını işgal ve talan etti. Bu gelişme üzerine Cenni es-Saffani'nin gulamlarından ve an itibarıyla Diyar-ı Mudar ve Rakka Valisi olan Necm, harekete geçip Lykandos Strategosu Melias'ı mağlubiyete uğrattı. Bu savaşta esir alınan 400 Bizans askeri, zafer nişanesi olarak Nisan/Mayıs 930'da Bağdat'a gönderildi.⁶⁴⁰

Bizans'ın Armenia'da arttırdığı baskıya karşı duran Ebu'l Kasım Yusuf'un gulamlarından Azerbaycan Valisi Muflih el-Saci oldu. Aslında Ebu'l Kasım Yusuf'un vefatından sonra Sacoğullarının başına geçen yeğeni Feth b. Muhammed el-Afşin'in de 929 senesinde ölmesiyle Sacoğulları'nın hakimiyet devri son bulmuştu. Fakat Ebu'l Kasım Yusuf'un gulamlarından Müflih el-Saci, idaresini yaklaşık 937/38 senesine kadar sürdüreceği olduğu Azerbaycan Valiliği'ni devralmış bulunuyordu.⁶⁴¹ İbnü'l-Esir verdiği bilgiye göre 930 yılı içerisinde Skholon Domestikosu İoannes Kourkouas liderliğindeki Bizans ordusu Armenia'da ileri harekatta bulunurken Muflih el-Saci'nin karşı

⁶³⁹ *Digenis Akrites*, çev. ve ed. J. Mavrogordato, s.42,53-46,88.

⁶⁴⁰ “Arib”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2 s.61.

⁶⁴¹ H.D. Yıldız, “Sacoğulları III”, s.61-62; Ter-Ghewonyan, *Arab Emirates*, s.79.

saldırısına uğradı. Müflih el-Saci birçok çarpışmada mağlup ettiği düşmanını Bizans hudutlarına kadar takip ederek bölgeden uzaklaştırdı.⁶⁴²

Halife Muktedir, artan Bizans saldırıları sonrasında Şubat/Mart 930'da Cezire bölgesinin idaresini yeniden Hamdani Ailesi'ne teslim etti. Musul şehrinin ve Diyar-ı Rebia'nın doğusunun idareleri, Ebu'l-Heyca Abdullah'ın kardeşleri Ebu'l-Ala Said ve Nasr'a verildi. Diyar-ı Rebia'nın batısı ile kuzeyi ve Diyar-ı Bekr'de yer alan Miepherkeim, Emet ve Khlomaron şehirlerinin valiliğine ise Ebu'l-Heyca Abdullah'ın büyük oğlu Nasırüddeve Hasan tayin edildi.⁶⁴³

Tarsos Emiri Semel el-Dülefî, Mart/Nisan 931'de Batı Sugur'da hareketle Bizans arazisine sokuldu. Büyük ihtimalle Müslüman ordusu, Toros dağlarını aşmak üzereyken şiddetli bir fırtına meydana geldi. Tarsos Emiri Semel, bu zorluğu aşmak üzereyken Bizans ordusunun saldırısına uğradı. Tüm olumsuzluklara karşın zafer kazanan taraf, Tarsos birliği oldu. Semel, elde ettiği zafer neticesinde Bizans ordusundan 600 askeri öldürdü ve yaklaşık 3.000 askeri esir aldı. Tarsos Emiri Semel, aynı yılın Temmuz/Ağustos ayında Bizans arazisinin içlerine ikinci defa sokulup Amorion şehrini hedef aldı. Bu aylarda Bizans ordusu, Khlat ve civarına yönelik büyük bir askeri hareket gerçekleştirmekteydi. Bu fırsatı değerlendiren Semel, Amorion'u zaptı sonrası kuzeydoğu istikametinde ilerlemeyi sürdürdü ve Ankyra şehrinin bulunduğu alana kadar ulaşmayı başardı.⁶⁴⁴

Skholon Domestikosu Kourkouas, Müflih el-Saci karşısında uğradığı mağlubiyete rağmen Vaspurakan Kralı Kakikios'un çağrısı üzerine 931 senesinde Armenia'yı bir kez daha hedef aldı. Büyük bir Bizans ordusu, Kaysi Emirliği arazisine girip Khlat ve Perkri şehirlerinin civarlarını talan etti. Bizans'ın Kaysi Emirliği'ne karşı

⁶⁴² İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.179.

⁶⁴³ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.179-181; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.182-183.

⁶⁴⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.193-194; "Dahabi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.238.

düzenlediği bu saldırı üzerine Azerbaycan Valisi Müflih el-Saci, Bizans ordusunu harekete geçmesi için teşvik eden Vaspurakan Kralı Kakikios'a karşı saldırıya geçti. Eylül/Ekim 931'de Vaspurakan arazisine giren Müflih el-Saci, Vaspurakan Kralı Kakikios'a hücum ederek mağlubiyete uğrattı. Vaspurakan Kralı, bir kaleye sığınarak canını zor kurtardı.⁶⁴⁵

Bizans'ın 931 senesinde Khlat ve Perkri civarına düzenlediği seferle eşzamanlı veya bu seferin hemen sonrasında bir başka Bizans birliği, Samosata şehrini muhasara altına aldı. Şehir ahalisi, Halife'nin nezdinde Hamdani Ailesi'nin lideri olarak kabul gören Musul Valisi Ebu'l-Ala Said'e yardım çağrısında bulundu. Ebu'l-Ala Said, şehir sukut etmeden bölgeye ulaştı. Bizans birliği derhal kuşatmayı kaldırıp Melitene şehrine geri çekildi. Ebu'l-Ala Said, düşmanı takiple Melitene şehri üzerine yürüdü. Bunun üzerine aralarında Lykandos Strategosu Melias'ın ve Bizans saflarına katılan Buney b. Nefis de bulunduğu Bizans ordusu şehri terk etti. Şehri teslim alan Ebu'l-Ala Said, Melitene'de yaklaşık iki yıldır devam eden Bizans hakimiyetini sonlandırdı. Şehre yeni bir Emir atadıktan sonra Ekim/Kasım 931 tarihinde Anadolu içlerine doğru bir akın düzenledi.⁶⁴⁶

Bizans kaynaklarında işaret edildiği üzere Musul Valisi Ebu'l-Ala Said'in Melitene'nin idaresinden sorumlu Emir ve diğer görevlileri değiştirmesi, Bizans'ın şehirdeki nüfuzunu kırdı.⁶⁴⁷ Bu duruma rağmen Bizans, Melitene'yi geri alabilmek için yeniden hazırlıklara başladı. Düzenlenecek seferde görev alanlardan birisi Buney b. Nefis idi. Munis el-Muzaffer, durumdan haberdar olunca Buney b. Nefis ile temasa geçip Bizans'ın Melitene'ye düzenleyeceği seferi durdurması karşılığında arzu ettiği her

⁶⁴⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.194; Aram Ter-Ghévondian, "Chronologie de la ville de Dvin", s.310-311.

⁶⁴⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.194-195; "Dahabi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.238

⁶⁴⁷ *Theop.Con.*, VI, s.416,12-13; Sym. Magis., *Khronikon*, s. 329,413-415 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.243); Scylit., *Synopsis*, s.224,71-72 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.217).

şeyi vereceğine söz verdi. Bu teklifi kabul eden Buney b. Nefis, Bizans ordusunun ilerleyişini durdurdu ve Musul'a gitti. Munis el-Muzaffer, Buney b. Nefis'e hilat giydirip onurlandırdı.⁶⁴⁸

2.8. İktidar Krizleri ve Melitene'nin Kalıcı Şekilde Zaptı

Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'da 922 ve 931 seneleri aralığında belirgin kazanımlar elde ettiği sürecin sonunda İmparator I. Romanos Lakapenos'un iktidarı, büyük oğlu İmparator Khristophos'un 4 Ağustos 931 tarihinde vefat etmesiyle sarsıldı. İmparator I. Romanos, tesisine gayret ettiği Lakapenos hanedanlığını büyük oğlu Khristophos'a emanet etmeyi planlamıştı.⁶⁴⁹ Lakapenos Ailesi'nin ve Makedon Hanedanlığı'nın yakın geleceğini şekillendiren bu önemli vefatın hemen ardından İmparator I. Romanos, diğer oğlu Stephanos'u Lakapenos Ailesi'nin müstakbel liderliğine getirip Gabalas Ailesi'nden Anna ile Ağustos 931'de evlendirdi.⁶⁵⁰

Lakapenos Ailesi'nin iktidardaki pozisyonun sarsılmasının ardından I. Romanos'a karşı Batı Anadolu'da Opsikion Thema arazisinde bir başkaldırı meydana geldi. Başkaldırının lideri, Makedonialı Basileios adında bir şahıstı. Makedonialı Basileios, 913 senesinde başlattığı isyan neticesinde ölü olarak ele geçirilen Konstantinos Doukas olduğunu iddia etmekteydi. Bu gerçeğe rağmen Makedonialı Basileios, büyük bir kitleyi çevresinde toplamayı başardı. Ardından Opsikion ile Thrakesion Thema sınırında yer aldığı tahmin edilen Plateia Petra (?) kalesini ele geçirip civarı yağmalamaya başladı. İmparator I. Romanos Lakapenos'un

⁶⁴⁸ “Arib”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.62.

⁶⁴⁹ *Theop. Con.*, VI, s.420,17-18; Sym. Magis., *Khronikon*, s. 332,492 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.245-246); Scylit., *Synopsis*, s.226,24-25 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.219).

⁶⁵⁰ *Theop. Con.*, VI, s.422,16-17; Sym. Magis., *Khronikon*, s.334,525-526 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.227); Scylit., *Synopsis*, s.228,77-79 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.220).

bölgeye sevk ettiği ordu, Makedonialı Basileios'u mağlup edip ele geçirdi. Şiddetli sorgulamaların ardından Makedonialı Basileios ateşe atılarak öldürüldü.⁶⁵¹

I. Romanos Lakapenos'un meşruiyet sorunları ile meşgul olduğu bu dönemin nihayetinde Halife Muktedir ve Munis el-Muzaffer arasındaki mücadele, Şubat 932'de iktidar krizine evrildi. Bağdat'ta emniyette hissetmeyen Munis el-Muzaffer, Ebu'l-Ala Said'in idaresindeki Musul şehrini ele geçirdi ve buraya yerleşti.⁶⁵² Hazırlıklarını tamamladıktan sonra Bağdat üzerine yürüyüşe geçti. 31 Ekim 932 tarihinde gerçekleşen savaş nihayetinde hilafet ordusunu mağlup etti. Halife Muktedir savaş alanında maktul düştü. Bağdat'ı teslim almayı başaran Munis, halifelik tahtına ikinci defa Kahir'i oturttu ve Ebu Ali İbn Mukle'yi vezir ilan etti. Fakat Halife Kahir, Ağustos 933'te Munis el-Muzaffer başta olmak üzere iktidarda söz sahibi olanları infaz ettirdi.⁶⁵³ Kaçak duruma düşen Ebu Ali İbn Mukle, Halife Kahir'in sert yönetim tarzına muhalefet edenleri örgütledi ve nihayetinde bu muhalif grup, Halife Kahir'i Nisan 934 tarihinde tahttan indirip yerine Razi'yi geçirdi.⁶⁵⁴

Bizans İmparatorluğu içerisindeki iktidar krizi 933 senesi itibariyle kontrol altına alınmış olmasına rağmen Abbasi Halifeliği içerisindeki iktidar krizi 934 senesine kadar devam etti. Bu durumdan istifade eden Bizans ordusu, Ocak/Şubat 933'te Melitene ve Samosata civarında askeri faaliyetlere başladı. Bu iki şehrin civarında yer alan köylerin ekseriyeti Bizans ordusu tarafından zapt edildi.⁶⁵⁵

⁶⁵¹ *Theop. Con.*, VI, s.421,7-422-2; Sym. Magis., *Khronikon*, s.333,500-334,516 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.246); Scylit., *Synopsis*, s.228,63-76 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.220).

⁶⁵² Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.218-219; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.197-198.

⁶⁵³ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.243-248; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.209-218.

⁶⁵⁴ Mohammed ben Yahya as-Suli, *Akhbar Ar-Radi billah wa'l-Muttaqi billah (Histoire de la dynastie abbasside de 322 à 333 / 934 à 944)*, C.I, çev. Marius Canard, Imprimeries La Typo-Litho et Jules Carbonel Réunies, Cezayir, 1946, s.54; Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.268-274; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.232-235.

⁶⁵⁵ "Dahabi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.268-269.

Yaklaşık bir sene sonra 934 senesinin ilkbahar mevsiminde 50.000 Thema ve Tagma askerinden müteşekkil büyük bir Bizans ordusu, Skholon Domestikosu İoannes Kourkouas komutasında Melitene şehrini muhasara altına aldı.⁶⁵⁶ Lykandos Strategosu Melias ve Ermenilerden oluşan Thema birliği de muhasara kuvvetleri arasında yer almaktaydı.⁶⁵⁷ Şehir, muhasara karşısında uzun süre boyunca şiddetli bir direniş sergiledi. Bağdat'tan destek alamayan şehir sakinleri, başta erzak sıkıntısından dolayı direnişin sürdürülebilir olmadığına kanaat getirdiler ve Skholon Domestikosu Kourkouas ile müzakerelere başladılar. Müslüman ahalinin can güvenliğinin sağlandığı koşullarda şehri terk edip başka bir yerde iskan edilmeleri karşılığında Melitene'nin Bizans'a teslim edilmesine dair uzlaş sağlandı. Skholon Domestikosu, şehrin tahliyesine başlanmadan evvel şehrin önüne iki çadır kurdurdu. Çadırlardan birinin tepesine haç yerleştirildi. Bu çadıra giren Müslümanlara Hristiyan olmaları karşılığında çocuklarının teslim edileceği ilan edildi.⁶⁵⁸ Diğer çadıra giren Müslümanlara ise yalnızca kendi hayatlarının bağışlanacağı duyuruldu. Ahalinin birçoğu ilk çadıra girdi. Tahliye işlemlerinin ardından İoannes Kourkouas, şehri 19 Mayıs 934 tarihinde teslim aldı.⁶⁵⁹ Skholon Domestikosu, Melitene'yi zapt ettikten hemen sonra bölgedeki askeri faaliyetine devam etti. Samosata şehri, Bizans ordusu tarafından zapt edildi. Şehir ve civarındaki alan yerle bir edildi.⁶⁶⁰

⁶⁵⁶ Michel le Syrien, III, s.122-123; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.247.

⁶⁵⁷ *Theop. Con.*, VI, s.416,14-17; Sym. Magis., *Khronikon*, s.329,415-417 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.243); Scylit., *Synopsis*, s.224,72-74 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.217).

⁶⁵⁸ İmparatorluk arazisinde iskan edilen Müslüman tutsaklara Hristiyanlığı kabul etmesi halinde Thema idarelerinden kişi sayısına ve sahip oldukları hayvan sayısına göre belirli bir miktar altın, tahıl verilmekte ve aynı yardımda bulunulmaktaydı: *Con. Porph., De Cer.*, II, s.694,22-695,3 (çev. *Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, 694-695); A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.II/1, s.269.

⁶⁵⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.247.

⁶⁶⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.247.

Melitene şehri uzun süren muhasara sürecinde büyük hasar almış ve civarındaki ekilebilir araziler yok edilmişti. Hristiyanlığa geçmeyi kabul etmeyen Müslüman ahali, imparatorluğun farklı bir bölgesinde iskan edilmek üzere şehirden çıkarılmış ve nüfus bir hayli azalmıştı. Tahkimatı yıkılmış ve ıssızlaşan Melitene şehri, an itibariyle idari açıdan merkez olma vasfını yitirmiş bulunuyordu. Bu durum Nikephoros Phokas'ın (963-969) Melitene'nin ve Khanzit bölgesinin yeniden kalkındırılmasını sağlamak için Süryaniler odaklı göç ve iskan politikasını uygulamasına kadar devam edecektir. Bu süre zarfında Melitene şehri, askeri açıdan yalnızca Müslüman hücumlarından zarar görenlerin sığınabileceği sıradan bir korunak işlevi görecektir.⁶⁶¹

İmparator I. Romanos Lakapenos, Melitene şehrini Thema idari-askeri düzenine dahil etmedi. Şehir, büyük ihtimalle Hristiyanlığa geçmeyi kabul etmeyen Müslüman ahalinin ardında bıraktığı mülkleri kapsayacak şekilde imparatorluk mülkü anlamına gelen Kuratoreia haline getirildi.⁶⁶² *Theop. Con.*'un ifadesiyle bu şekilde Melitene'den

⁶⁶¹ Süryani Mihail, İmparator II. Nikephoros Phokas'ın bu siyasetini detaylı bir şekilde tarif eder. Aktardığı bilgilere göre 969 senesine kadar Süryani Patrikleri Antiokheia, Kharran, Kallinikos ve Edessa şehirlerinde ikamet etmekteydi. İmparator, Melitene, Khanzit ve Calisura/Kleisoura'nın harap halini görünce Patrik Yuhanna Sarigta'ya bazı muafiyetler kaşılığında Patriklik merkezini buraya taşımasını ve halkını söz konusu bölgeye yerleştirmesini önerdi. Patrik Yuhanna Sarigta bu teklifi kabul edip Patriklik merkezini ve halkını buraya taşıdı: *Michel le Syrien*, C.III, s.130; Calisura/Kleisoura, aslında coğrafi bir terim olmasına karşın burada Khanzit bölgesine yakın piskoposluk merkezini tanımlar. E. Honigmann'a göre Calisura/Kleisoura, Hazar gölü'nün doğusundaki Elazığ/Sivrice/Kavallı köyü (eski adı Helezür) civarında aranmalıdır: E. Honigmann, *Le Couvent de Barsauma*, s.142-143; *Köylerimiz*, s.335; II. Nikephoros'un Süryani siyasetinin amaç ve sonuçları için bknz: Gilbert Dagron, "Minorités ethniques et religieuses dans l'Orient byzantin à la fin du Xe et au XIe siècle: l'immigration syrienne", *TM*, C.VI, 1976, s.186-192; E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.71; David Gyllenhaal, "Byzantine Melitene and the Social Milieu of the Syriac Renaissance", *DOP*, C. LXXV, 2021, s.210-211. Antiokheia ve Suriye Süryani Patrikhanesi'ne bağlı Piskoposluklar için bknz: Ek.17.

⁶⁶² Michel Kaplan, *Les Hommes et la terre à Byzance et les Arabes du VI^e au XI^e Siècle: Propriété et exploitation du sol*, Publications de la Sorbonne, Paris,1992 S.316-317.

her yıl binlerce altın ve gümüş haraç olarak alındı.⁶⁶³ İmparatorluk mülkünün mali yapısıyla ilgilenmek üzere şehre bir *Basilikos* atandı. Askeri idarenin başına ise Hristiyanlığı kabul eden ve kaynak eserlerin Bizans'ta Strategos'a karşılık gelen Emir, Şeyh veya Patrik unvanıyla andıkları yerli bir Arap getirildi.⁶⁶⁴

Bizans'ın daha önce Malatya Emirliği'ni nüfuz dairesine kattığı süreç de gözönüne alındığında imparatorluğun bu aşamada dahi yerel unsurlarla iş birliğini sürdürme gayretinde olduğu gözlenmektedir. Bizans, yalnızca şehirdeki imparatorluk mülkünün mali yapısıyla ilgilenmekte ve bu mülk karşılığında haracın düzenli toplanmasını kontrol edecek Basilikos'un tayini ile yetinmektedir. Şehrin sivil ve askeri idaresini ise Hristiyanlığı kabul ederek Bizans nüfuzuna dahil olan yerli bir lidere teslim etmektedir.⁶⁶⁵ Bizans'ın ilk defa Melitene üzerinde tatbik ettiği bu uygulama, imparatorluğun cebirle zapt ettiği şehirde yeni bir tabilik ilişkisi tesis ettiğini ortaya koymaktadır. Buna göre Hristiyanlığı kabulü ile İslam dünyasından koparılan yerel liderden idareyi sürdürmesi karşılığında imparatorluğa düzenli haraç ödemesi ve imparatorluk ordusuna yardımcı kuvvet olarak katılması zorunlu kılınmıştır.

⁶⁶³ Theop. Con., VI, 416,23-417,1; Sym. Magis., *Khronikon*, s.330,423-425 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.243); Scylit., *Synopsis*, s.224,78-225,80 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.217).

⁶⁶⁴ N. Oikonomides, "L'organisation de la frontière", s.290 dp.31; X. yy'da Malatya/Melitene'de görevli bulunan Basilikos'a ait mühür için bkz: Ek.18.

⁶⁶⁵ Catherine Holmes, "How the East Was Won in the Reign of Basil II", *Eastern Approaches to Byzantium*, ed. Antony Eastmond, Aldershot, 2001, s.46-49; Fakat J. D. Howard-Johnston, henüz ele geçirilen doğudaki bazı arazilerin direkt merkeze bağlanmasını ve işleyişi düzenlemek üzere Kurator tayin edilmesini Anadolu aristokrasine karşı alınmış bir önlem olarak değerlendirilmektedir: J. D. Howard-Johnston, "Crown Lands and the Defence of Imperial Authority in the Tenth and Eleventh Centuries", *ByzF*, C.XXI, 1995, s.93-94; Shepard, "Constantine VII", s.30.

Bizans'ın yerel desteği kaybetmemek için azami özen gösterdiğini vurgulayan bu uygulama, X. yüzyılın geri kalanında Tarsos ve Antiokheia gibi yeni zapt edilen bazı şehirlerde de tatbik edilecektir.⁶⁶⁶

2.9. Batı Sugur'da Barış ve Doğu Sugur'da Seyfüddevle Ali'nin Seferleri

Cezire bölgesi, Munis el-Muzaffer'in 932'de Musul'a yerleşmesinden başlayarak Halife Razi'nin (934-940) Hamdani Ailesi'nden Nasırüddevle Hasan'ı 935'te Musul merkez olmak üzere bölgeye vali tayin etmesine kadar geçen süre boyunca dahili mücadelelerin yaşandığı bir savaş alanına döndü. Munis el-Muzaffer'in 933'te vefatından sonra sürekli güç kazanan Nasırüddevle Hasan, amcası Ebu'l-Ala Said'i Mayıs/Haziran 935'te öldürmesinin ardından Abbasi Veziri İbn Mukle'nin Musul'a düzenlediği sefere rağmen bölgenin hakimi konumuna yükseldi. Bu durum nihayetinde Kasım/Aralık 935'te Halife Razi tarafından onaylandı.⁶⁶⁷ Musul'un ve tüm Cezire bölgesinin valiliğine tayin edilen Nasırüddevle Hasan, bu dönemde kardeşi Seyfüddevle Ali'yi Diyar-ı Bekr'de vekil sıfatıyla görevlendirdi.⁶⁶⁸

Melitene'nin Mayıs 934'te zaptından sonra yaklaşık iki yıl boyunca Anadolu'da Bizans ve Abbasi orduları karşı karşıya gelmedi. Çatışma olmadan geçen süreç, Bizans ordusunun Skholon Domestikosu Kourkouas'ın liderliğinde 935 senesinin sonları veya 936 senesinin başlarında güneydoğu hudutlarına düzenlediği saldırı ile sona erdi. İoannes Kourkouas, muhtemelen Arsamosata ve Emet şehirlerini hedef aldı. Miepherkeim'ten harekete geçen Seyfüddevle Ali, Emet'e ulaşır Bizans muhasarası

⁶⁶⁶ İmparatorluğun X. yüzyılın geri kalanında imparatorluk mülkü tesis edeceği ve Kouratorlar, Episkepsisler ve Basilikoslar vasıtasıyla haraç toplayacağı şehirlerin ayrıntıları için bkz: J. D. Howard-Johnston, "Crown Lands", s.89-91.

⁶⁶⁷ Yahya as-Suli, *Akhbar*, I, s.119-121; Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.304-307; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.258.

⁶⁶⁸ Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.45; "Dahabi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.239; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, C.II, s.400-405.

altındaki Arsamosata'ya yardım gönderdi. Ancak Khlomaron'de yerleşik Deylemli Ali b. Cafer'in isyan haberi üzerine güneye doğru çekildi. Seyfüddevle Ali, Taron Prensi Pankratios'a (İbn Tornik?) yardım çağrısında bulunan Deylemli Ali b. Cafer'i Khlomaron'de muhasara altına aldı.⁶⁶⁹ Bu esnada Bizans ordusu, Arsamosata şehrini geçici olarak ele geçirdi. Arsamosata halkı, can güvenliğinin sağlanması ve güvenli bir araziye gönderilmeleri karşılığında şehri Skholon Domestikosu Kourkouas'a teslim etti.⁶⁷⁰

Halife Razi, İhşidi Hanedanlığı'nı kuracak olan Muhammed b. Tuğç'un Temmuz 935 tarihinde ikinci kez Mısır Valiliğe atanmasına dair verdiği kararla Batı Sugur'un yeniden yapılandırılmasının önünü açtı.⁶⁷¹ Bir sene sonra Halife Razi, Mısır, Suriye ve Batı Sugur idarelerinin tamamını Muhammed b. Tuğç'a teslim etti. Bizans İmparatoru I. Romanos Lakapenos, Mısır merkezli İhşidi Hanedanlığı ile vakit kaybetmeden barış odaklı bir siyasetin temellerini atmaya çalıştı. İmparator, Ekim-Kasım 937 tarihleri arasında ateşkes ve esir takası için Muhammed b. Tuğç'a öneride bulundu. Batı Sugur'un lideri olarak Muhammed b. Tuğç, bu öneriyi kabul etti.⁶⁷² İhşidi Hükümdarı, muhtemelen aynı ay içerisinde esir takasının gerçekleştirilmesi için tutsak Hristiyanları

⁶⁶⁹ Marius Canard, "Les Hamdanides et l'Arménie", *AIEO*, C.VII, Cezayir, 1948, s.84.

⁶⁷⁰ "İbn al-Azraq", *Byzance et les Arabes*, C. II/2, s.114; "Dahabi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.239; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.742.

⁶⁷¹ Halihazırda Dımaşk Valisi olan Muhammed b. Tuğç'un ilk Mısır Valilik görevi 31 Ağustos-2 Ekim 933 tarihleri aralığında gerçekleşti: Makrizi, *Description historique*, III, s.254; Koprman, "İhşidiler", s.190.

⁶⁷² Muhammed b. Tuğç'un Romanos Lakapenos'a yazdığı metnin tamamı için bkz: "İbn Sa'id", *Byzance et les Arabes*, C. II/2, s.203-213; Marius Canard, "Une Lettre de Muhammad ibn Tugj al-Ihsid Émir d'Égypte a l'Empereur Romain Lécapène", *AIEO*, C. II, Cezayir, 1936, s.189-209; Mısır'da Rum elçilerinin ağırlanışı hakkında ayrıca bkz: "Kitâb al-'Uyûn", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.223.

savaş gemilerine bindirip ticari gemilerin de yer aldığı kafilayla birlikte Batı Sugur'a gönderdi.⁶⁷³

Muhammed b. Tuğç'tan müspet cevap aldıktan sonra İmparator I. Romanos, elçilerini Temmuz 938 tarihinde Bağdat'a Halife Razi'nin huzuruna gönderip esir takası ve ateşkes teklifinde bulundu. Halife Razi, İmparator'un bu teklifini kabul etti.⁶⁷⁴

Taraflar arasında mutabık kalınan esir takası, Eylül/Ekim 938'de Lamos nehri kıyısında gerçekleştirildi. Müslüman heyetinin başkanlığını İhşidileri temsilen Tarsos Emiri Bişr el-Semeli ve Bağdat'ı temsilen İbn Verka el-Şeybani üstlenmişti. 16 gün boyunca süren esir takası işlemleri neticesinde 6.300 Müslüman esaretten kurtarıldı. Fakat 800 Müslüman hala Bizans'ın esiriydi. Bu Müslümanları da kurtarmak için ateşkesin altı ay daha uzatılması teklif edildi. Altı ayın sonunda yaklaşık olarak Nisan ayının ortalarında Pozantı nehri kıyısında bir kez daha esir takası gerçekleştirildi ve 800 Müslüman esaretten kurtarıldı.⁶⁷⁵

Ateşkesin devam ettiği ve esir takasının gerçekleştiği dönemde Seyfüddevle Ali, Eylül 938'de Khanzit bölgesine saldırı düzenledi. Büyük ihtimalle *DAI*'de İmparator I. Romanos'un Khanzit bölgesini ve Romanopolis⁶⁷⁶ şehrini Mesopotamias Thema sınırlarına kattığına dair verilen bilgi, Seyfüddevle Ali'nin bu saldırısından kısa süre öncesine aittir.⁶⁷⁷

⁶⁷³ "İbn Sa'id", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.213.

⁶⁷⁴ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.387, dp.421; İmparator I. Romanos'un Bağdat'a gönderdiği mektubun tam metni için knz: "Sibt İbn Al-Gauzi", *Byzance et les Arabes*, C. II/2, s.172-173; "Dahabi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.239.

⁶⁷⁵ Mesudi, *et-Tenbih*, s.197-198; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.299; A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II/1, s.281-282.

⁶⁷⁶ Ρωμανόπολις; Maden (Ergani) nehrinin Toros dağlarına ulaştığı alanda kurulu olduğu düşünülmektedir. Yaklaşık olarak Elazığ/Maden/Çitliköy civarına konumlandırılabilir: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.88-91.

⁶⁷⁷ Con. Porph., *DAI*, s.50,130-132.

Seyfüddevle Ali'nin Khanzıt bölgesindeki ilk hedefi, Dadım/Dadima⁶⁷⁸ kalesi oldu. Ayrıca Seyfüddevle Ali, Hasan b. Ali el Kavvas liderliğine başka bir birliği de Hısn el-Tel⁶⁷⁹ üzerine sevk etti. Dadima'nın ardından Seyfüddevle Ali, Hısn-ı Ziyad/Kharpete⁶⁸⁰ kalesini ele geçirmeyi başardı. Bu gelişmeler karşısında Skholon Domestikosu Kourkouas'ın liderliğinde büyük bir Bizans ordusu harekete geçti. Seyfüddevle Ali, Khartep'e den hakimiyeti altındaki Arsamosata şehrine doğru çekildi. Hamdani birliğini takibe koyulan İoannes Kourkouas, Seyfüddevle Ali'nin yürüyüşüne nihayet verip savaş için uygun olduğuna karar verdiği yere ulaşmasıyla muharebe düzeni aldı. 9 Ekim 938 tarihinde cereyan eden ve tüm gün boyunca süren çetin muharebe neticesinde Seyfüddevle Ali, önemli bir zafer kazandı. Skholon Domestikosu İoannes Kourkouas, aralarında birçok komutanının da yer aldığı yaklaşık 20.000 seçkin askerini savaş meydanında yitirerek ağır bir bozguna uğradı.⁶⁸¹

2.10. Theodosiupolis'in Düşüşü ve Seyfüddevle Ali'nin Armenia Hakimiyeti

Bizans ordusu, Khaldias Strategosu Theophilos Kourkouas komutasında Theodosiupolis şehrini 939 senesinde muhasara altına aldı. İmparator VII. Konstantinos'un *DAI*'de verdiği bilgilere göre Bizans muhasarası, 939 senesinde

⁶⁷⁸ Δάδιμα; Elazığ/Merkez/Tadım köyü: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.70; T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.III, s.107; J. D. Howard-Johnston, "Byzantine Anzitene", s.250.

⁶⁷⁹ J. D. Howard-Johnston, Hısn el-Tel'i Dadima'nın batısında yer aldığını tahmin ettiği Tel Arsanas ile irtibatlandırmaktadır: J. D. Howard-Johnston, "Byzantine Anzitene", s.253; T. A. Sinclair ise Tel Arsanas'ın Aşvan kalesinin ve Murat nehrinin hemen kuzeyinde yer aldığını ifade etmektedir: T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.III, s.152; Bu durumda Hısn el-Tel'in Tel Arsanas ile aynı yer olmadığı ancak Dadima'nın batısında bulunduğunu varsaymak makul görünmektedir.

⁶⁸⁰ Χάρπετε; Elazığ/Merkez/Harpur mah.: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.74 dp.3; R. H. Hewsens, *Geography*, s.156, dp.38.

⁶⁸¹ Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.51, "Dahabi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.239; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.742-743.

(muhtemelen Nisan-Ekim ayları arasında) yedi ay boyunca devam etti.⁶⁸² Bu süreç zarfında Strategos Kourkouas, muhasarayı kuvvetlendirmek adına Nikopoleos Katepanosu Protospatharios Petronas Boilas liderliğindeki birliği, Mazdat/Mastaton⁶⁸³ kalesini zapt etmekle görevlendirdi. Strategos Kourkouas'ın amacı, Theodosiupolis'in Phasiane üzerinden Mantzikert'e ulaşan irtibat kanalını kesmektir. Nikopoleos Katepanosu Boilas, Mastaton kalesine yerleşmeyi başardı. Bununla birlikte farklı bir Bizans birliği de şehri güneybatı istikametinde çevrelemek ve muhasara kuvvetini desteklemek için Hafçiç/Khauzizion⁶⁸⁴ kalesine yerleşmiş bulunuyordu. Khauzizion kalesi, daha önce stratejik konumu gereği temas ettiğimiz Olnutin şehrinin Theodosiupolis'e erişimini mümkün kılan güzergaha hakim konumdaydı.⁶⁸⁵

Seyfüddevle Ali, bu muhasarayı kırmak için Nisibis'ten harekete geçip Mantzikert üzerinden bölgeye ulaştı. Öncelikle Khauzizion kalesi üzerine yürüdü. Seyfüddevle Ali'nin bölgeye ulaştığının haber alınmasının ardından Khauzizion kalesindeki Bizans birliği, tahkimatı yıktıktan sonra kaleyi boşaltıp bölgeden çekildi. Seyfüddevle Ali, bu başarısının ardından kışı geçirmek üzere Khlomaron şehrine döndü.

⁶⁸² Con. Porph., *DAI*, s.45,144; S. Runciman, *DAI Commentary*, s.177; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.744-745.

⁶⁸³ E. Honigmann, Mastaton kalesinin Theodosiupolis ile Phasiane bölgesinin hemhudut olduğu alanın yakınlarında ve Aras nehrinin güneyinde yer alan Mastaton kalesi ile ilişkilendirmektedir. Bu tarif temelinde ve Hewsen'in oluşturduğu haritadan yola çıkarak Mazdat kalesinin Hamam deresinin doğusundaki tepelik alanda bulunması icap eder. Bu durumda günümüz Erzurum/Palandöken/Uzunahmet mah. sınırlarına karşılık gelmektedir: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.163; Robert H. Hewsen, *Armenia: A Historical Atlas*, University of Chicago Press, 2001, Harita No.55 D2; Mazdat/Mastaton kalesinin konumu için bkz: Ek.19.

⁶⁸⁴ Χαυζίζιον; Bingöl Dağları'nın kuzeybatısında Aras/Arakses nehrinin güney yakasında yer aldığı düşünülmektedir: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.78; N. Oikonimides, "L'organisation de la frontière", s.293; T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.IV, s.237-238.

⁶⁸⁵ E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.191-192.

Seyfüddevle Ali'nin Strategos Theophilos Kourkouas karşısında elde ettiği bu zaferin haberi, 18 Ekim 939 tarihinde Bağdat'a ulaştı.⁶⁸⁶

Seyfüddevle Ali'nin müdahalesi nedeniyle Strategosu Theophilos Kourkouas'ın yedi ay süren Theodosiupolis muhasarası başarısızlıkla sonuçlandı. Üstelik Khauzion kalesini terk etmek zorunda kalan Bizans, Mastaton kalesinde de tutunamadı. İmparator I. Romanos'un daha önce Theodosiupolis'in doğusunda kalan arazilerin İberia Kouropalatesi'ne ait olduğuna hükmeden altın mühürlü fermanı gereğince Mastaton kalesi, İberia Kouropalatesi'ne teslim edildi. Theodosiupolis muhasarasına katılan İberia Kouropalatesi Adarnase'nin oğlu Pankratios⁶⁸⁷ kalenin hakimiyetini devraldı. Fakat kısa bir süre sonra Magistros Pankratios, Mastaton kalesini Erzurum Emirliği'ne teslim etti.⁶⁸⁸

Seyfüddevle Ali, Bizans ile mücadelesinde önem taşıyan Armenia'daki liderlere diz çöktürmek için 940 senesinde bir sefer düzenledi. Seyfüddevle Ali'nin Armenia'nın batısında hakimiyet tesis ettiği bu sefer hakkında ayrıntılı bilgi veren tarihçilerden *Ali. b. Zafir*, Seyfüddevle Ali'nin Khlat'a vardığında huzuruna çıkan Armenia ve İberia Kralı'nın sunduğu itaati kabul ettikten sonra Taron Prensi Pankratios/İbn Tornik'in arazisine girip Muş/Mous şehrini zapt ettiğini aktarır.⁶⁸⁹

Bu olayla ilgili bilgi aktaran *İbnü'l-Ezrak* ise Seyfüddevle Ali'nin Van gölü kıyısındaki Tatvan/Dyzanas'ta itaatlerini sunmak üzere şu liderlere çağrıda bulunduğunu belirtir:

1) İbn Gagik b. el-Deyrani (Vasporakan Kralı Kakikios'un Oğlu).

⁶⁸⁶ Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.52; "Sibt Ibn Al-Gauzi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.173-174.

⁶⁸⁷ İberia Kouropalatesi Adarnase'nin oğludur. 923-954 yılları arasında İberia Kouropalatesi olan II. Ashot'un kardeşidir: C. Toumanoff, *Généalogie et chronologie de la Caucase*, s.117.

⁶⁸⁸ Con. Porph., *DAI*, s.45,147-151.

⁶⁸⁹ Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.53.

2) Khlat, Arzes, Altzike ve Perkri şehirlerinin hakimi Kaysilerden Ahmet b.

Addurrahman Ebu'Mu'iz (Akhmet).⁶⁹⁰

3) Mantzikert, Deşt el-Varak ve Hark bölgelerinin hakimi Kaysilerden İbn

Abdülhamid (Aposelmis).⁶⁹¹

4) Krikorikios'un oğlu Taron Prensler Prensi Ashot (940-966/67 aralığında

sürdüreceği Taron liderliğini abisi Pankratios'tan henüz devralmıştır).

İbnü'l-Ezrak'ın aktardığı bilgilerin devamında Seyfüddevle Ali, itaatleri kabul ettikten sonra önce Vaspurakan Kralı Kakikios'tan büyük ihtimalle Van gölünün güneybatı kıyılarında yer alan Hamid ve Şahrân kalelerini, İbn Abdülhamid (Aposelmis)'ten Mantzikert ve çevresini, Akhmet'ten Balaleis'i ve nihayetinde Taron Prensi Ashot'tan mühim Sason ile birlikte Süleyman ve Kulb⁶⁹² kalelerini teslim aldı.⁶⁹³

⁶⁹⁰ İmparator VII. Konstantinos'un verdiği bilgiye göre Abelchamit'in ikinci oğlu Apolesphouet/Ebu'l-Esved erkek evladı olmadığı için yeğeni Ahmed'i evlat edinmişti. Apolesphouet vefat ettiğinde evlat edindiği Akhmet; Khlat, Arzes ve Perkri şehirlerinin hakimiyetini devralmıştı: Con. Porph., *DAI*, s.44,76-78 ve 100-105.

⁶⁹¹ İmparator VII. Konstantinos'un verdiği bilgiye göre Abelchamit/Abdülhamit'in ilk oğlu Aposebatas/Ebu'l-Sevada'nın ardından Mantzikert hakimi olan oğlu Abderakheim/Abdurrahim'in ölmesi üzerine amcası Abelchamit/Abdülhamit'in ikinci oğlu Apolesphouet şehrin hakimiyetini ele geçirdi. Apolesphouet'in ölmesinin ardından ise Abelchamit'in üçüncü oğlu Aposelmis/Ebu Selim Mantzikert ve civarının hakimi oldu. İbnü'l-Ezrak'ta Abdulhamid olarak geçen kişinin metinde oğlu (ibn) ifadesinin eksik kaldığı (doğrusu İbn Abdülhamit) tahmin edilerek Aposelmis olduğu düşünülmektedir: Con. Proph., *DAI*, s.44,66-73; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.482-485; A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II/1, s.286, dp.1; Ter-Ghewonyan, *Arab Emirates*, s.85.

⁶⁹² Batman çayının kollarından olan Kulp çayı yakınlarında (Diyarbakır/Kulp ilçesi) yer almaktadır: A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.II/1, s.288; A. Çevik, *Diyar-ı Bekr*, s.158-159; T. A. Sinclair, Kulp kalesinin Kulp ilçe merkezinden yaklaşık 10 km uzaklıkta ve Kulp nehrinin doğu yakasında (Argün köyü sınırları içerisinde) yer aldığını tahmin etmektedir: T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.III, s.427-428.

⁶⁹³ "İbn Al-Azraq Al Fariqi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.115; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.481.

Böylelikle Seyfüddevle Ali, Bizans ile mücadelesinde sorun oluşturabilecek Armenia'daki Emirlikler'e ve Prenslikler'e diz çöktürmüştü. Armenia'daki durumunu kuvvetlendirdikten sonra kuzeye doğru ilerleyip İbn el-Marzuban'ın⁶⁹⁴ arazisine ve ardından Khaldias Thema arazisine girdi. Thema sınırları içerisinde yer alan birçok tahkimatlı yapıyı zapt eden Seyfüddevle Ali, Thema merkezi Koloneia şehrini muhasara altına aldı. Şehrin civarını ateşe verdi ve köyleri yağmaladı. Ardından bölgeden çekilip geri dönüşe başladı. Seyfüddevle Ali, dönüş yolunda kendisini takibe koyulan Skholon Domestikosu Kourkouas'ı Eylül/Ekim 940'ta mağlup etmeyi başardı.⁶⁹⁵

Skholon Domestikosu Kourkouas bu mağlubiyete rağmen yaklaşık bir ay sonra Kasım/Aralık 940'da Diyar-ı Bekr hudutlarını aşp güneyde Kefertut/Kefertuta⁶⁹⁶ şehrine kadar ulaştı. Şehri zapt edip çok sayıda Müslümanı esir aldı.⁶⁹⁷

Seyfüddevle Ali, 938-940 seneleri aralığında Theodosiupolis ve Koloneia şehirlerine erişecek ölçüde büyük başarılar kazanırken Bizans İmparatoru I. Romanos, İhşidiler ve Abbasiler ile ateşkes ve esir takası antlaşmalarıyla başta Melitene şehri olmak üzere kazanımlarını meşrulaştırma gayesiyle hareket ediyor ve yeni hududu muhafazayı önceliyordu. İmparator'un bu siyaseti, Rusların 11 Temmuz 941 tarihinde Konstantinopolis şehrine yönelik düzenlediği deniz seferi nedeniyle sekteye uğradı.

⁶⁹⁴ I. Kakikios Artsruni'nin kardeşi Gürgen, Marzuban unvanı taşımaktaydı. Ancak Seyfüddevle'nin takip ettiği güzergâh dikkate alındığında İbn el-Marzuban ifadesiyle Gürgen'in kastedilmediği anlaşılmaktadır: M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.486, dp.249.

⁶⁹⁵ Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.53-55; Asolik, *Histoire universelle*, III, s.37; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, 746-747.

⁶⁹⁶ Kızıltepe/Tel Armen şehrinin güneyinde Zergan deresi kenarında kuruluydu. Günümüz Mardin/Kızıltepe/Koçlu mah. (eski adı Kefartut): E. Honigman, *Le Couvent de Barsauma*, s.135; *Köylerimiz*, s.368.

⁶⁹⁷ A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II/1, s.290; Steven Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus & His Reign*, Cambridge Uni. Press, Cambridge, 1929. s.144.

Ruslar, Bithynia sahillerine çıkarma yaparak bölgeyi yağma ve talana başladı. Rusların bu yıkıcı faaliyetleri, Skholon Domestikosu Kourkouas'ın Eylül 941'de bölgeye ulaşmasından kısa bir süre sonra nihayete erdi ve Ruslar Anadolu'yu deniz yoluyla terk etti.⁶⁹⁸

2.11. Hamdanilerin Bağdat'a Odaklanması ve Bizans'ın Cezire'ye Seferleri

Bizans'ın Ruslar ile mücadele ettiği 941 senesinde Abbasiler ve Hamdaniler, Bağdat merkezli çatışmalar nedeniyle Bizans'a karşı sefer düzenleyemedi. Cezire bölgesini etkileyen bu dahili mücadele, Halife Razi'nin Muhammed b. Raik el-Hazeri'yi Emirülümeralık⁶⁹⁹ makamından alıp yerine Eylül 938'de Beckem'i atamasıyla başladı. Ardından dahili mücadele, Kasım 938'de Halife Razi ve Emirülümera Beckem'in Musul'u hedef aldığı esnada Bağdat'ı ele geçiren Muhammed b. Raik'e Bağdat'ı teslim etmesi karşılığında Diyar-ı Mudar, Kuzey Suriye ve Batı Sugur'un idarelerinin verilmesiyle devam etti.⁷⁰⁰ Suriye ve Batı Sugur'daki varlığını İhşidilere kabul ettirmeye başaran⁷⁰¹ Muhammed b. Raik, Halife Müttaki'nin (940-944) tahta çıkışının

⁶⁹⁸ *Theop. Con.*, VI, 423,14-425,18; *Sym. Magis.*, *Khronikon*, s.335,541-336,579 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.247-248); *Scylit.*, *Synopsis*, s.229,90-230,24 (çev. A *Synopsis*, çev. Wortley, s.221-222).

⁶⁹⁹ Halife Razi, 936 senesinde Basra ve Vasıt Valisi Muhammed b. Raik'i Emirülümera ilan etti. Böylece, daha önce yalnızca bir unvan niteliği taşıyan Emirülümera, 936 yılından itibaren kapsamlı yetkilerle donatılmış kurumsal bir yapıya dönüştürüldü. Emirülümera; siyasi, mali ve askeri işleyişte tam yetkiyle söz sahibi oldu. Bu durum, Abbasi Halifeleri'nin otoritesinin geçersizliğinin alenen kabulü anlamı taşımaktaydı: Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasilerde Emirülümeralığın Ortaya Çıkışı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sy.10-11, 1979-1980, s.103-105.

⁷⁰⁰ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.387; Yahya as-Suli, *Akhbar*, I, s.184-190; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.300.

⁷⁰¹ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.398; *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.23; Makrizi, *Description historique*, III, s.256.

ardından Eylül 941’de yeniden Emirülümra seçildi.⁷⁰² Emirülümra İbn Raik, vakit kaybetmeden Bağdat’ı tehdit eden Basra kökenli Beridi Ailesi’ne⁷⁰³ karşı mücadeleye atıldı.

Muhammed b. Raik, Emirülümralık vazifesini yerine getirmek için Suriye’den ayrıldığında yerine vekil olarak Ebu’l-Hasan b. Mukatil’i bırakmıştı. İhşidilerden henüz teslim alınan ve bir vekilin idaresinde olan bölge, Bizans’ın hedefi haline geldi. Skholon Domestikosu Kourkouas, Rusların mağlup edilmesinin ardından Kuzey Suriye’ye süratle intikal edip Aralık 941/Ocak 942 tarihinde bir saldırı düzenledi. Skholon Domestikosu Khalep şehrinin yakınlarına kadar sokulmayı başardı. Khalep yakınlarındaki Hamus⁷⁰⁴ adlı yerleşim birimini ele geçirip ağır şekilde tahrip etti.⁷⁰⁵ Bizans saldırısının gerçekleştiği dönemde Tarsos Valisi el-Semeli,⁷⁰⁶ Batı Sugur’dan hareketle Bizans arazisine girdi. Bizans birliklerine karşı girdiği çatışmalardan galip ayrılıp mühim birkaç Bizans komutanını ele geçirmeyi başardı.⁷⁰⁷

Emirülümra İbn Raik’in liderlik ettiği ve Hamdanilerin destek verdiği Abbasi ordusu, 12 Mart 942 tarihinde Beridiler karşısında mağlup oldu. Beridilerin Bağdat’ı ele geçirmesi nedeniyle Halife Müttaki ve Emirülümra İbn Raik, Hamdanilerin idaresi

⁷⁰² Mohammed ben Yahya as-Suli, *Akhbar Ar-Radi billah wa'l-Muttaqi billah (Histoire de la dynastie abbasside de 322 à 333 / 934 à 944)*, C.II, Imprimeries La Typo-Litho et Jules Carbonel Réunies, Cezayir, 1950, s.33; Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.426; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.319.

⁷⁰³ Basra şehrindeki Berid teşkilatının sorumlusu olan kişinin üç oğlu vasıtasıyla 927/928 yılından itibaren Abbasi merkezine karşı mücadeleye atılan ailedir. Ahvaz’ın vergi gelirlerini toplayarak zenginleşen Aile’nin lideri, kardeşlerden en büyüğü olan Ebu’l-Hüseyin b. Ali’dir: Dominique Sourdel, “Baridi”, *EF*, C.I, 1986, s.1046-1407; Abdülkerim Özeydin, “Beridiler”, *DİA*, C.V, 1992, s.501-502.

⁷⁰⁴ Le Strange, *Lands*, s.543.

⁷⁰⁵ “Sibt Ibn Al-Gauzi”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.174; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.332; *Abu'l-Farac*, I, s.255.

⁷⁰⁶ Bişr el-Semeli veya Nasr el-Semeli olma ihtimali için bkz: S. M. Stern, “Governors of Tarsos”, s.223.

⁷⁰⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.332.

altındaki Musul şehrine çekildi.⁷⁰⁸ Fakat Hamdani Emiri Nasırüdevle Hasan, Beridilere karşı açıkça başarısız olan Muhammed b. Raik'i Nisan 942 tarihinde öldürdü.⁷⁰⁹ Halife Müttaki, Hamdani Emiri Nasırruddevle Hasan'nın desteğiyle Temmuz 942 tarihinde Bağdat'ın hakimiyetini yeniden ele geçirdi. Bağdat'ın ele geçirilmesinde büyük pay sahibi olan Nasırüdevle Hasan, Emirülümera tayin edildi. Nasırüdevle'nin 12 Mayıs 943 tarihine kadar devam edecek Emirülümeralık vazifesi boyunca Seyfüddevle Ali abisinin yanında Beridilere karşı yürütülen mücadelelerde aktif rol aldı.⁷¹⁰

Hamdanilerin Irak merkezinde görev almasıyla Cezire bölgesinin müdafaası sekteye uğradı. Bu durumdan istifade eden Skholon Domestikosu Kourkouas, Ekim/Kasım 942 tarihinde Diyar-ı Bekr bölgesine geniş çaplı bir harekt düzenledi. Bu uzun soluklu hareket neticesinde Kourkouas liderliğindeki Bizans ordusu Miepherkeim, Khlomaron şehirlerini zapt edip Tur Abdin,⁷¹¹ Dara/Anastasioupolis⁷¹² ve Nisibis'e kadar ulaşan yağma ve talan faaliyetlerinde bulundu.⁷¹³ Ardından Bizans ordusu batıya doğru ilerledi ve Edessa şehrini muhasara altına aldı.⁷¹⁴

⁷⁰⁸ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.428; Yahya as-Suli, *Akhbar*, II, s.50; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.322.

⁷⁰⁹ Yahya as-Suli, *Akhbar*, II, s.54; Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.428-429; *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.29-30; Maçoudi, *Les Prairies*, VIII, s.278; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.324.

⁷¹⁰ Yahya as-Suli, *Akhbar*, II, s.56; Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.433; Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.30.

⁷¹¹ Batı'da Mardin şehrinden başlayarak doğuda Cizre, kuzeyde Hısn Keyfa ve güneyde Nusaybin şehirleriyle çevrili bölgedir: Maximilian Streckt, "Tur Abdin", *EF*², C.X, 2000, s.665-668; E. Honigmann, *Le Couvent de Barsauma*, s.153-154.

⁷¹² Δάρα; Mardin/Merkez/Oğuz mah: Ernst Fraenkel, "Dara", *RE*, C.IV/2, 1901, s.2150; E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.8; *Köylerimiz*, s.639.

⁷¹³ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.32; Yahya as-Suli, *Akhbar*, II, s.82; "Sibt Ibn Al-Gauzi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.174

⁷¹⁴ *Theop.Con.*, VI, s.432,4-6; Sym. Magis., *Khronikon*, s.338,610-612 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.249); *Scylit.*, Synopsis, 231,66-67 (A Synopsis, çev. Wortley, s.223).

Muhasaranın kaldırılması ve esir alınan Müslümanların serbest bırakılması karşılığında Hz. İsa'nın silüetinin yer aldığı için Hristiyanlar tarafından kutsal sayılan Mandylion/Mendil (τὸ ἄγιον Μανδύλιον) teslim edilmesine dair müzakereler başladı. Hristiyan cemaati, yaklaşık IV. yüzyıl başlarından itibaren bu Mandylion üzerindeki silüetin insan eliyle yapılmamış (ἄχειροτεῦκτος) olduğuna ve ilahi vasıtaıyla yaratıldığına inandığı için bu ikonaya büyük önem atfetmekteydi.⁷¹⁵ Halife Müttefiki tarafından kurulan kadı ve fakihlerden oluşan komisyon, uzun süren tartışmaların sonunda kuşatmayı kaldırması karşılığında kutsal sayılan mendilin Bizans'a teslim edilmesini kabul etti.⁷¹⁶ Taraflar mutabakat sağladıktan sonra kutsal sayılan mendil, Bizans'a teslim edildi. Bunun karşılığında Bizans, 200 Müslümanı ve 12.000 adet gümüş parayı Müslümanlara teslim etti. Ayrıca Edessa sakinleri, şehirlerine ve Diyar-ı Mudar'da yer alan diğer Kharran, Suruç/Batnai⁷¹⁷ ve Samosata şehirlerine saldırı

⁷¹⁵ Hz. İsa'nın Edessa şehriyle irtibatı, Kayserili Eusebios'un yaklaşık 325 yılında kaleme aldığı Ekklesiastike Historia/Kilise Tarihi adlı eserinde Hz. İsa ve Edessa lideri Abgar'ın yazışmalarından bahsetmesiyle başlar. İkonanın kökenine dair anlatı, İoannes Damaskenos'un (675/676-749) tarifiyle detaylandırılır. VIII. Yüzyılda İkonaklazm devrinde Konstantinopolis dışında kalan insan eliyle yapılmamış yegane ikona olarak büyük önem kazanmaya başlar. X. yüzyıla kadar Hristiyanların çürütülemeyen argümanı olarak kabul olunur ve büyük çaplı bir şöhrete erişir: S. Runciman, "Some Remarks on the Image of Edessa", *Cambridge Historical Journal*, C.III, Sy.3, 1931, s.240-241; Averil Cameron, "The History of the Image of Edessa: The Telling of a Story", *Harvard Ukrainian Studies*, C. VII, 1983, s.81-90; Bu ikonaya dair en kapsamlı anlatı, İmparator VII. Konstantinos'a atfedilen ve ikonanın 944'te Konstantinopolis'e gelişine dair hadiseleri de ihtiva eden metinde yer almaktadır: Mark Guscini, *The Image of Edessa*, Brill, Leiden-Boston, 2009, s.8-137; H. N. Bamyacı, *VII. Konstantinos Porphyrogenitos, Dönemi ve Eserleri*, s.484-503.

⁷¹⁶ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.32-34; Michel le Syrien, III, s.123; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.343.

⁷¹⁷ Βάρτωι; Şanlıurfa/Suruç ilçe merkezi: Ernst Fraenkel, "Batnai", *RE*, C.I/1, 1897, s.140-141; Martin Plessner [Besimi Darkot], "Suruç", *ÍA*, C.XI, 1979, s.66-67; Martin Plessner [Clifford Edmund Bosworth], "Sarudj", *EF*, C.IX, 1997, s.68-69; E. Honigmann, *Le Couvent de Barsauma*, s.145-146.

düzenlenmeyeceğine dair Bizans'tan teminat talep etti. Bunun üzerine kalıcı barışın sağlandığına dair İmparator I. Romanos'a ait altın mühürlü ferman, Edessa sakinlerine teslim edildi.⁷¹⁸ Kutsal mendil, 15 Ağustos 944 tarihinde Konstantinopolis'a ulaştı ve bu hadise büyük bir törenle kutlandı.⁷¹⁹

Edessa'nın muhasara altında olduğu ve müzakerelerin sürdüğü 943 senesinin ilkbahar mevsiminde Dara şehri de ablukaya altında bulunuyordu. Bir müddet abluka altında tutulan şehir, 18 Mayıs 943 tarihinde Bizans ordusu tarafından zapt edildi. Dara şehrinin Bizans tarafından zaptı, Nasırrüddevle Hasan'nın Bağdat'ta üstesinden gelemediği idari krizler nedeniyle Emirülümeralıyı bırakıp Musul'a dönmesinden kısa süre önce gerçekleşmişti.⁷²⁰

Halife Müttaki, Nasırrüddevle Hasan'dan boşalan Emirülümera makamına Tüzün'ü 13 Haziran 943 tarihinde tayin etti.⁷²¹ Fakat Halife, emirülümera Tüzün'ün tahakkümü karşısında 5 Ekim 943 tarihinde ikinci kez Bağdat'ı terk edip Musul'da Hamdanilere sığındı. Nihayetinde Emirülümera Tüzün'ün takibi nedeniyle Halife Müttaki, Nasırrüddevle Hasan ve Seyfüddevle Ali'nin refakatinde Kallinikos şehrine çekilmek zorunda kaldı.⁷²²

Hamdanilerin dikkatinin hala Irak merkezde olduğu bu dönemde Bizans ordusu, yeniden Cezire bölgesini hedef aldı. Diyar-ı Rebia'daki Resaina şehri, 13 Kasım 943 tarihinde Bizans ordusu tarafından zapt edildi. Şehirde iki veya üç gün boyunca yağma

⁷¹⁸ *Theop. Con.*, VI, s.432,9-11; A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.II/1, s.300, dp.1.

⁷¹⁹ *Theop. Con.*, VI, s.432,16-24; Sym. Magis., *Khronikon*, s.338,618-339,629 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.250); *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.34.

⁷²⁰ M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.749-752.

⁷²¹ Yahya as-Suli, *Akhbar*, II, s.76; Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.446;

⁷²² Yahya as-Suli, *Akhbar*, II, s.86-103; Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.451-452; *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.37; Maçoudi, *Les Prairies*, VIII, s.348; Mesudi, *et-Tenbih*, s.375.

ve talan gerçekleştiren Bizans ordusu, yaklaşık 1.000 Müslümanı esir alıp bölgeden ayrıldı.⁷²³

2.12. Romanos Lakapenos Devrinde Thema Düzenlemeleri

İmparator I. Romanos Lakapenos'un hakimiyetinin son dönemi, Bizans'ın Thema askeri/idari yapılanmasındaki büyük değişimi ortaya koymaktadır. Zira bu dönem, VIII. yüzyılın ikinci yarısından X. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan ve Thema sisteminin hakiki manasını kazandığı ilk büyük aşamanın nihayete erdiği yılları kapsamaktadır. Bu nedenle I. Romanos'un Thema sisteminde gerçekleştirdiği düzenlemeler bir yönüyle Thema sisteminin ilk büyük aşamasının vasıflarını taşıırken diğer yönüyle Themalar'ın önemini yitirdiği yeni aşamanın özelliklerini barındırır. Sebasteias, Leontokomes, Mesopotamias ve Lykandos Klesiouraları'nın Thema haline getirilmesinin ardından İmparator I. Romanos da klasik Thema yapılanmasına uygun olarak Seleukias Kleisourası'nı Thema statüsüne yükseltti. Böylelikle bu döneme kadar tesis edilmiş tüm Kleisouralar, Thema vasıfına erişti ve Thema sistemi yekpare bir görünüme kavuşmuş oldu.⁷²⁴ Bu duruma istisna oluşturan yegane uygulama, yine I. Romanos tarafından Abara'nın Sebasteias Theması'nın Tourması iken bir Kleisoura haline getirilmiş olmasıdır.⁷²⁵ Fakat I. Romanos'un klasik Thema yapılanmasına uygun olarak tesis ettiği Abara Kleisourası da en geç 952 senesinde Thema statüsüne yükseltilmiştir.⁷²⁶ Dolayısıyla Thema sisteminin yekpare görünümü bu şekilde

⁷²³ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.35; Yahya as-Suli, *Akhbar*, II, s.88; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.355.

⁷²⁴ Bu tablo Benešević Taktikonu'nda (934-944) net bir şekilde ortaya konmuştur: "Benešević Taktikonu", *Les listes*, s.247; J. Ferluga, "Le clisure byzantine", s.21.

⁷²⁵ Con. Porph., *DAI*, s.50, 167-168; VII. Konstantinos'un Sebasteias Theması'nın bir Tourması olduğunu belirttiği ve gelişim süreci hakkında bilgi sahibi olmadığımız Larissa şehri de 971 senesine kadar Thema birimi haline getirilmiştir: ó [στρατηγός] Λαρίσσης: "Escorial Taktikonu", *Les Listes*, s.267,11.

⁷²⁶ N. Oikonomides, "L'organisation de la frontière", s.291.

muhafaza edilirken Abara'nın ardından yeni Kleisoura tesisine rastlanılmamaktadır. Bu yönüyle Abara'nın son Kleisoura yapılanması örneğini teşkil ettiği söylenebilir.

İmparator I. Romanos'un Thema sisteminin ilk büyük aşamasıyla irtibatlı son uygulaması, daha önce bahsi geçtiği üzere Seyfüddevle Ali'nin 938 seneli seferinin öncesine tarihlendirebileceğimiz Khanzit bölgesini ve Romanopolis şehrini Mesopotamias Theması'na dahil etmesidir.⁷²⁷ Bu uygulama da türünün son örneğini teşkil eder, çünkü bu tarihten itibaren Bizans İmparatorluğu kalıcı olarak zapt ettiği neredeyse tüm şehirleri, mevcut Themalar'a dahil etmek yerine yeni Thema birimleri haline getirmeye başlamıştır.

Thema sisteminin önemini kaybettiği yeni aşamaya dair ilk örnekler de I. Romanos Lakapenos'un hakimiyet devrinin sonlarına doğru görünür hale geldi. Bu noktada Seyfüddevle Ali'nin 938 seneli seferinin ardından kesin olarak Bizans hakimiyetine geçtiğini bildiğimiz Hozat/Khozanon,⁷²⁸ Arsamosata ve Harpuzik/Kharpezikion⁷²⁹ şehirlerinin birer Thema birimi haline getirilmesi önem taşımaktadır. 938 senesinden sonra Bizans'ın hedef almadığı Hozat/Khozanon şehri, *DAI* da Khozanou Theması olarak zikredilmekte⁷³⁰ ve 956/957 senesine ait olayları tarif ederken Şair Mütenebbi'ye düşülen anonim bir şerhte Khozanou Zirveri (Strategos) ifadesi kullanılmaktadır.⁷³¹ Aynı şekilde 938 senesinden sonra Bizans'ın kalıcı

⁷²⁷ Con. Porph., *DAI*, s.50,130-132.

⁷²⁸ Xoζάβov; Tunceli/Hozat ilçesiyle irtibatlandırılmaktadır: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.75; N. Oikonomides, "L'organisation de la frontière", s.287; Thema merkezinin Tunceli/Çemişgezek/Ulukale köyü olma ihtimali için bkz: T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.III, s.147.

⁷²⁹ Malatya/Arapkir/Çiğnir mah. Harpuzik mezarısı: N. Oikonomides, "L'organisation de la frontière", s.267; T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.III, s.63.

⁷³⁰ τοῦ Xoζάβov θέρμα: Con. Porph., *DAI*, s.50,111.

⁷³¹ "Mutanabbi", *Byzance et les Arabes*, C. II/2, s.341; Canard, net okunamayan ifadenin (z.r.ven M.r.h. K.l.z.v.r va-Arguzan) "Zirver Merc Killiz ve-Zirver Huzan" olabileceğini belirtmiştir: A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.II/1, s.357 dp.1; N. Oikonomides,

hakimiyet tesis ettiği Arsamosata şehri de *DAI*'da Thema birimi olarak zikredilmektedir.⁷³² Son olarak I. Romanos'un hakimiyet devrinin sonlarında Melitene ve Tephrike bağlantısını sağlayan güzergah üzerindeki Harpuzik/Kharpezikion şehri ve civarında Kharpezikiou Theması'nın tesis edildiğini ifade edebiliriz.⁷³³

Khozanou, Arsamosatou ve Kharpezikiou Themaları'nın tesisi, Thema sisteminin önemini yitirdiği yeni aşamaya ait ilk örnekleri temsil etmekteydi. Bizans kaynakları, bu yeni Thema birimlerini, ilk devre ait *Megala Romaika Themata*'dan (μεγάλα Ῥωμαϊκὰ θέματα) farklı olarak *Armeniaka Themata* (ἀρμενικὰ θέματα) olarak tarif etmektedir.⁷³⁴ Bizans sisteminde yaşanan bu değişim, İslam tarihçileri ve coğrafyacıları tarafından da tespit edilmiş ve *Armeniaka Themata* olarak adlandırılan bu küçük Thema birimlerinin Strategosları'nı “Zirver” olarak kayıt altına almışlardır.⁷³⁵

“L’organisation de la frontière”, s.287; Ayrıca X./XI. Yüzyıla tarihlendirilen ve Khozanou Strategosu'na ait mühür için bkz: *DO Seals*, C.IV, no.60.1; Ek.20.

⁷³² τοῦ Ἀσμοσάτου Θέμα: Con. Porph., *DAI*, s.50,112; Fakat Escorial (971-975) taktikonunda Thema birimi olarak anılmaz. Bu durumda Arsamosata'nın Bizans tarafından kesin olarak zapt edildikten sonra en geç 945-952 seneleri aralığında Thema vasfına eriştiği ve bu vasfını geçici surette 971 senesine kadar koruduğu ifade edilebilir: Oikonomides, “Commentary”, *Les Listes*, s.360; Arsamosata'nın Thema vasfını kaybetmesi, 950'li yıllar itibarıyla Khanzit bölgesinin merkezi konumuna yükselecek olan Harput/Khartepe şehrinin artan önemi ile irtibatlı görünmektedir: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.74-76; N. Oikonomides, “L’organisation de la frontière”, s.237.

⁷³³ θέματος τοῦ Χαρπεζικίου: 949 senesinde Girit'e yönelik sefere Kharpezikiou Theması askerlerinin katıldığı bilinmektedir: Con. Porph., *De Cer.*, II, s.662,17-18 (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, s.662).

⁷³⁴ Con. Porph., “Appendix”, *De Cer.*, I, s.486,4-7 (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, s.486; *Three Treatises*, çev. Haldon, s.127); “De Velitatione”, s.II,11; İmparator VII. Konstantinos, 952-953 seneleri aralığında orduya hitap ettiği söylevinde daha küçük Themaları yöneten Strategoslar (τῶν στρατηγῶν εὐτελεστέρων ἀρχοῦσι θεμάτων) ve daha büyük Themaları yönetenler (ὅσοι δὲ μείζονων) arasındaki belirgin ayrımı vurgulamaktadır: Hélène Ahrweiler, “Un Discours Inédit de Constantin VII Porphyrrogénète”, *TM*, C.II, 1967, s.399,87-89.

⁷³⁵ Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.63; “Ibn Zafir”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.124; “Mutanabbi”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.308,309, 334; “Abu Firas”, *Byzance et les*

Armeniaka Themata’nın tesisi, Bizans’ın hudut yapılanması temelinde yeni bir siyaseti tatbik etmeye başladığını ortaya koymaktaydı. Hududu teşkil eden bu küçük Thema birimleri, ilk dönem büyük Thema birimlerinin aksine dar bir alandan veya geçitten sorumluydu ve oldukça az sayıda muhtemelen yalnızca piyadelerden oluşan askeri birliğe sahipti.⁷³⁶ Bu yeni hudut yapılanması, *Armeniaka Themata*’yı ilk dönem Thema birimlerinden ziyade Klesiouralar’ın görev ve sorumlulukları ile sınırladı. Bu küçük Themalar, Kleisoura rolü üstlenirken Kleisoura birimi Thema sisteminin bir parçası olmaktan çıkartıldı ve erken dönemlerdeki gibi sadece coğrafi temelde geçit manasını taşımaya başladı.⁷³⁷

Armeniaka Themata’nın esaslı vazifesi, 970’lerde kaleme alındığı tahmin edilen ancak ağırlıklı olarak 960’lı yıllardaki ahvali tarif eden *De Velitatione Bellica* başlıklı Taktika’da şu şekilde tarif edilmektedir:

“*Armeniaka Themata*’nın hudutlarında (ή άκρα) Ermeniler gözcülük (βίγλα) görevini ne iyi ne de güvenli şekilde yerine getirdikleri için Ermenilerin gözcülüğünde eskiden beri uygulanan sistemin muhafazası; maaşlarını ordu tarafından toplu olarak alan uygun adamların seçilmesi ve kayıt altına alınması gereklidir. Bu türde bir birlik, bunların karşılığında gözcülük görevini ifa ile yükümlüdür. Keza belirlenmiş olan erzakı da her ay almalılar ve onları (nöbet yerleri) her ay değiştirmelidir. Ve onların aracılığıyla düşmanların ilerlediği yolları güvenli bir şekilde koruyalım.

Arabes, C.II/2, s.361, 366; İbn Havkal ise Bizans askeri hiyerarşisini tarif ederken Domestikos ve Patriğin [Strategos] ardından Zerverlerin yer aldığı bilgisini aktarmaktadır: İbn Havkal, 10. Asırda İslam Coğrafyası (Surat el-Arz), çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay., İstanbul, 2017, s.187.

⁷³⁶ 949 seneli Girit Seferi’ne Kharpezikiou Theması’ndan yalnızca toplam 705 asker katılmıştı: Con. Porph., *De Cer.*, C.II, s.667, 7-11 (çev. *Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, s.667); Kharpezikiou Thema askerlerine yapılan ödemeler, diğer Themalara yapılan ödemelere kıyasla belirgin şekilde azdı: Con. Porph., *De Cer.*, C.II, s.669, 5-10 (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, s.669); N. Oikonomides, “L’organisation de la frontière”, s.298-299; Öner Tolan, “X. Yüzyılda Bizans-Arap Sınırında Yeni Bir Askeri-İdari Birim: *Armeniaka Themata*”, XIX. *Türk Tarih Kongresi*, C.II, 2024, TTK, Ankara s.399-409.

⁷³⁷ J. Ferluga, “Le clisure bizantine”, s.22.

Fakat maaş ve erzak alan Ermeniler dahi gözcülük hizmetini iyi bir şekilde yerine getirmediğinden düşman ordusunun hareketleri gönderilen casuslardan öğrenilmelidir. Ve Ermenilerin “Tasinarioi” adını verdikleri cesur ve yiğitler arasından “Trapezitesler” seçilmeli ve kayıt defterine kaydedilmeli, içlerinden cesaretlerinin yanında Suriye yolları ve arazisi hakkında çok büyük tecrübeye sahip komutanlar atanmalıdır. Ve bunlar düşman topraklarına sızmaları, zarar vermeleri, buralarda keşif yapmaları için kesintisiz bir şekilde sevk edilmeliler. Ve eğer herhangi bir yerde güçleri yettiği takdirde düşmalardan bazılarını ele geçirirlerse yetkili komutan Strategos’a teslim etmeliler. Öyle ki onlar (esirler) vasıtasıyla düşmanların hareketlerini ve niyetlerini öğrenebilsin.”⁷³⁸

Gördüğümüz üzere Kleisouralar’ın Thema sisteminden tasfiyesi ve hudutta Armeniaka Themata’nın tesisiyle birlikte Bizans’ın savunma hattında yeni askeri birim ve birlikler ortaya çıkmaya başladı. Bu birliklerden ilki, düşman arazisine akın düzenlemekle ve istihbarat için keşif yapmakla görevli olan Trapezitesler’di.⁷³⁹ Trapezitesler’in yanısıra Khousarios gibi yeni birliklerin hudutta görev almaya başladığı bu dönemde De Velitatione Bellica’dan alıntılarımız metinde de yer alan “hudut (ή ἄκρα)” kelimesinin askeri bir terim olarak kullanılmaya başlaması önem taşımaktadır. Zira daha önce yalnızca “zirve, tepe, uç nokta” anlamını taşıyan “ή ἄκρα” kelimesi, X. yüzyıl itibarıyla “hudut, sınır” anlamında kullanılmaya başlanmıştır.⁷⁴⁰ Bu hududu savunan görevliye ise Akrites (ή ἀκρίτης) adı verilmiştir. Bu askeri terim, ilk kez İmparator VII. Konstantinos’un *De Cer.* adlı eserinde kullanılmıştır: VII. Konstantinos’un aktardığı bilgiye göre İmparator doğudaki tarafsız arazilere (ἐρημός)

⁷³⁸ “De Velitatione”, s.II,11-31.

⁷³⁹ De Velitatione’nin haricinde Trapeziteslerin görevleri hakkında bir bilgi veren bir diğer eser De re militari başlığı taşıyan taktikadır: “De re militari”, s.XVIII,16-21; XXI,3-17; Trapezites kelimesinin etimolojik incelemesi için bkz: M. Canard, “Sur deux termes militaires byzantins d’origine orientale”, *Byz.* C.XL,1970. s.226-229; Bu dönemde hudutta görevli diğer birimler için bkz: Tuğçe Müge Sakarya Bozalioğlu, “İki Anonim Bizans Kaynağına Göre X. Yüzyılda Bizans Ordusu, *Ankara Üni. Sosyal Bilimler Ens. Ortaçağ Tarihi ABD Doktora Tezi*, 2014, s.69-75.

⁷⁴⁰ A. Pertusi, “Tra storia e leggenda”, s.240.

ilerlerken önden saraya ait ne bir görevli ne de herhangi bir eşya gönderilir, bunun yerine Bigles Droungariosu'nun Thema askerleri arasından seçtiği 500 Akritai (ἀκρίται) öncü kuvvet olarak araziye gönderilir.⁷⁴¹ Dolayısıyla hudutta henüz kurulan Armeniaka Themata'da görevli Akritesler bu dönem içerisinde Thema sistemine entegre edilmeye başlanmıştır. X. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde Akritai terimi, Strategoslar'ın hudutta görevli olduklarını belirten ayırt edici nitelikleri haline gelecektir.⁷⁴²

Anadolu müdafaasını önceleyen Bizans siyaseti, idarede ve askeriye de Thema sistemine hayat vermişti. Fakat yeni dönemle birlikte Bizans, Anadolu'da müdafaayı geri plana atıp top yekun taarruz siyasetini benimsedi. Bu yeni taarruz politikası, Themalar'ın önemini yitirmesi ve Armeniaka Themata temelinde Anadolu'da yeni hudud yapılanmasına yol açtı. Artık hudutta sıralanan küçük Armeniaka Themata, giderek önem kazanan Akritesler vasıtasıyla iç bölgelere düşmanın ulaşımını engellerken Skholon Domestikosu liderliğindeki merkezi Tagma ordusu, taarruz siyasetinin sahadaki yegâne uygulayıcı haline geldi. Merkezi Tagma birliklerinin Thema birlikleri karşısındaki bu ezici üstünlüğü, Skholon Domestikosluğu'nun Kourkouas Ailesi'nden Phokas Ailesi'ne geçişiyle daha fazla belirgin hale gelecektir.⁷⁴³

⁷⁴¹ Con. Porph., “Appendix”, *De Cer.*, C.I, s.489,6-14 (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, 489; *Three Treatises*, çev. J. Haldon, s.129-131).

⁷⁴² Strategos'un hudut görevini niteleyen unvan kalıbı “Akrites Strategos (ἀκρίτης στρατηγός)”dur: Pertusi, “Tra storia”, s.245; Bu kalıbın kullanımı için bkz: “De re militari”, s.3,20; 18,25.

⁷⁴³ H. Ahrweiler, “Administration de l'Empire byzantin”, s.29-30; J. Shepard, “Constantine VII”, s.34-40.

3. BÖLÜM

BİZANS'IN TOPYEKUN TAARRUZ SİYASETİ

3.1. I. Romanos'un İmparatorluk Tahtından İndirilişi ve Seyfüddevle Ali'nin Khalep'e Yerleşmesi

İoannes Kuorkuoas, Skholon Domestikosu olarak 22 yıl 7 aydır Bizans ordusunun başkomutanlığını sürdürmekteydi. Onun liderliği altında Bizans ordusu, Anadolu'da mühim zaferler kazanmıştı. Bizans İmparatorluğu'nun hakimiyet sahası, Melitene'nin zaptı sonrası Khanzit bölgesinin ardına uzanmış ve Taron liderlerinin Bizans'a bağlılığı arttırılırken Kaysi Emrileri bağlaşıp kılınmış, Vaspurukan Ermeni Krallığı üzerindeki Bizans nüfuzu sağlamlaştırılmış ve Cezire bölgesine düzenli aralıklarla yıkıcı seferler düzenlenmişti. Bu başarıların ardından İmparator I. Romanos, Skholon Domestikosu İoannes Kourkouas'ı akrabalarından birisiyle evlendirerek onurlandırmayı tasarladı. İmparator I. Romanos, en küçük oğlu İmparator Konstantinos'tan olan torunu Romanos'u Skholon Domestikosu İoannes Kourkouas'ın kızı Euphrosune ile evlendirmek için hazırlıklara girişti. Fakat İmparator I. Romanos'un küçük oğlu Konstantinos'un Kourkouas Ailesi'nin desteğini kazanarak istikbalde iktidarı devralmasını sağlayabilecek bu evlilik teşebbüsü, bilhassa İmparator VII. Konstantinos'un ve İmparator I. Romanos'un büyük oğlu Stephanos'un baskıları neticesinde akim kaldı. Üstelik Kourkouas Ailesi'nin mevcut düzeni alenen tehdit ettiği algısı kabul gördüğü için İmparator I. Romanos, İoannes Kourkouas'ı Skholon Domestikosluğu vazifesinden almak zorunda kaldı. İoannes Kourkouas'ın yerine Skleros Ailesi'nden Pantherios Skholon Domestikosu olarak atandı.⁷⁴⁴

⁷⁴⁴ *Theop.Con.*, VI, s.426,7-10; *Sym. Magis.*, *Khronikon*, s.337,585-593 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.249); *Scylit.*, *Synopsis*, s.230,26-33 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.222).

Ağustos 944'te Lakapenos Ailesi'nin şan ve şöhreti zirve noktasına ulaşmasına rağmen 944 senesinin sonlarında ve 945 senesinin başlarında başkentte meydana gelen hadiseler nedeniyle Lakapenos Ailesi'nin sonu geldi. Böylelikle Lakapenos Ailesi, bir hanedanlığa dönüşmeden iktidardan tasfiye edildi. Bizans kaynaklarına göre Lakapenos Ailesi'nin sonunu getiren hadiseler, İmparator VII. Konstantinos'un İmparator Stephanos Lakapenos'u babasına karşı eyleme geçip imparatorluktan azletmesi yönündeki teşvikleriyle şekil almaya başladı. İmparator VII. Konstantinos, Lakapenos Ailesi içersindeki mücadeleyi İmparator muhafız birliklerinden Hetaireia'ya mensup Basileios Peteinos, Leon Argyros'un oğlu Keşiş Marianos ve Lokana şehrinin eski hakimi Pavlikan kökenli Kourtikiosların soyundan gelen Manuel vasıtasıyla başlattı. İmparator Stephanos Lakapenos; Basileios Peteinos, Marianos Argyros ve Manuel Kourtikios'un kışkırtmaları neticesinde 16/20 Aralık 944 tarihinde babası İmparator I. Romanos'u tahttan indirip inzivaya çekilmeye mahkum ederek Marmara Denizi'nde Kınalıada/Prote'ye sürgüne gönderdi.⁷⁴⁵

İmparator Stephanos, en büyük rakibi olarak gördüğü babasını başkentten uzaklaştırdıktan sonra kardeşi İmparator Konstantinos'u ve İmparator VII. Konstantinos'u hedef aldı. Fakat İmparator VII. Konstantinos, Romanos'un sürgün edilmesi neticesinde liderinden mahrum kalan Lakapenos Ailesi'ni iktidardan uzaklaştırmak için doğru anın geldiğini fark etti. Marianos Argyros, Bardas Phokas'ın oğulları Nikephoros ve Leon Phokas, Taron liderlerinden Tornikios/Tornik'in oğulları Nikolaos ve Leon Tornikios'un yer aldığı eylem vasıtasıyla İmparator Stephanos ve kardeşi İmparator Konstantinos sarayda 27 Ocak 945 tarihinde derdest edildi. İmparator

⁷⁴⁵ *Theop.Con.*, VI, s.435,16-21; *Sym. Magis.*, *Khronikon*, s.340,366-370 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.251); *Scylit.*, *Synopsis*, s.235,61-67 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.227).

Stephanos, Burgaz/Panormos adasına sürgün edilirken İmparator Konstantinos Büyükada/Terebinthos'a gönderildi.⁷⁴⁶

Lakapenos Ailesi'ni iktidardan uzaklaştırmayı başaran İmparator VII. Konstantinos, tek başına imparatorluğun idaresini ele aldı. İmparator VII. Konstantinos, Lakapenos Ailesi'nin tasfiyesinde etkin rol alan Manuel Kourtikios'u Bigles Droungariosu, Marianos Argyros'u Stablos Komesi⁷⁴⁷, Basileios Petenios'u Megas Hetaireiarkhesi ve Bardas Phokas'ı Skholon Domestikosu olarak atayıp ödüllendirdi.⁷⁴⁸ İmparator VII. Konstantinos, Phokas Ailesi'ne ordunun başkumandanlığını vermekle yetinmedi. Bardas Phokas'ın en büyük oğlu Nikephoros Phokas'ı Anatolikon Thema Strategosu ilan etti. Bardas'ın ikinci oğlu Leon Phokas'a Kappadokias Thema Strategosluğu'nu verdi. Bardas'ın en küçük oğlu Konstantinos Phokas'ı ise Seleukeias Thema Strategosu olarak tayin etti.⁷⁴⁹ Böylelikle İmparator VII. Konstantinos, 945 senesi itibariyle Anadolu'da Abbasilere karşı mücadeleyi ekseriyetle Phokas Ailesi'ne teslim etmiş oldu.

Lakapenos Ailesi'nin iktidardan tasfiye edildiği Musul'un hakimiyetini Emirülümera Tüzün'e terk eden Nasırüddевle Hasan ve Seyfüddевle Ali'nin refakatinde Kallinikos'a çekilen Abbasi Halifesi Müttaki, 944 senesinin sonlarında İhşidi Hükümdarı Muhammed b. Tuğç'a yardım çağrısında bulundu. Halife'nin bu çağrısı

⁷⁴⁶ *Theop.Con.*, VI, s.437,1-10; *Sym. Magis.*, *Khronikon*, s.341,15-24 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.252); *Scylit.*, *Synopsis*, s.236,80-89 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.227-228).

⁷⁴⁷ κόμης τοῦ σταβλίου; X. yüzyıla kadar mühim bir onursal unvandı. X. Yüzyılda geniş yetki alanına sahip oldu. Görevleri arasında imparatora ait atların ve katırların teslim alınıp kayıt altına alınması ve bakımlarının yapılması ön plana çıkmaktaydı. Özellikle savaş zamanları imparatorun düşman arazisinde bulunduğu esnada imparatora ait atların hazır tutulması, Stablos Komesi'nin en mühim görevlerinden biriydi. R. Guiland, *Inst. Byzant.*, I, s.469-470.

⁷⁴⁸ *Theop. Con.*, VI, s.436,5-14; *Sym. Magis.*, *Khronikon*, s.340,1-341,9 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.251-252); *Scylit.*, *Synopsis*, s.238,35-43 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.230).

⁷⁴⁹ *Theop. Con.*, VI, s.445,20-446,1; 459,13-18; 462,5-8; *Pse. Symeon Magis.*, s.755,11-17; *Vaticanus Gr.*, s.11,1-13; *Scylit.*, *Synopsis*, s.238,36-40 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.230).

üzerine Mısır'dan ayrılıp Kallinikos yakınlarına gelen Muhammed b. Tuğç, 5 Eylül 944 tarihinde Halife Müttaki'nin huzuruna çıkıp bağlılığını yeniledi ve hizmetinde bulunduğunu vurguladı. Fakat Halife Müttaki Emirülümera Tüzün ile anlaşmayı tercih etti. Emirülümera Tüzün bu anlaşmaya riayet etmeyerek Halife Müttaki'yi tutukladı ve yerine oğlu Ebu'l-Kasım Abdullah'ı Müstekfi nisbesiyle 25 Eylül 944'te Abbasi Halifesi ilan etti.⁷⁵⁰

Muhammed b. Tuğç ise Halife ile görüştüktan sonra Hamdanilerin boşalttığı Khalep'e gitti. Bu şehrin idaresini Kilabi kavminden Ebu'l-Feth Osman b. Sa'id'e teslim etti ve Ebu'l-Feth'in kardeşi Ahmet'i Antiokheia kentinin valisi olarak atadı. Kınnesrin ve Hıms Cündleri'ni ihtiva eder şekilde Kuzey Suriye'nin tamamında İhşidi otoritesinin işleyişini ve muhafazasını Yanis Munisi'ye bıraktı. Ardından Suriye Seferi'ni noktaladı ve Mısır'a döndü.⁷⁵¹

Muhammed b. Tuğç'un bölgeden ayrılmasından sonra Hamdani Emiri Nasırüddeve Hasan, İhşidi kuvvetleri karşısında başarısız olan ve Khalep'i savunamayan Ebu Abdullah el-Hüseyin b. Said b. Hamdan'ı görevden aldı. Suriye'de faaliyet göstermesi için Hüseyin b. Said'in yerine kardeşi Seyfüddevle Ali'yi tayin etti. Seyfüddevle Ali, yeni vazifesi kapsamında ilk olarak Khalep üzerine yürüdü. Kilabi kabilesinin desteğini edinen Seyfüddevle Ali, direnişle karşılaşmadan 29 Ekim 944 tarihinde şehrin hakimiyetini ele geçirdi. Yanis Munisi'nin liderlik ettiği İhşidi

⁷⁵⁰ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.474-477; Yahya as-Suli, *Akhbar*, II, s.116-122; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, C.VII, s.356-359.

⁷⁵¹ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.470; Yahya as-Suli, *Akhbar*, II, s.115; *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.37; Makrizi, *Description historique*, III, s.257; Thierry Bianquis, "Sayf Al-Dawla", *El²*, C.IX, 1997, s.104; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.501.

kuvvetleri, üstün Hamdani ordusuna karşı koyamadı. Bu sayede Seyfüddevle Ali, Antiokheia şehrini de zorlukla karşılaşmadan teslim almayı başardı.⁷⁵²

Seyfüddevle Ali'nin Khalep'e yerleştiği sürecin sonunda muhtemelen Şubat/Mart 945 tarihinde Skholon Domestikosu Bardas Phokas'ın liderliğinde Bizans ordusu, Kuzey Suriye'ye erişimi sağlayan Pagrai kalesini ve Germanikeia şehrini hedef aldı. Tahkimatlara büyük zarar verip çok sayıda Müslümanı esir almayı başaran Bizans ordusu, bölgeden ricat etmeye başladı. Fakat saldırıları haber alan Seyfüddevle Ali, bölgeye süratle ulaşip Bizans ordusunun ricat edeceği geçidi⁷⁵³ erkenden kontrolü altına almayı başardı. Bölgeye erişen Bizans ordusunu gece vakti pusuya düşüren Seyfüddevle Ali, büyük bir zafer kazandı. Bizans ordusunun yanında taşıdığı tutsaklar ve ganimetler ele geçirildi. Bu esnada Seyfüddevle Ali, Heksakomia'ya hakim Şafşaf (?)⁷⁵⁴ ve Elbistan ovasının merkezi Afşin/Arabissos⁷⁵⁵ şehirlerinin tahkimatının ağır hasar aldığı bilgisini edindi. Bu nedenle mevsimin kış olmasına rağmen ileri hareket düzenleyip Afşin/Arabissos şehrini muhasara altına aldı ve nihayetinde şehri ele geçirip ağır şekilde

⁷⁵² Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.58; Makrizi, *Description historique*, III, s.257; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.381-382; Abdülkerim Özeydin, "Seyfüddevle el-Hamdani", *DİA*, XXXVII, s.35-36.

⁷⁵³ Bizans ordusunun Germanikeia ve civarını yağmaladığı esnada Seyfüddevle'nin şehrin kuzeyinde Elbistan Ovası ile iletişimini sağlayan Kenkerun Geçidi'ni ele geçirmiş olması muhtemeldir.

⁷⁵⁴ Elbistan'da Söğütlü deresi civarında iki kalenin yer aldığı düşünülmektedir. Bu kalelerin ilki Şafşaf, ikinci Hısn el-Uyun'dur. Bu kalelerden birinin Elbistan/Beştepe köyünde yer alan 6 metre yüksekliğe sahip kale olma ihtimali vardır. Bu kalenin 960'lı yıllarda kurulan Heksakomias Theması'nın merkezi olması muhtemeldir: ó [στρατηγός] Ἐξακωμίας: "Escorial Taktikonu", *Les Listes*, s.267,25; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.271; F. Hild ve M. Restle, *TIB*, C.II, s.190-191; Tahsin Özgüç, "Elbistan Ovası'ndaki Tetkik Gezileri ve Karahöyük Kazısı", *Belleten*, C.XII, Sy.45,1948, s.227.

⁷⁵⁵ Ἀραβισ(σ)ός, Kahramanmaraş/Afşin ilçe merkezi (eski adı 1530'da Yarpuz, 1878'de Efsus): Gustav Hirschfeld, "Arabissos", *RE*, C.II/1, 1895, s.364-365; W. M. Ramsay, *Anadolu*, s.302-305; F. Hild ve M. Restle, *TIB*, C.II, s.144-145; *Osmanlı Yer Adları*, s.10.

talan etti.⁷⁵⁶ Afşin/Arabissos şehri, deprem ve ardından talan nedeniyle büyük hasar aldı. Bu tarihten itibaren Elbistan Ovası'nın merkez yerleşim birimi olma vasfını yavaş yavaş Elbistan/Plasta⁷⁵⁷ şehrine terk etmeye başladı.

3.2. Ateşkes Dönemi'nde Bizans ve Hamdaniler

Emirülümera Tüzün'ün 15 Ağustos 945 tarihinde vefatı, Beridi Ailesi'ni etkisizleştirerek Ahvaz'a yerleşmiş bulunan Büveyhilerin⁷⁵⁸ Bağdat'ta hakimiyet kurmasının önünü açtı. Bu sayede Büveyhi Emiri Ebu'l-Hüseyin Ahmed, 19 Aralık 945 tarihinde hiçbir direnişle karşılaşmadan Bağdat'a girip iktidarı ele geçirdi. Halife Müstekfi, Emir Ebu'l-Hüseyin Ahmed'e Emirilümeralıği verip Muizzüddeve unvanı bahşetti. Kısa süre sonra Emirülümera Muizzüddeve Ahmed, Halife Müstekfi'yi tahttan indirip yerine Halife Muktedir'in oğlu Ebu'l-Kasım Fazl'ı Muti (946-974) unvanıyla halife ilan etti.⁷⁵⁹ Böylelikle Büveyhilerin Bağdat'ta bir asırdan fazla süren hakimiyet devri başladı ve Abbasi merkezinin Bizans'a karşı mücadele gerçekleştirilen bölgelerdeki fiili otoritesi tamamen son buldu.

946 ve 948 seneleri aralığında Bizans ve Müslüman kuvvetleri arasında herhangi bir savaş gerçekleşmedi. Her iki tarafın da ihtiyaç duyduğu ateşkes hali, 946 senesi

⁷⁵⁶ Ali b. Zafir, *Hamdaniler*, s.58; “Kamal Al-Din”, *Byzance et les Arabes*, C. II/2, s.180; “Dahabi”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.240; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.382.

⁷⁵⁷ Πλαστά; Kahramanmaraş/Elbistan/Karaelbistan köyü: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.73; Mükrimin Halil Yinanç, “Elbistan”, *İA*, C.IV, 1964, s.224k; Franz Taeschner, “Elbistan”, *ET*², C.II, 1991, s.693.

⁷⁵⁸ Deylem asıllı Aile; Ali, Hasan ve Ahmet adında üç kardeşin 928'de Samani Hanedanı'nın hizmetine girmesiyle tarih sahnesine çıktı. Taberistan ve Cürcan eyaletlerine hakim ve başkenti Rey olan Ziyari Hanedanı'na karşı 932'den itibaren giriştikleri mücadele sonrasında kardeşlerin en büyüğü Ali Fars eyaletine, Hasan Cibal bölgesine ve en küçük kardeş Ahmet Kirman ile Ahvaz merkezli Huzistan'a hakim oldu: Karl Vilhelm Zetterstéen, “Büveyhiler”, *İA*, C.II, 1979, s.843-845; Claude Cahen, “Buwayhids”, *ET*², C.I, 1986, s.1350-1357; Erdoğan Merçil, “Büveyhiler”, *DİA*, C.VI, 1992, s.496-500.

⁷⁵⁹ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.482-487; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.380-386.

boyunca süren müzakerelerin sonucunda resmiyet kazandı. İmparator VII. Konstantinos ateşkes ve esir takası görüşmelerini öncelikle İhşidi Hükümdarı Muhammed b. Tuğç ile irtibat kurarak başlattı. İmparator VII. Konstantinos'un gönderdiği elçi, Batı Sugur'da sözü geçen din adamlarından birisi olan Ebu Umeyr Adi b. Ahmed refakatinde Damaskos'ta bulunan Muhammed b. Tuğç'un huzuruna çıkmak için Temmuz 946'da Damaskos'a vardı. Ancak Muhammed b. Tuğç'un ölümü nedeniyle İhşidi başkomutanı Kafur'un onayı ve esir takası için verdiği dinarları alıp Tarsos'a döndüler. Tarsos Valisi Bişr es-Semel, Seyfüddevle Ali'nin üstün otoritesini henüz tanımıştı. Bu nedenle ateşkes ve esir takası işlemlerine Seyfüddevle Ali'nin otoritesi altında devam edildi.⁷⁶⁰ Ebu Umeyr Adi b. Ahmed Tarsos'tan yola çıkıp ateşkes ve esir takası görüşmeleri için Konstantinopolis'e gitti.⁷⁶¹ Umeyr Adi b. Ahmed'in başkanlığındaki elçilik heyeti, 31 Mayıs 946 tarihinde Konstantinopolis'e varıp İmparator VII. Konstantinos ile müzakerede bulundu.⁷⁶² Mutabık kalınan esir takası, Ekim 946 tarihinde Lamos'ta gerçekleştirildi. Bizans heyetinin başında eski Skholon Domestikosu İoannes Kourkouas ve Hukuk alimi Magistros Kosmas yer almaktaydı.⁷⁶³ Müslüman heyetinin başında ise Seyfüddevle Ali'yi temsilen Tarsos Emiri Nasr el-Semel bulunuyordu.⁷⁶⁴

Khalep merkezli Suriye'de kurduğu yapı, Halife Muti tarafından 29 Ocak 946 tarihinde tanınmasına rağmen Seyfüddevle Ali, Muhammed b. Tuğç'un 25 Temmuz 946 tarihinde vefat etmesi nedeniyle İhşidiler arasında doğan kargaşadan istifade etmeye kararlıydı. İhşidilere karşı harekete geçmeden önce kuzey hududunu emniyet altına alma arzusundaydı. Seyfüddevle Ali, Bizans ile ateşkes gerçekleştirdikten sonra

⁷⁶⁰ Mesudi, *et-Tenbih*, s.198; A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.II/1, s.315, dp.3.

⁷⁶¹ Maçoudi, *Les Prairies*, C.II, s.318.

⁷⁶² Con. Proph. *De Cer.*, II, s.570,11-15 (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, 570); Müslüman elçilik heyetinin imparatorun huzuruna kabulü için ayrıca bkz: Con. Porph, *De Cer.*, II, s.583-588 (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, 583-588).

⁷⁶³ *Theop. Con.*, VI, s.443,5-11; *Vaticanus Gr.*, s.91,6-14.

⁷⁶⁴ Mesudi, *et-Tenbih*, s.199;

Damaskos'un hakimiyetini geçici olarak ele geçirdi. 21 Aralık 946 tarihinde gerçekleşen İhşidlerin karşı saldırısında mağlup olup geri çekildi. 947 senesinin bahar mevsiminin başlarında bir kez daha Damaskos hedefiyle saldırıya geçen Seyfüddevle Ali, uğradığı bozgun nedeniyle Khalep şehrini İhşidilere terk etmek zorunda kaldı. Kasım 947'de Khalep'i İhşidilerden geri almayı başaran Seyfüddevle Ali, nihayetinde İhşidilerin barış teklifini kabul etti. Buna göre Damaskos ve Tripolis dahil güneyindeki araziler İhşidi hakimiyetinde kalırken adı geçen şehirlerin kuzeyinde uzanan bütün Suriye'nin idaresi ve Batı Sugur Hattı Seyfüddevle Ali'ye bırakıldı.⁷⁶⁵

Bizans İmparatoru VII. Konstantinos, Hamdanilerle ateşkes gerçekleştirip güney hududunu emniyet altına almayı esas itibarıyla merkezde iktidarını sağlamlaştırmak için talep etmekteydi. Lakapenos Ailesi'ni yeniden iktidara taşımak için ilk teşebbüs, Parakoimomenos Theophanes'in liderliğinde 946 yılları sonunda gerçekleştirildi. Kınalıada/Prota adasında tutuklu I. Romanos Lakapenos'u yeniden tahta geçirmeye yönelik bu kalkışma başarısızlıkla sonuçlandı. Kalkışmanın elebaşı olan Parakoimomenos Theophanes makamından alınıp sürgüne gönderildi.⁷⁶⁶ Boşalan Parakoimomenos makamına dikkat çekici bir şekilde I. Romanos Lakapenos'un İskit kökenli bir kadından doğan gayrimeşru oğlu Hadım Basileios Lakapenos getirildi.⁷⁶⁷

Lakapenos tehdidi altında İmparator VII. Konstantinos, Stephanos ve Konstantinos Lakapenos'u tutuklu bulundukları adalardan farklı adalara nakletmeyi

⁷⁶⁵ Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.59; Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.502; "Dahabi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.240; *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.67, Makrizi, *Description historique* s.257; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.391; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.585-587.

⁷⁶⁶ *Theop.Con.*, VI, s.440,15-21; Sym. Magis., *Khronikon*, s.342,32-41 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.252-253); Scylit., *Synopsis*, s.238,49-51 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.229).

⁷⁶⁷ *Theop.Con.*, VI, s.442,18-22; *Pse. Sym. Magis.*, s.754,18-22; *Vaticanus Gr.*, s.91,1-5; Scylit., *Synopsis*, s.244,9-11 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.253); Hadım Basileios'un 946 sene sonlarına kadarki kariyeri için bkz: Walter Gerard Brokkaar, "Basil Lacapenus", *Byzantina Neerlandica*, C.III, 1972, s.203-213.

sürdürdü. Nihayetinde Stephanos Lakapenos'u Midilli/Lesbos adasına, kardeşi Konstantinos Lakapenos'u isyan hazırlığı esnasında öldürüleceği Semadirek/Samothrake adasında gönderdi. Bu önlemlere rağmen Aralık 947'de Midilli/Lesbos'ta tutuklu Stephanos Lakapenos'u tahta geçirmek için bir kalkışmada bulunuldu. Bu girişim de başarısız oldu ve irtibatlı olanlar cezalandırıldı.⁷⁶⁸ Her iki kalkışma da başarısız olmasına rağmen İmparator VII. Konstantinos'un asıl gündemini, I. Romanos Lakapenos'un Kınalıada/Prota'da 15 Haziran 948 tarihinde gerçekleşen vefatına kadar Lakapenos Ailesi oluşturmaya devam etti.⁷⁶⁹

3.3. Bizans'ın Kuzey Suriye ve Theodosiupolis Seferleri

Bizans ve Seyfüddevle Ali arasındaki ateşkesin 948 senesinde nihayete ermesiyle birlikte ilk hücumu geçen taraf Bizans oldu. 948 senesinin Mart/Nisan ayında harekete geçen Bizans ordusu, Kuzey Suriye hududuna bir akın gerçekleştirdi. Çok sayıda kişiyi tutsak alan Bizans ordusu, bölgeden geri çekilirken takibe koyulan Seyfüddevle Ali tarafından pusuya düşürüldü ve ağır bir hezimete uğradı.⁷⁷⁰

Bu zaferin hemen ardından Seyfüddevle Ali, Kuzey Suriye'deki hakimiyetini pekiştirmek için El-Gab vadisine hakim bir alanda yer alan Borze/Lysias⁷⁷¹ kalesini kuşattı. Coğrafyanın kuşatmaya elverişsiz olması nedeniyle çetin geçen bu kuşatma esnasında Seyfüddevle Ali, Kappadokias Strategosu Leon Phokas'ın Adata kalesini muhasara altına aldığı bilgisini edindi. Bölge halkı, yardım talebinde bulunmasına rağmen Seyfüddevle Ali, Borze/Lysias kalesini teslim alana kadar muhasarayı

⁷⁶⁸ *Theop. Con.*, VI, s.441,3-10; *Sym. Magis., Khronikon*, 342,40-48 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.253); *Scylit., Synopsis*, s.239,52-58 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.230-231).

⁷⁶⁹ *Theop. Con.*, VI, s.441,11-13; *Sym. Magis., Khronikon*, 342,48-343,49 (*Chronicle*, çev. Wahlgren, s.253).

⁷⁷⁰ "Dahabi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.240-241.

⁷⁷¹ Βορτζέ / Λυσίας; İdlib/Cisr el-Sugur'un yaklaşık 20 km. güneyinde Ensariye dağında bulunan Marza/Mirza kalesidir: E. Honigmann, "Nordsyrien I", s.173 no.116b; K.-P. Todt ve B. A. Vest, *TIB*, C.XV, s.1469-1471.

sürdürmekte kararlı olduğunu bildirdi. Yardım çağrıları karşılık bulmayan Adata sakinleri, nihayetinde kaleyi Strategos Leon Phokas'a teslim etmek zorunda kaldı. Tahkimatlı yapıları yerle bir ettikten sonra Strategos Leon Phokas, kuvvetleriyle birlikte bölgeden çekildi.⁷⁷²

Kuzey Suriye'ye erişimin önündeki en büyük engellerinden birini teşkil eden Adata kalesini etkisizleştirmiş bulunan Bizans ordusu, 949 senesinin bahar mevsiminde gerçekleştirdiği bir sonraki harekatında direkt olarak Germanikeia şehrini hedef aldı. Borze/Lysias kalesini zapt etmiş ve Emesa'ya vali tayin ettiği Ebu Vail'i esir alan Karmatileri mağlubiyete uğratmış olan Seyfüddevle Ali, Germanikeia şehrini savunmak için bölgeye hızla ulaştı. Fakat şehir önlerinde gerçekleşen muharebe neticesinde mağlup oldu ve Bizans ordusu Germanikeia şehrine girmeyi başardı. Talan ve yağma faaliyetlerinin ardından şehirden çekilen Bizans ordusu, muhtemel dönüş yolunda Tarsos şehri ve civarını da hedef aldıktan sonra Bizans arazisine geri döndü.⁷⁷³

Seyfüddevle Ali'nin Khalep merkezli bir Emirlik tesisinin ardından Bizans hücumları, ekseriyetle Fırat nehrinin batısındaki arazilere yönelmiş ve Kuzey Suriye odaklı bir hal almış bulunuyordu. Bu duruma rağmen Bizans ordusu, muhtemelen 949 senesinin ilkbahar mevsiminde Thedosioupolis şehrini muhasara altına aldı.

Bizans'ın 939 senesinde yedi ay süren başarısız Thedosioupolis muhasarasının ardından Yukarı Fırat havzasında gerçekleştirdiği askeri faaliyetler hakkında kaynaklarda bilgi yer almamaktadır. Bizans'ın bölgede iddiasını ve nüfuzunu arttırdığına ilişkin yegane gelişme, İmparator VII. Konstantinos'un daha önce altın mühürlü ferman ile karara bağlanan İberia Kouropalatesi'nin Theodosioupolis'in

⁷⁷² *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.69; Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.62.

⁷⁷³ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.511; "Dahabi", *Byzance et les Arabes*, C. II/2, s.240-241; Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.61-62; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.412; *Abu'l-Farac*, I, s.258; "Mutannabi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.165-166. M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.761.

doğusundaki tüm alanlar üzerindeki hak iddiasını geçersiz saymasıdır. İmparator VII. Konstantinos, Erzurum Emirliği'ne saldırı düzenlemediği iddiasıyla İberia Kouropalatesi'nin Mastaton ve Abnikion kaleleri üzerindeki meşru iddiasını yok sayıp Aras nehrinin güneyindeki arazilerin Bizans'ın nüfuz alanında yer aldığına hükmetmektedir.⁷⁷⁴ İberia Kouropalatesi'nin hak iddiası, 939'daki muhasaranın ardından Mastaton'un teslimi örneğinde gördüğümüz üzere geçerliliğini korurken 949 senesine gelindiğinde İmparator VII. Konstantinos tarafından yok sayılmıştır. Bu tutum, Bizans'ın Thedosioupolis şehri civarında nüfuz ve kuvvetini arttırmış olduğunu ve bu sayede İberia Kouropalatesi'nin desteğine muhtaç olmadığını ortaya koymaktadır.

Nihayetinde Bizans ordusu, muhtemelen 949 senesinin ilkbahar mevsiminde Thedosioupolis şehrini muhasara altına aldı. Uzun bir muhasaranın ardından Eylül 949'da Thedosioupolis sakinleri, can güvenliğinin sağlanması koşuluyla şehri, Bizans ordusuna teslim etti. Şehri teslim alan Bizans ordusu, Melitene örneğinde gördüğümüz üzere şehrin tahkimatlarını neredeyse tamamen yerle bir etti.⁷⁷⁵

Bizans İmparatorluğu, Thedosioupolis şehrinin zaptından sonra küçük Thema birimleri kurma siyasetini yoğun şekilde tatbik etmeyi sürdürdü. Thedosioupolis şehri, zapt edildikten hemen sonra Thema birimi haline getirildi. Şehrin ilk Strategosu İoannes Theophilos Kourkouas oldu.⁷⁷⁶ Ardından Hafçîç/Khavzizion şehri merkez olmak üzere yeni bir Thema birimi tesis edildi.⁷⁷⁷ Bu dönemde Thedosioupolis ve Keltzene şehirleri arasında yer alan Tercan/Derzene şehri merkez olmak üzere yeni bir Thema birimi daha kuruldu.⁷⁷⁸ Doğu Anadolu'nun uzak köşesinde ise Gölebert/Tziliapert⁷⁷⁹ şehri merkezli

⁷⁷⁴ Con. Porph., *DAI*, s.45,145-175.

⁷⁷⁵ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.70; Asolik, *Histoire universelle*, III, 39.

⁷⁷⁶ Con. Porph., *DAI*, s.133-134.

⁷⁷⁷ ὁ [στρατηγὸς] Χανζιζίου: "Escorial Taktikonu", *Les listes*, s.267,30.

⁷⁷⁸ Erzincan/Tercan ilçesi; τῷ θέματι Δερζηνῆς: Con. Porph., *DAI*, s.53,507; R. J. H. Jenkins, *DAI Commentary*, s.209; E. Honigmann, şehri Tercan/Τερτζάν olarak zikreder: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.50-51, dp.11; Benešević Taktikonu'nda Thema olarak

yeni Thema birimi tesis edildi. Ancak Gölebert/Tziliapert Theması, bir müddet sonra ilga edildi.⁷⁸⁰

Theodosiupolis teslim alındığında Bizans donanması, Girit adasına karşı gerçekleştirilecek saldırı için henüz denize yelken açmış bulunuyordu. Bu donanmada Anadolu'daki farklı Thema birimlerinden çok sayıda asker yer almaktaydı. Fakat Konstantinos Gongyles'in liderliğindeki Girit hareketi, yaklaşık dört ayın sonunda ağır bir hezimetle sonuçlandı.⁷⁸¹

3.4. Seyfüddevle Ali'nin Büyük Seferi

Seyfüddevle Ali, 949 senesinin sonlarında veya 950 senesinin başlarında Bizans'ın Girit'te hezimet yaşadığı sürecin sonunda Khalep'ten ayrılıp mühim bir kuvvetle Miepherkeim şehrine gitti. Khalep'te vekil olarak yeğeni Muhammed b. Nasırrudevle'yi bıraktı. Büyük bir ihtimalle Seyfüddevle Ali, 939'da Bizans'ın Theodosiupolis muhasarasına son verdiği gibi bu sefer de Theodosiupolis şehrinin kaybını telafi amacı taşımaktaydı. Lakin Seyfüddevle Ali, Miepherkeim'e ulaştığında Kappadokias Strategosu Leon Phokas, Antiokeia civarına bir akın gerçekleştirdi. Syriai Pylai'yi koruyan ve Amik Ovası/Amike Khora'ya hakim Buka⁷⁸² kalesini kuşattı. Bu

zikredilmez. Escorial Taktikonu'nda ó [στρατηγὸς] Δερζηνῆς olarak bulunur: “Escorial Taktikonu”, *Les listes*, s.267,12; N. Oikonomides, “L'organisation de la frontière”, s.287.

⁷⁷⁹ Ardahan/Merkez/Çamlıçatak köyü (eski adı Gölebert): N. Oikonomides, “L'organisation de la frontière”, s.287; *Köylerimiz*, s.660.

⁷⁸⁰ Τῷ θέματι τοῦ Τζιλιάπερτ: Con. Porph., *DAI*, s.53,510.

⁷⁸¹ Con. Porph. *De Cer.*, II, s.662-678 (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, s.662-678); Scylit., *Synopsis*, s.245,35-246,52 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.254-255); Christos G. Makrypoulas, “Byzantine Expeditions Against the Emirate of Crete, c. 825–949”, *Proceedings of the Sixth International Congress of Graeco-Oriental and African Studies*, Lefkoşa, 2000, s.353-357.

⁷⁸² Amik ovasında yer alan bir şehir ya da Antiokeia'ya bağlı bir köy olma ihtimali bulunan Buka'nın tam yeri tespit edilememiştir: Henri Lammes, Buka adının Süryanice “sivrisinek” manasına gelen kelimedenden türetildiği tahmininde bulunarak ilgili yerleşim

saldırı haberi üzerine Seyfûddeve Ali'nin vekil bıraktığı Muhammed b. Nasırrudeve Hasan, Bizans ordusuna karşı koymak için harekete geçti. Fakat Hamdani ordusu, Kappadokias Strategosu Leon Phokas karşısında mağlubiyete uğradı ve çok sayıda Hamdani askeri esir düşerken yaklaşık 400 asker savaş alanında hayatını kaybetti.⁷⁸³

Easasında İmparator VII. Konstantinos, Girit seferinin hezimetle sonuçlanması ve Theodosiupolis'deki kazanımlarını muhafaza için ateşkes ve esir takası teklifinde bulunmak üzere Patrikios Niketas Khalkoutzes başkanlığında elçilik heyetini Seyfûddeve Ali'ye göndermişti. Seyfûddeve Ali, Bizans heyetini Emet'te karşıladı. Görüşmeler sürerken Seyfûddeve Ali'nin emirlerinden birisi, Bizans heyetinden bir kişiyi öldürdü. Bu hadise nedeniyle Seyfûddeve Ali, İmparator VII. Konstantinos'a ölümün kazara gerçekleştiğini ve tazminat ödemeye hazır olduğunu bildirdi. İmparator VII. Konstantinos, suçlunun teslimini talep etti, ancak Seyfûddeve Ali bu talebi reddetti. Bu nedenle ateşkes ve esir takası görüşmeleri kesildi. Patrikios Niketas Khalkoutzes'in liderliğini yaptığı Bizans heyeti, Seyfûddeve Ali tarafından alıkonuldu.⁷⁸⁴

Ateşkes görüşmesinin sonuç vermemesi ve Kappadokias Strategosu Leon Phokas'ın Antiokheia civarına saldırı düzenlemesinin ardından Seyfûddeve, muhtemel Theodosiupolis seferinden vazgeçip Emet'ten Khalep'e döndü. Seyfûddeve Ali, Halep Emiri olduktan sonra Bizans'a karşı en büyük seferini gerçekleştirmek amacıyla 30.000 askerden müteşekkil bir ordu kurdu. Hazırlıklarını tamamladıktan sonra en sevdiği şairi

biriminin bataklık olduğu neticesine ulaşmıştır. Mardaites halkının iskan edildiği bu bölgenin hatırası, Curcurum köyünün adında yaşıyor olabilir (günümüz Hatay/Kumlu/Hamam köyü): Henri Lammes, "Buka", *IA*, C.II, 1979, s.780; Janine Sourdel-Thomine, "Buka", *EI*², 1986, C.I, s.1292; *Köylerimiz*, s.631; Le Strange, *Palestine*, s.424; K.-P. Todt ve B. A. Vest, *TIB*, C.XV/2, s.1024.

⁷⁸³ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.69; "Kamal Al-Din", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.180-181; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.634-636.

⁷⁸⁴ Scylit., *Synopsis*, s.242,32-35 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.233); M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.763.

Mütenebbi'yi, kuzeni Ebu Firas'ı ve tutsak Bizans elçisi Patrikios Niketas Khalkoutzes'i yanına alarak Ağustos/Eylül 950'de Khalep'ten ayrıldı. Seyfüddevle'nin ilk durağı muhtemelen Germanikeia şehri oldu. 4.000 askerden oluşan Tarsos birliği, burada Seyfüddevle Ali'nin ordusuna katılmış olmalıdır. Seyfüddevle Ali, şehrin kuzeyindeki Kenkerun geçidini veya kuzeydoğusundaki Adata geçidini kullanarak Elbistan ovasına sokuldu. Şair Ebu Firas'ın verdiği bilgiye göre Heksakomia arazisinin merkezlerinden olan Hısn el Uyun ve Şafşaf kalelerini zapt etti.⁷⁸⁵ Şair Mütenebbi ise Seyfüddevle Ali'nin Kasım/Aralık 950'de katettiği bölgenin Sanabus/Symposion(?)⁷⁸⁶ adını taşıdığını belirtmektedir.⁷⁸⁷

Ardından Seyfüddevle Ali, Tzamandos kalesi istikametinde ilerleyişe geçti. Muhtemelen Kappadokias Strategosu Leon Phokas, Seyfüddevle Ali'den önce Tzamandos kalesine yerleşip savunma yapmayı planlamıştı. Ancak Kappadokias Strategosu Leon Phokas, bir meydan muharebesini yararlı bulmadığı için Seyfüddevle Ali ile çatışmaya girmekten kaçındı. Bu sayede Seyfüddevle Ali, Strategos Leon Phokas'tan evvel Tzamandos kalesine ulaşmayı başardı.⁷⁸⁸

Tarihçi Zehebi'ye göre Seyfüddevle Ali, Tzamandos kalesinden hareketle direkt olarak Kharsianou Themias'ının merkezi olan Harşene/Kharsianon⁷⁸⁹ kalesi üzerine

⁷⁸⁵ “Abu Firas”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.359; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.764.

⁷⁸⁶ Ceyhan/Pyramos nehrine dökülen Hurman çayı çevresindeki alana karşılık geldiği tahmin edilen Sanabus ile Bizans kaynaklarında geçen Symposion arasındaki isim benzerliği dikkat çekicidir. Aynı yer olmaları ihtimali mevcuttur: M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.764-765.

⁷⁸⁷ “Mütenebbi”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.307.

⁷⁸⁸ “Mutanabbi”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.307-308; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.765; A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.II/1, s.342-343.

⁷⁸⁹ Χαρσιανόν; E. Honigmann, Kharisanon kalesini Kızılırmak'ın kuzeyinde Yozgat/Akdağmeni'nde Muşalim kalesiyle irtibatlandırmaktadır: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.47; E. Honigmann, “Charsianon Kastron”, *Byz*, C.X, 1935, s.129-160; Kharsianon kalesinin muhtemel konumu için bkz: Ek.21; Irène Beldiceanu-Steinherr ise Kharsianon

yürüdü. Kharsianon kalesini zapt etmekle uğraşmayıp sadece kale civarını talan edip çok sayıda kişiyi esir aldı. Ardından Seyfüddevle Ali, Kızılırmak/Euphrates'i aşırp Sariha/Sirikha şehri istikametinde ilerledi.⁷⁹⁰ Sariha/Sirikha civarında günlerce talan ve yağma faaliyetlerinde bulunduktan sonra dönüşe geçti ve Kızılırmak/Euphrates'ı güney istikametinde aşırp. Seyfüddevle Ali, Kızılırmak/Euphrates'ın güneyinde kurulu karargahına ulaştığı esnada Bizans ordusunun saldırıya geçmek üzere Bathurrüaka aplektonunda hazırlık yaptığı bilgisini edindi. Bu nedenle Seyfüddevle Ali, ganimet ve esirleri karargahına bırakıp bir kez daha Kızılırmak/Euphrates'ı kuzey istikametinde aşırp ve Bathurrüaka üzerine ilerledi. Seyfüddevle Ali'ye bağılı küçük bir birliğin saldırısına uğradığını sanan Skholon Domestikosu (Bardas Phokas?) meydan savaşı gerçekleştirmeyi makul buldu. Savaş neticesinde Seyfüddevle Ali, Bizans ordusunu ağır bir bozguna uğrattı ve aralarında Patrikios unvanına sahip komutanların, küçük Thema Strategosları/Zerverleri'nin ve mühim kademedeki askerlerin bulunduğı 80 kişiyi esir aldı.⁷⁹¹

Bathurrüaka'da kazandığı zafer sonrası Seyfüddevle Ali, esir ve ganimetlerle güneyde Kızılırmak/Euphrates'ı aşırp karargahına döndü. Ertesinde Bizans arazisini terk etmek üzere güneye doğru geri dönüşe başladı. Bu aşamada Seyfüddevle Ali'nin dönüş için kullanacağı Kenkerun geçidini uzaklığı sebebiyle tercih etmeyen Tarsos birliğı farklı bir güzergahı kullanmak üzere ordudan ayrıldı. Bu esnada Kappadokias

kalesinin Kayseri/Kocasinan ilçesinden geçen Sarımsaklı çayı çevresinde yer alması gerektiğini saptamıştır: Irène Beldiceanu-Steinherr, "Charsianon Kastron Qal'e-i Harsanos", Byz, C.LI, Sy.2, 1981, s.428-429; Bu saptama, doğrultusunda günümüz Kayseri/Kocasinan/Buğdaylı mahallesinin eski adının Horsana olduğunu tespit ettik: *Köylerimiz*, s.105; Bu bilgiler doğrultusunda Kharsianon kalesinin, Sarımsaklı nehrinin güney yakasındaki Buğdaylı/Horsana ile ilişkilendirilmesi mümkün gözükmektedir. Buğdaylı/Horsana'nın konumu için bknz: Ek.22.

⁷⁹⁰ "Dahabi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.242.

⁷⁹¹ "Mutanabbi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.308; A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.II/1, s.344.

Strategosu Leon Phokas, muhtemelen Seyfûddeve Ali'nin yanında alıkoyduğu elçi Patrikios Niketas Khalkoutzes'ten güzergah hakkında bilgi aldı ve bu doğrultuda Kenkerun geçidine yerleşip pusu kurdu.⁷⁹²

Seyfûddeve Ali, Ekim 950'de gece vakti Kenkerun geçidine vardığında Leon Phokas tarafından hazırlanan pusuya düştü.⁷⁹³ Geçit yolu ağaçlarla kapatılmıştı, Strategos Leon Phokas liderliğindeki birlik, Hamdani ordusuna arkadan saldırdığında tepelere hakim noktalara konuşlanan Bizans askerleri kaya ve ok atışına başladı. Şiddetli saldırı sonucunda ağır kayıp vermesine karşın Hamdani ordusu, saldırıyı püskürtüp Kenkerun geçidini aşmayı başardı. Fakat Hamdani ordusu, Adata kalesinin hemen güneyinde Aksu nehrinin oluşturduğu vadiye açılan Sırr/Şırr geçidine⁷⁹⁴ ulaştığında bir kez daha pusuya düştü. Bu aşamada muhtemelen tutsak Bizans elçisi Niketas Khalkoutzes'in faaliyetleri neticesinde Hamdani ordusundaki bir kısım asker savaşmayı bırakıp firar etti. Seyfûddeve Ali, tutsak aldığı 400 Bizanslı askeri öldürdü, develer dahil neredeyse tüm yük hayvanlarını kesti ve ganimetleri ateşe verip şiddetle çarpışmaya atıldı. Fakat 26 Ekim 950 tarihinde Hamdani ordusu kesin olarak bozguna uğradı. Bozgun sonucunda 5.000 Hamdani asker hayatını kaybetti ve yaklaşık 3.000 asker Bizans ordusu tarafından esir alındı. Hayatta kalmayı başaran Seyfûddeve Ali, az sayıda askeriyle Khalep'e zorlukla erişti.⁷⁹⁵

⁷⁹² Scylit., *Synopsis*, s.242,35-39 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.233).

⁷⁹³ De Velitatione'de "erişimi zor araziye önceden işgal etmek" taktiği ile İmparator VII. Konstantinos devrinde Seyfûddeve'ye karşı iki büyük zafer kazanıldığını aktarmaktadır: "De Velitatione", s.III,50-54; Muhtemelen burada zikri geçen ilk büyük zafer Leon Phokas'ın tarafından elde edilen bu galibiyetti: *Three Byzantine Military Treatises*, CFHB, Washington Ser., C.XXV, ed. ve çev. George T. Dennis, Dumbarton Oaks, 1985, s.157 dp.2.

⁷⁹⁴ M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.273 ve 765.

⁷⁹⁵ "Mutanabbi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.308-309; Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.63-64; *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.70-71; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.416; "Dahabi",

3.5. Seyfūddevle Ali'nin Önü Alınamayan Başarıları

Aldığı sarsıcı yenilginin ardından Khalep'e dönen Seyfūddevle Ali, Bizans'ın sunduğu ateşkes teklifini reddetti ve yeni bir sefer düzenlemek üzere hazırlıklara girişti. Hazırlıklarını 951 senesinin ilkbaharında tamamlayan Seyfūddevle Ali, Kharran şehrinden hareketle Bizans arazisine sokuldu. Ayrıntıları hakkında bilgi sahibi olamadığımız bu sefer neticesinde Seyfūddevle Ali, çok sayıda ganimet ve tutsak ele geçirdi. Seyfūddevle Ali'nin bu seferiyle eşzamanlı olarak Tarsos'tan harekete geçen birlikler karadan ve denizden Bizans'a seferler düzenledi. Seyfūddevle Ali, bu dönemde bir kez daha Bizans'a karşı sefer düzenlemek amacıyla Khalep'ten Emet'e gitti. Emet'ten yola çıkan Seyfūddevle Ali, büyük ihtimalle Khanzit bölgesindeki köyleri talan etti. Bizans İmparatorluğu, ordusunu harekete geçirmediği 951 senesi içinde Emet şehrini hile vasıtasıyla ele geçirmek için bir teşebbüste bulundu. Emet şehri sakinlerinden bir Hristiyan, Bizans ordusuyla iletişim kurup şehrin yaklaşık 6 km dışından şehrin içine kadar uzanan geniş bir tünel kazmayı başardı. Tünel tamamlandığı esnada durumdan haberdar olan Emet sakinleri, tünelde çalışanları öldürüp tüneli kapattı.⁷⁹⁶

951 senesinin Eylül/Ekim ayında Sugur hattının neredeyse tamamında büyük yıkımlara sebebiyet veren şiddetli depremler meydana geldi. Zehebi'nin aktardığı üzere 40 gün boyunca devam eden yer sarsıntıları nedeniyle Araban/Rabaine,⁷⁹⁷ Teloukh ve

Byzance et les Arabes, C.II/2, s.242; *Abu'l-Farac*, I, s.258; Scylit., *Synopsis*, s.242,41-46 (A *Synopsis*, çev. Wortley, s.234).

⁷⁹⁶ “Dahabi”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.242-243.

⁷⁹⁷ Παβαίνη; Gaziantep/Araban ilçe merkezi: E. Honigmann, “Nordsyrien II”, s.34 no.387; E. Honigmann, *Le Couvent de Barsauma*, s.143; K.-P. Todt ve B. A. Vest, *TIB*, XV/2, s.1623-1627.

Mopsouestia yakınlarındaki Tel Hamid'in⁷⁹⁸ tahkimatı yerle bir oldu ve çok sayıda insan enkaz altında kaldı.⁷⁹⁹

Bölgede yaşanan bu büyük yıkımın ardından Ekim/Kasım 951 tarihinde Seyfüddevle Ali, hudut hattında tahkimatı ağır hasar alan kaleleri onarmak ve emniyeti sağlamak üzere bu kalelere asker yerleştirmek üzere harekete geçti. Doğal afetin orduda yarattığı hasarı telafi için Suriye ve Cezire'den asker devşirdiği anlaşılan Seyfüddevle Ali, Ekim/Kasım 951 tarihinde Tzamandos kalesi istikametinde sefere çıktı. 40.000 askerden müteşekkil Bizans ordusunun Tzamandos kalesinde toplandığı bilgisini edinen Seyfüddevle Ali, meydan savaşı gerçekleştirmeyi uygun bulmadı. Kharsianon kalesinin üzerine yürümekten vazgeçen ve talan gerçekleştirdiği alanı buz tutan Zamantı nehri ile sınırlayan Seyfüddevle Ali, hava koşullarının giderek ağırlaşması nedeniyle harekâtını sonlandırıp Emet üzerinden Khalep'e döndü.⁸⁰⁰

Seyfüddevle Ali, deprem nedeniyle ağır hasar alan Sugur şehirlerinin onarımı ile yakından ilgilendi. Bu çerçevede Germanikeia şehrinin inşası, Mayıs/Haziran 952'de tamamlandı.⁸⁰¹ Yerle bir olmuş Rabaine şehri ise Ebu Firas'ın gayretleri neticesinde 37 gün içerisinde yeniden inşa edildi.⁸⁰²

Bizans ordusu, Seyfüddevle Ali karşısında art arda mağlubiyetlere maruz kalmasına rağmen İmparatorluk'ta taarruz siyaseti hala canlılığını muhafaza ediyordu.

⁷⁹⁸ Mopsouestia'ya bağlı hudut kalelerinden biri olan Tel Hamid, günümüz Adana/Ceyhan (eski adları 1878'de Muhacirin, 1895'te Hamidiye, 1908'de Urfile, 1926'da Yarsuvat) ilçe merkezidir: E. Honigmann, "Misis", s.371; Le Strange, *Palestine*, S.543; *Osmanlı Yer Adları*, s.154.

⁷⁹⁹ "Dahabi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.243; Antiokheialı Yahya 15 Eylül 951 tarihinde Mısır'da ve civar eyaletlerde hissedilen büyük bir depremin meydana geldiğini aktarmaktadır: *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.72.

⁸⁰⁰ Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.65-66; "Mutannabî", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.314-317; "Ibn Al-Azraq Al-Fariqi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.115-116.

⁸⁰¹ "Mutannabî", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.317; Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*. s.67.

⁸⁰² "Abu Firas", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.356.

Bunun göstergelerinden biri İmparator VII. Konstantinos'un cesaret aşılacak için orduya hitaben gerçekleştirdiği söylevlerdir (συλλαβή / συλλαβαί).⁸⁰³ Büyük ihtimalle İmparator VII. Konstantinos, orduya seslenişin elzem hale geldiği bu dönemde Seyfüddevle Ali'nin 950 senesinde gerçekleştirdiği büyük seferinin dönüşünde Kenkerun ve Sırr geçidinde uğradığı mağlubiyetleri hatırlatan söylevini hazırlamış olmalıdır. İmparator, söylevinde etkili silahlarla donanmış, savaş sanatının ayrıntılarına vakıf, süvarileriyle seri hareket eden Hamdani ordusu karşısında elde edilen zaferin daha önce uğranılan bozgunların yarattığı korkuyu dağıttığını vurgulamaktadır. Tagma veya Thema ordularında görevli askerlerin cesaretle savaştıkları takdirde ödüllendirileceği ve terfi ettirileceği vaadinde bulunan İmparator, söylevini çok yakında zırhını, miğferini ve mızrağını alıp orduyla birlikte savaş meydanında yer alacağını haber vererek sonlandırmaktadır.⁸⁰⁴

İmparatorluğun Seyfüddevle Ali karşısında toparlanma arayışında olduğu 952 senesinde Malatya/Melitene Emiri/Strategosu Ubeydullah el-Ahval'ın takviye ettiği Bizans ordusu, Emet şehri istikametinde harekete geçti ve Erkne şehrini hedef aldı. Emet ve Miepherkeim idaresinden sorumlu Emirler harekete geçip Bizans ordusunun geri çekilmesini sağladı. Fakat aynı yılın Ekim/Kasım ayında Skholon Domestikosu Bardas Phokas'ın liderliğindeki Bizans ordusu, Emet civarına bir kez daha sokuldu. Emet, Miepherkeim, Khlomaron ve Nisibis şehirlerinin zarar gördüğü bu sefer nihayetinde Bizans ordusu, Batnai şehrini zapt etmeyi başardı ve ahalisini esir aldı. Seyfüddevle Ali, karşı harekate geçip Bardas Phokas liderliğindeki Bizans ordusunu mağlup edip geri çekilmek mecburiyetinde bıraktı.⁸⁰⁵

⁸⁰³ İmparator VII. Konstantinos'a ait söylevin analizi ve tarihlendirilmesi için bkz: H. Ahrweiler, "Un Discours Inédit", s.401-404.

⁸⁰⁴ H. Ahrweiler, "Un Discours Inédit", s.397-399.

⁸⁰⁵ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.538; "Ibn Al-Azraq Al-Fariqi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.116; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.772-773.

Bizans İmparatoru VII. Konstantinos, ateşkes teklifinde bulunmak üzere Rodoslu Basileios'u elçi sıfatıyla Mart/Nisan 953'te Seyfüddevle Ali'nin huzuruna gönderdi. Seyfüddevle Ali, Bizans elçisini çok iyi ağırlamasına rağmen ateşkes ve esir takası teklifini kabul etmedi.⁸⁰⁶

Ateşkes teklifini reddeden Seyfüddevle Ali, kısa süre sonra itaatten çıkan göçebeleri kontrol altına almak için Kharran'a gitti. Bölgedeki göçebeleri itaat altına aldıktan sonra Bizans'a karşı sefere çıkmak için harekete geçti. Seyfüddevle Ali, öncelikle Göksu köprüsü/Pons Singae⁸⁰⁷ vasıtasıyla Teloukh şehrine ulaştı. Ardından Melitene şehri istikametinde ilerleyip Kulla geçidini aştı. Akçadağ/Arka⁸⁰⁸ kalesini zapt ettikten sonra Melitene şehrini tehdit etti. Bölgede talan ve yağma faaliyetlerini tamamlayan Seyfüddevle Ali, Melitene'nin güneydoğusundan hareketle Mavzer/Mervan geçidini kullanarak geri çekilmek amacıyla yürüyüşe başladı. Seleukeias Strategosu Konstantinos Phokas, Mavzer geçidini kontrolü altına almış ve düşmanını pusuda beklemekteydi. Seyfüddevle Ali, Mavzer geçidinde pusuya düştüğü vakit saldırılara karşılık verdi ve bilhassa Bizans ordusundaki Ermeni birlikleri ağır zayıyata uğrattı. Fakat Strategos Konstantinos'un kontrolündeki Mavzer geçidini aşmayı başaramadı ve Melitene istikametinde geri çekildi. Melitene'yi geçip kuzeyde önce Tohma çayını ardından doğuda Fırat nehrini aştı ve Khanzit bölgesine ulaştı. Minşar/Mouzarion⁸⁰⁹

⁸⁰⁶ A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C. II/1, s.347-348; "Mutannabî", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.320-322.

⁸⁰⁷ Adıyaman/Besni/Kızılın ve Ağcın köyleri arasında Göksun çayı/Σίγγας ποταμός üzerinde kuruludur. Nehir kenarında kurulu şehrin adı Sence/Singa'dır: E. Honigmann, "Σίγγα", *RE*, 3A/1, 1927, 231-232; E. Honigmann, "Σίγγας ποταμός", *RE*, 3A/1, 1927, s.233-234.

⁸⁰⁸ Άρκα; Malatya/Akçadağ ilçe merkezi: E. Honigmann, *Le Couvent de Barsauma*, s.115; T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.III, s.36.

⁸⁰⁹ Karakaya barajgölünün suları altında kalmıştır. Elazığ/Baskil/Suyatağı köyü/Işıklar mezarı: T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.III, s.45; N. Oikonomides, "L'organisation de la frontière", s.292; Minşar/Mouzarion, 971 senesine kadar Thema birimi haline getirilecektir: ó [στρατηγός] Μουζαρίου: "Escorial Taktikonu", *Les listes*, s.269,2.

kalesini zapt edip bölgeyi talan eden Seyfüddevle Ali, güneydoğuda Hazar/Sumnin⁸¹⁰ gölü üzerinden hakimiyeti altındaki Erkne şehrine ulaştı.

Bu esnada Skholon Domestikosu Bardas Phokas'ın liderliğindeki Bizans ordusunun Antiokeia şehri civarına talan seferi düzenlediği bilgisini edindi. Bu gelişme üzerine Seyfüddevle Ali, Bizans ordusunun dönüş için kullanacağı güzergahı kesmeye karar verdi. Bu gayeyle Hısn el-Ran/Khasanara⁸¹¹ kalesinden Samosata'ya geçip Fırat nehrini aştı ve Teloukh'a doğru ilerledi. Ancak Bizans ordusunun Teloukh civarından henüz geçtiğini ve kuzeye doğru ilerlemekte olduğunu öğrendi. Bu nedenle Seyfüddevle Ali, Germanikeia istikametinde düşmanı takibe başladı ve nihayetinde Ceyhan nehri yakınlarında düşmanı yakalamayı başardı. Seyfüddevle Ali, 600 süvariden oluşan ordusuyla 25 Temmuz 953 tarihinde Bizans ordusuna ansızın hücum etti. Bu beklenmedik hücum karşısında Bizans ordusu tam anlamıyla bozguna uğradı. Bu şiddetli savaş esnasında Bizans ordusundaki askerlerin ekseriyeti savaş meydanında öldü. Hayatını kaybedenler arasında "Patrikios" unvanına sahip Leon Maleinos⁸¹² bulunmaktaydı. Skholon Domestikosu Bardas Phokas savaş esnasında yüzünden yaralandı ve zorlukla hayatını kurtarabildi. Seleukeias Strategosu Konstantinos Phokas ise Seyfüddevle Ali tarafından tutsak alınıp Khalep'e götürüldü.⁸¹³

⁸¹⁰ E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.91; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.775.

⁸¹¹ *Χασαπαρᾶ*; Şanlıurfa/Siverek/Kale mah.: N. Oikonomides, "L'organisation de la frontière", s.291; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, I, s.81.

⁸¹² Hamdanilerle yapılan mücadelede önplana çıkan Aileler'den biridir. Dönem itibarıyla bu Aile'ye mensup olanlardan Leon Melainos 953'te öldü, Konstantinos Maleinos 960 senesinde Kappadokias Strategosu oldu, bu aileye mensup bir diğer kişi 963 senesinde Müslümanlar tarafından yenilgiye uğratıldı: *Theop. Con.*, VI, s.479,19-20; "De Velitatione", Prooimion,39-41; Marius Canard, "Quelques personnages byzantins dans une pièce du poète arabe Abu Firas (Xe siècle)", *Byz*, C.XI, 1936, s.456.

⁸¹³ "Mutannabi", *Byzance et les Arabes*, C. II/2, s.322-326; *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.73; Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.68-70; Scylit., *Synopsis*, s.241,24-25 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.233); "Abu Firas", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.362.

3.6. Skholon Domestikosu Bardas Phokas'ın Mağlubiyetleri

Bizans İmparatoru VII. Konstantinos, alınan bu ağır bozgunun ardından ateşkes ve esir takası teklifinde bulunmak üzere Paulos Monomakhos'u elçi sıfatıyla Seyfüddevle Ali'nin huzuruna gönderdi. Bizans elçisi, Seyfüddevle Ali ile Haziran 954'te Khalep'te müzakelere başladı. Müzakereler devam ederken esir tutulan Konstantinos Phokas hastalık sebebiyle vefat etti. Oğlunun vefat haberini alan Skholon Domestikosu Bardas Phokas, misilleme olarak esir tuttuğu bütün Müslümanları öldürdü. Bu gelişme üzerine Seyfüddevle Ali ateşkes ve esir takası müzakerelerine son verdi.⁸¹⁴

Savaş halinin devam ettiği süreçte Seyfüddevle Ali, üç sene önce meydana gelen deprem nedeniyle tahkimatı büyük hasar alan Adata kalesinin onarımını ele aldı. Bu gayeyle 18 Ekim 954 tarihinde vardığı Adata kalesinde inşa çalışmalarını başlattı. Stratejik öneme sahip Adata kalesinin Seyfüddevle Ali tarafından onarıldığı bilgisini edinen Skholon Domestikosu Bardas Phokas; Bulgar, Rus ve Ermeni birliklerin de yer aldığı yaklaşık 50.000 askerden oluşan ordusuyla saldırıya geçti. İki ordu, 30 Ekim 954 tarihinde Adata kalesi yakınlarında karşı karşıya geldi. Gün boyunca süren savaş sonucunda yaklaşık 3.000 askerini kaybeden ve çok sayıda önemli komutanının tutsak alınmasını önleyemeyen Bizans ordusu, savaş alanından mağlubiyetle ayrıldı. Anatolikon Strategosu Nikephoros mağlubiyetin gerçekleştiği gece boyunca Adata kalesi yakınlarındaki bir kanalda saklandı. Sabah olduğunda kaçma fırsatı yakalayıp bölgeden ayrıldı. Zaferin ardından Adata kalesinde kalan Seyfüdevle Ali, kalenin onarımını 12 Kasım 954 tarihinde tamamladı.⁸¹⁵

⁸¹⁴ Scylit., *Synopsis*, s.241,27-30 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.233); "Mutannabi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.329-331.

⁸¹⁵ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.74; "Mutannabî", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.331-334; "Abu Firas", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.363-365; Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.67; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.439.

Bizans İmparatoru VII. Konstantinos, alınan son yenilgi sonrası Seyfûddevele Ali'ye 13 Mayıs 955 tarihinde Khalep'e varan elçi vasıtasıyla bir kez daha ateşkes teklifinde bulundu. Fakat Seyfûddevele Ali, bu ateşkes teklifini de kabul etmedi.⁸¹⁶

Skholon Domestikosu Bardas Phokas'ın liderliğinde Bizans ordusu, henüz onarımı tamamlanan Adata kalesini 26 Ağustos 955 tarihinde sıkı şekilde muhasara altına aldı. Durum hakkında bilgi edinen Seyfûddevele Ali 29 Ağustos 955 tarihinde Khalep'ten ayrıldı, fakat Bizans ordusu bölgeyi sıkı şekilde kuşatma altına aldığı ve irtibat kanallarını kestiği için Seyfûddevele Ali, düşman kuvvetlerinin büyüklüğü ve pozisyonu hakkında bilgi edinemedi. Bu nedenle öncelikle Rabaine şehrine geçip istihbarat topladı, ardından Adata üzerine doğru yürüyüşe geçti. Seyfûddevele Ali'nin ileri harekate geçtiği haberi Bizans ordusunda kargaşaya neden oldu ve Adata'yı müdafaa eden birlikler bu fırsattan yararlanmak amacıyla kale dışına çıkıp hücum gerçekleştirdi. Bu beklenmedik hücum karşısında dağılan Bizans ordusu, kuşatma aletlerini bırakarak bölgeden çekildi.⁸¹⁷

Ağustos 955 tarihli Adata kuşatması, Skholon Domestikosu Bardas Phokas'ın son askeri harekatı oldu. İmparator VII. Konstantinos, 945 senesinde Skholon Domestikosu atadığı Bardas Phokas'ı bu kuşatma sonrasında görevden aldı. On yıl boyunca Bizans ordusunun liderliğini yapan Bardas Phokas, Seyfûddevele Ali karşısında açıkça başarısız olmuştu. Seyfûddevele Ali'ye karşı başkomutanlığını üstlendiği hiçbir mühim muharebeden galip ayrılmayı başaramamıştı. 953 ve 954 senelerinde art arda aldığı mağlubiyetler, çok sayıda askerin ölümüne ve aralarında Strategosların da bulunduğu kumandanların tutsak edilmesine neden olan büyük birer bozgundu. Bu yenilgiler Seyfûddevele Ali'nin Maraş ovasında yeniden hâkimiyet kurmasına ve esaslı şekilde yerleşmesine yol açmıştı. Bu nedenlerle İmparator VII. Konstantinos, Adata

⁸¹⁶ Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.71; "Mutannabî", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.334-337.

⁸¹⁷ Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.65; "Mutanabbi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.387-388; *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.74.

kuşatmasının başarısız olmasından sonra Bardas Phokas'a Skholon Domestikosu vazifesinden el çekti. Bardas'tan boşalan bu mühim vazifeye oğlu Nikephoros'u tayin etti. Nikephoros'un bıraktığı Anatolikon Strategosluğu'na ise Bardas'ın ikinci oğlu Leon Phokas'ı atadı.⁸¹⁸

3.7. Strategos İoannes Tzimiskes'in Mağlubiyeti ve Vali Ebu'l-Aşar'ın Tutsaklığı

Nikephoros Phokas'ın Skholon Domestikosu olmasının ardından Mesopotamias Strategosu olduğu anlaşılan İoannes Tzimiskes'in Diyar-ı Bekr bölgesine yönelik tacizleri, Seyfüddevle Ali'nin bir kez daha Khanzit bölgesine sefer düzenlemesine neden oldu. Seyfüddevle Ali, 28 Nisan 956 tarihinde Khalep'ten ayrılıp Kharran'a gitti. Burada göçebeleri itaat altına aldıktan sonra Khasanara ve Hısn el-Hamma/Zermiou⁸¹⁹ üzerinden Erkne'ye ulaştı. Emet'in kuzeyde Khanzit bölgesiyle, batıda Samosata ile irtibatını sağlayan bu üç yerleşim birimi, son defa bu hadise sebebiyle Seyfüddevle Ali'nin hakimiyeti altında zikredilmektedir. Bu tarihten sonra bu stratejik alanlar, kalıcı olarak Bizans hakimiyetine geçecektir.⁸²⁰

Seyfüddevle Ali, 10 Mayıs 956 tarihinde Erkne'den ayrılıp Bizans arazisine sokuldu ve Hazar gölü kenarında karargah kurdu ve öncü birliklerini düşman arazisine gönderdi. Bu esnada İoannes Tzimiskes'in liderliğinde Emet'e saldırı düzenlemek için

⁸¹⁸ *Theop.Con.*, VI, s.459,13-21; 462, 5-11; *Pse. Sym. Magis.*, s.755,11-17; *Vaticanus Gr.*, s.94,1-7; *Scylit.*, *Synopsis*, s.240,4-241,16 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.232-233).

⁸¹⁹ Ζερμίου; Diyarbarkır/Çermik ilçe merkezi. Antik dönemde adı Abarne: E. Honigmann, *Le Couvent de Barsauma*, s.77-78; A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.II/1, s.356 dp.2.; N. Oikonomides, "L'organisation de la frontière", s.292; A. Çevik, *Diyar-ı Bekr*, s.142-143.

⁸²⁰ Tüm bu yerleşim birimleri Escorial Taktikonu'nda Thema biri olarak kayda geçirilmiştir: ó [στρατηγός] Ζερμίου: "Escorial Taktikonu", *Les listes*, s.269,1; ó [στρατηγός] Χασαναρά: "Escorial Taktikonu", s.269,7; ó [στρατηγός] Ἐρκυνῆ: "Escorial Taktikonu", *Les listes*, s.269,14; X. yüzyılda Khasanara Theması'nda görevli Strategos'a ait mühür için bkz: *DO Seals*, IV, No.80.1.

yürüyüşe geçen Bizans ordusu, Seyfüddevle Ali'nin seferinden haberdar olup ilerleyişini durdurdu. Seyfüddevle Ali ise iki komutanını Murat nehri istikametinde gönderdi ve onların açtığı yolda ilerleyip Kharpete yakınlarına ulaştı. Ardından kuzeybatı istikametinde ilerleyişini sürdürüp Murat nehrinin güney kıyısındaki Aşvan⁸²¹ kalesi önünde karargah kurdu. Aşvan kalesinin hemen karşısında, Murat nehrinin kuzey yakasında Mesopotamias Themasi'nin merkezi Eşgüni⁸²² kalesi yer almaktaydı. Seyfüddevle Ali, nehri geçebilmek için kayık ve sal yapımı için ihtiyaç duyulan parçaları yanında getirmişti. Bu sayede 15 Mayıs günü parçaları birleştirip tüm askerlerini kayık ve sallarla Murat nehrinin karşı yakasına taşımaya başardı. Nehrin kuzey yakasına geçen Seyfüddevle Ali, Tel Bitrik'te⁸²³ bulunan İoannes Tzimiskes'in üzerine doğru yürüyüşe geçti. Hazırlıksız yakalanan Strategos Tzimiskes, Tel Bitrik'i boşaltıp bölgeden çekildi. Seyfüddevle Ali, Tel Bitrik'i zapt ettikten sonra A.s.f.v.n.(?) kalesini de ele geçirip talan etti. Ardından Murat nehrini güney istikametinde aşip muhtemelen Aşvan önünde kurulu olan karargahına döndü. 12 Mayıs günü karargahtan ayrıldı ve 20-22 Mayıs aralığında Dadima kalesi önüne ulaşip kaleyi muhasara altına aldı. Muhasara devam ederken Seyfüddevle Ali, dönüş için kullanacağı güzergah üzerindeki Hayatin/Bakısaya (?) adlı geçide İoannes Tzimiskes liderliğindeki Bizans ordusunun konuşlandığı bilgisini edindi. Bu nedenle Dadima muhasarasına 23 Mayıs

⁸²¹ Elazığ merkezin yaklaşık 40 km kuzeybatısında (Elazığ/Merkez/Fatmalı köyü kuzeyinde) Keban barajı altında kalmış kaledir. Dönem itibarıyla kale, nehrin güney kıyısında bulunmaktaydı: Stephen Mitchell, *Aşvan Kale*, British Institute of Archaeology at Ankara, Oxford, 1980, s.7-12.

⁸²² Tunceli/Çemizgezek/Çalıbaşı köyünün eski adı, Eşkünüzimiyan idi. Keban barajı altında kalmıştır. Dönem itibarıyla kale, Murat nehrinin kuzey kıyısında bulunmaktaydı: A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.II/1, s.356; T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.III, s.149; *Köylerimiz*, s.123; Eşgüni'nin konumu için bkz: Ek.23.

⁸²³ Tunceli/Pertek/Korluca köyünün (eski adı Tilköy) Keban Baraj Gölü'nün suları altında kalmış bölümünde yer almaktadır: T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.III, s.103,104,149,152,153; *Köylerimiz*, s.770.

günü son verdi ve güneydoğu istikametinde çekilip Hazar gölü yakınlarında karargah kurdu. 24 Mayıs günü Bizans ordusunun yerleşik bulunduğu Hayatin/Bakısıya geçidine doğru ileri yürüyüşe başladı. Seyfüddevle Ali, ordusuyla geçide ulaştığı anda Bizans ordusuyla şiddetli bir muharebeye tutuştu. Muharebe neticesinde aralarında Balantes Ailesi'nden⁸²⁴ Strategos Romanos, Keltzene ve Khozanou Strategosları/Zerverleri'nin de bulunduğu 400'e yakın Bizans askeri savaş meydanında öldü ve Bizans ordusu bozguna uğradı. Seyfüddevle Ali, ganimet ve esirlerle birlikte 25 Mayıs 956 Emet şehrine giriş yaptı.⁸²⁵

Seyfüddevle Ali, İoannes Tzimiskes ile mücadele halindeyken Ebu'l-Aşar'ı Germanikeia ve Teloukh kentleri arasında bulunduğu tahmin edilen Arandas⁸²⁶ kalesinin yeniden inşasıyla görevlendirmişti. Bu çerçevede Ebu'l-Aşar, Haziran/Ağustos ayları arasında inşa faaliyetlerini sürdürürken Anatolikon Strategosu Leon Phokas'ın saldırısına maruz kaldı. Mücadeleden galip ayrılan Strategos Leon Phokas, Ebu'l-Aşar'ı tutsak aldı ve hayatının geri kalanı tutsak olarak geçireceği Konstantinopolis'e götürdü.⁸²⁷ İmparator VII. Konstantinos, Seyfüddevle Ali karşısında alınan ezici

⁸²⁴ Arap kökenli olma ihtimali bulunan Balantes Ailesi'ne dönem itibarıyla mensup üç kişi bilinmektedir: Birincisi 956'da ölen Romanos, ikincisi 956'da tutsak edilen Balantes oğlu R.s.t ve üçüncüsü 969'da İmparator Nikephoras'a düzenlenen suikatte öldürücü darbeyi indiren Leon Balantes'tir: M. Canard, "Personnages Byzantins", s.456.

⁸²⁵ "Mutanabbi", *Byzance et les Arabes*, C. II/2, s.340-347; Ali b. Zafir, *Hamdaniler*, s.72; *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.74-75; "Kamal Al-Din", *Byzance et les Arabes*, C.II-II, s.182-183; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.787-792; A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.II/1, s.356-357.

⁸²⁶ Kaynak eserlerde Aranda, Armada, Armavas, Armadaç, Gavandas gibi farklı şekillerde adlandırılan kalenin, Süryani Mikhael'de Arbadis ve Ebul-Farac'ta Gerbid olarak geçen antik Gerbedisso şehri ile irtibatlandırılması ihtimaller arasındadır. Gerbedisso kalesi, Gaziantep/İslahiye/Sakçagöz mah. (eski adı Keferdiz): E. Honigmann, "Nordsyrien I", s.188 no.190; *Köylerimiz*, s.696; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, I, s.232; 233.

⁸²⁷ Scylit., *Synopsis*, s.241,18-20 (A *Synopsis*, çev. Wortley, s.233); *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.75; "Kamal Al-Din", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.183

mağlubiyetlerin ardından Strategos Leon Phokas'ın Ebu'l-Aşar'ı tutsak almasını büyük bir zafer olarak telakki etti ve bu hadise başkentte büyük bir törenle kutlandı.⁸²⁸

İmparator VII. Konstantinos'un *De Cer.* adlı eserinde tafsilatıyla aktardığı bu törende antik dönemden kalan “düşman liderinin başının İmparator'un ayakları altında çiğnenmesi (πατεῖν)” ritüeli gerçekleştirildi. Konstantinos Formu'nda düzenlenen törenin en can alıcı anında İmparator VII. Konstantinos, Porphyry Sütunun önündeki merdivenlerdeyken Donanma Logothetesi; Skholon Domestikosu, savaşa katılan Strategoslar, Tourmarkhesler ve Arkhonlar eşliğinde tutsak alınan Emir'i İmparator'un önüne getirdikten sonra Emir'in başını İmparator'un ayakları altına yerleştirdi. İmparator VII. Konstantinos, imparatorluk mızrağını elinde tuttuğu esnada Protostrator, imparatorluk mızrağını Emir'in boynuna dayadı.⁸²⁹ Kilise görevlilerinin, halkın ve askerlerin zafer ilahileri ile eşlik ettiği bu ritüel sayesinde İmparator VII. Konstantinos'un ve Phokas Ailesi'nin Seyfüddevle Ali karşısında ihtiyaç duyduğu moral ve motivasyon sağlanmış oldu.

Ebu'l-Aşar'ın tutsak alınması nedeniyle Seyfüddevle Ali, Eylül/Ekim 956 senesinde Bizans'a karşı bir kez daha sefere çıktı. Bu sefer kapsamında Sirikha, Tzamandos ve Kharsianon kalelerini hedef aldı. Sefer esnasında Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas ve Khaldias Strategosu'nu geri çekilmeye zorlayan Seyfüddevle Ali, aralarında Balantes Ailesi'nden R.s.t⁸³⁰ ve Makedonias Strategosu'nun da bulunduğu üç Strategos'u tutsak aldı.⁸³¹

⁸²⁸ Michael McCormick, *Eternal Victory*, Cambridge University Press, Cambridge-New York, 1990, S.159-163

⁸²⁹ Con. Porph., *De Cer.*, II, 610,5-22 (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, s.s.610).

⁸³⁰ 966 senesinde gerçekleşen esir takasında serbest bırakılanlar arasında yer alan Balantes'in bu kişi olma ihtimali vardır: *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.106; A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.II/1, s.359 dp.2.

⁸³¹ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.76; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.447-448; “Kamal Al-Din”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.183.

3.8. Hamdani Direnişinin Sarsılışı

Seyfûddevele Ali, sefere çıktığı vakitlerde Tarsos donanması da Akdeniz kıyılarını talan etmek için yelken açmıştı. Tarsos donanmasının harekete geçtiğini haber alan Kibyrraioton Thema Strategosu Basileios Heksamilitos, gemileri denize indirip karşı saldırıda bulundu. Tarsos donanmasını mağlup eden ve çok sayıda kişiyi esir alan Strategos Basileios, ilerleyişini sürdürüp Tarsos yakınlarında karaya çıktı.⁸³² Tarsos'u tehdit eden talan ve yağma faaliyetleri sonucunda yaklaşık 1.800 kişiyi öldürüp deniz yoluyla bölgeden çekildi.

Seyfûddevele Ali, Kharsianon'a kadar uzanan seferini başarıyla tamamladıktan sonra Khalep'e dönmeden önce saldırıya uğrayan Tarsos'a destek olmak amacıyla Adana'ya geldi. Tarsos Emiri, Adana'da bulunan Seyfûddevele Ali'nin huzuruna çıkıp şükranlarını sundu ve bağlılığını yeniledi. Bu süreçte Bizans ordusu, Diyar-ı Bekr'e sokulup Miepherkeim şehrine kadar ulaşan alanı yağmalayıp talan etti.⁸³³

Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas, 957 senesinde Adata kalesini bir kez daha kuşattı. Bizans ordusu, depremde aldığı hasar onarılmış olan Adata surlarını aşamadı. Fakat Seyfûddevele Ali'den yardım alamayan kale sakinleri, can güvenliğinin sağlanması koşuluyla kaleyi Nikephoros Phokas'a Haziran/Temmuz 957'de teslim etti. Nikephoros Phokas, Adata sakinlerinin İslam hâkimiyeti altındaki alanlara gitmelerine müsaade etti. Bunların ekseriyeti, Khalep şehrine göç etti. Adata kalesini kesin olarak zapt etmeyi başaran Nikephoros Phokas, şehrin tüm tahkimatlı yapılarını yerle bir etti.⁸³⁴ Şehir, kısa bir süre sonra Thema idari-askeri sistemine dahil edildi.⁸³⁵

Seyfûddevele Ali'nin Khalep'ten Adata'ya yardım gönderemesinin sebebi, bazı komutanlarının Seyfûddevele Ali'yi devirmek için teşebbüste bulunmasıydı. İbnü'l-

⁸³² *Theop. Con.*, VI, s. 452,20-453-19.

⁸³³ *Abu'l-Farac*, I, s.259; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.448.

⁸³⁴ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.76.

⁸³⁵ ὁ [στρατηγός] Ἀδάτ: “Escorial Taktikonu”, *Les listes*, s.267,18; “De Velitatione”, s.23,10.

Adim'in aktardığı bilgiler uyarınca Seyfûddeve Ali'nin bazı muhalif komutanları, Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas ile Temmuz/Ağustos 957'de iletişim kurmuş ve Seyfûddeve Ali'nin Khalep'ten çıktığı sırada yakalanıp Skholon Domestikosu'na teslim edilmesine dair mutabakat sağlamışlardı. Fakat Seyfûddeve Ali, bu durumdan haberdar oldu ve ilgili komutanları derhal cezalandırdı. Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas ile irtibatlı bu teşebbüse misilleme olarak Seyfûddeve Ali, Khalep'te esir tuttuğu yaklaşık 400 Bizanslı'nın hayatına son verdi.⁸³⁶

İktidarına karşı muhalefete henüz boyun eğdiren Seyfûddeve Ali, 958 yılı başında Büveyhilerden kaçan abisi Nasırûddeve Hasan'ı' Khalep'te himaye etmek zorunda kaldı. Dahili siyasette karşılaştığı bu sorunlar nedeniyle Mesopotamias Strategosu İoannes Tzimiskes'in Haziran 958'de Diyar-ı Bekr'e düzenlediği saldırıya karşı koymak için Khalep'ten ayrılamadı. Strategos Tzimiskes; Miepherkeim, Khlomaron ve Emet şehirlerinin civarlarını yağmaladıktan sonra Emet yakınlarındaki Yemaniyye kalesini(?)⁸³⁷ kuşatma altına aldı. Khalep'i terk edemeyen Seyfûddeve Ali, Strategos Tzimiskes'e karşı komutanlarından Çerkez kökenli Neca el-Kasiki liderliğinde 10.000 kişilik ordu sevk etti. Strategos Tzimiskes, Neca el-Kasiki'yi bozguna uğrattı. Hamdani ordusundan 5.000 asker savaş meydanında maktul düştü ve 3.000 asker tutsak alındı.⁸³⁸

⁸³⁶ “Kamal Al-Din”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.183.

⁸³⁷ Amid/Emet'in 15-20 km kuzeyinde yer alma ihtimali için bkz: A. Çevik, *Diyar-ı Bekr*, s.151-152.

⁸³⁸ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.76-77; “Kamal Al-Din”, *Byzance et les Arabes*, C:II/2, s.183; De Velitatione'de “erişimi zor araziye önceden işgal etmek” taktiği ile İmparator VII. Konstantinos devrinde Seyfûddeve'ye karşı iki büyük zafer kazanıldığını aktarmaktadır: “De Velitatione”, s.III,50-54; Muhtemelen burada zikri geçen ikinci büyük zafer Strategos Tzimiskes tarafından elde edilen bu galibiyettir: *Three Byzantine Military Treatises*, *CFHB*, Washington Ser., C.XXV, ed. ve çev. George T. Dennis, Dumbarton Oaks, 1985, s.157 dp.2.

Bu döneme ait İmparator VII. Konstantinos'un orduya hitaben kaleme aldığı ikinci söylevi günümüze ulaşmıştır. İmparator'un yakın zamanda Hamdaniler karşısında Tarsos'ta ve Mesopotamia'da kazınılan zaferle temas etmesi, söylevin 958 senesine tarihlendirilmesini mümkün kılmaktadır.⁸³⁹ İmparator, taarruz hazırlığındaki Thema ve Tagma birliklerinden müştekil orduya söylevlerini yeterli bulmadığı için kendisini temsilen ordunun başına bu kez hizmetkarlarından en seçkin ve değerli olanları önder ve yönetici olarak (εις ἡγεμόνας καὶ κυβερνήτας) atadığını belirtmektedir.⁸⁴⁰ Muhtemelen buradaki vurgu, büyük taarruza önderlik edecek olan Hadım Basileios Lakapenos ile irtibatlıdır. İmparator, ilk söylevde olduğu gibi taarruz siyasetinin canlılığını net ifadelerle aktarmaktadır: *“Onlara karşı yürüyün; tereddüt ederek değil, arkanızı dönerek ya da geriye çekilerek değil, aksine ileriye doğru atılarak yürüyün (χωρήσατε κατ' αὐτῶν, καὶ χωρήσατε οὐκ ἐνδοιάζοντες, οὐ μετοκλάζοντες καὶ εἰς τὰ ὀπίσω χωροῦντες, ἀλλ' εἰς τὰ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενοι).”*⁸⁴¹ Söylevin diğer dikkat çekici özelliği, İmparator'un doğudaki orduyu takviye için gönderilen farklı etnik kökenden birliklerin (μοῖραί τινες τῶν τοιούτων ἔθνων), bilhassa Makedonia ve Thrakia'dan gönderilen askerlerin ordu tarafından sahiplenilmesine dair yapılan ikazdır.⁸⁴² Bu durum, Bizans'ın Hamdanilerle mücadeleye özel bir önem atfetmeyi sürdürdüğünü göstermektedir. Nitekim İmparator VII. Konstantinos, çok yakında müstakbel imparator

⁸³⁹ Söylevin analizi ve tarihlendirilmesi için bkz: Rezső Vári, “Zum historischen Exzerptenwerke des Konstantinos Porphyrogennetos”, *BZ*, C.XVII, 1908, s.77; H. Ahrweiler, “Un Discours Inédit”, s.402-403.

⁸⁴⁰ R. Vári, “Zum historischen Exzerptenwerke”, s.79; Fransızca çev.: H. Ahrweiler, “Un Discours Inédit”, s.395.

⁸⁴¹ R. Vári, “Zum historischen Exzerptenwerke”, s.81; Fransızca çev.: H. Ahrweiler, “Un Discours Inédit”, s.396.

⁸⁴² R. Vári, “Zum historischen Exzerptenwerke”, s.82; Fransızca çev.: H. Ahrweiler, “Un Discours Inédit”, s.396-397.

oğlu Romanos ile Hamdanilere karşı gerçekleştirilecek seferde ordunun yanında savaş meydanında yerlerini alacağını ilan etmektedir.⁸⁴³

Bizans ordusu, 958 senesi içerisinde Cezire bölgesini ikinci defa, fakat çok daha büyük bir orduyla hedef aldı. İmparator VII. Konstantinos’a sadakatiyle tanınan Hadım Basileios Lakapenos bu saldırının başkomutanı ilan edildi. Başkenten gönderilen Hadım Basileios Lakapenos liderliğindeki ordu, Mesopotamias Strategosu Tzimiskes’in kuvvetleriyle takviye edildi. Aşağı Fırat havzasına sokulan Bizans ordusu, Ekim/Kasım 958’de Samosata’yı kuşatma altına aldı ve nihayetinde şehri kesin olarak zapt etmeyi başardı. Samosata’nın sukutuyla batıda Germanikeia, güneybatıda Telukh ve güneyde Edessa şehirleri, Bizans tehdidine açık hale geldi. Bu mühim şehir, zaptından bir müddet sonra Thema birimi haline getirildi.⁸⁴⁴

Samosata’nın zaptının ardından Paraikomomenos Hadım Basileios komutasında ileri harekate devam edildi. Samosata şehrinden batıda Germanikeia ve Teloukh’a açılan yollara hakim Rabaine şehri kuşatma altına alındı. Bizans ordusunun ilerleyişi karşısında Seyfüddevle Ali, ordusunun başına geçip Khalep’ten ayrılmaya mecbur kaldı. Ancak Seyfüddevle Ali’nin karşı hücumu neticesinde cereyan eden savaşta Bizans ordusu galip geldi. Seyfüddevle Ali savaş alanından zorlukla uzaklaşırken düşmanı takip eden Bizans ordusu, Hamdanilerin zayıflığını arttırdı. Paraikomomenos Hadım Basileios, tutsak aldığı 1.700 Hamdani askerini zafer nişanesi olarak Konstantinopolis’e gönderdi.⁸⁴⁵

Hamdani ordusunun zayıfladığına dair işaretlerin belirgenleştiği bu dönemde 959 senesinin muhtemelen Şubat/Mart ayında Bizans ordusu, Kuzey Suriye

⁸⁴³ R. Vári, “Zum historischen Exzerptenwerke”, s.81; Fransızca çev.: H. Ahrweiler, “Un Discours Inédit”, s.396.

⁸⁴⁴ ó [στρατηγός] Σαμοσάτου: “Escorial Taktikonu”, s.267,24.

⁸⁴⁵ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.77; *Theop. Con.*, VI, s.461,9-462,4; *Vaticanus Gr.*, s.95,1-13; *Michel le Syrien*, III, s.127; *Abu'l-Farac*, I, s.259; “Kamal Al-Din”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.183-184.

istikametinde ilerleyip Kyros şehrine saldırı düzelendi. Çok sayıda kişiyi esir alan Bizans ordusuna karşı gece saldırısı düzenleyen Seyfüddevle Ali, tutsak alınanları kurtarıp Bizans ordusunu bölgeden geri çekilmek zorunda bıraktı.⁸⁴⁶

Bizans İmparatoru VII. Konstantinos, Eylül 959'da Hamdanilere karşı düzenleyeceği sefer için söylevlerinde vaadettiği şekilde ordunun başına geçti ve Uludağ/Olympos'a doğru ilerlemeye başladı. Ancak Patriarkhes Polyeuktos'un azli konusunda Kyzikos Piskoposu ile gerçekleştirdiği görüşmenin ardından rahatsızlandı. Bu nedenle sefer iptal edildi. Ekim ayı sonlarında başkente dönen İmparator VII. Konstantinos, 15 Kasım 959 tarihinde vefat etti.⁸⁴⁷

İmparator VII. Konstantinos, ölmeden hemen önce oğlu II. Romanos'u savunmakla ve II. Romanos'un uygulayacağı siyaseti hayata geçirmekle Donanma Droungarios'u olan Patrikios ve Praipositos⁸⁴⁸ unvanlarına sahip İoseph Bringas'ı görevli kıldı.⁸⁴⁹ VII. Konstantinos'un oğlunu Bringas'a emanet etmesi, 958'de Samosata'yı kesin olarak zapt etmeyi başaran Paraikomomenos Basileios Lakapenos'un yakın gelecekte tasfiye edileceğine kesinlik kazandırdı.

3.9. Bizans'ın İleri Harekatları ve Leon Phokas'ın Belirleyici Galibiyeti

İmparator II. Romanos'un hakimiyetinin başlarında Anatolikon Strategosu Leon Phokas, Kilikia'yı hedef alan bir saldırı gerçekleştirdi. Strategos Leon komutasındaki ordu, Tarsos istikametinde ilerleyip şehrin civarını talan ettikten sonra Kilikia'nın

⁸⁴⁶ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.79; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.796.

⁸⁴⁷ *Theop.Con.*, VI, s.463,20-469,4; *Vaticanus Gr.*, s.95,1-96,33; *Pse. Sym. Magis.*, s.756,16-19; Scylit., *Synopsis*, s.246,66-77 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.238).

⁸⁴⁸ Bilhassa imparatorluk törenlerinde rol alan üst rütbeli saray nazırıdır: R. Guiland, *Inst. Byzant.*, I, s.339-340.

⁸⁴⁹ *Theop.Con.*, VI, s.466,11-14; *Vaticanus Gr.*, s.96,33-35; *Con. Porph.*, *Der Cer.*, I, s.433,13-20 (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, s.433); A. Markopoulos, "Joseph Bringas Prosopographical Problems and Ideological Trends", *Symmeikta*, C.IV, 1981, s.93-94.

doğusunda Ayn⁸⁵⁰ ve Merri⁸⁵¹ geçitlerine ulaşan yolun kavşağında yer alan Eirenopolis kalesini 959 senesinin Aralık ayı başlarında zapt etti.⁸⁵² Ardından Strategos Leon Phokas, talan ve yağma faaliyetlerini doğuda Cezire bölgesine doğru genişletip büyük ihtimalle Edessa üzerinden Diyar-ı Bekr bölgesine ulaştı ve Nasırrüdevle Hasan'ın oğlu Muhammed'i tutsak almayı başarak Bizans arazisine döndü.⁸⁵³

Hamdanilerin Sugur hattında Bizans karşısında art arda aldığı ağır mağlubiyetler, İslam dünyasında büyük yankı uyandırdı. Bu nedenle cihadın önemini vurgulayan ve bu konuda eyleme geçilmesini teşvik eden girişimler arttı. Bizans ordularının talan ve yağma faaliyetlerine maruz kalan Miepherkeim'te cihad temalı hutbeleriyle Hatip İbn Nübate el-Fariki (ö.984) ön plana çıktı. Benzer şekilde Strategos Leon Phokas eliyle 959 yılı sonunda alınan yenilgiler, Mısır'da da büyük bir kargaşaya sebebiyet verdi. İhşidi Hükümdarı Unucur'un (946-960) naibi Kafur, Bizans'a yönelik büyük bir deniz seferi düzenlenmesi için süratle hazırlıklara girişti. Ancak 10 Nisan 960 tarihinde limanda yaşanan kaza nedeniyle birçok gemi battı ve 500 civarında insan boğularak can verdi.⁸⁵⁴

İmparator II. Romanos, 960 yılı başlarında ordunun başkumandanlık yapısında değişiklik gerçekleştirdi. Skholon Domestikosluğu vazifesini, genişleyen imparatorluk

⁸⁵⁰ Amanos dağlarını Kahramanmaraş şehri istikametinde aşan Haçbel/Yıldız Beli geçididir: Le Strange, *Palestine*, s.386; F. Hild ve H. Hellenkemper, *TIB*, C.V, s.234.

⁸⁵¹ Amanos Dağları'nı Osmaniye/Hasanbeyli/Kalecik köyü üzerinden aşan ve İslahiye ilçe merkezine ulaşımı sağlayan geçittir: F. Hild ve H. Hellenkemper, *TIB*, C.V, s.343.

⁸⁵² *Histoire de Yahya d'Antioche*, s. 80; "Sibt Ibn Al-Gauzi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.176; *Abu'l-Farac*, I, s.260.

⁸⁵³ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.81; "İbn Al-Azraq Al Fariqi", *Byzance et les Arabes*, C.II/2, s.117; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.455.

⁸⁵⁴ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.82; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.799; Hatip İbn Nübâte el-Fâriki'nin cihadın önemiyle alakalı 15 hutbesi için bknz: Mahmut Culfa, Seyfûddeve Hatiplerinden İbn Nübâte'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Cihatla İlgili Hutbelerinin Edebi Açıdan Tahlili, *Yüksek Lisans Tezi*, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa, 2020, s.35-98.

arazisi ve artan Thema sayısı ile paralel olarak Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayırdı. Nikephoros Phokas Doğu Skholon Domestikosu, kardeşi Leon Phokas ise Batı Skholon Domestikosu ilan edildi.⁸⁵⁵ Nikephoros Phokas, 13 Temmuz 960 tarihinde başlayacak Girit Seferi öncesi hazırlıkları tamamlamak için Anadolu'dan ayrılana kadar Doğu Skholon Domestikosluğu vazifesini sürdürdü. Nikephoros Phokas, Anadolu'dan ayrıldığında kardeşi Leon Phokas, Balkanlar'dan Anadolu'ya geçip Doğu Skholon Domestikosluğu vazifesini geçici surette devraldı.⁸⁵⁶

Nikephoros Phokas'ın Anadolu'dan çekilip Leon Phokas'ın Doğu Skholon Domestikosluğu'nu devraldığı sürecin başında Seyfüddevle Ali, Bizans'a karşı ordularını iki cepheden saldırıya geçirdi. Komutanlarından Neca el-Kasiki, Diyar-ı Bekr'in Bingöl ovası ile iletişimini sağlayan Lice/Genç geçidini kontrol altında tutan Zülkarneyn/Bilkarneyn kalesini hedef aldı.⁸⁵⁷ Büyük ihtimalle Strategos unvanına sahip olan Mikhael Tornikios, büyük bir kuvvetle Khanzit bölgesinden karşı saldırıya geçti.

⁸⁵⁵ *Theop.Con.*, VI, s.472,3-7; *Pse. Sym. Magis.*, s.757,22-758,3; *Vaticanus Gr.*, s.97,1-5; Leon. Diac., *Historiae libri decem*, II, s.18,9-14 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.71); Scylit., *Synopsis*, s.249,24-26 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.240).

⁸⁵⁶ *Theop. Con.*, VI, s.475,18; *Vaticanus Gr.*, s.99,18-20; Leon. Diac., *Historiae libri decem*, I, s.7,9-15 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.60); *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.84.

⁸⁵⁷ N. Adontz, Lice'den Genç'e ulaşan bu yol üzerinde iki geçit yer aldığını aktarmaktadır. İlk geçit, Şahverdiyan'ın (Diyarbakır/Lice/Örtülü köyü) aşağısında sarkıt mağaraları bulunan ve Bakireyn adını taşıyan bölgede yer almaktadır. Şahverdiyan'ın ardından kuzeyde bir geçit daha aşılır ve Zülkarneyn (Berklin-Zülkarneynsuyu) vadisine ulaşılır. Hem Bakireyn hem de Zülkarneyn'in girişinde eski tahkimatlara ait kalıntılara rastlanmıştır: N. Adontz, *Armenia*, s.13-14; Diyarbakır/Lice/Abalı köyü sınırlarında Birkleyn mağaraları ve Ortaçağ'a ait yerleşim birimi bulunmaktadır. T. A. Sinclair, *Eastern Turkey*, C.III, s.274-276; A. Çevik ise Birklin/Zülkarneyn suyunun Dicle'nin doğu kolunu oluşturduğunu belirtip Zülkarneyn kalesinin Lice-Genç geçidinin güneydoğu girişinde kurulduğunu belirtmiştir: A. Çevik, *Diyar-ı Bekr*, s.40 dp.6 ve s.155-157. N. Adontz'un bilgileri doğrultusunda Zülkarneyn/Bilkarneyn kalesinin Murat/Arsanias nehrinin yakınlarında Bingöl/Genç/Şehit köyü sınırları içerisinde yer almalıdır. Zülkarneyn/Bilkarneyn nehrinin ise günümüz Loalian deresi olmalıdır. Zülkarneyn'in konumu için bkz: Ek.24.

İki ordu arasında cereyan eden savaş neticesinde Neca el-Kasiki, galip geldi ve Mikhael Tornikios dahil 150 kişiyi esir aldı.⁸⁵⁸

Bizans’a karşı düzenlenen ikinci seferin liderliğini bizzat Seyfüddevle Ali üstlendi. Seyfüddevle Ali, Tarsos askeriyle takviye ettiği ordusunu, Kharsianou Theması istikametinde harekete geçirdi. Thema merkezine kadar ulaşp çok sayıda ganimet ve esir elde eden Seyfüddevle Ali, seferini tamamlayarak dönüşe geçti. Skholon Domestikosu Leon Phokas, aralarında Kappadokias Strategosu Konstantinos Maleinos’un da yer aldığı Tagma ve Thema birlikleriyle Seyfüddevle Ali’nin dönüş için kullanacağı güzergah üzerindeki Mağarat el-Kuhl⁸⁵⁹, Andrassos⁸⁶⁰ veya Kylandros Kleisourası⁸⁶¹ olarak zikredilen geçit üzerinde pusu kurdu.⁸⁶² Seyfüddevle Ali, pusu kurulduğu istihbaratını edinmesine rağmen düşman üzerine ilerleme kararı aldı. Fakat bu karara karşı çıkan Tarsos birliği, farklı bir güzergahı takip için ordudan ayrıldı. İlerleyişine devam eden Seyfüddevle Ali, Skholon Domestikosu Leon Phokas’ın ordusuyla 8 Kasım 960’de Mağarat el-Kuhl/Andrassos geçidinde karşılaştı. Seyfüddevle

⁸⁵⁸ Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.72-73; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.801.

⁸⁵⁹ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.83.

⁸⁶⁰ *Theop.Con.*’da “τόπος Ἀδρασσὸν”, s.479,21; *Scylit.*’de “ἐν τινὶ χωρίῳ Ἀδρασσῶ” (Andrasso adlı bir yerde), s.250,53; *Leon. Diac.*’da, ἐν τοῖς ἐπισφαλέσι καὶ ἀμφιταλάντοις τῶν ἀταρπιτῶν (dar geçitlerin tehlikeli ve sonucu belirsiz yerlerinde) II, s.20,6; *De Velitatione*’de dar geçit anlamında kullanılan ἀταρπιτός/ἀτραπιτός kelimesi şu şekilde tanımlanır: “Eğer kamu (ana) yolunu koruyan hat boyunca değil de kamu yolunun sağında veya solunda, yakınında değil fakat daha uzakta yer alan ve Akriteslerin Atropos (ἀτραπός) dedikleri başka yollar olduğu söylenirse bunların da piyadelerle tutulması ve dikkatle korunması gerekir.” “De Velitatione”, s.III,33-36.

⁸⁶¹ Vaticanus Gr.’de “Κύλινδρον kleisourası”, s.99,9.

⁸⁶² W. M. Ramsay, Andrasos diğer adıyla Kylandros olarak anılan geçidin Lykanoia’dan Akdeniz kenarındaki Kelenderis’e inen yol üzerinde bulunduğunu ifade eder: W. M. Ramsay, *Anadolu*, s.387; Ramsay’ın savını geçersiz bulan E. Honigmann, Andrasos geçidinin Maraş’ın kuzeyinde Ceyhan nehri kenarındaki el-Kussuk geçidi olduğunu belirtmektedir: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.84-85.

Ali, tam anlamıyla bozguna uğradı ve savaştan sağ kurtulmayı başaran yaklaşık 300 askeriyle birlikte Mopsouestia şehri üzerinden Khalep'e çekildi.⁸⁶³

Skholon Domestikosu Leon Phokas, bu başarısıyla Nikephoros Phokas'ın komutasında Girit adasının zapt edileceği Mart 961'e kadar doğu hududunu emniyet altına almış oldu. Bu başarıdan daha önemlisi Seyfüddevle Ali karşısında elde edilen bu galibiyet, Batı Sugur'daki Hamdani müdafaasını işlevsiz hale getirdi. Hamdanilerin bölgede kontrolü ve emniyeti sağlayamadığı artık barizdi. Nitekim Antiokhea'dan Tarsos istikametinde yola çıkan ve şehir valisinin liderlik ettiği kabile, Mart/Nisan 961'de Bizans birliğinin hedefi oldu. Güzergah üzerinde pusu kuran Bizans birliği, çok sayıda Müslümanı öldürdü. Vali, yaralı olarak zorlukla kaçmayı başardı.⁸⁶⁴

Esasında Seyfüddevle Ali'nin Batı Sugur'da otoritesinin ve kontrolünün sarsıldığını alenen ortaya koyan hadise, 961 senesi içerisinde Tarsos Valisi İbn Zeyyat'ın üstün otorite olarak Seyfüddevle Ali'yi tanımadığını ilan etmesi oldu. Bizans tehdidini yakından hisseden Tarsoslular, Abbasi Halifesi Muti'yi üstün otorite olarak kabul edip Abbasi merkezine tabii oldular.⁸⁶⁵

Hamdaniler, Cezire'de ise Neca el-Kasiki liderliğinde kontrolü ve emniyeti batıya kıyasla muhafaza etmekteydi. Bu sayede Neca el-Kasiki, Ekim/Kasım 961'de

⁸⁶³ Theop. Con., VI, s.479,15-480,12; Leon. Diac., *Historiae libri decem*, II, s.19,12-24,8 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.72-75); Scylit., *Synopsis*, s.250,47-61 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.241); *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.83-84; Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.574-575; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.459; De Velitatione'de İmparator II. Romanos devrinde "erişimi zor araziye önceden işgal etmek" taktiği ile Seyfüddevle'ye karşı büyük bir zafer kazanıldığı aktarılmaktadır: "De Velitatione", s.III,50-54; Muhtemelen bu zafer, Skholon Domestikosu Leon Phokas'un aktardığımız bu galibiyetidir: *Three Byzantine Military Treatises*, CFHB, Washington Ser., C.XXV, ed. ve çev. George T. Dennis, Dumbarton Oaks, 1985, s.157 dp.2.

⁸⁶⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s. 463; *Abu'l-Farac*, I, s.261; Ömer Tokuş, *Müslüman-Bizans Münasebetleri*, Araştırma Yay., Ankara, 2020, s.110.

⁸⁶⁵ Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.74; Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.584; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.465; K. Paydaş, "Tarsos", s.191.

Diyar-ı Bekr'den hareketle Khanzit bölgesine sokulup Murat nehrine kadar uzanan alanda talan ve yağma faaliyeti gerçekleştirdi. Neca el-Kasiki'nin akınına karşı harekete geçen Bizans birliğinin başında Abdullah Malat'i yer alıyordu. Adından anlaşılacağı üzere Malatya/Melitene Emiri/Strategosu olması muhtemel Abdullah liderliğindeki kalabalık Bizans ordusu, mağlubiyete uğradı. Neca el-Kasiki, İbn Mesleme'nin⁸⁶⁶ idaresindeki şehrin civarını da talan ettikten sonra seferini tamamlayıp dönüşe geçti. Kullanacağı geçide ulaştığında Bizans birliğinin ani saldırısına uğradı. Fakat bu Bizans birliğini de mağlup etmeyi başardı.⁸⁶⁷

3.10. Nikephoros Phokas'ın Kilikia ve Kuzey Suriye Seferleri

6 Mart 961 tarihinde başkumandanlığını üstlendiği sefer neticesinde Girit adasının zaptını gerçekleştiren Nikephoros Phokas, yeniden Doğu Skholon Domestikosu ilan edilip 961 senesinin sonlarında Anadolu'ya gönderildi.⁸⁶⁸ Doğu Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas, Hamdanilere yıkıcı darbeyi indirebilmek amacıyla 961 sene sonlarında başlayan ve 962 senesinin sonunda Khalep'in zaptıyla sonuçlanacak büyük bir askeri hareket düzenleme kararı aldı ve hareketinin merkezini Kaesareia aplektonu olarak seçti. Doğu Skholon Domestikosu Nikephoros, bu hareket kapsamında 21 gün sürecek ilk seferinde Kilikia'nın kuzeydoğusundaki Anazarbos şehrini hedef aldı. Kaesareia aplektonundan Kasım/Aralık 961'de harekete geçen yaklaşık 100.000 askerden oluşan Bizans ordusu, Toros dağlarını en kısa sürede aşabilmek için muhtemelen Göksu nehri üzerindeki Üskiyen/Feke geçidini kullanarak önce Sision'a ardından güneyde Anazarbos'a ulaştı. Kilikia'daki Tarsos, Adana ve

⁸⁶⁶ Murat nehrinin kuzeyinde Bizans'a tabii yerel bir Ermeni beyi olabilir: M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.804.

⁸⁶⁷ Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.73-74; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.463.

⁸⁶⁸ *Pse. Sym. Magis.*, s.760,6-7; *Vaticanus Gr.*, s.99,1-3; Leon. Diac., *Historiae libri decem*, II, s.29,3-9 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s. 81); Scylit., *Synopsis*, s.252,19-21 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.243); *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.85.

Mopsouestia şehirlerine kıyasla daha az nüfusa ve daha zayıf tahkimata sahip olan şehir, Bizans ordusu tarafından muhasara altına alındı. Bizans ordusu, kuşatma aletleriyle Anazarbos surlarını dövmeye devam ederken Tarsos Valisi İbn el-Zeyyat, muhasarayı yarmak için Reşik el-Nesimi komutasında orduyu harekete geçirdi. Fakat Tarsos ordusu ağır bir mağlubiyet aldı. Savaş neticesinde Tarsos ordusundan yaklaşık 5.000 asker hayatını kaybetti ve yaklaşık 4.000 asker tutsak düştü. Bizans ordusunun şehrin muhasarasına yeniden odaklandığı süreçte hariçten yardım alma ümitleri sona eren Anazarbos sakinleri, şehrin dağ tarafında yer alan surun düşmek üzere olduğunu anlayıp Doğu Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas'a can güvenliğinin sağlanması koşuluyla şehri teslim edeceklerini iletiler. Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas, can güvenliğini sağlayacağını bildirip 12 Aralık 961-10 Ocak 962 tarih aralığında Anazarbos şehrini teslim aldı. Nikephoras Phokas, şehre girmeden önce canın bağışlanması talep edenlerin büyük camide toplanmasını aksi takdirde hariçte yakalanan şahısların öldürüleceğini belirtti. Nitekim Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas ve ordusu şehre girdiğinde büyük cami dışında yakalanan herkesi öldürüldü. Ardından Bizans ordusu, şehirdeki tüm savaş aletlerini topladı ve 40.000'e yakın hurma ağacını kesip şehri talan etti. Doğu Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas, camide toplanan Müslümanlara şehri akşam vaktine kadar terk etmelerini emretti ve istedikleri yere gitmekte özgür olduklarını bildirdi. Bu gelişme üzerine Müslüman ahali arasında büyük bir kargaşa ortaya çıktı, herkes birbirini ezerek şehri terk etmeye çabaladı. Bu izdiham esnasında çok sayıda kişi hayatını kaybetti. Şehri terk etmeyi başaran ahalinin ekseriyeti Tarsos şehrine sığındı. Doğu Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas, şehrin iki surunu ve büyük binalarını yıktırdı. Anazarbos şehrini ağır şekilde tahrip ettikten sonra 22 gün süren ilk seferini sonlandırdı ve Kaesareia aplektonuna dönüş için yola çıktı. Dönüş yolunda Nikephoros Phokas, Tarsos ordusunun saldıracağı istihbaratını edinip pususu kurdu. Tarsos Emiri İbn el-Zeyyat'ın komutasında 4.000 askerden müteşekkil

Tarsos ordusu, pusuya düşüp ağır bir mağlubiyet aldı. İbn el-Zeyyat'ın kardeşi de bu savaşta ölenler arasındaydı.⁸⁶⁹

Doğu Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas, 30 Mart 962 tarihinde gerçekleşen Paskalya kutlamasının ardından kapsamlı hareketinin ikinci büyük seferine çıktı. Bu sefer kapsamında Bizans ordusu, Teloukh, Rabaine ve nihayetinde Germanikeia şehirlerini Nisan/Mayıs 962'de kalıcı olarak zapt etmeyi başardı.⁸⁷⁰ Mühim Germanikeia şehri, kısa süre içerisinde Thema birimi haline getirildi.⁸⁷¹ Ayrıca bu dönemde Samosata ve Germanikeia şehirleri arasındaki yol üzerinde bulunan Kessos şehri de Thema haline getirilip idari-askeri sisteme dahil edildi.⁸⁷² 962 senesi sonu itibariyle Fırat nehri ve Amanos dağları arasında kalan ve Kuzey Suriye ile Batı Sugur hattına direkt erişimi sağlayan mühim şehirlerin tamamı Bizans hakimiyetine geçmiş oldu.

Anazarbos şehrinin sukutu ve şehri terk etmeye zorlanan ahalisinin çektiği sıkıntıların ardından Batı Sugur halkı, Tarsos Emiri İbn el-Zeyyat'ın Hamdani Emiri Seyfüddevle Ali aleyhinde takip ettiği siyaseti desteklemekten vazgeçti. Bilhassa Bizans'ın bir sonraki muhtemel hedefi haline gelen Mopsouestia ahalisinin Batı Sugur'da Seyfüddevle Ali'yi yeniden üstün otorite kılmak için başlattığı girişimler neticesinde Seyfüddevle Ali, bölgeye yeniden hakim oldu. Seyfüddevle Ali, İbn el-Zeyyat yerine Tarsos Valiliği'ne Reşik el-Nesimi'yi atadı. Ardından ağır şekilde tahrip

⁸⁶⁹ *Abu'l-Farac*, I, s.261-262; *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.86; Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.583-584; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.464-465; Bizans kaynakları 961-963 aralığındaki büyük hareketi özetlemekle yetinmiştir: Leon. Diac., *Historiae libri decem*, II, s.29,9-30,8 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.81-82); Scylit., *Synopsis*, s.252,22-253,29 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.243); M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.806-807.

⁸⁷⁰ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.86; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.469.

⁸⁷¹ ó [στρατηγός] Γερμανικείας: “Escorial Taktikonu”, s.267,28; “De Velitatione”, s.XXIII,10.

⁸⁷² “De Velitatione”, s.XXIII,10.

edilmiş Anazarbos şehrinin onarımını Temmuz/Ağustos 962’de tamamladı. Ayrıca Seyfüddevle Ali, Bizans’a karşı seferler düzenlemesi için komutanlarından Karguye’yi ve Neca’yi görevlendirdi. Tarsos’tan harekete geçen Karguye, çok sayıda tutsak ve ganimet elde ederek seferi başarıyla tamamladı. Miepherkeim’den sefere çıkan Neca ise Khanzit bölgesini hedef aldı. Kharpete yakınlarında karşılaştığı Bizans ordusunu Ağustos/Eylül 962’de mağlup edip 500 kişiyi esir aldı. Bu dönemde Bizans ordusu da saldırılarına devam etmekteydi. Kaesareia’dan Kilikia’ya inen Bizans birliği, Sision şehrini zapt etti. Yaklaşık 1300 askerden müteşekkil bir diğer Bizans birliği ise Kasım 962’de Khalep’in batıda Fırat ile irtibatını sağlayan Hierapolis şehri önlerine ulaşan bir akın gerçekleştirdi. Bu akın esnasında şehrin valisi Ebu Firas,⁸⁷³ ele geçirildi ve 966 senesinde özgür bırakılıncaya kadar tutsak kalacağı Konstantinopolis’e götürüldü.⁸⁷⁴

3.11. Khalep’in İşgali

Ocak-Kasım 962 tarih aralığında Bizans ordusunun Kaesareia aplektonundan hareketle Sision’u ve Anazarbos’u geçici olarak; Teloukh, Rabaine ve Germanikeia şehirlerini ise kalıcı olarak zapt etmesinin ardından Doğu Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas, hareketinin nihai hedefi olan Khalep şehrini işgal etmek üzere Aralık 962’de harekete geçti.

Bu noktadan sonra seferin gelişimi hakkında kaynak eserlerimizin aktardığı bilgiler karmaşıktır ve tutarlı bir anlatım oluşturmak zor bir hal alır. Zira bu büyük seferin detayları hakkında Bizans kaynakları bilgi aktarmazken sefer hakkında detaylı bilgiler sunan Antiokheialı Yahya, Miskeveyh, İbnü’l-Adim ve Zehebi gibi Doğulu tarihçiler ise zaman zaman birbirleriyle çelişmektedir. Bu zorluğa rağmen seferin

⁸⁷³ Ebu Firas esir alındıktan sonra ilk olarak Kharsianon kalesine ardından Konstantinopolis’e götürülmüştür: C. Brockelmann, “Ebu Firas”, s.17.

⁸⁷⁴ Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.74-75; *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.86; İbnü’l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.469.

gidişatını tayin eden en önemli husus hakkında Doğulu yazarlar mutabıktır. Onlara göre Seyfüddevle Ali, Bizans'ın Khalep'e yönelik saldırı gerçekleştirebileceğini öngöremedi ve Khalep önlerinde bir anda ortaya çıkan Bizans ordusu herkesi şaşkına çevirdi.

Bu mutabık kalınan temel husus çerçevesinde olayları ele almaya başladığımızda Seyfüddevle Ali'nin daha önce şahit olunduğu üzere Batı Sugur'un kontrolünü büyük oranda kaybettiği için Bizans ordusunun nihai amacının ne olduğuna dair istihbarat edinemediği aşikar kılınır. Seyfüddevle Ali ve komuta kademesi, iletişim kanallarının işlevsizliği nedeniyle Bizans ordusu Anavraza/Anabarza ve Toprakkale/Tel Hamdun/Tili⁸⁷⁵ güzegahını kullanarak Nur/Amanos dağlarını Derbend el-Marri/Amanikai Pylai⁸⁷⁶ üzerinden aştığı andan itibaren yalnızca tahmini ve anlık eylemler tatbik etmeye başladı. İlk elde Seyfüddevle Ali, Bizans ordusunun Antiokheia şehrini hedef alacağı tahmininde bulunup komutanı Neca'ya Litarboi şehri üzerinden Antiokheia'ya ulaşması için harekete geçmesini emretti. Fakat Doğu Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas liderliğindeki ordu, Amanos dağlarını aştıktan sonra güneye yönelmeyip doğu istikametinde ilerleyişini sürdürdü ve Teloukh şehrine ulaştı. Buradan güneye hareketle muhtemelen Kyros şehri üzerinden Kuzey Suriye'ye girip daha güneydoğudaki Azez/Azazion⁸⁷⁷ kalesine erişti. Doğu Skholon Domestikosu Nikephoros'un ilerleyişini durdurmak amacıyla Seyfüddevle Ali'nin komutanı Neca,

⁸⁷⁵ Τίλι, Osmaniye/Toprakkale ilçesi, Toprakkale kalesi: E. Honigmann, “Misis”, s.368; E. Honigmann, *Le Couvent de Barsauma*, s.152; Le Strange, *Palestine*, s.543; F. Hild ve H. Hellenkemper, *TIB*, C.V, s.445-447; Füsün Tülek, “The Toprakkale Castle at the Arab-Byzantine Frontier Textual Sources and Notes on Archaeology”, *Proceeding of the 10th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2018, s.1-11.

⁸⁷⁶ Ἀμανικαὶ πύλαι, Osmaniye/Hasanbeyli/Sarayova köyü sınırlarında Meydan mevkiisi Gökbel Tepe eteklerinde bulunan ve Islahiye/Nikopolis'e erişimi sağlayan geçittir: F. Hild ve H. Hellenkemper, *TIB*, C.V, s.174.

⁸⁷⁷ Ἀζάζιον, Ἀζῆς; Halep'in yaklaşık 44 km kuzeyinde yer alan Azez şehri: E. Honigmann, “Nordsyrien I”, s.167; K.-P. Todt ve B. A. Vest, *TIB*, C.XV/2, s.910-915; Le Strange, *Palestine*, s.405.

Khalep şehrinin yaklaşık 25 km. kuzeydoğusunda yer alan Tubbal⁸⁷⁸ kalesine geçti. Ardından Azazion önünde bulunan Bizans ordusuna hücum etti. Fakat Anatolikon Strategosu İoannes Tzimiskes, bu hücumla karşı koydu. Mağlup olan Neca, Khalep istikametinde güneye doğru çekildi. Seyfüddevle Ali, Doğu Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas'ın ordusunu Azezion kalesinden Antiokheia istikametinde güneybatıda Amik ovasına değil, güneydoğuda Cibrin/Gubrin⁸⁷⁹ kalesine sevk etmesiyle nihai hedefinin Khalep şehri olduğunu fark etti.⁸⁸⁰ Khalep halkını hızla silahlandırıp muhtemel Antiokheia saldırısı için şehrin batısında kurduğu karargahını kaldırıp aceleyle Khalep'in kuzeyindeki Babü'l-Yahud'da⁸⁸¹ yeni bir karargah tesis etti. Böylelikle Seyfüddevle Ali, yeterince hazırlık yapamadığı ve neticesinden emin olmadığı bir meydan muharebesini başkenti önünde kabul etmek zorunda kaldı. Kuveyk/Khalos nehri civarında gerçekleşen muharebede Bizans ordusu, Seyfüddevle Ali'yi çember içine almayı başardı ve İoannes Tzimiskes'in liderliğini yaptığı birlik, vurucu hamleyi indirdi. Ordusu bozguna uğrayan Seyfüddevle Ali, doğuda Barbalissos şehrine doğru firar etmek mecburiyetinde kaldı. Nikephoros Phokas, zaferin ardından 18 Aralık 962 tarihinde Khalep surlarının önüne vardı. Surların dışındaki Seyfüddevle Ali'nin sarayını yerle bir etti. Bizans ordusu, şehrin civarında talan faaliyeti sürdürürken Khalep sakinleri, şehri can güvenliğinin sağlanması karşılığında Doğu Skholon

⁸⁷⁸ Halep'e bağlı Nubbul/Nübbel köyü: K.-P. Todt ve B. A. Vest, *TIB*, C.XV/2, s.1844; Le Strange, *Palestine*, s.546.

⁸⁷⁹ Azazion'un yaklaşık 8,5 km güneydoğusunda yer almaktadır: K.-P. Todt ve B. A. Vest, *TIB*, XV/2, s.1220-1221.

⁸⁸⁰ Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas'ın takip ettiği muhtemel güzergah için bkz: Ek.25.

⁸⁸¹ Mukaddesi, Khalep şehrinin yedi kapısının bulunduğunu bildirir: Mukaddesi, *İslam Coğrafyası (Ahşenü't-Takasim)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2015, s.169-170; Nasır-ı Husrev ise dört kapıdan bahseder: Nasır-ı Husrev, *Sefername*, çev. Abdülvehap Terzi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967, s.79; Babü'l-Yahuda şehrin kuzeyinde, Babü'l-Antiokheia ise şehrin batısında yer alır: Le Strange, *Palestine*, s.361-362; Khalep kalesinin görünümü için bkz: Ek.26.

Domestikosu Nikephoros Phokas'a teslim etmek için müzakerelere başladı. Müzakerler neticesinde 22 Aralık 962 tarihinde büyük oranda uzlaşmaya varıldı. Fakat şehrin müdafaa için yeter sayıda askere sahip olmadığına kanaat getiren Doğu Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas, Khalep'e saldırı düzenlemesi için hazırlıkların tamamlanması emrini verdi. Hazırlıklarını tamamlayan Bizans ordusu, 23 Aralık 962 tarihinde şafak sökerken saldırıya geçti ve çetin bir direnişle karşılaşmadan surları aşip şehre girmeyi başardı. Bu andan itibaren Bizans askeri ahaliyi kılıçtan geçirmeye ve şehri talana başladı. Bu eylemler devam ederken Deylemler askerlerin savunduğu İç Kale'ye hücum edildi, fakat Doğu Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas İç Kale'nin düşürülmesi için fazladan çaba sarf edilmesini faydalı bulmadı. Sekiz gün boyunca şehrin yapılarına ve ahalisine karşı gerçekleştirilen yıkım ve kıyımın yeterli olduğuna kanaat getiren Doğu Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas, 30 Aralık 962 tarihinde seferin noktalandığını ilan edip ordusuyla birlikte Khalep'ten ayrıldı.⁸⁸²

3.12. Doğu Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas'ın İmparator Oluşu

962 senesinin son günlerinde Khalep zaptını tamamlayıp Kaeseria'ye dönen Doğu Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas, Batı Sugur harekatı kapsamında Mart 963'te yeni bir sefer düzenlemek için harekete geçti. Fakat bu sefer esnasında İmparator II. Romanos'un 15 Mart 963 tarihinde vefat etmiş olduğu haberini edindi.⁸⁸³

⁸⁸² *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.87-89; Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.585-587; Zehebi'nin Seyfüddevle'ye hocalık yapan ve hizmet eden devrin mühim alimlerinden Muhammed b. Şimşati'den naklettiği Khalep'in düşüşüne dair anlatı için bknz: Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.587-588, dp.142; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.465-467; Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.77-78; M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.809-817; Tokuş, *Müslüman-Bizans*, s.115-123.

⁸⁸³ Ebu'l-Ferec, bu haberin Phokas'a Tzamandos'ta iken ulaştığı bilgisini verir: *Abu'l-Farac*, I, s.263; Leon. Diac., *Historiae libri decem*, II, s.30,9-11 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.82)

Doğu Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas'a bu haberi ve başkente acilen gelme tavsiyesini ulaştıran Mikhael adlı ulağın İmparatoriçe Theophano'nun hizmetkarlarından birisi olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁸⁴ Nikephoros Phokas bu bilgi ve daveti aldıktan sonra süratle harekete geçip istikbaldeki başkaldırasını destekleyecek kişi ve grupların güvenini tazelemek için Nisan 963'de Paraikomomenos İoseph Bringas'ın muhalefetine rağmen başkente giriş yaptı. Paraikomomenos İoseph Bringas, II. Romanos'un vefatından sonra tahtın oğulları Konstantinos'a ve Basileios'a devrini temin etmiş ve anneleri Theophano'yu naibe ilan ederek hakim olduğu düzenin devamına çabalıyordu. Bu düzene karşı çıkıp tahtı gasp etme teşebbüsünde bulunabilecek kudretli iki kişi vardı. Bunlardan ilki, Midilli/Mytilene adasında tutsak bulunan Stephanos Lakapenos idi. Fakat Stephanos, Paskalya'dan bir gün önce 18 Nisan 963 Cumartesi günü şüpheli bir şekilde aniden vefat etti. Stephanos'un defnedilmesiyle İmparatoriçe Theophano bizzat ilgilendi.

Tahtı gasp etme teşebbüsünde bulunabilecek ikinci kişi, yine İmparatoriçe Theophano'nun irtibat kurduğu Doğu Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas'tı. Nikephoros Phokas, şehre giriş yaptıktan sonra Khalep'te ele geçirdiği ganimet ve esirleri başkent sokaklarında sergiledi.⁸⁸⁵ Bu gövde gösterisinin ardından diğer kuvvetli destekçisi Konstantinopolis Patriarkhesi Polyeuktos ile görüştü ve onun vasıtasıyla senato ileri gelenlerinin de desteğini kazandı.⁸⁸⁶ Phokas'ın nüfuz alanını genişlettiğini fark eden Paraikomomenos İoseph Bringas, bizzat görüşmek için doğu Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas'ı huzuruna davet etti. Nikephoros Phokas, Makedon Hanedanlığı aleyhinde girişimde bulunmayacağı taahhüdünde bulunup keşişlere özgü

⁸⁸⁴ Scylit., *Synopsis*, s.257,13-15 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.255).

⁸⁸⁵ Leon. Diac., *Historiae libri decem*, II, s.32,1-4 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.84).

⁸⁸⁶ Leon. Diac., *Historiae libri decem*, II, s.33,13-34,12 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.85-86).

çul giyindiğini ve münzevi bir hayat yaşama arzusuna sahip olduğunu belirterek Paraikomomenos İoseph Bringas'ı iknaya çabaladı.⁸⁸⁷ Phokas'ın İmparatoriçe, Patriarkhes ve Senato'nun desteğini kazanarak oluşturduğu baskı ortamında Paraikomomenos İoseph Bringas, Nikephoros Phokas'ı görevinden azledemedi ve Doğu Skholon Domestikosuluğu vazifesini sürdürmesine razı oldu.⁸⁸⁸ Phokas'a destek veren söz konusu şahıs ve zümreler haricinde başkentte sıkı irtibata sahip olduğu ve başkaldırısına destek vermeye hazır diğer mühim kişiler arasında babası Bardas Phokas, kardeşi Leon Phokas ve hala güç sahibi sabık Paraikomomenos Basileios Lakapenos da yer almaktaydı.⁸⁸⁹

İstikbaldeki başkaldırısı için başkentteki faaliyetlerini tamamlayan ve müsait ahvali tesisi başaran Nikephoros Phokas, Nisan ayı sonlarında veya Mayıs ayı başlarında Doğu Skholon Domestikosu unvanıyla Kaisareia aplektonuna döndü ve Hamdanilere karşı gerçekleştireceğini öne sürdüğü büyük sefer için ordusuna asker alımlarını hızlandırdı. Esasında bu askeri hareketlilik, Anatolikon Strategosu İoannes Tzimiskes'in ve muhtemelen Armeniakon Strategosu olan yeğeni Romanos Kourkuos'un temsil ettiği Kourkouas Ailesi başta olmak üzere tüm Anadolu ordusunun Nikephoros Phokas'a biat hazırlığı idi. Durumun farkına varan Paraikomomenos İoseph Bringas, Anatolikon Strategosu İoannes Tzimiskes'e Doğu Skholon Domestikosu ilan edilmesi ve Armeniakon Strategosu Romanos Kourkouas'un ise Batı Skholon Domestikosu makamına yükseltilmesi karşılığında Nikephoros Phokas'ı teslim alıp başkente göndermesini emretti.⁸⁹⁰ Fakat Kourkous Ailesi'nin lideri İoannes Tzimiskes, bu emri yok sayıp Phokaslara arka çıkmayı sürdürdü. Doğu Skholon Domestikosu

⁸⁸⁷ Scylit., *Synopsis*, s.255,66-72 (A *Synopsis*, çev. Wortley, s.246).

⁸⁸⁸ Scylit., *Synopsis* s.255,56-65 (A *Synopsis*, çev. Wortley, s.245-246).

⁸⁸⁹ Leon. Diac., *Historiae libri decem*, III, s.45,19-46,5 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.97-98); Scylit., *Synopsis*, s.257,20-27 (A *Synopsis*, çev. Wortley, s.247-248).

⁸⁹⁰ Leon. Diac., *Historiae libri decem*, III, s.37,12-38,13 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.88-89); Scylit., *Synopsis*, s.256,94-97 (A *Synopsis*, çev. Wortley, s.246-247).

Nikephoros Phokas, tahtı devralmak için yalnızca kara gücüne bel bağlamadı. Muhtaç olduğu donanma desteğini sağlayan isim, Hadım Basileios Lakapenos oldu.⁸⁹¹ Ayrıca Abydos başta olmak üzere boğazların ve donanmanın teslim alınması için görev dağılımı gerçekleştirip harekete geçilmesi emrini verdi.⁸⁹² Tahtı devralmak için tüm hazırlıklarını tamamlayan Doğu Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas, Kaisareia aplektonunda Anadolu ordusu tarafından 2 Temmuz 963 tarihinde imparator ilan edildi.⁸⁹³

Paraikomomenos İoseph Bringas'ın başkentte Batı Skholon Domestikosu Marianos Argyros'un komutasında hazırladığı direniş başarısız oldu. Bu sayede Nikephoros Phokas 16 Ağustos 963 tarihinde başkente giriş yaptı ve Patriarkhes Polyeuktos tarafından taçlandırıldı.⁸⁹⁴

Bizans tahtına çıkan II. Nikephoros, İoseph Bringas'ı görevden aldı ve Paphlagonia'ya sürgüne gönderdi. Babası Bardas Phokas'a *Kaisar*, kardeşi Leon'a ise *Kouropalates*⁸⁹⁵ unvanlarını bahşetti. Kurduğu yeni idari düzenin işleyişini, Paraikomomenos makamına getirdiği Hadım Basileios Lakapenos'a teslim etti.⁸⁹⁶ 20

⁸⁹¹ Şehrin ileri gelenlerin ve halkın desteği ile başkentteki tersaneyi teslim alan ve merkezi donanmanın Nikephoros'un hizmetine girmesini sağlayan Hadım Basileios Lakapenos olmuştur: Leon. Diac., *Historiae libri decem*, s.47,5-8 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.96).

⁸⁹² Leon. Diac., *Historiae libri decem*, III, s.44,11-13 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.94).

⁸⁹³ Con. Porph., *De Cer.*, I, s.434,3-9 (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, s.434); Leon. Diac., *Historiae libri decem*, III, s.40,20-21 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.90-91); Scylit., *Synopsis*, s.256,8-10 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.247).

⁸⁹⁴ Con. Porph., *De Cer.*, I, s.438,2-440,11 (*Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall, s.438-440); Leon. Diac., *Historiae libri decem*, III, s.48,1-10 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.98); Scylit., *Synopsis*, s.259,62-64 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.249).

⁸⁹⁵ Kaisar unvanının ardından en yüksek üçüncü onursal unvandır: J. B. Bury, *IAS*, s.33-35.

⁸⁹⁶ Leon. Diac., *Historiae libri decem*, III, s.49,3-10 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.99); Scylit., *Synopsis*, s.260,66-72 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.250).

Eylül 963 tarihinde ise II. Romanos'un eski eşi Theophano ile evlenip konumunu perçinledi.⁸⁹⁷

3.13. Kilikia'ya Bizans Saldırıları

İmparator Nikephoros Phokas, başkentteki konumunu muhafazaya ve kuvvetlendirmeye gayret ettiği için 963 senesinde Konstantinopolis'ten ayrılmadı.⁸⁹⁸ Fakat Kilikia üzerindeki Bizans baskısının devamını sağlamak adına Doğu Skholon Domestikosu İoannes Tzimiskes'in liderliğinde Bizans ordusunun 963 senesi sonlarında harekete geçmesini emretti. Bizans ordusu, Adana yakınlarına kadar sokuldu. Tarsos'dan yola çıkan büyük bir askeri birlik, Bizans ordusuna karşı hücumla geçti. Fakat muharebe sonucunda Tarsos birliği pusuya düşürülerek imha edildi. Savunma gücünden ve olanaklarından yoksun Adana halkı, Mopsouestia şehrine sığınmak zorunda kaldı. Doğu Skholon Domestikosu İoannes Tzimiskes, Ocak 964'te bu defa Mopsouestia şehri üzerine yürüdü ve muhasara altına aldı. Şehrin zaptında kararlı olan İoannes Tzimiskes, yedi gün boyunca süren muhasara esnasında yoğun ve şiddetli saldırılar düzenledi. Şehrin surlarına ağır hasar vermesine rağmen bölgede yaşanan kıtlık ve ordunun iâşe sorunları nedeniyle Mopsouestia muhasarasını bir hafta sonunda kaldırdı. Doğu Skholon Domestikosu İoannes Tzimiskes liderliğinde Kilikya'nın batısını hedef alan ve 15 gün sürdüğü anlaşılan hareket neticesinde Mopsouestia'dan

⁸⁹⁷ Leon. Diac., *Historiae libri decem*, III, s.49,22-23 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.99-100); Scylit., *Synopsis*, s.260,73-74 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.250).

⁸⁹⁸ Leon. Diac., *Historiae libri decem*, III, s.50,18-20 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.100).

batıda Tarsos'a bağlı köylere ve güneyde Mallun/Mallos⁸⁹⁹ şehrine uzanan geniş alanda büyük tahribat ve çok sayıda can kaybı meydana geldi.⁹⁰⁰

Batı Kilikya'nın harap hale geldiği bu akın esnasında Seyfûddeve Ali, Horasan'dan gelen yaklaşık 5.000 savaşçıyı ordusuna dahil ettikten sonra Khalep'ten ayrılıp Şubat/Mart 964'te Mopsouestia şehrine ulaşabildi. Bizans ordusunun çekildiği alanlara sefalet ve açlık hakim olmuştu. Bizans'ın ardı arkası kesilmeyen akınları nedeniyle perişan olan Sugur ahalisi, bölgede bir müddettir devam eden kıtlık felaketiyle de mücadele halindeydi. Halkın temel besin maddelerine erişememesi, Sugur'dan iç bölgelere kitleler halinde göçü tetikledi. Başta Sugur şehirleri olmak üzere Antiokheia'dan ve Khalep'ten yaklaşık 50.000 kadar insan, hayata tutunabilmek için Antiokheia ve Remle gibi iç bölgelerdeki şehirlere topluca göç etmek mecburiyetinde kaldı. Hatta Seyfûddeve Ali'yle beraber Kilikia'ya ulaşan Horasanlı askerler, söz konusu koşullar sebebiyle Sugur'u ve Kuzey Suriye'yi terk edip Bağdad'a veya Horasan'a döndüler.⁹⁰¹

Seyfûddeve Ali, Batı Kilikia'da yaşanan yıkım ile yüzleştiği bu sürecin sonunda Doğu Sugur hattını emanet ettiği gulamı Neca'nın başkaldırısını haber aldı. Khalep işgalinin ardından Seyfûddeve Ali'nin otoritesinin sarsıldığı Cezire'ye müdahale niyeti taşıyan Irak Büveyhi Hükümdarı Muizzüddeve ile irtibat kurduğu anlaşılan Neca, Seyfûddeve'den onay almadan Seyfûddeve'ye tabii Kaysi Emirliği'ne saldırdı. Aposelmes'in ve Akhmet'in vefatından sonra Kaysi Emirliği'nin tamamı II. Apelbart'ın idaresindeydi.⁹⁰² Neca el-Kasiki, Apelbart'ı mağlup edip öldürdükten sonra Kaysi

⁸⁹⁹ Μαλλός / Μάλος; Adana/Karataş/Kızıлтаhta mah.: W. Ruge, "Mallos", *RE*, XIV/1, 1928, s.916-917; F. Hild ve H. Hellenkemper, *TIB*, V, s.337

⁹⁰⁰ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.593-594; *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.95-96; *Abu'l-Farac*, I, s.264; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.476.

⁹⁰¹ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.594; *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.96.

⁹⁰² Con. Porph., *DAI*, s.44,112-113.

Emirliği'ne son verdi. Kaysi Emirliği'nden devraldığı bölgeyi Khlat ve Balaleis şehirleri merkez olmak üzere örgütledikten sonra Miepherkeim'e döndü.⁹⁰³

964 senesinin sonlarında İmparator Nikephoros Phokas, Kaisareia aplektonu hedefiyle başkentten ayrıldı. Uzun soluklu bir hareket planladığı için eşi Theophano ile çocukları Basileios ve Konstantinos'u da yanına almıştı.⁹⁰⁴ Onları güzergahı üzerindeki emniyetli Drizion kalesine⁹⁰⁵ yerleştirdikten sonra İmparator II. Nikephoros, Kaisareia aplektonuna vardı. Kilikia Müslümanları'nın Bizans'a haraçgüzar statüsünde tabiiyete hazır olduklarını bildiren elçilerin teklifini reddedip⁹⁰⁶ ordusunu Kasım/Aralık 964 tarihinde Kilikia'ya sefer düzenlemek üzere harekete geçirdi. İmparator II. Nikephoros ordusunun başında Kilikia'ya sokulup Adana civarında karargahını kurdu. Ardından Mopsouestia şehrini sıkı şekilde kuşattı fakat şehrin direnişini 50 günü aşkın süre boyunca kıramadı. Kuşatma uzadıkça Bizans ordusunun iâşe sorunu ortaya çıktı. Buna çözüm bulmak amacıyla İmparator II. Nikephoros, Aleksandretta körfezinin güneydoğu ucunda yer alan Arsuz/Rhosos kalesine⁹⁰⁷ kadar uzanan alanda yağma ve talan gerçekleştirerek orduya erzak sağlamaları için birlikler sevk etti. Ancak kıtlık felaketi bu bölgeleri de vurduğu için ordunun iâşesi karşılanamadı. Hava koşullarının da sertleşmeye başladığı bu günlerde İmparator II. Nikephoros Phokas, kesin sonuç elde edemedi Mopsouestia kuşatmasını kaldırmak zorunda kaldı ve Kaisareia aplektonuna çekildi.⁹⁰⁸

⁹⁰³ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.593; *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.94; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.475; Ter-Ghewonyan, *Arab Emirates*, s.87-88.

⁹⁰⁴ *Scylit*, s.268,92-93 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.257); Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.593.

⁹⁰⁵ Δριζιον/Δριζή: Niğde/Altunhisar/Yeşilköy mah./Kınık höyüğü: W. M. Ramsay, *Anadolu*, s.385-386; F. Hild ve M. Restle *TIB*, C.II, s.172-173.

⁹⁰⁶ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.601.

⁹⁰⁷ 'Ρωσόζ/'Ρωσσόζ: Hatay/Arsuz ilçe merkezi: E. Honigmann, "Nordsyrien II", s.36 no. 399.

⁹⁰⁸ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.94; *Scylit*, *Synopsis*, s.268,93-99 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.257).

3.14. Kilikia'nın Düşüşü

İmparator II. Nikephoros Phokas, 965 senesinin kış mevsimini Kaisareia'dan geçirdikten sonra Temmuz ayında yeniden ordusunun başına geçip Mopsouestia ve Tarsos şehri hedefleriyle Kilikia seferine çıktı. Bizzat komuta ettiği birliklerle Mopsouestia şehrini muhasara altına aldı. Kardeşi Kouropalates Leon Phokas'ın emrine verdiği birlikler Kilikia'ya indikten sonra batıda Tarsos istikametine ilerledi. II. Nikephoros Phokas'ın muhasara yoluyla açlığa mahkum ettiği Mopsouestia şehri bu defa uzun süre direnemedi. Erzak sıkıntısı nedeniyle direnci zayıflayan şehrin Ceyhan nehri kıyısındaki surlarını yerle bir etmeyi başaran Bizans ordusu, şehri 13 Temmuz 965 tarihinde zapt etmeyi başardı.⁹⁰⁹ Şehrin zaptı esnasında büyük bir kıyım gerçekleştirildi ve tutsak alınan 200.000 Müslüman Bizans topraklarına sürüldü.⁹¹⁰ Katliam ve esaretten kurtulan Müslümanlar ise Mopsouestia şehrinin karşısında ve Ceyhan nehrinin doğusu yakasında yer alan Kafarbeyya şehrine sığındılar. Fakat Nikephoros Phokas, Mopsouestia zaptının hemen ardından Kafarbeyya şehrini hedef aldı. Mopsouestia ve Kafarbeyya şehirlerini birbirine bağlayan Ceyhan nehri üzerindeki köprüde Bizans ve Müslüman orduları karşı karşıya geldi. Cereyan eden kanlı muharebe neticesinde Bizans ordusu galip geldi ve Kafarbeyya'nın müdafaası kırılıp şehir teslim alındı.⁹¹¹

Kilikia'nın batısında II. Nikephoros'un faaliyetleri devam ederken Kouropalates Leon Phokas'ın komutasındaki Bizans ordusu Tarsos'u muhasaraya başlamıştı. Ancak Kouropalates Leon Phokas, ordusunun ihtiyaç duyduğu iaşeyi temin etmekte zorluk yaşamaktaydı. Bu nedenle yiyecek bulmak için civara birlikler sevk etti. Fakat ordunun

⁹⁰⁹ Leon. Diac., *Historiae libri decem*, III, s.52,10-54,2 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.101-102); *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.98.

⁹¹⁰ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.601; Zehebi, şehrin surlarını aşmayı başaran Bizans ordusunun 4.000 kişiyi öldürdüğünü nakleder: bkzn: Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.602, dp.157.

⁹¹¹ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.98: Scylit., *Synopsis*, s.269,9-12 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.258).

maruz kaldığı açlık sebebiyle muhasara kuvvetlerinin dikkati ve düzeni dağıldı. Bu durumdan istifade etmek niyetiyle Tarsoslular, surların ardına çıkıp Kouropalates Leon Phokas'ın civara sevk ettiği birlikler dahil çok sayıda Bizans askerini öldürmeyi başardı.⁹¹² Reşik el-Nesimi liderliğindeki Tarsos ahalisinin muhasaraya karşı çetin direniş sergilediği bu esnada Mopsouestia şehrinin sukut haberi ulaştı. Ardından İmparator II. Nikephoros, zayıflayan muhasarayı takviye etmek ve kuvvetlendirmek için Tarsos önlerine geldi. Bu gelişmeler karşısında ümitsizliğe kapılan ve muhasaranın devamı halinde açıkla baş edemeyeceklerini öngören Tarsos ahalisi, II. Nikephoros'a can güvenliğinin sağlanması koşuluyla şehrin teslimine dair teklifte bulundu. II. Nikephoros, can güvenliği sağlanan Müslüman ahalinin yanında taşıyabileceği miktarda eşya ile Kilikia'yı terk etmesini zorunlu kılarak teslim önerisini kabul etti.⁹¹³ Mutabık kalınan bu şartlar çerçevesinde II. Nikephoros Phokas, 16 Ağustos 965 tarihinde Batı Sugur'un merkezi Tarsos'a giriş yaptı.⁹¹⁴

Bu şehrin ehemmiyetinin farkında olan II. Nikephoros Phokas'ın Batı Sugur'da direnişinin canlanmaması için azami özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Bilhassa İhşidi donanmalarının Tarsos'a temin etmeyi sürdürdüğü destek⁹¹⁵ ve hatta şehir idaresini teslim alıp müdafaayı devam ettirme girişimleri,⁹¹⁶ II. Nikephoros'u daha itidalli davranmaya sevk etmiştir. Bu ahval gereği II. Nikephoros, şehir ahalisine iyi

⁹¹² Scylit., *Synopsis*, s.269,17-20 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.258).

⁹¹³ Leon. Diac., *Historiae libri decem*, III, s.52,17-19 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.102).

⁹¹⁴ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.98.

⁹¹⁵ Skylitzes, Nikephoros'un şehri teslim aldıktan 3 gün sonra Tarsos ahalisine ulaştırmak üzere tahıl yüklü İhşidi gemilerinin sahile yaklaştığını aktarmaktadır. Fakat Tarsos'un deniz ile bağlantısını kesmek için Bizans donanması, Tarsos körfezini ablukaya almış bulunuyordu ve bu sayede İhşidi gemilerinin yüklerini boşaltmasına müsaade edilmedi: Scylit, s.269,26-270,33 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.258).

⁹¹⁶ Zehebi, Mısır'dan yola çıkan gemileri komuta eden Tubbah es-Semli'nin Tarsos idaresini teslim almak için ciddi girişimlerde bulunduğunu bildirir: Bknz: Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.602-603, dp.157.

muamelede bulundu ve ahalinin ileri gelenlerini sofrasına davet etti. Tarsosluların şehri boşaltıp Antiokheia şehrine nakilleri sürecinde de kafilenin güvenliği için azami özen gösterildi. Müslüman hududunun başladığı Pagrai kalesine kadar kafilenin güvenliğini sağlayan üç Bizans komutanı, güzergah üzerinde bir Ermeni grubunun saldırısına karşı koymuş ve onları şiddetle cezalandırmıştır. Tarsos'un Müslüman ahalisini bölgeden olabildiğince uzaklaştırma çabası içerisinde olan II.i Nikephoros, Antiokheia şehrine erişimini sağladığı Tarsoslu ailelerin bazılarının deniz yoluyla daha uzak şehirlere nakledilme taleplerini de karşılamaktan çekinmemiştir.⁹¹⁷

Kilikia bölgesini 16 Ağustos 965 tarihi itibarıyla tamamen ele geçirmiş bulunan İmparator II. Nikephoros Phokas, vakit kaybetmeden bölgede Thema sisteminin tesisini ele aldı. Geniş Kilikia arazisi üç ayrı Thema idari/askeri birime ayrıldı. Doğu Kilikia'da Tarsos merkezli bir Thema kuruldu.⁹¹⁸ Batı Kilikia'da ise kuzeyde Anabartzos⁹¹⁹ merkezli, güneyde ise Mopsouestia⁹²⁰ merkezli iki ayrı Thema birimi tesis edildi.⁹²¹ Ayrıca Kilikia sınırları dışında günümüz Osmaniye ili sınırları içerisinde Ceyhan nehrine dökülen Horu/Hamis çayı kenarında kurulu Haruniye/Eirenopolis şehri temelinde Eirenoupoleos Theması adıyla yeni bir Thema birimi daha tesis edildi.⁹²²

İdari/askeri birimlerin tesisinin ardından II. Nikephoros, Tarsos şehri odaklı imar faaliyetlerini başlattı ve kıtlık nedeniyle yaşanan sefaleti ortadan kaldırmak için bölgeye bol miktarda yiyecek sevk etti. Bölgenin yeniden emniyete ve refaha kavuşması için

⁹¹⁷ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.98-99; Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.602; *Abu'l-Farac*, I., s.264-265.

⁹¹⁸ ó [στρατηγὸς τοῦ] Ταρσοῦ: “Escorial Taktionu”, *Les listes*, s.265,15.

⁹¹⁹ ó [στρατηγὸς τῆς] Ἀναβάρτζης: “Escorial Taktionu”, *Les listes*, s.265,22.

⁹²⁰ ó [στρατηγὸς] τοῦ Μόψου: “Escorial Taktionu”, *Les listes*, s.267,21.

⁹²¹ Antiokheialı Yahya ve Miskeveyh, Kilikia'da biri Tarsos, diğeri Mopsouestia olmak üzere iki idari birim tesis edildiğini aktarır: *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.99; Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.602.

⁹²² ó [στρατηγὸς τοῦ] Εἰρηνοπόλεως: “Escorial Taktikonu”, *Les listes*, s.269,8; N. Oikonomides, “L'organisation de la frontière”, s.289.

gerekli önlemleri alan II. Nikephoros, bölgeden ayrılıp Ekim 965 tarihinde muzaffer bir lider olarak karşılandığı başkentine dönüş yaptı.⁹²³

Tarsos'un sukutu ve Kilikia'nın Bizans hakimiyetine geçişi, Batı Sugur hattının geri döndürülemez şekilde çöküşü manasını taşıyordu. Artık Avasım hattı, direkt olarak Bizans ordusuyla yüz yüze idi. Hudut şehri haline gelen Antiokheia'ya hayal kırıklığı ve kaos hakimdi. Bizans ordusunun Kilikia'yı teslim aldığı günlerde Seyfüddevle Ali, Miepherkeim'den gelişmeleri takip etmekteydi. Khalep'in idaresini Gulamı Karguye'ye teslim etmişti. Antiokheia'da ise Seyfüddevle Ali'yi temsilen Feth adlı bir vali bulunuyordu. Seyfüddevle Ali'nin Batı Sugur'u ve Kuzey Suriye'yi savunmasız bırakıp terk ettiğini düşünen Müslüman ahali, Tarsos'tan Antiokheia'ya geçen Reşik el-Nesimi liderliğinde yeni bir düzen ve direniş tesis etme çabasına girişti. Bizans eliyle katliama ve zorunlu göçe tabii kılınan Müslüman ahali bir çıkış yolu ararken Seyfüddevle Ali, Bizans İmparatoru II. Nikephoros Phokas ile iletişim kurmuş ve esir takası temelinde Bizans'ın Kilikia işgalini kabule hazırlanıyordu. Reşik el-Nesimi, Antiokheia ileri gelenlerden İbnü'l-Ahvazi'yle birlikte Seyfüddevle Ali'nin temsilcisi Feth'i Antiokheia'dan çıkardı. Antiokheia idaresini teslim aldıktan sonra Reşik el-Nesimi ve İbnü'l-Ahvazi, Khalep'in de idaresini ele geçirmek için Gulam Karguye'ye karşı harekete geçti. Birçok çarpışmadan mağlup ayrılan Karguye Khalep İç Kalesi'ne çekilmek zorunda kaldı. Reşik el-Nesimi İç Kale'yi yaklaşık üç ay muhasara etmesine karşın başarı elde edemedi ve Seyfüddevle Ali'nin gönderdiği takviye birliğine mağlup olup hayatını kaybetti. Bu hal üzerine İbnü'l-Ahvazi Antiokheia'ya çekildi. Gulam Karguye, Antiokheia'ya karşı saldırı düzenlese de galip gelemedi ve geri çekildi.⁹²⁴

Avasım hattında Müslüman ahalinin birbirleriyle mücadele ettiği bu sürecin nihayetinde Seyfüddevle Ali, II. Nikephoros Phokas ile mutabık kaldığı ateşkes

⁹²³ Scylit., *Synopsis*, s.270,34-37 (A *Synopsis*, çev. Wortley, s.258).

⁹²⁴ Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.604-604; *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.99-100; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.483-484.

çerçevesinde esir takasını gerçekleştirmek üzere Miepherkeim'den Samosata şehri yakınlarına ulaştı. 23 Temmuz 966 tarihinde gerçekleşen esir takasında Ebu Firas ve Nasirüddeve Hasan'ın oğlu Muhammed'in de aralarında yer aldığı 3.270 Müslümanı fidyelerini ödeyerek esaretten kurtardı.⁹²⁵ Sonrasında Seyfüddevle Ali, Khalep'e döndü. Burada bir gece kaldıktan sonra Antiokheia hedefiyle yola çıktı. Güzergahı üzerindeki Tizin kalesi civarında İbnü'l-Ahvazi'nin birlikleriyle karşılaşp onları mağlup etti. Bu galibiyetinin ardından Antiokheia şehrinin hakimiyetini ele geçirdi ve şehrin idaresini hizmetkarlarından Takiyüddin'e teslim etti.

3.15. Antiokheia'ya Yönelik Baskı ve Taron'un Düşüşü

Seyfüddevle Ali'nin Avasım'ı yeniden düzene kavuşturma gayesi ile meşgul olduğu 966 yılı sonunda Bizans İmparatoru II. Nikephoros Phokas, çok geniş çaplı talan faaliyeti gerçekleştirmek için Doğu Sugur hattına sokuldu. II. Nikephoros 'un ilk hedefi Emet şehri oldu. Şehir ve civarı talan edildikten sonra Bizans ordusu, güneydoğu istikametinde Cezire'nin iç bölgelerine ilerleyişini sürdürdü. Dara şehrine kadar talan faaliyetini genişleten Bizans ordusu, Nisibis şehri yakınlarına erişmeyi başardı. Buradan Cezire'nin batısına yönelen Bizans ordusu, Edessa şehrini zapt etti.⁹²⁶ Nikephoros Phokas'ın yağma ve talan odaklı bu seferinin Cezire kapsamında kalıcı toprak kazanımı, büyük ihtimalle Edessa şehrinin kuzeyinde Fırat nehri yakınlarındaki alanda tesis edilen Limnion Theması ile sınırlı kaldı.⁹²⁷

Edessa şehrinde bir müddet kaldıktan sonra II. Nikephoros Phokas, talan faaliyetlerini Kuzey Suriye sahasına taşımak için büyük ihtimalle Batnai üzerinden

⁹²⁵ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.105-106; Zehebi'nin esir takasına dair detaylı anlatımı için ayrıca bkzn: Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.609-610, dp.162.

⁹²⁶ Leon. Diac., *Historiae libri decem*, IV, s.70,14-18 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.120-121).

⁹²⁷ ó [στρατηγός] τῶν Λιμνίων: "Escorial Taktikonu", *Les listes*, s.267,33, N. Oikonomides, "L'organisation de la frontière", s.291.

güneybatı istikametinde ilerleyerek Fırat nehrini aştı ve Hierapolis önlerine geldi. İmparator II. Nikeporos'un Fırat/Euphrates'in batısına geçtiği haberi üzerine Seyfüddevle Ali, Khalep'i terk edip güneyde Asi/Orontes vadisinin girişinde kurulu Şeyzer/Larissa⁹²⁸ kalesine çekildi. II. Nikephoros Phokas, 7 Ekim 966 tarihinde Hierapolis kentini kuşatma altına aldı. Şehrin ileri gelenleri, II. Nikephoros ile yaptıkları görüşme esnasında Hz. İsa'nın suretinin yer aldığı kutsal çömleği teslim etmeleri karşılığında kuşatmanın kaldırılmasını talep ettiler. II. Nikephoros, teklifi kabul etti ve kutsal eşyayı teslim aldıktan sonra kuşatmayı kaldırdı. Ardından II. Nikephoros liderliğindeki ordu, güneybatı istikametinde Kuzey Suriye içlerine doğru ilerledi. Hierapolis civarında ana ordudan ayrılan bir Bizans birliği ise Fırat nehrini takiple güneyde Barbarissos şehrine ulaştı ve civarda talan faaliyetleri gerçekleştirdi. Ana ordu, Butnan vadisi üzerinden güneybatı istikametinde akın faaliyetini sürdürüp Khalep'in güneybatısında kurulu Kınnesrin/Khalkis⁹²⁹ kentine ulaştı. Buradan daha fazla güneye sokulmadan Antiokheia hedefiyle Litarboi ve Tizin şehirlerinin yer aldığı güzergahı takip edip Amik ovasına erişti. II. Nikephoros Phokas, buradan doğuya sapıp Artakh kalesini zapt etti ve nihayetinde 23 Ekim 966 tarihinde Antiokheia şehri önlerine erişti. Şehir ahalisi ile müzakerelere başlayan II. Nikephoros, şehrin teslim edilmesi karşılığında Antiokheia ahalisinin can güvenliğinin sağlanacağına dair teminata bulundu. Fakat Antiokheia sakinleri, teslim olmayı reddetti. II. Nikephoros Phokas şehri yedi gün boyunca muhasara altında tuttu. Bizans ordusunun erzak ihtiyacı karşılanamadığı için sekizinci gün II. Nikephoros muhasarayı kaldırmaya mecbur oldu ve sefere son verip Kilikia'ya geri çekildi. II. Nikephoros Phokas'ın bu sefer

⁹²⁸ Λάρισσα, Λάρισσα, Σέζερ: E. Honigmann, “Σίζαρα (Λάρισσα)”, *RE*, III/A,1, 1927, s.418-419; E. Honigmann, “Şeyzer”, *IA*, C.XI, 1979, s.499-502; Gülay Öğün Bezer, “Şeyzer”, *DIA*, C. XXXIX, 2010, s.106-107.

⁹²⁹ Χαλκίς: E. Honigmann, “Nordsyrien I”, s.176-177 no.135; K.-P. Todt ve B. A. Vest, *TIB*, XV/2, s.1048-1059

nihayetinde hadımlarından Petros'u Stratopedarkhes⁹³⁰ unvanıyla Kilikia'da toplanan Anadolu ordusunun başkumandanlığına getirdi.⁹³¹

Antiokheia muhasarası başarısız olmasına rağmen Bizans, şehir civarına kalıcı olarak yerleşmeyi başardı. Şehrin doğuda Khalep ile irtibatını sağlayan güzergah üzerinde yer alan Artakh kalesi, Artakh Theması adı altında idari/askeri birim haline getirildi.⁹³² Şehrin kuzey ile bağlantısını kesmek için ise Karasu çayı civarında Palatza Theması tesis edildi.⁹³³

Antiokheia ve Suriye odaklı askeri hareketlerin liderliğine Stratopedarkhes unvanıyla Hadım Petros'un atanması, halihazırda Doğu Skholon Domestikosu olan İoannes Tzimiskes'in aleyhinde bir gelişme olarak değerlendirilebilir.⁹³⁴ Ayrıca II. Nikephoros Phokas'ın Bizans geleneklerine aykırı şekilde bir hadımı başkumandan yapması, kendisini emniyet içerisinde hissetmediğine ve sadakat arayışında olduğuna işaret etmektedir. Eğer bu ihtimaller doğru kabul edilirse Tarihçi Skylitzes'in aktardığı

⁹³⁰ Στρατοπεδάρχης, X. yüzyıla kadar Strategos'un emri altında karargâhın işleyişinden sorumlu görevlidir. İmparator Nikephoros'un Hadım Petros'u bu göreve tayininden sonra Stratopedarkhes, Skholon Domestikosu'nun görev ve sorumluluklarını devralmış ve 1204 senesine kadar orduya başkumandanlık yapmıştır: R. Guiland, *Inst. Byzant.*, I, s.498-499; N. Oikonomides, *Les Listes*, s.334-335.

⁹³¹ Leon. Diac., *Historiae libri decem*, V, s.81,17-20 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.132-133); Scylit., *Synopsis*, s.272,79-81 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.260).

⁹³² ὁ [στρατηγὸς] τοῦ Ἀρταχ: "Escorial Taktikonu", *Les listes*, s.269,11.

⁹³³ ὁ [στρατηγὸς] τοῦ Παλατζᾶ: "Escorial Taktikonu", *Les listes*, s.269,5; Karasu Çayı civarında Maraş-Antiokheia arasında yer alan Balgat adlı bölgeye tekabül ettiği tahmin edilmektedir: E. Honigmann, *Doğu Sınırı*, s.126; N. Oikonomides, "L'organisation de la frontière", s.289.

⁹³⁴ Skylitzes, 969 senesine dair anlatısının başında İmparator Nikephoros'un Tzimiskes'i Skholon Domestikosu vazifesinden almış olduğunu aktarır. Tzimiskes'in görevden alındığı tarih, Hadım Petros'un Stratopedarkhes ilan edildiği tarih olabilir: Scylit., *Synopsis*, s.279,89-91 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.268); Diyakoz Leon'un aktardığı üzere İmparatoriçe Theophano'nun Tzimiskes adına İmparator II. Nikephoros'a bulunduğu talepte Tzimiskes'in hiçbir makam ve unvana sahip olmadığı anlaşılmaktadır: Leon. Diac., *Historiae libri decem*, V, s.84,2-23 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.133).

üzere II. Nikephoros Phokas'ın şahsına ve savaş odaklı siyasetine yönelik şiddetli muhalefetin 967 senesi itibariyle belirginleştiği ortaya çıkar.⁹³⁵

II. Nikephoros Phokas, ardı arkası kesilmeyen uzun menzilli seferleri finanse etmek zorundaydı. Bu nedenle kıtlık ile mücadele eden ahaliye ayni ve nakdi surette ek vergiler dayattı ve “Resmi” Kilise'nin ve manastırların yeni mal varlığı edinmesine ihtiyat tedbirleri getirdi.⁹³⁶ Dolayısıyla Nikephoros'un elde ettiği şanlı zaferlerin ardında Skylitzes'in tarif ettiği ölçüde olmasa bile muhalefetin kayda değer varlığı görünür hale gelmişti.

İmparator II. Nikephoros Phokas'ın kalıcı işgal ve ilhak siyasetinden Taron Prenslığı de kurtulamadı. Taron Prensları Strategos unvanlı Pankratios ve kardeşi Ashot, İmparator I. Romanos'un 923 senesinin sonrasında Taron'un büyük bölümünü ilhak etme teşebbüsüne karşı koymayı başarmıştı. Ancak 940 senesinde ağabeyi Pankratios'un ardından Taron Strategosu unvanını devralan Ashot'un 966/967'de

⁹³⁵ Paskalya bayramında (21 Mart 967) başkentteki Ermeniler ve donanma mensupları arasında cereyan eden ve Eparkhos Sisinnios'un da aralarında bulunduğu çok sayıda kişinin ölümüne neden olan çatışmalar ve kısa süre sonra Hipodrom'da yaşanan büyük çaplı kargaşa ve bu olaylarda hayatını kaybedenlerin yakınlarının 9 Mayıs 967'de İmparatora yönelik şiddetli tepkileri, toplumsal huzursuzluğa delil teşkil etmektedir: Scylit., *Synopsis*, s.275,88-276,19 (A *Synopsis*, çev. Wortley, s.264); Gustave Schlumberger, *Un empereur byzantin au Xe siècle : Nicéphore Phocas*, Librairie Firmin-Didot et Cie, Paris, 1890, s.541-542; Ayrıca Paphlagonia ve batısındaki Honorias bölgesini 2 Eylül 967 tarihinde yerle bir eden şiddetli deprem düzeni ve istikrarı bozucu niteliktedir: Scylit., *Synopsis*, s.277,37-40 (A *Synopsis*, çev. Wortley, s.266)

⁹³⁶ Skylitzes'in Nikephoros'a yönelttiği eleştiriler (Scylit., s.273,37-276-23) haksız kazanç elde eden askeri zümreye arka çıkmasından altın oranı düşük Tetarteron'u piyasaya sürerek iktisadi zorluklara yol açmasına kadar uzanmaktadır. Bu eleştirilerin esasen Kilise'nin görüşünü yansıttığı düşünülmektedir: Bknz: Rosemary Morris, “The Two Faces of Nikephoros Phokas”, *BMGS*, C.XII, 1988, s.85-88; Kilise'nin Phokas muhalifi tutumu, Nikephoros'un Kilise ve manastırların mal varlığına karşı tanzim ettiği 964 seneli yasaya dayanır. Bu yasanın İngilizce tercümesi ve değerlendirmesi için bknz: Peter Charanis, “The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire”, *DOP*, C.IV, 1948, s.55-61.

ölümü, Taron Prenslığı için belirleyici oldu. Ashot'un ölümünden sonra prensliğin idaresini devralan Ashot'un iki oğlu Krikorikios ve Pankratios, İmparator II. Nikephoros Phokas'ın şiddetli taarruz siyasetiyle baş edemediler ve Taron arazisinin tamamını İmparator'a teslim ettiler. Bunun karşılığında İmparator II. Nikephoros, başkentte ağırladığı Krikorikios ve Pankratios'a "Patrikios" unvanı bahşedip bol gelir sağlayan araziler verdi.⁹³⁷ Bizans'ın kalıcı olarak ilhak ettiği Taron arazisi, kısa bir sonra ayrı bir Thema birimi haline getirildi.⁹³⁸

3.16. II. Nikephoros Phokas'ın Doğu Seferi ve Antiokheia'nın Zaptı

Bizans ordusunun Kuzey Suriye'den çekilmesinden sonra Khalep'e yeniden yerleşen Seyfüddevle Ali, 8 Şubat 967 tarihinde vefat etti. Antiokheia Valisi Takiyüddin, Seyfüddevle Ali'nin naaşını defnetmek üzere Miepherkeim'e götürdü. Burada Seyfüddevle Ali'nin oğlu Ebü'l-Meali Sadüddevle'ye biat edildi. Hamdanilerin yeni hükümdarı Sadüddevle, 5 Mart 967 tarihinde Khalep'e gelip Gulam Karguye'den idareyi devraldı.⁹³⁹

Sadüddevle'nin otoritesini tanımayan ilk şehir, hali hazırda Vali Takiyüddin'in şehirden uzaklaşmasını fırsat bilerek idareyi Aluş el-Kürdi'ye teslim eden Antiokheia oldu. Böylelikle Antiokheia ahalisi, Hamdaniler ile bağını kesin olarak kopardı ve Khalep merkezli siyasetin dışında kalmayı tercih etti. Bu yeni düzende Muhammed b. İsa'nın liderliği altında yaklaşık 5.000 Horasanlı gazi, sevinç ve coşkuyla karşılandığı Antiokheia şehrine ulaştı. Horasanlı askerlerle takviye edilen Antiokheia birliği, 967 senesi içerisinde Kilikia'ya sokulup Mopsouestia şehri civarına akın düzenledi ve

⁹³⁷ Scylit., *Synopsis*, s.279,82-86 (A *Synopsis*, çev. Wortley, s.267-268); Asolik, *Histoire universelle*, III, s.44; N. Adontz, "Taronites II", s.541-542.

⁹³⁸ [ὁ στρατηγὸς] τοῦ Ταρόν: "Escorial Taktikonu", *Les listes*, s.265,20.

⁹³⁹ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.109,112; Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.97-99; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII, s.499-500.

karşısına çıkan Bizans birliğini mağlup edip ganimet ve esirlerle geri dönmeyi başardı.⁹⁴⁰

Kilikia ve Kuzey Suriye sahasını Stratopedarkhes Petros'un idaresine teslim edip başkente dönen İmparator II. Nikephoros Phokas, 967 senesinin başlarında dikkatini Balkan sahasına çevirmiş bulunuyordu. Macar akınlarının Bizans arazisine erişmesine kayıtsız kalan Bulgarlara karşı Rusları harekete geçiren II. Nikephoros Phokas, Rusların Ağustos 967'de başarı kazanması üzerine yeniden doğu hududuna odaklandı. Yeni sefer hazırlıklarının sürdüğü dönemde Antiokheia'dan hareketle Bizans arazisine sokulan Muhammed b. İsa'nın ve İbn Şakir'in komutası altındaki Horasanlı gaziler, bir kez daha Kilikia'ya talan seferi düzenledi. Fakat bu defa Stratopedarkhes Petros, dönüş yolundaki Horasanlı birliklerin karşısına Aleksandretta civarında çıktı. Mücadeleden galip ayrılan Stratopedarkhes Petros, Horasanlı liderlerin her ikisini de tutsak aldı. Müzakereler neticesinde Antiokheia sakinleri, büyük miktarda fidye ödeyerek Horasanlı liderlerin özgürlüğe kavuşmasını sağladı.⁹⁴¹

Bu çatışmadan kısa bir süre sonra Eylül/Ekim 968'de İmparator II. Nikephoros Phokas'ın liderliğindeki Bizans ordusu, Fırat/Euphrates nehrini aşıp Diyar-ı Mudar arazisine girdi. Ardından doğu istikametinde yağma ve talan gerçekleştirerek ilerledi. Kuzeyde Khlomaron ve Miepherkeim civarına kadar ulaştıktan sonra güneye yönelip Kefertut/Kefertuta şehrine kadar geldi. Buradan Kuzey Suriye'ye doğru yürüyüşe başladı. II. Nikephoros'un Suriye'ye girişi nedeniyle Ebü'l-Meali Sadüddeve, Khalep'in idaresini Gulam Karguye'ye bırakıp Barbarissos şehrine çekildi. Kuzey Suriye sahasını doğudan batıya doğru kateden II. Nikephoros Phokas, 19 Ekim 968

⁹⁴⁰ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.109 ve 115; Meyyafarikin-Halep-Antiokheia rotasını takip eden Horasanlı gazilerin faaliyetlerine dair Zehebi'nin verdiği bilgiler için bkzn: Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.617, dp.164; *Abu'l-Farac*, I, s.266.

⁹⁴¹ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.116; Zehebi'nin verdiği bilgiler için bkzn: Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, s.617, dp.164.

tarikhinde Antiokheai önlerine vardı. Şehrin civarında iki gün kaldıktan sonra yeniden Suriye içlerine doğru sokuldu ve Zaviye/Summak dağının kuzeydoğu eteklerinde kurulu Maarrat Misrin şehri yakınlarına geldi. II. Nikephoros Phokas, sakinlerinin can güvenliklerinin sağlanması karşılığında teslim ettiği Maarrat Misrin şehrinden 1.200 kişiyi tutsak alıp Bizans arazisine sevk etti. Ertesinde akın faaliyetini güneye doğru sürdürüp Khalep ve Epiphaneia şehirlerini birbirine bağlayan anayol üzerindeki Maarratü'n-Numan/Arra⁹⁴² şehrini ele geçirdi. Anayolu güney istikametinde takip eden II. Nikephoros, Epiphaneia ve nihayetinde ahalisinin terk ettiği Emesa şehirlerini zapt etmeyi başardı. Buradan batıya dönüp Lübnan dağlarının kuzeyinden Akdeniz'e erişip 5 Kasım 968 tarihinde Tripolis şehrinin önlerine vardı. II. Nikephoros, Akdeniz sahiline eriştiği bu andan itibaren akın faaliyetine donanmanın desteğini planlamıştı. Fakat ters rüzgar sebebiyle Bizans donanması Tripolis limanına vaktinde ulaşamadı.⁹⁴³

Tripolis şehrini deniz cihetinden kuşatmak mümkün olmayınca II. Nikephoros, bir gün boyunca Tripolis civarını yakıp yıktıktan sonra sahil yolunu takibe başladı ve kuzeyde Arka/Herakleia en Phoinike şehrine ilerledi. Herakleia en Phoinike önlerine eriştiğinde donanma desteği alan II. Nikephoros, sağlam bir iç kaleye sahip şehri muhasara altına almayı başardı. Dokuz gün süren muhasara neticesinde şehir ele geçirildi ve ağır şekilde yağmalandı. Sahil boyunca kuzeye ilerleyişine devam eden II. Nikephoros, sırasıyla Tartus/Antarados, Merakiyye/Marakeos, Cebele/Gabala ve Laodikeia şehirlerini teslim aldı. Suriye'nin Akdeniz liman şehirlerinin Bizans'ın eline geçtiği bu süreçte güneş tutulmasının meydana geldiği bilinmektedir.⁹⁴⁴ 22 Aralık 968 tarihli bu güneş tutulmasından sonra II. Nikephoros Phokas, ordusuyla birlikte bir kez

⁹⁴² ᾿Αρρά; Suriye/Maarratu'n-Numan şehri: E. Honigmann, "Nordsyrien I", s.165 no.73; Nikita Elisseeff, "Ma'arrat al-Nu'mân", *ET*², C.V, 1986, s.922.

⁹⁴³ Leon. Diac., *Historiae libri decem*, IV, s.71,14-17 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.122); *Abu'l-Farac*, I, s.266-267.

⁹⁴⁴ Leon. Diac., *Historiae libri decem*, IV, s.72,1-8 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.123).

daha Antiokheia şehrini önlerine geldi. Antiokheia şehrini muhasara altına almayıp Amanos dağındaki Syriai Pylai'yi gözlem altında tutan Pagrai kalesini tahkim etti ve Strategos unvanı bahsettiği Mikhael Bourtzes liderliğinde 500 atlıdan ve 1.000 piyadeden oluşan birliği kaleye yerleştirdi. Stratopedarkhes Petros'in emri altına verilen bu küçük Thema biriminin amacı, düzenli aralıklarla Antiokheia şehrine saldırılar düzenlemek ve civarı emniyetsiz hale getirmektir.⁹⁴⁵ 966'da tesis edilen Artakh ve Palatza Themaları ile Antiokheia'yı kuzeyden ve doğudan gözetim altına alan II. Nikephoros Phokas, Pagrai'yi Thema birimi haline getirerek şehrin batı istikametinde iletişim kanallarını da kapayarak şehri üç cepheden muhasara etmiş oldu.

İmparator II. Nikephoros'un Suriye'de talan faaliyeti sürdürdüğü bu süreçte Barbarissos şehrine çekilen Sadüddeve'nin iktidarına başkaldıran Gulam Karguye, bağımsızlığını ilan etmişti. Bu nedenle Kuzey Suriye'yi terke mecbur kalan Sadüddeve yeni bir kuvvet edinmek için Miepherkeim'e çekilmiş bulunuyordu.⁹⁴⁶

969 senesinin başlarında Müslümanların batıda Bizans karşısındaki durumu, dağınıklık arz ediyordu. Müslümanların batıdaki iki en önemli merkezi Antiokheia'nın ve Khalep'in kaderi, yerel yöneticilerin siyasi ve askeri maharetlerine terk edilmişti. Bu durum özelinde Pagrai Strategosu Mikhael Bourtzes ve Antiokheia hakimi Aluş el-Kürdi arasındaki iletişim ve irtibat dikkat çekicidir. Bizans kaynaklarında ilk defa bahsi geçen Bourtzes Ailesi, muhtemelen bölgenin ileri gelen Arap kökenli ailelerinden biridir. İslam kaynaklarında aktarıldığı şekliyle el-Burci lafzı, aile adının orijinal hali olmalıdır.⁹⁴⁷ Mikhael Bourtzes'in bu vasfını kullanarak Antiokheia hakimi Aluş el-Kürdi ile dostane ilişkiler tesis ettiği anlaşılmaktadır.⁹⁴⁸ Fakat 969 senesinin sonlarına

⁹⁴⁵ Leon. Diac., *Historiae libri decem*, IV, s.74,17-21 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.125); Scylit., *Synopsis*, s.271,73-272,85 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.260).

⁹⁴⁶ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.119; Ali. b. Zafir, *Hamdaniler*, s.100-101.

⁹⁴⁷ Jean-Claude Cheynet ve Jean-François Vannier, "La famille Bourtzes", *Études prosopographiques*, C.I, s.15-16.

⁹⁴⁸ Scylit., *Synopsis*, s.272,91-6 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.261).

doğru Bizans'a karşı akın düzenlemek için Mısır'dan Antiokheia'ya küçük bir kuvvetle gelen ez-Zugayli adında bir siyahi ahvali tersine çevirdi. Aslen Tarsoslu olan ez-Zugayli, Aluş el-Kürdi'yi öldürüp Antiokheia idaresini ele geçirdi. Bu gelişme üzerine Strategos Mikhael Bourtzes Antiokheia'ya karşı harekete geçti. Muhtemelen Aluş el-Kürdi taraftarı olanların kılavuzluğu eşliğinde Mikhael Bourtzes, 300 askeri ile Antiokheia surlarını aşip şehre girmeyi başardı. Ardından kapıları açıp Stratopedarkhes Petros'un 28 Ekim 969 tarihinde şehri zapt etmesini sağladı.⁹⁴⁹ Talan faaliyetinin ve tutsak alımının ardından Mikhael Bourtzes'in liderliğindeki heyet, Antiokheia'nın ele geçirildiğine dair İmparatoru bildirmek üzere başkente doğru yola çıktı.⁹⁵⁰

3.17. Bizans-Halep Emirliği Hudunun Tayini

İmparator II. Nikephoros, 969 senesinin Aralık ayına kadar tüm dikkatini Balkan sahasına hasretmişti. Bulgarları mağlup eden Rusları Ekim ayı sonlarında kontrol altına almayı başaran II. Nikephoros, Antiokheia'ya düzenleyeceği sefer için hazırlıklara başlamışken başkente varan Strategos Mikhael Bourtzes'ten Antiokheia'nın ele geçirildiği haberini aldı.⁹⁵¹ Bu zafer haberine rağmen II. Nikephoros, Antiokheia şehrinin tahrip edilmesinden sorumlu tuttuğu Mikhael Bourtzes'i görevinden aldı. Mikhael Bourtzes, bu dönemde başkentte başlayan ve İmparator II. Nikephoros'un öldürülmesiyle neticelenecek kargaşa döneminde İoannes Tzimiskes'in en önde gelen taraftarlarından birisi haline geldi.

⁹⁴⁹ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.124-125; Leon. Diac., *Historiae libri decem*, V, s.81,21-82,22 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.131-132); Scylit., *Synopsis*, s.272,4-273,31(A *Synopsis*, çev. Wortley, s.260).

⁹⁵⁰ *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.127; Scylit., *Synopsis*, s.273,34-36 (A *Synopsis*, çev. Wortley, s.261-262).

⁹⁵¹ Leon. Diac., *Historiae libri decem*, V, s.81,12-17 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.130): II. Nikephoros'un zafer haberini aldığı tarih, 8 Aralık 969'tur: Leon. Diac., *Historiae libri decem*, V, s.83,1-4 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.134).

Bizans merkezinde 969 senesinin Aralık ayı başları itibariyle gün yüzüne çıkan iktidar krizi öncesi II. Nikephoros, Antiokheia'nın zaptı ile büyük bir zafer kazanmış bulunuyordu. Zaferin başkumandanı Stratopedarkhes Petros, Antiokheia'nın ardından Khalep şehrini teslim almak üzere ileri hareketini sürdürdü. Doğu hududunda ise Kouropalates Leon Phokas'ın oğlu Bardas Phokas'ın kumanda ettiği birlikler Van Gölü istikametinde iç bölgelere sokulup Mantzikert kalesini ele geçirmeyi başardı.⁹⁵²

969 senesinin sonlarına doğru Anadolu'da elde edilen bu şanlı zaferlere dair haberler başkente taşınırken İmparator II. Nikephoros'un babası Kaisar Bardas Phokas vefat etmesi iktidar krizinin patlak vermesine yol açtı. İmparator II. Nikephoros, doğu seferine çıkmadan önce babasından boşalan bu mühim makamı kardeşi Kouropalates Leon Phokas'a devretmeye karar verdi.⁹⁵³ II. Nikephoros, aldığı bu karar ile esasında imparatorluk işleyişini Leon Phokas'a teslim etmeye hazırlanıyordu.⁹⁵⁴ İmparatoriçe Theophano, bu atamanın gerçekleşmesi halinde çocukları Basileios'un ve Konstantinos'un iktidar haklarının tamamen ellerinden alınacağına kanaat getirdi ve Phokas Ailesi aleyhinde çalışmalara başladı.⁹⁵⁵ Theophano'nun haklı kaygısı, Leon

⁹⁵² *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.127; Asolik, *Histoire universelle*, III, s. 44.

⁹⁵³ Skylitzes'in aktardığı bilgiye göre Leon Phokas, tarım ürünlerinin ticaretiyle çok zenginleşmişti. Bu alanda tekel oluşturduğu anlaşılan Leon Phokas, halk nezdinde değerini yitirmiş ve suçlamaların hedefi haline gelmişti: Scylit., *Synopsis*, s.278,66-67 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.266); G. Schlumberger, *Nicéphore Phocas*, s.540.

⁹⁵⁴ II. Nikephoros hâkimiyet devrinde Parakoimomenos makamının görev alanını kısıtlamış, imparatorluğun işleyişini ve saray düzenini büyük oranda Kouropalates'a ve Kaesar'a teslim etmiştir. Bu nedenle gücü zayıflayan Parakoimomenos Basileios Lakapenos, Phokas muhalifi olmasına rağmen suikatte etkin rol alamamıştır: W. G. Brokkaar, "Basil Lacapenus", s.220-221.

⁹⁵⁵ İmparatoriçe Theophano'nun Leon Phokas'ın Kaesar ilan edilme tasarısına evvela II. Nikephoros'un huzurunda itiraz ettiği gözlenmektedir. Bu tasarıya karşı önerisi karısı vefat etmiş olan İoannes Tzimiskes'in İmparator II. Nikephoros'un akrabalarından veya soylu herhangi bir aileden birisiyle evlendirilmesidir. Büyük ihtimalle İmparatoriçe, bu akrabalık bağı vasıtasıyla İoannes Tzimiskes'in Kaisar ilan edilmesini sağlayacak ve böylelikle Leon Phokas üzerinden Phokas Hanedanlığı'nın tesisine mani olacaktı. Ancak

Phokas'ın çocuk sahibi olmasına dayanıyordu. Leon Phokas'ın Kaisar olması, büyük ihtimalle halihazırda Khaldias Douksu⁹⁵⁶ olan oğlu Bardas Phokas'ın imparator ilan edilmesinin yolunu açacaktı. Bu endişeyle harekete geçen İmparatoriçe Theophano, ordudan tasfiye edilmiş İoannes Tzimiskes ile irtibat kurdu.⁹⁵⁷ Nihayetinde İmparatoriçe Theophano'nun ve Tzimiskes'in tasarladığı suikast sonucunda 10 Aralık'ı 11 Aralık'a bağlayan gece İmparator II. Nikephoros Phokas sarayında öldürüldü.⁹⁵⁸

Başkentte bu sarsıcı hadiseler cereyan ederken Stratopedarkhes Petros, Antiokheia'nın zaptının ertesinde Khalep'i teslim almak üzere harekete geçmişti. Karguye'nin idaresinde bulunan Khalep şehri, Halep Emiri Sadüddeve'nin Ağustos 969'da başlattığı ve yaklaşık üç aydır devam eden muhasarası altındaydı. Bizans ordusunun Khalep'e ilerlediği haber alındığında Sadüddeve, Khalep muhasarasına son verip Emesa şehrine çekildi. Stratopedarkhes Petros, Khalep önlerine ulaştığında şehri muhasaraya aldı ve Karguye ile şehrin teslim edilmesine dair müzakerelere başladı. Yaklaşık 27 gün süren muhasara ve müzakere neticesinde Karguye'nin idaresindeki Khalep'in Bizans İmparatorluğu'na boyun eğdiğini ve tabii konumuna düştüğünü ilan

Thephano'nun bu önerisi gerçekleşmedi: Bknz: *Histoire de Yahya d'Antioche*, s.129-130; Leon. Diac., *Historiae libri decem*, V, s.84,15-17 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.135).

⁹⁵⁶ ó δοῦξ Χαλδίας: “Escorial Taktionu”, *Les listes*, s.263,30; Leon. Diac., *Historiae libri decem*, VI, s.96,9-10 (*History of Leo*, çev. Talbot ve Sullivan, s.144).; Skylitzes, Khaldias Douksluğu'nun sorumluluk sahasının mevcut Khaldias ve Koloneias Themalarını kapsadığına işaret edecek şekilde “δοῦκα τότε Χαλδίας καὶ Κολωνείας” ifadesini kullanır: Scylit., *Synopsis*, s.284,13 (*A Synopsis*, çev. Wortley, s.272).

⁹⁵⁷ Süryani Mihail, Tzimiskes'in Malatya/Melitene ve Khanzit civarında yaşadığını belirtir: *Michel le Syrien*, III, s.243; Urfalı Mateos ise Tzimiskes'in bir adada tutuklu bulunduğunu aktarır: *Urfalı Mateos'un Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara, 2000, s.9.

⁹⁵⁸ Suikaste dair teferruatlı bilgiler için bknz: Rodolphe Guiland, “Le Palais du Boukoléon: l'Assassinat de Nicéphore II Phokas”, *ByzSlav*, C.XIII, Prag, 1952-1953, s.128-136.

eden ateşkes her iki tarafın onayıyla kabul edildi. 21 maddenen oluşan ateşkesin şartları şu şekildedir:

1. Ateşkes (هدنة) kapsamındaki yerleşimlerde bulunan büyük küçük tüm sakinler tarafından, değeri 16 İslam dirhemi olan 1 dinarlık cizye vergisinin ödenmesi.
2. Ateşkes kapsamındaki bölge için her yıl 700.000 dirhem ödenecektir.
3. Söz konusu bölge Emesa, Cusiye,⁹⁵⁹ Selemiye, Epiphaneia, Şeyzer/Larissa, Kefertab/Kapharda,⁹⁶⁰ Maarat an-Numan/Arra, Khalep, Zaviye/Sumak dağı, Maarrat Misrin, Kınnesrin/Khalkis, Esarib/Litarboi, ile Esarib/Litarboi'nin taş döşeli yolun son noktasına kadar Arhab⁹⁶¹, Basufan,⁹⁶² Kimar,⁹⁶³ Barsayya⁹⁶⁴ ve Azezion yakınlarındaki Merc'i (bozkır) kapsar. Bu sınırın sağında kalan her şey Halep Emirliği'ne, solunda kalan her şey ise Rumlara ait olacaktır. Sınır Barsayya'dan doğuya döner Ebu Süleyman vadisine ulaşır, ardından Sunyap geçidine, Nafuda'ya⁹⁶⁵, Avvana'ya (?), Sacur nehrinin sağ yakasındaki Tel

⁹⁵⁹ Asi nehrinin kaynak bölgesinde Hıms'a bağlı bir köydür. Antik Paradisos veya Triparadisos şehirleriyle irtibatlı görünmektedir: Le Strange, *Palestine*, s.467; René Dussaud, *Topographie historique de la Syrie antique et médiévale*, Librairie orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1927, s.112-115.

⁹⁶⁰ Καφαρδὰ πόλις: E. Honigmann, "Nordsyrien II", s.5 no.233a; K.-P. Todt ve B. A. Vest, *TIB*, XV/2, s.1351-1356.

⁹⁶¹ Khalep batısında Antiokheia ile erişimini sağlayan yol üzerindedir. Güneyinde Sarmada ve kuzeyinde Telada yer almaktadır: R. Dussaud, *Topographie historique de la Syrie*, s.220.

⁹⁶² Siman dağının yk. 3,5 km kuzeydoğusunda yer alan köydür: R. Dussaud, *Topographie historique de la Syrie*, s.224; K.-P. Todt ve B. A. Vest, *TIB*, XV/2, s.991-992.

⁹⁶³ Siman dağı civarında bir köydür, Khalep'in yk. 35 km kuzeybatısında bulunur: K.-P. Todt ve B. A. Vest, *TIB*, C.XV/2, s.1391.

⁹⁶⁴ Parsa dağıdır veya Azezion'in yk. 5 km kuzeybatısında Türkiye hududundaki bir köydür: K.-P. Todt ve B. A. Vest, *TIB*, C.XV/2, s.158-159.

⁹⁶⁵ Türkiye sınırları içerisinde muhtemelen Kilis'in kuzeyinde veya Sunyap Geçidi ve Tel Halid arasında yer alan bir köydür: K.-P. Todt ve B. A. Vest, *TIB*, C.XV/2, s.1537.

Halid'e⁹⁶⁶ gider ve nehir yatağını takip ederek Fırat/Euphrates nehrine döküldüğü yere kadar devam eder.

4. Müslümanların Emiri Karguye olacak, ondan sonra ise Bekcur. Onlardan sonra İmparator, Khalep halkı arasından bir Emir seçecek ve Müslümanlar kendi başlarına birini emir olarak tayin edemeyeceklerdir.
5. Bu bölgelerin tamamında Müslümanların bir Hristiyan'dan cizye vergisi alması yasaktır; ancak bir ikametgâhı veya mülkü varsa bu mümkündür.
6. Eğer Rumlara karşı bir sefer düzenlemek isteyen Müslüman bir birlik gelirse Karguye bunu engelleyecek ve birliğin liderine başka bir bölgeden geçmesini ve ateşkes bölgesine girmemesini söyleyecektir. Eğer bu birliğin Emiri boyun eğmezse İmparator'a ve et-Turbazi/Stratopedarkhes'e onu püskürtebilecek kuvvetler göndermeleri için yazmak zorundadır.
7. Eğer Müslümanlar büyük bir ordunun varlığından haberdar olurlarsa İmparator'a ve askeri komutana yazmak ve onları bu konuda gerekli tedbirleri almaları için uyarmak zorundadır.
8. Eğer İmparator veya askeri komutan Müslüman topraklarına bir sefer düzenlemeye karar verirse Bekcur belirlenen yerde onları karşılayacak ve onlara ateşkes bölgelerinde refakat edecek ve Rum birliklerinin ihtiyaç dukdukları şeyleri satın alabilmesi için köy halkının kaçmasını engelleyecektir, yürürlükte olan kurallara göre birlikler için bedelsiz verilen saman hariçtir.
9. Emir, kendi topraklarının sınırına kadar Rum birliklerinin emrinde olacaktır. Bu sınırı geçtiğinde ise kendi toprağına geri dönecektir.
10. Eğer Rumlara, Müslümanlar dışında farklı bir halka sefer düzenlerse Emir birlikleriyle birlikte onlara katılacak ve sefere onlarla iştirak edecektir.

⁹⁶⁶ Dabık/Dabekon'un kuzeydoğusunda kalesi olan küçük bir şehirdir: K.-P. Todt ve B. A. Vest, *TIB*, C.XV/2, s.1792-1793.

11. Eğer bir Müslüman Hıristiyanlığa geğerse Müslümanların ona yasal itiraz hakkı olmayacaktır ve bir Rum İslam'a geğerse Rumların da ona yasal itiraz hakkı olmayacaktır.
12. Eğer Müslüman veya Hıristiyan bir kle erkek ya da kadın olsun tayin edilen bölgeler dışından kağarsa bu bölgelerdeki Müslümanlar onu saklamamalı aksine onu ihbar etmelidir. Sahibi bir erkek kle için 30 Rum dinarı, bir kadın için 20 dinar ve bir erkek ya da kız ocuk için 15 dinar ödeyecektir; eğer köleyi satın alacak imkanı yoksa Emir kölenin sahibinden 3 dinar tutarında bir bedel tahsis edecek ve köleyi ona iade edecektir.
13. Eğer kaçak vaftiz edilmişse Müslümanların onu alıkoyma hakkı olmayacaktır, ancak Emir kölenin sahibinden bir bedel tahsil edecek ve köleyi ona iade edecektir.
14. Eğer bir hırsız, Rum topraklarında bir hırsızlık yapar ve kaçarak kurtulursa Emir onu cezalandırması için askeri komutana geri gönderecektir.
15. Eğer bir Rum, Müslüman ülkesine girerse işleri konusunda hiçbir şekilde rahatsız edilmeyecektir.
16. Eğer Müslüman topraklarından bir casus Rum topraklarına girerse tutuklanacak ve hapsedilecektir.
17. Müslümanlar hiçbir kaleyi yıkmayacaklar, yenilerini de inşa etmeyecekler; eğer bir kısmı harap olursa onu onarabilirler.
18. Müslümanlar, hiçbir Müslüman Emiri kabul etmeyecek ve Karguye ve Bekcur dışında hikimseyle yazışmayacak ve eğer bunlar ölürse Müslümanlar, Müslüman topraklarından gelen bir Emir'i kabul etmeyecektir. Müslümanlardan yardım talep etmeyecekler bunun yerine İmparator ateşkes bölgesi içinden seeeēi kişiye onlara tayin edecektir. İmparator, Karguye ve Bekcur'un

ölümünden sonra Müslümanlar arasından bir kadı seçecek ve bu kadı onların işlerini hukuklarına göre uygun şekilde yönetecektir.

19. Rumlar, bu topraklarda harap haldeki kiliselerini onarma hakkına sahip olacak ve Patrikler ve Piskoposlar kendi bölgelerinde seyahat edebilecekler ve Müslümanlar onlara saygıyla muamelede bulunacaktır.
20. Rum ülkesinden (gelen) mallardan alınacak öşre gelince; İmparator'un gümrükçüleri Karguye ve Bekcur'un yanında bulunacaklar ve altın, gümüş, Rum işlemeli kumaş, ham ipek, kıymetli taşlar, mücevher, inci ve ince ipekli kumaşlar (sundus) gibi tüm mallardan öşür vergisini imparatorluk gümrükçüleri alacaklar; (sıradan) kumaşlar, keten kumaşlar, çeşitli renklerde çiçekli ipekli kumaşlar (buzyun), hayvanlar, ve diğer mallar üzerindeyse öşür vergisi önce Karguye'nin, ardından da Bekcur'un gümrükçüleri tarafından alınacaktır. Onlardan (vefatlarından) sonra ise bu vergilerin tamamı imparatorluk gümrükçüleri tarafından tahsil edilecektir.
21. Bir kervan Rum diyarından gelip Khalep'e yöneldiğinde, sınırda konuşlu Zirver, Emir'e kervanı teslim almak ve onu Khalep'e götürmek üzere birisini göndermesi için bilgilendirmelidir. Eğer bundan sonra kervan yolda saldırıya uğrarsa kaybedilenin iadesini sağlamak Emir'in yükümlülüğünde olacaktır; aynı şekilde eğer bir kervan Emir'in topraklarında Bedeviler veya Müslümanlar tarafından saldırıya uğrarsa karşılığında ödenmesi gereken tazminat, Emir'in yükümlülüğünde olacaktır.⁹⁶⁷

Bu antlaşma uyarınca Bizans-Khalep hududu net bir şekilde tayin edildi. Khalep'in batıda Antiokheia ile sınırı Litarboi son şehir olmak üzere Halka Dağı'na kadar uzanan alanla kısıtlandı. Hudut buradan (Basufan ve Kimar, Khalep

⁹⁶⁷ M. Canard'ın İbnü'l-Adim'den aktardığı 21 maddenin Fransızca tercümesi için bkz: M. Canard, *la Dynastie des Hamdanides*, II, s.833-836; Ö. Tokuş'un 19 madde halinde tasnif ettiği maddelerin Türkçe tercümesi için bkz: Ö. Tokuş, *Müslüman-Bizans*, s.148-153

hakimiyetinde kalmak üzere) Afrin/Oinoparas nehrini takiple Azezion'in kuzeyindeki Barsayya'ya erişmekteydi. Bu noktada güneydoğu istikametine yönelen hudut, önce Kuveyk/Khalos nehri kıyısındaki Dabekon kalesine ardından Sacur nehrinin Fırat/Euphrates nehrine döküldüğü alana ulaşmaktaydı. Böylelikle Khalep'in Antiokheia ile hemhudut olduğu alanın sınırları belirlendi ve kuzeyde hakimiyet alanı tayin edildi. Batıda ise Khalep-Bizans hududu, Zaviye/Summak dağından güneybatıda Ensariye dağına uzanan alan olarak saptandı. Haleb Emirliği'nin hakimiyeti batıda Kal'at el-Madik/Apameia şehriyle sınırlandırıldı. Bu suretle Zaviye dağının batısında kalan el-Gab vadisi dahil bütün araziler, Bizans hakimiyetine geçti.



SONUÇ

Çalışmamız, Bizans İmparatorluğu ile Abbasi Halifeliği arasında VIII. yüzyılın ikinci yarısında hudutta kurulan dengenin 863'den 969 senesine kadar uzanan süreçte Bizans lehine değişimini tetkik etmiştir. Huduttaki bu denge, Halife Harun Reşid'in Halifeliği'nin ilk yıllarında (876-877) Cezire ve ve Armenia'dan bağımsız ayrı bir birim olarak kurduğu Avasım'a Sugur hattını bağlamasıyla görünür kılındı. Abbasilerin kalıcı olarak Sugur'a yerleşimi bölgedeki imar faaliyetleri ve yoğun nüfus sevkıyla desteklendi. Bu yeni idari-askeri birimin karşısında Bizans İmparatorluğu, Thema sistemini daha işlevsel hale getirdi. Bu sayede IX. yüzyılın ortalarına doğru İmparator Theophilos'un hakimiyet devrinde Thema sistemi içerisinde hududun muhafazası, daha önce yalnızca dağ geçidi manasını taşıyan Kleisouralar'a devredildi. Hudut muhafazası Sugur ve Kleisouralar vasıtasıyla sağlandığı bu denge sürecinde her iki güç de hududun ardındaki stratejik tahkimatlı şehirleri tahrip etmek amacını güdüyordu. Düşmanın sefer düzenlemesine olanak sağlayan merkezlerin saldırı altında tutulması, esasen taarruzu değil, müdafaayı önceleyen bir siyasetin neticesiydi.

Bu denge, 863'de Merc el-Uskuf /Porson'da Doğu Sugur lideri Ömer el-Akta'nın mağlup olup maktul düşmesiyle Bizans lehine bozuldu. Elbette tek bir zaferle iki yüzyıl sonunda oluşan dengenin bir anda darmadığın olması beklenemez. Merc el-Uskuf /Porson'da Bizans'ın elde ettiği büyük galibiyetin taşıdığı mana dengeyi sağlayan bir sistemin çöküşü değil daha ziyade askeri sahada elde edilecek galibiyetlerin habercisi olmasıydı. Bu galibiyetin elde edildiği senede Ömer el-Akta'nın vefatının yanında Bizans'a yarım asırdır çok büyük problemler yaratan Pavlikan lideri Karbeas ve Abbasilerin başarılı idarecisi ve komutanı Ali b. Yahya el-Ermeni de yaşanan çatışmalarda hayatını kaybetti. Karbeas, Pavlikanların merkezini stratejik konumdaki Tephrike'ye taşıyan liderdi. Fırat nehrinin güneye kıvrıldığı arazinin yakınlarında kurulu

Tephrike şehri, hem Yukarı Fırat hem de Aşağı Fırat havzalarına erişimin anahtarıydı. Bu kavşak noktasına Karbeas'ın yerleşmesi, Bizans'ın Armenia ile dolaysız iletişim hattını ortadan kaldırmıştı. Bu birincil derecedeki tehlikenin ortadan kaldırılmasının ilk adımı, Doğu Sugur merkezinin zayıflatılmasıyla atıldı. Bizans bu ilk adımı, Merc el-Uskuf/Porson galibiyetiyle atmış oldu. Nitekim I. Basileios iktidara geldikten sonra Anadolu'daki ilk büyük seferini Tephrike üzerine 871'de gerçekleştirdi. İmparator I. Basileios başarı sağlayamasa da Tephrike'ye bağlı bazı kaleleri alarak Pavlikan merkezi üzerindeki baskısını arttırdı. Ertesi sene Skholon Domestikosu Khristophoros, Pavlikan lideri Khrusokheira'yı mağlup edip Tephrike şehrini ele geçirmeyi başardı. Pavlikan direnci merkezlerinin sukut etmesiyle kırıldı, fakat arz ettiği tehlike hemen ortadan kalmadı. Kaynaklara yansıdığı kadarıyla Pavlikanların sorun olmaktan çıkaran gelişme, 877'de Tephrike ve Mesopotamia bölgelerinde gerçekleştirilen seferdi.

Bu döneme kadar Abbasilerin Bizans'a yönelik seferlerin ağır merkezi merkezi Melitene olan Doğu Sugur hattıydı. Bu hattın telafi edilemeyecek oranda zayıflaması, Tarsos'un merkezi olduğu Batı Sugur hattının önplana çıkmasına yol açtı. Batı Sugur'un Bizans'a karşı düzenlenen seferlerin ağırlık merkezi olmaya başladığı bu dönemde Batı Sugur, ona ihtiyacı olan gaza ruhunu temin edecek Ahmed b. Tolun'un hakimiyeti altına girdi. Batı Sugur'daki gelişmeleri tehlikeli bulan I. Basileios, 893'te Tarsos'un zaptının elzem olduğuna karar verip derhal harekete geçilmesini emretti. Ancak Skholon Domestikosu Stypiotes'in Khrysoboullon'da ağır mağlubiyeti Bizans'a unutamayacağı çok ağır bir tecrübe oldu. Toros dağlarının doğal müdafa hattı oluşturduğu Batı Sugur'a sızıp kalıcı bir üs edinmek ve onu takviye etmek imkan dahilinde değildi. Doğu Sugur hattının aksine Batı Sugur hattı, toplumsal yapı itibariyle yekpare bir görünüme sahipti ve Bizans'ın askeri başarılarını bölgede kalıcı kılabilen bir müttefiki bulunmuyordu. Bizans bu sorunu, İmparator II. Nikephoros'un Doğu sugur hattını zayıflattıktan sonra Batı Sugur'un Kuzey Suriye ile irtibatını keserek çözebilecektir.

Batı Sugur hattında gedik açma imkanına sahip olmayan Bizans'ın nüfuz edebileceği yegane bölge Armenia idi. Zira Doğu Sugur'un ardındaki Armenia tabiyet ilişkilerinin çeşitliliği bakımından kırılgandı. Bu durum, henüz IX. yüzyılında ortalarında patlak veren ve Boğa el-Kebir'in sert bir şekilde bastırdığı Ermeni isyanıyla görünür kılınmıştı. Bununla birlikte Armenia'da kurulan Müslüman Emirlikler de Abbasi merkezi aleyhine güç merkezi olarak yükselmekteydi. Bu nedenle Armenia'daki bütünlüğü muhafaza için Abbasi Halifesi Mutevekkil, Bagratuni Ailesi'nden I. Ashot'a Prensler Prensi unvanı verdi. I. Basileios, Armenia'daki bu yeni güç dağılımında I. Ashot Bagratuni'yi vakit geçirmeden Abbasi Halifesi'nin verdiği unvana denk bir tanımlamayla Arkhonların Arkhonu unvanıyla onurlandı. Bizans'ın Armenia'ya nüfuz etme siyaseti, Pavlikanların ortadan kaldırılmasının ardından devamlılık arz eden sistematik bir hal aldı. Bu durum, İmparator VII. Konstantinos'un *De Administrando Imperio* adlı eserinde Armenia hakkında IX. yüzyılın son çeyreği itibariyle detaylı bilgiler vermeye başlamasının gerekçesidir.

İmparator VI. Leon'un hükümdarlık dönemi, Ege Denizi'nde alınan yenilgiler, Sicilya'daki son Bizans mevcudiyetinin kaybı, Bulgar Hükümdarı Symeon ile Bizans'ın aleyhine sonuçlanan bir antlaşmanın kabulü ve Andronikos Doukas'ın isyan ederek Abbasi hilafetine sığınması gibi gelişmeler nedeniyle genel olarak başarısızlıklarla anılmıştır. Üstelik Abbasi merkezinin Bağdat'a taşınmasıyla Samerra döneminin sona erdiği bir süreçte, Halife Mutazid (892–902) merkezi otoriteyi güçlendirmiş ve Abbasi idaresinde bir toparlanma devri başlatmış bulunuyordu. Askeri zaviyeden aldığı mağlubiyetleri mühim bir zaferle bile dengelemeye çalışmayan İmparator VI. Leon'un esas başarıları, I. Basileios devrinde işgal edilen arazileri idari yapıya entegre etmesi ve Bizans'ın nüfuz alanını diplomatik girişimler ve baskılar neticesinde genişletmesidir. İlk olarak, İmparator VI. Leon'un hükümdarlık döneminin, Thema sisteminin gerçek anlamını kazandığı ve işleyişinin olgunlaştığı devrin başlangıcı olduğunu vurgulamak

gerekir. Kappadokias, Kharsianou ve Koloneias Themaları'nın tesisinin ardından belirginleşen bu süreci, Philotheos Kletorologionu ve Benešević Taktikonu vasıtasıyla takip etmek mümkündür. VI. Leon'un hükümdarlığının başlarında Pavlikanların ortadan kaldırılmasının ardından süreç içerisinde ilhak edilen araziler, Sebasteias, Leontokomes (Tephrike) ve Mesopotamias Kleisouraları ilan edilip Thema idari-askeri sistemine dahil edildi. Böylelikle Bizans hududu Fırat nehrine ulaştı. VI. Leon'un maharetini ortaya koyan hamle ise Bizans'ın hakimiyet sahasını diplomatik baskıyla Fırat nehrinin doğu yakasına taşımak oldu. Tekes bölgesinin hakimi Manuel ve oğulları merkeze çekerek bölgeyi ilhak etti. Hemen ardından bölgeyi henüz Thema birimi ilan ettiği Mesopotamias Thema sınırlarına kattı. Bizans hududunun Fırat'ın doğu yakasına taşınmasının ardından İmparator VI. Leon, Taron Prenslığı üzerinde doğrudan baskı kurdu. Taron Prensi Krikorikios'un önce kardeşi ve oğulları başkente ağırlandı ve nihayetinde diplomatik baskıya ve devrin koşullarına boyun eğerek Taron Prensi Krikorikios başkente gelip İmparator VI. Leon'un huzuruna çıkmak zorunda bırakıldı. Taron Prenslığı, Bizans siyaseti açısından öylesine büyük bir öneme sahipti ki, Krikorikios'a "Strategos" unvanı verildi ve kendisine yüksek miktarda maaş/roga tahsis edildi. Bunlar, Bizans'ın egemenliğini kabul etmeyen yerel bir lidere verilen sıradışı imtiyazlardı.

İmparator VI. Leon, Thema idari-askeri sistemi ve diplomasi temelli yayılım siyaseti neticesinde Yukarı Fırat havzasına sokulup 901 ve 902 senelerinde Thedosioupolis şehrini ve Phasiane bölgesini hedef almayı başardı. Elbette bu saldırılar, akın ve yağma faaliyetleriyle sınırlıydı; fakat uzun vadede İberia Kourapalatesi'nin iş birliğiyle Thedosioupolis şehrinin çevrelenme siyasetinin ilk adımlarıydı. Bizans'ın Yukarı Fırat havzasında etkinliğini arttıran VI. Leon, Konstantinos Doukas İsyanı'na rağmen Aşağı Fırat havzasının giriş kapısı olan Melitene şehrine karşı da ilhak edilen arazilerin Klesiouralar'a dönüştürüp Thema sistemine dahil edilmesini sağladı.

Bunlardan Larissa ve Symposion Kleisouraları Abbasilerin karşı hamleleri nedeniyle kalıcı olmadı. Fakat Melitene'nin batısında Ermeni Mleh liderliğinde kurulan Lykandos Kleisourası yıkılmadı ve kısa vadede Thema birimine yükseltildi.

İmparator VI. Leon'un bu pasif ve diplomasi temelli siyaseti kardeşi Aleksandros'un tahta geçişiyle terk edildi. Bu durum, bizim çalışmamızın ilk bölümünün sona erdiği ve taarruz fikrinin daha baskın hale gelmeye başladığı dönemi el aldığımız ikinci bölümü teşkil etmektedir. Fakat Aleksandros dönemiyle birlikte uygulamaya konan taarruz odaklı siyasetin ilk olumsuz neticesi, Bulgar Hükümdarı Symeon'un Bizans'a karşı yeniden taarruza geçmesi oldu. Küçük yaştaki VII. Konstantinos'un naibi sıfatıyla Patriakhes Nikholas Mystikos, Symeon'u durdurabilmek için ağır şartlar taşıyan antlaşmayı kabul etti. Taarruz siyasetini sahiplenen İmparatoriçe Zoe Karbonopsina, iktidara el koydu ve antlaşmayı feshetti. Bulgarlarla savaş halinin devam ettiği süreçte Bizans, Tarsos merkezli hem denizden hem de karadan gerçekleştirilen seferlere maruz kalmaktaydı. Neticede İmparatoriçe Zoe Karbonopsina ve onun sahadaki temsilcisi Skholon Domestikosu Leon Phokas, Bulgar Hükümdarı Symeon karşısında 917 senesinde aldıkları ağır mağlubiyetin ardından iktidardan indirildiler.

Bizans, Anadolu'da üstün pozisyonu ele geçirmesine rağmen Ege denizindeki akınlara çare bulamıyordu. Tarsos'tan ve Tripolis'ten denize açılan Damyana, Semel el-Dülefî ve Gulam Zurafa liderliğindeki deniz seferleri, Abbasilerin asıl vurucu gücü haline gelmişti. Denizlerdeki mücadelenin önplana çıktığı bu dönemde Donanma Droungariosu Romanos Lakapenos, 919 senesinde İmparator ilan edildi. İmparator I. Romanos Lakapenos, 924 senesinde Bulgar Hükümdarı Symeon'u ateşkese rıza edene kadar Balkanlara odaklanmak zorunda kaldı. Bu duruma rağmen Armenia'daki ahval de yakından takip ediliyordu. Zira henüz İmparatoriçe Zoe Karbonopsina tarafından 914 senesinde sarayda ağırlanan ve somut askeri yardımda bulunan Ermeni Kralı II. Ashot,

Sacoğulları ile anlaşmayı tercih ederek Bizans'a yüz çevirmişti. Bu gelişme üzerine Khaldias Themasi'ndan harekete geçen Skholon Domestikosu İoannes Kourkouas, Armenia'nın merkezi Tibi şehrini 922 senesinde hedef aldı. Abbasi orduları, 922/923 senesinde Doğu Sugur'dan düzenledikleri iki büyük seferle Bizans'ın Armenia'ya müdahalesine misillemede bulundu. Bizans'ın stratejik merkezi şehirleri harap etme siyasetiyle uyumlu Tibi saldırısı Yukarı Fırat havzası üzerinden 927 senesinde bir kez daha tatbik edildi. Bu tarihten itibaren Bizans, Taron bölgesindeki kazanımları vasıtasıyla daha güneyde Murat nehri vadisini kullanarak Armenia'daki mühim merkezleri tabi kılmaya başladı. İmparator I. Romanos, 927'de stratejik konumdaki Olnutin şehrinin hakimiyetini ele geçirmeyi başardı. Bir yıl sonra İoannes Kourkouas liderliğindeki ordu, Kaysi Emirliği arazisine girip Khlat ve Balaleis şehirlerini zapt etti. Böylelikle Kaysi Emirliği haraçgüzar kılındı. Bu dönemde Aşağı Fırat havzasında da Bizans baskısı arttı. Orta ve Aşağı Fırat havzalarındaki bu baskıların neticesinde Melitene, Miepherkeim, Emet ve Khlomaron şehirleri Bağdat'tan acil yardım talebinde bulundu. Abbasiler, Cezire'ye kadar ulaşan Karamati yıkımıyla meşgul olduğu için hudut şehirlerinin yardım taleplerini karşılayamıyordu. Bu ahvalde Melitene şehri, 929 senesinde Bizans'a teslim oldu. Bizans üstünlüğünün tanınması, Malatya Emiri Apokhaps'ın askeri ve siyasi baskı altında gerçekleştirdiği tercihle şekillendi. Emirliği'nin liderliğini "Strategos" payesiyle yaklaşık iki yıl boyunca sürdürdü.

Abbasi Halifesi Muktedir, Cezire'de merkezi otoriteyi sıkı şekilde uygulama kararından 930 senesinde vazgeçti. Bölgede asıl hakim güç olan Hamdanilere valilikleri devretti. Buna göre Heyca Abdullah'ın kardeşlerinden Ebu'l-Ala Said Musul'a, Nasr ise Diyar-ı Rebia'nın doğusuna yerleşti. Miepherkeim, Emet ve Khlomaron şehirlerinin valiliği Ebu'l-Heyca Abdullah'ın büyük oğlu Nasırüddevle Hasan'a verildi. Hamdani Ailesi'nin lideri Ebu'l-Ala Said, 931 senesinde Melitene'yi ele geçirmeyi başardı ve şehirde Abbasi hakimiyeti yeniden sağlandı. Fakat 934 senesinde Skholon Domestikosu

İoannes Kourkouas, Melitene şehrini kuvvetle muhasara altına alıp kalıcı şekilde zapt etmeyi başardı. Bu büyük merkezin imparatorluğa entegre edilmesinde hassasiyetli bir tutum sergilendi. Şehir, Thema idari-askeri yapısına dahil edilmedi. Bunun yerine şehri terk eden Müslümanlardan kalan araziler temelinde Kuratoreia tesis edildi ve buradaki gelirlerle ilgilenmek üzere bir Basilikos atandı. Şehrin idari ve askeri işleyişi, Strategos unvanı verilen Hristiyanlığı kabul etmiş yerel bir Arap lidere teslim edildi. İmparatorluğun şehirde kalıcı olmak için yerelle iş birliğine mecbur olduğunun farkında olduğunu gösteren bu uygulama, ilk olması dolayısıyla oldukça önemlidir.

Aşağı Fırat havzasının merkezi sukut ettikten bir yıl sonra Ebu'l-Heyca Abdullah'ın büyük oğlu Nasırüddевle Hasan, amcası Ebu'l-Ala Said'ı öldürdü ve Halife Razi tarafından Musul'un ve tüm Cezire bölgesinin valiliğine tayin edildi. Nasırüddевle Hasan bu dönemde kardeşi Seyfüddевle Ali'yi Diyar-ı Bekr bölgesinin idaresiyle görevlendirdi. Ayrıca Halife Razi, 936 senesinde ise Mısır Valisi Muhammed b. Tuğç'a Mısır, Suriye ve Batı Sugur idarelerinin tamamını teslim etti. Bu yeni güç dağılımı karşısında I. Romanos Lakapenos, Anadolu'daki kazanımlarını muhafaza için barış odaklı bir siyaset takındı. Muhammed b. Tuğç ve Halife Razi, İmparator'un bu tutumunu onayladı ve ateşkes gerçekleştirildi. Ancak Seyfüddевle Ali, bu ateşkes sürecine bağlı kalmayarak 938'de Khanzit bölgesine düzenlediği saldırı sonucunda Skholon Domestikosu Kourkous'ı ilk defa mağlup etmeyi başardı. Skholon Domestikosu Kourkouas, Theodosiupolis'i yedi ay boyunca kuvvetle muhasara altına aldığı bir kez daha Seyfüddевle Ali'nin düzenlediği sefer nedeniyle mağlup oldu ve muhasaraya son vermek zorunda kaldı. 942-943 yıllarında Seyfüddевle Ali, Bağdat merkezli hadiselerle odaklanmak zorunda kaldı. Bu sayede Skhlon Domestikosu Koukouas, Diyar-ı Bekr'e sokulup Edessa'ya kadar uzanan meşhur yağma ve talan seferini gerçekleştirdi. Aynı sene içerisinde Resaina şehri de Bizans orduları tarafından geçici olarak zapt edildi.

Bizans, Anadolu'daki üstünlüğünü taarruz siyaseti neticesinde hakim kıldığı sürecin sonlarında daha saldırgan bir siyaset tatbik etmeye başladı. Bu siyasetteki dönüşümün izleri, I. Romanos Lakapenos'un hakimiyetinin son döneminde Seyfüddevle Ali'in Bizans'a karşı başarılar elde etmeye başladığı süreçle belirginleşmeye başladı. Bu süreci Thema sisteminde yaşanan değişimlerle takip etmek de mümkündür. İmparator I. Romanos'un Khozanon, Arsamosata ve Kharpezikion şehirlerini küçük Thema birimleri halinde tesis etmesi, Thema sisteminin bu yeni siyaset temelinde değişim geçirdiğini ortaya koymaktadır. İmparator I. Romanos'un adı zikredilen Themaları tesisi ile ilk örneklerini sunduğu bu uygulama, taarruz siyasetinin keskinleştiği devirde artarak devam etti.

Bu uygulama neticesinde ilk devre ait Megala Romaika Themata 'ya kıyasla işlevi oldukça dar bir alanla sınırlı Armeniaka Themata ortaya çıktı. İbn Havkal ve İbn Zafir'in "Zirver" adını verdikleri bu küçük Thema birimlerini idare eden Strategoslar, hududun muhafazası ve keşif gibi yerel nitelikli görevler üstlendiler. Armeniaka Themata'nın ortaya çıkışıyla birlikte Thema sistemi büyük oranda önemini yitirmeye başladı. Son tahlilde Thema sistemi, olgun devrine ulaştığı X. yüzyılın ilk yarısında esas itibariyle önemini kaybetmesine vesile olacak uygulamaları da barındıran bir yapı haline geldi. Nitekim X. yüzyılın ilk yarısının sonlarında hudut savunmasının temelini oluşturan Kleisouralar, Thema askeri-idari birimi olmaktan çıkarıldı ve yerini henüz işgal edilen arazilerde kurulan küçük thema birimlerine bıraktı. Artık savunma hattı, bu küçük Thema idari-askeri birimlerine bağlı ekseriyeti piyadeden müteşekkil Akrites ve Trapezites gibi yeni birimlere teslim edilmeye başlandı. Savunma geri plana itilip niteliksizleştirilken merkezi Tagmata ordusunun hücum gücü arttırıldı.

944 senesi içerisinde I. Romanos Lakapenos'un iktidardan indirilişi ve Seyfüddevle Ali'nin Khalep şehrine yerleşmesi, Bizans'ın topyekun taarruz siyasetine geçişini belirginleştiren siyasi hadiseler oldu. Bu yeni dönem, Hamdani Emiri

Seyf dd vle Ali ile Bizans arasındaki m cadeler çerçevesinde tezimizin üçüncü bölümünde incelenmiştir. Bu sürecin ilk aşamasında Skholon Domestikosu Bardas Phokas'ın liderliğindeki Bizans ordusu, 949, 953 ve 954 senelerinde Seyf dd vle tarafından art arda ağır şekilde mağlubiyete uğradı. Bizans'ın Bardas Phokas liderliğindeki topyekun taarruz siyaseti, ilk devri itibariyle açıkça başarisızlığa uğradı.

Bu aleni neticenin ardından İmparator VII. Konstantinos, Bardas Phokas'ı görevden aldı ve yerine Nikephoros Phokas'ı Skholon Domestikosu olarak tayin etti. Böylelikle Seyf dd vle Ali'nin Bizans'a karşı mücadelesinin ikinci aşaması başlamış oldu. Bu ikinci aşamada savaş alanına Mesopotamias Strategosu olan İoannes Tzimiskes dahil oldu. Onun doğuda faaliyet göstermesiyle Aşağı Fırat ve Kuzey Suriye sahasına sıkışan çatışma alanı Diyar-ı Bekr ve Khanzit bölgesini içerisine alacak şekilde genişledi. Diyar-ı Bekr bölgesini yakından tehdit eden Strategos İoannes Tzimiskes, Seyf dd vle Ali'nin bu süreçte ilk hedefi oldu. Seyf dd vle Ali, 956'da Mesopotamias Thema arazisini baştan sonra tahrip etti.

İkinci devir, Seyf dd vle Ali için bir zaferle başlamış olsa da artık 40 yaşını aşmıştı ve kendisine karşı muhalif bir grup mevcuttu. 957 senesinde Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas'a karşı ilk büyük kaybını yaşadı. Nikephoros Phokas, hariçten saldırıya uğramadan Adata kalesini kesin şekilde zapt etti. Bir yıl sonra Samosata şehri Bizans tarafından kalıcı olarak ele geçirildi. Seyf dd vle Ali'nin direnci kırılmıştı ve Bizans'a Kuzey Suriye'ye erişimin yolu açılmıştı. Khaleb merkezli Hamdani yapısını işlevsiz hale getiren darbe ise Batı Skholon Domestikosu Leon Phokas tarafından 960'ta Mağarat el-Kuhl/Andrassos geçidinde indirildi.

Doğu Skholon Domestikosu Nikephoros Phokas, 961'deki Girit zaferinin ardından Khalep'in zaptıyla sonuçlanacak büyük bir askeri hareket ele aldı. Bu hareketin nihai hedefi Khalep şehriydi. Fakat Nikephoros Phokas'ın asıl amacı, Batı Sugur'un en büyük destekçisi olan Kuzey Suriye merkezli Hamdani Emirliği ile

irtibatını koparmaktı. Bu irtibat koparıldıktan sonra Batı Sugur hattındaki şehirler birer birer kalıcı olarak zapt edilecekti. Bu amaç doğrultusunda Nikephoros Phokas'ın ilk hedefi, Batı Sugur'daki Anazarbos şehri oldu. Şehir zapt edilip ağır şekilde tahrip edildi. İkinci hedef kapsamında Teloukh, Rabaine ve Germanikeia şehirleri kalıcı olarak ele geçirildi. Bu hareketin son seferini düzenlemek üzere Nikephoros Phokas, Aralık 962'de harekete geçti. Bizans ordusu, Kilikia'ya inip Anabazos şehrine ulaştıktan sonra Amanos dağlarını aştı ve doğu istikametinde ilerleyip henüz ele geçirilen Teloukh şehrine ulaştı. Ardından Azezion kalesine ulaşp Kuzey Suriye sahasına girdi. Seyfüddevle Ali, Skholon Domestikosu Nikephoros'un ilerlediği güzergah hakkında edindiği kısıtlı ve hatalı bilgiler dolayısıyla Antiokheia şehrine saldıracağı yönünde bir izlenim edinmişti. Fakat Nikephoros Phokas, Azezion'dan direkt olarak Khalep istikametinde yola koyulduğunu haber aldığı anda hazırlıksız bir şekilde mücadeleye atılmak zorunda kaldı. Seyfüddevle Ali aldığı mağlubiyet sonrasında bölgeden çekildi. Skholon Domestikosu bu geniş çaplı hareketi Khalep'in kalıcı olarak Bizans hakimiyetine geçmesi için değil talan ve yağmaya maruz bırakılarak güçten düşürülmesi için gerçekleştirmişti. Bu nihai amaç doğrultusunda Nikephoros Phokas, şehri yağmalayıp talan ettikten sonra şehriden çekildi.

İmparator ilan edildikten sonra II. Nikephoros Phokas, Batı Sugur'u teslim almak üzere harekete geçti. Kilikia'nın Kuzey Suriye ve Hamdanilerle irtibatını koparmasına rağmen II. Nikephoros, Batı Kilikia'ya düzenlediği yıkıcı ve geniş çaplı seferlerle kısa vadede başarıya ulaşamadı. Mopsouestia şehri 965'te üçüncü kez muhasara altına alındıktan sonra sukut etti. Mopsouestia'nın arındından Kafarbeyya ve nihayet Batı Sugur merkezi Tarsos şehri kalıcı olarak ele geçirildi.

II. Nikephoros Phokas, Kilikia'nın tamamına hakim olduktan sonra bölgeyi Thema sistemine dahil etti. Böylelikle bölgede Tarsos, Mopsouestia ve Anabazos şehirleri merkezli üç küçük Thema birimi oluşturuldu.

Khalep'in etkisizleştirilip Kilikia'nın ele geçirilmesinden sonra II. Nikephoros'un Suriye siyaseti, 966 senesinde gerçekleştirdiği büyük çaplı hareket neticesinde şekillenmeye başladı. Bu hareketin son seferi Antiokheia'yı hedef aldı. Başarı sağlanamamasına karşın Antiokheia'nın kuzeyinde ve doğusunda tesis edilen Thema birimleri sayesinde şehir iki yönden kalıcı olarak çevrelendi. II. Nikephoros, bu sefer nihayetinde ordu yapılanmasında kalıcı bir değişim gerçekleştirdi. Kilikia ve Suriye'deki ordunun başkumandanlığına Skholon Domestikosu yerine Stratopedarkhes unvanı verdiği Petros'u atadı.

II. Nikephoros 968 senesinde gerçekleştirdiği büyük çaplı ikinci hareketinde ise imparatorluğun Suriye'de kalıcı olmayı tasarladığı şehirleri direkt olarak hedef aldı. Antiokheia'nın muhasarasıyla başlayan hareket güneyde Emesa şehrine uzandı ve Akdeniz sahilinde Tripolis şehrinin kuzeyinden itibaren tüm sahil şehirlerinin zaptıyla sonuçlandı. Bu seferle birlikte, Bizans'ın Suriye'de kalıcı hakimiyet tesis etmek istediği alanın, merkezi Antiokheia olmak üzere Zaviye ve Ensariye dağlarının batısında yer alan bölge olduğu belirginleşti. Bu hedefe 969 yılında Antiokheia'nın kalıcı olarak zaptedilmesi ve Khalep hakimi Karguye ile Stratopedarkhes Petros arasında imzalanan antlaşma vasıtasıyla ulaşıldı.

KAYNAKÇA

ANA KAYNAKLAR

“Arib”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2: Extraits des sources arabes, çev. Alexander Aleksandrovich Vasiliev ve Marius Canard, Éditions de l’Institut de philologie et d’histoire orientales, Brüksel, 1950, s.57-63.

“Abu Firas”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2: Extraits des sources arabes, çev. Alexander Aleksandrovich Vasiliev ve Marius Canard, Éditions de l’Institut de philologie et d’histoire orientales, Brüksel, 1950, s.353-370.

“Dahabi”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2: Extraits des sources arabes, çev. Alexander Aleksandrovich Vasiliev ve Marius Canard, Éditions de l’Institut de philologie et d’histoire orientales, Brüksel, 1950, s.236-244.

“De re militari”, *Three Byzantine Military Treatises*, *CFHB*, Washington Ser., C.XXV, ed. ve çev. George T. Dennis, Dumbarton Oaks, Washington, 1985, s.241-329.

“De Velitatione”, *Three Byzantine Military Treatises*, *CFHB*, Washington Ser., C.XXV, ed. ve çev. George T. Dennis, Dumbarton Oaks, 1985, s.144-239.

GUSCIN Mark, *The Image of Edessa*, Brill, Leiden-Boston, 2009.

“Ibn al-Azraq al-Fariqi”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2: Extraits des sources arabes, çev. Alexander Aleksandrovich Vasiliev ve Marius Canard, Éditions de l’Institut de philologie et d’histoire orientales, Brüksel, 1950, s.113-117.

“Ibn Sa’id”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2: Extraits des sources arabes, çev. Alexander Aleksandrovich Vasiliev ve Marius Canard, Éditions de l’Institut de philologie et d’histoire orientales, Brüksel, s.198-213.

“Ibn Zafir”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2: Extraits des sources arabes, çev. Alexander Aleksandrovich Vasiliev ve Marius Canard, Éditions de l’Institut de philologie et d’histoire orientales, Brüksel, s.118-128.

- “Kamal Al-Din”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2: Extraits des sources arabes, çev. Alexander Aleksandrovich Vasiliev ve Marius Canard, Éditions de l’Institut de philologie et d’histoire orientales, Brüksel, s.177-184.
- “Le Taktikon Benešević”, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, ed. ve çev. Nikolaos Oikonomides, Éditions du Centre national de la recherche scientifique, Paris, 1972, s.245-253.
- “Le Taktikon de l’Escorial”, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, ed. ve çev. Nicolas Oikonomides, Éditions du Centre national de la recherche scientifique, Paris, 1972, s.263-277.
- “Le Taktikon Uspenskij”, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, ed. ve çev. Nikolaos Oikonomides, Éditions du Centre national de la recherche scientifique, Paris, 1972, s.49-63.
- “Le Traité de Philothée”, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, ed. ve çev. Nikolaos Oikonomides, Éditions du Centre national de la recherche scientifique, Paris, 1972, s.65-235.
- “Mutanabbi”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2: Extraits des sources arabes, çev. Alexander Aleksandrovich Vasiliev ve Marius Canard, Éditions de l’Institut de philologie et d’histoire orientales, Brüksel, 1950, s.307-348.
- “Sibt Ibn al-Gauzi”, *Byzance et les Arabes*, C.II/2: Extraits des sources arabes, çev. Alexander Aleksandrovich Vasiliev ve Marius Canard, Éditions de l’Institut de philologie et d’histoire orientales, Brüksel, s.163-176.
- “Pierre de Sicile, Histoire des Pauliciens”, *TM*, C.IV, çev. Ch. Astruc, W. Conus-Wolska, J. Gouillard, P. Lemerle, D. Papachryssanthou ve J. Paramelle, Paris, 1970, s.7-67.

- [Pse. Sym. Magis.] Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, ed. Immanuel Bekker, *CSHB*, C.XLV, Bonn, 1838, s.601-760.
- [Theop. Con.] Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, ed. Immanuel Bekker, *CSHB*, C.XLV, Bonn, 1838, s.1-481.
- Ali b. Zafir el-Ezdi, *Hamdaniler: Diyar-ı Bekir, Halep ve Musul'da Hüküm Sürmüş Bir İslam Emirliği*, Thk. Temime Ravvaf, çev. Mehmet Akbaş, Ravza Yay., İstanbul, 2011.
- Athanasios Markapoulos, “Le témoignage du Vaticanus gr. 163 pour la période entre 945-963”, *Byzantina Symmeikta*, C.III, 1979, s.83-119.
- Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, ed. Nikolaos Oikonomides, John Nesbitt ve Eric McGeer, C.I-VI, Dumbarton Oaks, Washington, 1991-2009.
- Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, ed. Nikolaos Oikonomides ve John Nesbitt, C.I-VI, Dumbarton Oaks, Washington, 1991-2009.
- Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche (1166–1199)*, C.III, ed. ve çev. Jean-Baptiste Chabot, Ernest Leroux Éditeur, 1905.
- Constantine Porphyrogenitus Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, ed. ve çev. John Haldon, *CFHB*, Viyana Ser., C.XXVIII, Viyana, 1990.
- Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, *CFHB*, Washington Serisi, C.I, ed. Gyula Moravcsik, çev. Romilly J.H. Jenkins, Dumbarton Oaks, Washington, 1993.
- Constantine Porphyrogennetos: *The Book of Ceremonies*, çev. Ann Moffat ve Maxeme Tall, *ByzAustr*, C.XVIII, Brill, Leiden/Boston, 2017.

- Constantinus Porphyrogenitus De Thematatibus et De Administrando Imperio, ed. Immanuel Bekker, *CSHB*, C.XVIII, Bonn, 1840, s.11-64.
- Constantinus Porphyrogenitus, De Cerimoniis Aulae Byzantinae, C.I-II, *CSHB*, C.XVI, ed. Johann Jacob Reiske, Bonn, 1829.
- Digenes Akrites*, çev. ve ed. John Mavrogordato, Oxford University Press, Londra, 1970.
- Digenes Akrites: Anadolu'nun Büyük Destanı*, çev. Barış Baysal, Kalkedon Yay., İstanbul, 2009.
- Étienne Açogh'ig de Daron, *Histoire universelle*, Première partie, çev. Édouard Dulaurier, Publications de l'École des langues orientales vivantes, Ernest Leroux Éditeur, Paris, 1883.
- Étienne Asolik de Taron, *Histoire universelle*, Deuxième partie, çev. Frédéric Macler, Publications de l'École des langues orientales vivantes, Ernest Leroux Éditeur, Paris, 1917.
- Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, C.I. çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1999.
- Histoire de Yahya-ibn-Saïd d'Antioche, continueur de Saïd-ibn-Bitriq*, ed. ve çev. Ignace Kratchkovsky ve Alexandre Vasiliev, *Patrologia Orientalis*, C.XVIII, Sy.15, 1924.
- Ioannis Scylitzae, Synopsis, *CFHB*, Berlin Ser., C.V, ed. Hans Thurn, de Gruyter, Berlin, 1973.
- Iosephi Genesis Rerum Libri Quattuor, *CFHB*, Berlin Ser., C.XIV, ed. Anni Lesmüller-Werner ve Hans Thurn, de Gruyter, Berlin/New York, 1978.
- İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası (Surat el-Arz)*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay., İstanbul, 2017.

- İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı (el-Mesalik ve'l-Memalik)*, çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2019.
- İbn Zülak'ta İlk Müslüman Türk Devletleri Tolunoğulları ve İhşidiler, çev. ve ed. Nadir Özkuyumcu, İrfan Kültür ve Eğitim Derneği, İzmir, 1996.
- İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi: el-Kamil fi't-tarih Tercümesi*, C.VII, çev. çev. Ahmet Ağırakça ed. Mertol Tulum, Bahar Yay., İstanbul, 1986; C.VIII, çev. Ahmet Ağırakça, ed. Mertol Tulum, Bahar Yay., İstanbul, 1987.
- John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, çev. John Wortley, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- Leonis Diaconi Caloënsis Historiae libri decem et liber de velitatione bellica Nicephori Augusti, *CSHB*, C.XI, ed. Carl Benedict Hase, Bonn, 1828, s.1-178.
- Maçoudi, *Les Prairies d'or*, C. II, ed. ve çev. Barbier de Meynard ve Pavet de Courteille, Imprimerie impériale, Paris, 1863; C.VII, ed. ve çev. Barbier de Meynard, Imprimerie nationale, Paris, 1873; C. VIII, ed. ve çev. Barbier de Meynard, Imprimerie nationale, Paris, 1874; C. IX, ed. ve çev. Barbier de Meynard, Imprimerie nationale, Paris, 1877.
- Makrizi, *Description historique et topographique de l'Égypte*, C.III, çev. M. Paul Casanova, Imprimerie de l'Institut français d'archéologie orientale, Kahire, 1906.
- Mesudi, *et-Tenbih ve'l-İşraf*, çev. Mithat Eser, Ankara Okulu Yayınları İslam Klasikleri, C.XXII, ed. Mehmet Azimli, Ankara, 2020.
- Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, çev. Kıvameddin Burslan, TTK, Ankara, 2016.
- Mohammed ben Yahya as-Suli, *Akhbar Ar-Radi billah wa'l-Muttaqi billah (Histoire de la dynastie abbasside de 322 à 333 / 934 à 944)*, C.I-II., çev. Marius Canard, Imprimeries La Typo-Litho et Jules Carbonel Réunies, Cezayir, 1946 ve 1950.

Mukaddesi, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Takasim)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2015.

Nasır-ı Husrev, *Sefername*, çev. Abdülvehap Terzi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967.

Petri Siculi, *Historia utilis et refutatio atque eversio hæreseos Manichæorum, qui et Pauliciani dicuntur, Bulgariae archiepiscopo nuncupata, Patrologia Graeca*, C.CIV, ed. Jacques-Paul Migne, Paris, 1860, s.1239-1304.

Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon, *CFHB*, Berlin Ser., C.XLIV/1, ed. Staffan Wahlgren, de Gruyter, Berlin, 2006.

Tabari, *The History of al-Tabari*, C. XXXIV, çev. Joel L. Kraemer, ed. Ehsan Yarshater, State University of New York Press, Albany New York, 1989; C.XXXV, çev. George Saliba, ed. Ehsan Yarshater, State University of New York Press, Albany New York, 1985; C.XXXVI, çev. David Waines, ed. Ehsan Yarshater, State University of New York Press, Albany New York, 1992; *The History of al-Tabari*, C.XXXVII, çev. Philip M. Fields, ed. Ehsan Yarshater, State University of New York Press, Albany New York, 1987; C.XXXVIII, çev. Franz Rosenthal, ed. Ehsan Yarshater, State University of New York Press, Albany New York, 1985.

The Chronicle of the Logothete, çev. Staffan Wahlgren, Liverpool University Press, Liverpool, 2019.

The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century, çev. Alice-Mary Talbot ve Denis F. Sullivan, Dumbarton Oaks, Washington, 2005.

Theophanis Continuati Liber V Vita Basilii Imperatoris, *CFHB*, Berlin Ser., C.XLII, ed. ve çev. Ihor Ševčenko, de Gruyter, Berlin/Boston, 2011.

Thomas Artsruni, *History of the House of Artsrunik*, çev. Robert William Thomson, Wayne State University Press, Detroit, 1985.

Ya'qubi, "The History (Tarikh)", *The Works of Ibn Wadih al-Ya'qubi*, C.III, ed. Matthew S. Gordon, Chase F. Robinson, Everett K. Rowson, Michael Fishbein, Brill, Leiden-Boston, 2018.

Urfalı Mateos'un Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), çev. Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara, 2000.

Yovhannes Drasxanakertc'i's, *History of Armenia*, çev. Krikor H. Maksoudian, Scholars Press, Atlanta, 1987.

ZACOS Georgios ve VEGLERY Aleksander, *Byzantine Lead Seals*, C.I/1-2-3, Verlag J. J. Augustin, Basel, 1972.

ZACOS Georgios, *Byzantine Lead Seals*, C.II, ed. John William Nesbitt, Benteli Publishers, Bern, 1985.

TETKİK ESERLER

1 Mart 1968 Gününe Kadar Köylerimiz, T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1968.

ADONTZ Nicholas, "Les Taronites en Arménie et à Byzance", *Byz*, C.X, Sy.2, 1935, s.531-551.

ADONTZ Nicholas, "Les Taronites en Arménie et à Byzance", *Byz*, C.IX, Sy.2, 1934, s.715-738.

ADONTZ Nicholas, *Armenia in the Period of Justinian*, çev. Nina Garsoïan, Calouste Gulbenkian Foundation, Lizbon, 1970.

AHRWEILER Hélène, "Küçük Asya ve Arap Akınları (VII.-IX. Yüzyıllar)", çev. Törebey Günaydın, *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, C.V, Sy.9, 2024, s.137-167.

AHRWEILER Hélène, "Un Discours Inédit de Constantin VII Pophyrogénète", *TM*, C.II, 1967, s. 393-404.

- BAUMGARTNER Adolf, "Arsamosata", *RE*, C.II/1, 1895, s.1271.
- BAYRAKDAR Mehmet, "İbn Miskeveyh", *DİA.*, C. XX, 1999, s. 201-208.
- BELDICEANU-STEINHERR Irène, "Charsianon Kastron Qal'e-i Harsanos", *Byz*, C.LI, Sy.2, 1981, s.410-429.
- BELKE Klause, *Tabula Imperii Byzantini*, C.IV: Galatien und Lykaonien, ed. Herbert Hunger, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Viyana, 1984.
- BIANQUIS Thierry, "Autonomous Egypt from Ibn Tukun to Kafur 868-969", *The Cambridge History of Egypt*, ed. Carl F. Petry, Cambridge University Press, 2008, s.86-119.
- BIANQUIS Thierry, "Sayf Al-Dawla", *EF*², C.IX, 1997, s.103-110.
- BITTEL Kurt, "Podandos", *RE*, C.XXI,1, 1951, s.1136-1138.
- BLACHÈRE Régis, "Mütenebbi", *İA*, C.VIII, 1979, s.858-862.
- BONNER Michael, "The Naming of the Frontier: Awasim, Thughur and the Arab Geographers", *SOAS*, C. 57, Sy. 1, 1994, s.17-24.
- BOSWORTH Clifford Edmund, "Dhat al-Sawari", *EF*², C.XII, 2004, s.221-222;
- BOSWORTH Clifford Edmund, "Saifa", *EF*², C. VIII, 1995, s.869.
- BOSWORTH Clifford Edmund, "Tabari", *EF*², C.X, 2000, s.11-15.
- BOSWORTH Clifford Edmund, "The City of Tarsos/Tarsos and the Arab-Byzantine Frontiers in Early and Middle Abbasid Times", *Orient*, C.XXXIII, 1992, s.268-286.
- BOZALIOĞLU Tuğçe Müge Sakarya, "İki Anonim Bizans Kaynağına Göre X. Yüzyılda Bizans Ordusu, Ankara Üni. Sosyal Bilimler Ens. *Ortaçağ Tarihi ABD Doktora Tezi*, 2014.
- BRANDES Wolfram, "Überlegungen zur Vorgeschichte des Thema Mesopotamien", *BSI*, C.XLIV, 1983, s.171-177.
- BROCKELMANN Carl, "Ebu Firas", *İA*, C.IV, 1964, s.17.

- BROKKAAR Walter Gerard, "Basil Lacapenus", *Byzantina Neerlandica*, C.III, 1972, s.203-213.
- BROOKS Ernest Walter, "Arabic Lists of the Byzantine Themes", *JHS*, C.XXI, 1901, s.67-77.
- BROOKS Ernest Walter, "The Arabs in Asia Minor (641-750), From Arabic Sources", *JHS*, C.XIX, 1899, s.182-208.
- BROOKS Ernest Walter, "The Campaign of 716-718", *JHS*, C. XIX, 1899, s.19-31.
- BROOKS Ernest Walter, "The Struggle with the Saracens", *The Cambridge Medieval History*, C.IV, 1923, s.119-138.
- BROWN Thomas S., BRYER Anthony ve WINFIELD David, "Cities of Heraclius", *BMGS*, C.IV, Sy.1, 1978, s.15-38.
- BRYER Anthony ve WINFIELD David, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, C.I, Dumbortan Oaks, 1985.
- BURY John Bagnell, "Mutasım's March Trough Cappadocia in A.D. 838", *JHS*, C.29, 1909, s.120-129.
- BURY John Bagnell, "The Ceremonial Book of Constantine Porphyrogennetos", *The English Historical Review*, C.XXII, Sy.86, 1907, s.209-217;
- BURY John Bagnell, "The Treatise De Administrando Imperio", *BZ*, XV, 1906, s.517-577.
- BURY John Bagnell, *A History of the Eastern Roman Empire*, Macmillan and Co., Limited, Londra, 1912.
- BURY John Bagnell, *The Imperial Administarive System in the Ninth Century: With Revised Text of the Kletorologion of Philotheos*, Oxford University Press, Londra, 1911.
- CAHEN Claude, "Buwayhids", *EF*, C.I, 1986, s.1350-1357.

- CAMERON Averil, "The History of the Image of Edessa: The Telling of a Story",
Harvard Ukrainian Studies, C. VII, 1983, s.80-94.
- CANARD Marius, "'Ayn Zarba", *EF*², C.I, 1979, s.789-790.
- CANARD Marius, "Antaki, (Abu'l-Faradj)", *EF*², C.I, 1986, s.516.
- CANARD Marius, "Arminiya", *EF*², C.I, 1986, s.633-638.
- CANARD Marius, "Awasim", *EF*², C. I, 1986, s.791;
- CANARD Marius, "Deux Épisodes des Relations Diplomatiques Arabo-Byzantine Au Xe Siècle", *Bulletin d'études Orientales de l'Institut Français de Damas*, C.XIII, 1949-1951, s.51-69.
- CANARD Marius, "Isa B. Al-Shaykh", *EF*², C.IX, 1997, s.88-91.
- CANARD Marius, "Les Hamdanides et l'Arménie", *AIEO*, C.VII, Cezayir, 1948, s.77-94.
- CANARD Marius, "Quelques personnages byzantins dans une pièce du poète arabe Abu Firas (Xe siècle)", *Byz*, C.XI, 1936, s.451-460.
- CANARD Marius, "Tarih ve Efsaneye Göre Arapların İstanbul Seferleri", çev. İsmail. H. Danişmend, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, C.II, 1956, s.223-224.
- CANARD Marius, "Une Lettre de Muhammad ibn Tugj al-Ihsid Émir d'Égypte a l'Empereur Romain Lécapène", *AIEO*, C. II, Cezayir, 1936, s.189-209;
- CANARD Marius, *Histoire de la Dynastie des Hamdanides de Jazira et de Syrie*, C.I-II, Publications de l'école des lettres d'Alger, IIe Série, C.XXI, Imprimeries La Typo-Litho et Jules Carbonel Réunies, Cezayir, 1951.
- CHABOT Jean-Baptiste, *Littérature syriaque*, Bloud et Gay, Paris, 1934.
- CHARANIS Peter, "The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire", *DOP*, C.IV, 1948, s.55-61.
- CHARANIS Peter, *The Armenians in the Byzantine Empire*, Livraria Bertrand, Lizbon, 1963.

- CHEYNET Jean-Calude, “Les Phocas”, *La Société Byzantine: L’Apport des sceaux*, Paris, 2008, 473-497.
- CHEYNET Jean-Claude ve VANNIER Jean-François, “La famille Bourtzès”, *Études prosopographiques*, C.I, s.15-16.
- CHEYNET Jean-Claude, “Les Choïrosphaktai”, *Studies in Byzantine Sigillography*, C.XI, de Gruyter, 2012, s.89-110.
- CHEYNET Jean-Claude, “Un aspect du ravitaillement de Constantinople aux Xe–XIe siècles d’après quelques sceaux d’horreairioi”, *La société byzantine. L’apport des sceaux*, C.I, 2008, s.209-236.
- CHRISTIDES Vassilios, “The Raids of The Moslems of Crete in the Aegean Sea: Piracy and Conquest, (800-961 A.D.)”, *BZ*, C.LI, 1981, s.76-111.
- CHRISTIDES Vassilios, *The Conquest of the Crete Bay Arabs (CA. 824) A Turning Point in The Struggle Between Byzantium and Islam*, Akademia Athenon, Atina, 1984.
- Constantine Porphyrogenitus De Administrando Imperio A Commentary*, ed. R.J.H. Jenkins, Dumbarton Oaks, Washington, 2016.
- CULFA Mahmut, Seyfüddevle Hatiplerinden İbn Nübâte’nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Cihatla İlgili Hutbelerinin Edebi Açından Tahlili, Harran Üniversitesi, *Yüksek Lisans Tezi*, Şanlıurfa, 2020.
- ÇEVİK Adnan, “Yukarı Dicle Havzasında Yeni Bir Ortaçağ Başkenti: Erzen”, *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, İstanbul, 2009, s.241-256.
- ÇEVİK Adnan, XI.-XII. Yüzyıllarda Diyar-ı Bekr Bölgesi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, *Doktora Tezi*, İstanbul, 2002.
- DAGRON Gilbert, “Minorités ethniques et religieuses dans l’Orient byzantin à la fin du Xe et au XIe siècle: l’immigration syrienne”, *TM*, C.VI, 1976, s.177-216.

- DARROUZÈS Jean, “Deux lettres inédites de Photius aux Arméniens”, *REB*, C.XXIX, 1971, s.137-181.
- DEMİRKENT İşın, “Misis”, *DİA*, XXX, 2020, s.178-181;
- DIEHL Charles, “L’origine du régime des thèmes dans l’Empire byzantin”, *Études byzantines*, Paris, 1905, s.276-292.
- DIEHL Eric, “Pagrai”, *RE*, XVIII/2, 1939, s.2315-2316.
- DURAK Koray, “Cilician Frontier: A Case Study of Byzantine-Islamic Trade in the Ninth and Tenth Centuries”, *Mainzer Veröffentlichungen zur Byzantinistik*, C. XV, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2018, s.168-183.
- DURAK Koray, “The Economy of Melitene/Malatya and Its Role in the Byzantine-Islamic Trade (Seventh to Eleventh Centuries)”, *BZ*, C.CXV, Sy.3,2022, s.829-874.
- DURMUŞ İsmail, “Mütenebbi,” *DİA*, C. XXXII, 2006, s. 196.
- DUSSAUD René, *Topographie historique de la Syrie antique et médiévale*, Librairie orientale Paul Geuthner, Paris, 1927.
- DUYGU Zafer, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ*, Divan Kitap, İstanbul, 2006.
- EL-CHEIK Nadia Maria, “Servants at the Gate: Eunuchs at the Court of Al-Muqtadir”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C.XLVIII, Sy.2, 2005, s.234-252.
- ELÇİBEY Ebülfez, *Tolunoğulları Devleti (868-905)*, Yay. Haz. Fazıl Gezenferoğlu, Ötüken Neş. İstanbul, 1997.
- ELISSÉEFF Nikita, “Hıms”, *IE²*, C.III, 1986, s.397-402.
- ELISSÉEFF Nikita, “Ma’arrat al-Nu’mān”, *ET²*, C.V, 1986, s.922.
- ESBROECK Michel van, “Asolik”, *Encyclopaedia Iranica*, C.II, Sy.8, 2016, s.785.
- FAYDA Mustafa, “Taberi, Muhammed b. Cerir”, *DİA*, C.XXXIX, 2010, s.314-318;
- FAYDA Mustafa, “Tarihu’l-Ümem ve’l-Muluk”, *DİA*, C.XL, 2011, s.92-94.

- FERLUGA Jadran, "Le clisure bizantine in Asia Minore", *ZRVI*, C. XVI, Belgrad, 1975, s.9-23.
- FERLUGA Jadran, "Military and Administrative Thematic Units of an Inferior Rank: On the Thematic Organization from the VII to the X Centuries", *ZRVI*, C.II, 1953, s.61-98.
- FINE John, *The Early Medieval Balkans*, The University of Michigan Press, 1983.
- FLUSIN Bernard, "Re-writing history: John Skylitzes' Synopsis historion", *A Synopsis of Byzantine History*, çev. John Wortley, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, s.XVIII-XXXIII.
- FRAENKEL Ernst, "Batnai", *RE*, C.I/1, 1897, s.140-141.
- FRAENKEL Ernst, "Dara", *RE*, C. IV/2, 1901, s.2150.
- GARSOÏAN Nina, "The Arab Invasions and the Rise of the Bagratuni", *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, C.I, ed. Richard G. Hovannisian, St. Martin's Press, New York, 1997, s.117-142.
- GARSOÏAN Nina, "The Independent Kingdoms of Medieval Armenia", *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, C.I, ed. Richard G. Hovannisian, St. Martin's Press, New York, 1997, s.143-186.
- GARSOÏAN Nina, *The Paulician Heresy*, Mouton & Co., Paris, 1967.
- GAY Jules, *L'Italie meridionale et L'Empire byzantin (867-1071)*, Albert Fontemoing Éditeur, Paris, 1904.
- GELZER Heinrich, *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*, B.G. Teubner, Leipzig, 1899.
- GIBB Hamilton Alexander Rosskeen, "Abu Firas", *ET*², C.I, 1986, s.119-120.
- GÖKHAN İlyas, "Arapların Fethinden Selçuklular Zamanına Kadar Maraş", *Belleten*, C. LXXIII, Sy.266, 2009, s.35-76.

- GÖKHAN İlyas, “Harun Reşid ve Oğulları Döneminde Tarsos/Tarsos (786-842)”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.X, Sy.2; 2013, s.195-214.
- GÖKHAN İlyas, “İslam ve Bizans Sınırları Arasında Hades Şehri”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C.VIII, Sy.2, 201, s.87-109.
- Great Britain Intelligence Division War Office, *Asia Minor*, Harita No. 2097, Londra, 1915-1919.
- Great Britain Intelligence Division War Office, *Eastern Turkey in Asia*, Harita No. 1522, Londra, 1901-1920.
- GREENWOOD Timothy William, “Armenian Neighbours (600-1045)”, *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, ed. J. Shepard, Cambridge University Press, 2008, s. 333-364.
- GRÉGOIRE Henri, “Le tombeau et la date de Digénis Akritas”, *Byz*, C.VI, 1931, s.481-508.
- GRÉGOIRE Henri, “Études sur le neuvième siècle”, *Byz*, C.VIII, Sy.2, 1933, s.515-550.
- GRÉGOIRE Henri, “Les sources de l'histoire des Pauliciens. Pierre de Sicile est authentique et « Photius » un faux”, *BAB*, C.XXII, 1936, s.101-104.
- GRÉGOIRE Henri, “Précisions géographiques et chronologiques sur les Pauliciens”, *BAB*, C.XXXIII, 1947, s.289-324.
- GRÉGOIRE Henri, “Pour l’histoire des églises pauliciennes”, *Orientalia Christiana Periodica*, C.XIII, 1947, s.509-514.
- GREGORY Timothy E., “Melchites”, *ODB*, C.II, s.1332.
- GIRAULT DE PRANGEY Joseph-Philibert, 252. *Alep, Prise de Bab Antakieh [Dagereotip]*, The Metropolitan Museum of Art, 1844, Envanter No: 2016.612.
- GIRAULT DE PRANGEY Joseph-Philibert, *Château d'Alep [Taş baskı]*, The Metropolitan Museum of Art, 1843, Envanter No: 2017.66.10.

- GROUSSET René, *Başlangıcından 1071'e Kadar Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yay., İstanbul, 2005.
- GRUMEL Venance, "Notes chronologiques : la révolte d'Andronic Doux sous Léon VI, la victoire navale d'Himérius", *Échos d'Orient*, C. XXXVI, Sy.186, 1937, s.202-207.
- GUILLAND Rodolphe, "Le Palais du Boukoléon: l'Assassinat de Nicéphore II Phokas", *ByzSlav*, C.XIII, Prag, 1952-1953, s.128-136.
- GUILLAND Rodolphe, *Recherches sur les institutions byzantines*, C.I, Akademie Verlag, Berlin, 1967.
- GUILLAND Rodolphe, *Recherches sur les institutions byzantines*, C.II, Akademie Verlag, Berlin, 1967.
- GÜNALTAY Şemseddin, *İslam Tarihinin Kaynakları*, Endülüs Yay., İstanbul, 1991.
- GÜNEŞ Cüneyt, *Thema Sistemi*, TTK, Ankara, 2021.
- GYLLENHAAL David, "Byzantine Melitene and the Social Milieu of the Syriac Renaissance", *DOP*, C.LXXV, 2021, s.205-236.
- HAIRAPETIANN Srbouhi, *History of Armenian Literature*, Caravan Books, New York, 1995.
- HALDON John ve KENNEDY Hugh, "The Arab-Byzantine Frontier in the Eighth and Ninth Centuries: Military Organisation and Society in the Borderlands", *ZRVI*, C.XIX, 1980, s.79-116.
- HALDON John, *Byzantine Praetorians*, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn, 1984.
- HALDON John, *Byzantium in the Seventh Century*, Cambridge University Press, 1997.
- HALKIN François, "Trois Dates Historiques Précisées grâce au Synaxaire", *Byz*, C.XXIV, 1954, s.7-17.
- HASAN Zaky M., "Ahmad B. Tûlûn", *EF²*, I, 1986, s.278-279.

- HEWSEN Robert Henry, *Armenia: A Historical Atlas*, University of Chicago Press, 2001.
- HEWSEN Robert Henry, "Armenia On the Halys River: Lesser Armenia And Sebastia", *Armenian Sebastia/Sivas and Lesser Armenia*, ed. Richard G. Hovannisian, Mazda Pub., Casota Mesa/ABD, 2004, s.45-79.
- HILD Fredrich ve HELLENKEMPER Hansgerd, *Tabula Imperii Byzantini*, C.V: Kilikien und Isaurien, ed. Herbert Hunger, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Viyana, 1990.
- HILD Friedrich ve RESTLE Marcell, *Tabula Imperii Byzantini*, C.II: Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos), ed. Herbert Hunger, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Viyana, 1981.
- HIRSCHFELD Gustav, "Anazarba", *RE*, C.I/2, 1894, s.2101.
- HIRSCHFELD Gustav, "Arabissos", *RE*, C.II/1, 1895, s.364-365.
- HIRSCHFELD Gustav, "Ariartheia", *RE*, C.II/1, 1895, s.815.
- HOLMES Catherine, "How the East Was Won in the Reign of Basil II", *Eastern Approaches to Byzantium*, ed. Antony Eastmond, Aldershot, 2001, s.41-56.
- HONIGMANN Ernst [Besim Darkot], "Resü'l-Ayn", *IA*, C.IX, 1964, s.695-698.
- HONIGMANN Ernst [Clifford Edmund Bosworthwelh], "Nasibin", *EF*, C.VII, 1993, s.893-894.
- HONIGMANN Ernst, "Charsianon Kastron", *Byz*, C.X, 1935, s.129-160.
- HONIGMANN Ernst, "Hierapolis", *RE*, Sup. IV, 1924, s.733-742.
- HONIGMANN Ernst, "Historische Topographie von Nordsyrien im Altertum", *ZDPV*, C. XLVI, Sy.3/4, 1923, s.149-193.
- HONIGMANN Ernst, "Historische Topographie von Nordsyrien im Altertum", *ZDPV*, XLVII, Sy.1/2, 1924, 1-64.
- HONIGMANN Ernst, "Laodikeia", *RE*, C.XII/2, 1924, s.712-718.

- HONIGMANN Ernst, “Lazkiye”, *ET*, C.VII, 1993, s.22-25.
- HONIGMANN Ernst, “Misis”, *İA*, C.VIII, 1979, s.364-373.
- HONIGMANN Ernst, “Rakka”, *İA*, C.IX, 1964, s.607-610.
- HONIGMANN Ernst, “Sugur”, *İA*, C.XI, 1979, s.2.
- HONIGMANN Ernst, “Κύρρος”, *RE*, C.XII/1, 1924, 199-204.
- HONIGMANN Ernst, “Μαυανάλις”, *RE*, XIV/1, 1928, s.971.
- HONIGMANN Ernst, “Σύριαι πύλαι”, *RE*, C.IV/A2, 1932, s.1727-1728.
- HONIGMANN Ernst, “Σωζόπετρα”, *RE*, C.III/A, 1, 1927, s.1256.
- HONIGMANN Ernst, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1970.
- HONIGMANN Ernst, *Le Couvent de Barsauma et Le Patriarcat Jacobite d'Antioche et de Syrie*, Imprimerie orientaliste, Leuven, 1954.
- HOWARD-JOHNSTON James Douglas, “Byzantine Anzitene”, *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*, ed. S. Mitchell, Oxford, 1983, s.239-290.
- HOWARD-JOHNSTON James Douglas, “Crown Lands and the Defence of Imperial Authority in the Tenth and Eleventh Centuries”, *ByzF*, C.XXI, 1995, s.75-100.
- HUXLEY George, “The Emperor Michael III And The Battle Of Bishop's Meadow (A.D. 863)”, *Greek, Roman and Byzantine Studies*, C.XVI, Sy.4, Cambridge, 1975, s.443-450.
- IŞILTAN Fikret, “Sicilya”, *İA*, C.X, 1967, s.589-595.
- IŞILTAN Fikret, “Taberi”, *İA*, C. XI, 1979, s.594-598.
- İPEK Ali, “Abbasiler Dönemi Ermeni İsyanları (750-886)”, *Tarih Dergisi*, Sy.42, 2021, s.27-41.
- JANIN Raymond, “Un Arabe ministre à Byzance et les Arabes: Samonas (IXe–Xe siècle)”, *REB*, C. XXXIV, Sy.179, 1935, s.307-318.

- JENKINS Romilly J. H., "Cyprus Between Byzantium And Islam A.D. 688-965", *Studies Presented to D. M. Robinson*, C.II, ed. G. Mylonas ve D. Raymond, Missouri, 1953, s.1006-1014.
- JENKINS Romilly J. H., "Leo Choerosphactes And The Saracen Vizier", *Recueil des travaux de l'Institut d'études byzantines*, C. VIII, Belgrad, 1963, s.167-176.
- JENKINS Romilly J. H., "The Date of Leo VI's Cretan Expedition", *Hellenica*, C.IV, 1953, s.277-281.
- JENKINS Romilly J. H., "The Flight of Samonas", *Speculum*, C.XXIII, Sy.2, 1948, s.214-235.
- JENKINS Romilly J. H., LAOURDAS Basileios, MANGO Cyril, "Nine Orations of Arethas, from co. Marc. gr. 524", *BZ*, Sy.47, 1954, s.1-140.
- JONES A.H.M., *The Latter Roman Empire*, C. I, Basil Blackwell, Oxford, 1964.
- JONES A.H.M., *The Latter Roman Empire*, C.II, Basil Blackwell, Oxford, 1964.
- KAPLAN Michel, *Les Hommes et la terre à Byzance et les Arabes du VIe au XIe Siècle: Propriété et exploitation du sol*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1992.
- KARAYANAPOULOS Johannes, *Die Entstehung der byzantinischen Themenordnungs*, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, Münih, 1959.
- KARLIN-HAYTER Patricia, "The Emperor Alexander's Bad Name", *Speculum*, C.44, Sy.4, 1969, s.585-596.
- KARLIN-HAYTER Patricia, "The Revolt of Andronicus Ducas", *BS*, XVII, 1966, s.23-25.
- KARLIN-HAYTER Patricia, "VITA S. EUTHYMI", *BZ*, C.XXV-XXVII, Sy.1, 1955-1956-1957, s.1-172.
- KARLIN-HAYTER Patricia, "When Military Affairs Were In Leo's Hands: A Note on Byzantine Foreign Policy (886-912)", *Traditio*, C.XXIII, Cambridge, 1967, s.15-40.

- KAYA Mahmut, “Sabit b. Sinan”, *DİA*, C. XXXV, 2008, s. 356.
- KAZHDAN Aleksander ve CUTLER Anthony, “Protospatharios”, *ODB*, C.III, 1991, s.1748.
- KAZHDAN Aleksander ve MCGEER Eric, “De Velitatione”, *ODB*, C.I, s.615.
- KAZHDAN Aleksander, “De Thematibus”, *ODB*, C.I, s.614-615.
- KAZHDAN Aleksander, “Dioiketes”, *ODB*, C.I, s.627-628.
- KAZHDAN Aleksander, “Hetaireiarkhes”, *ODB*, C.II, s.925-926.
- KAZHDAN Aleksander, “Taktika”, *ODB*, C.III, s.2007.
- KAZHDAN Aleksander, *A History of Byzantine Literature (850-100)*, National Hellenic Research Foundation - Institute for Byzantine Research, Atina, 2006.
- KEÇİŞ Murat, GÜNEŞ Cüneyt, “Bizans’ın Anadolu’daki Yeni Düzeni: Thema Sistemi’nin Ortaya Çıkışı ve Problemler”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.XIX, Sy.43, 2018, s.95-104;
- KENNEDY Hugh, *The Prophet and the Age of the Caliphates*, Routledge, Londra/New York.
- KILIÇLI Mustafa, “Ebu Firas el-Hamdani”, *DİA*, C.X, 1994, s.125-126.
- KOPRAMAN Kazım Yaşar, “İhşidiler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.VI, Çağ Yay., İstanbul, 1992, s.182-222.
- KOPRAMAN Kazım Yaşar, “Tolunoğulları”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.VI, ed. Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yay., 1992, s. 55-80.
- KOZAN Mert, “Roma İmparatorluğu Döneminde Malatya,” *Ortaçağ’da Malatya*, Bilsam, Malatya, 2020, s.15-36.
- KÜÇÜKAŞÇI Mustafa Sabri, “Anadolu’da Arap-Bizans Mücadelesi” ve “Saife” Seferleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, C. II, 2000, s.1-23.
- KÜÇÜKAŞÇI Mustafa Sabri, “Savaif”, *DİA*, C.XXXVI, 2009, s.185.
- LAMMES Henri, “Buka”, *İA*, C.II, 1979, s.780.

- LAURENT Joseph, *L'Arménie entre Byzance et les Arabes et l'Islam*, Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome, Paris, 1919.
- LE STRANGE Guy, "Al-Abrik, Tephrike, the Capital of the Paulicians: A Correction Corrected", *JRAS*, Ekim 1896, s.733-741.
- LE STRANGE Guy, *Palestine under the Moslems*, Alexander P. Watt for the Committee of the Palestine Exploration Fund, Londra, 1890.
- LE STRANGE Guy, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge Uni. Press, Cambridge, 1905.
- LEMERLE Paul, "Histoire des Pauliciens d'Asie Mineure d'après les sources grecques", *TM*, C.V, 1973, s.1-144.
- LILIE Ralph-Johannes, "Die zweihundertjährige Reform", *BSI*, C.XLV, 1984, s. 27–39, 190–201.
- LILIE Ralph-Johannes, "Thrakien Und Thrakesion", *JÖB*, C.XXVI, 1977, s. 7-47.
- LILIE Ralph-Johannes, *Die byzantinische Reaktion auf die Ausbreitung der Araber: Studien zur Strukturwandlung des byzantinischen Staates im 7. und 8. Jahrhundert*, Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität, Münih, 1976.
- LUTTWAK Edward N., *The Grand Strategy of the Roman Empire*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore ve Londra, 1976.
- MAKRYPOULIAS Christos G., "Byzantine Expeditions Against the Emirate of Crete, c. 825–949", *Proceedings of the Sixth International Congress of Graeco-Oriental and African Studies*, Lefkoşa, 2000, s.353-357.
- MARKAPOULOS Athanasios, "Le témoignage du Vaticanus gr. 163 pour la période entre 945-963", *Byzantina Symmeikta*, C.III, 1979, s.83-119.
- MARKAPOULOS Athanasios, "Sur les deux versions de la Chronographie de Symeon Logothete", *BZ*, LXXVI, 2009, s.276-284.

- MARKOPOULOS Athanasios, "Joseph Bringas Prosopographical Problems and Ideological Trends", *Byzantina Symmeikta*, C.IV, 1981, s.93-94.
- MARTIN-HISARD Bernadette, "Constantinople et les archontes du monde caucasien dans le Livre des Cérémonies, II, 48", *TM*, C. XIII, 2000, s.359-530.
- MCCORMICK Michael, *Eternal Victory*, Cambridge University Press, Cambridge-New York, 1990.
- MCGEER Eric, "Stratiotika Ktemata", *ODB*, C.III, s.1966.
- MCGEER Eric, "Taktika of Leo VI", *ODB*, C.III, s.2008.
- MCORNICK Michael, "De Ceremoniis", *ODB*, C. I., s.595-597.
- MERÇİL Erdoğan, "Büveyhiler", *DİA*, C.VI, 1992, s.496-500.
- MILES George C., "Byzantium and Arabs: Relations in Crete and Aegean", *DOP*, C. XVIII, 1964, s.1-32.
- MITCHELL Stephen, *Aşvan Kale*, British Institute of Archaeology at Ankara, Oxford, 1980.
- MITFORD Timothy Bruce, "Cappadocia and Armenia Minor: Historical Setting of the Limes", *ANRW*, C.VII/2, ed. Hildegard Temporini, de Gruyter, Berlin/New York, 1980, s.1169-1228.
- MITFORD Timothy Bruce, "The Roman Frontier on the Upper Euphrates", *Ancient Anatolia*, ed. Roger Matthews, The British Institute of Archaeology at Ankara, Londra, 1998, s.255-272.
- MORRIS Rosemary, "The Two Faces of Nikephoros Phokas", *BMGS*, C.XII, 1988, s.85-88;
- NEVILLE Leonara, *Bizans Tarihçileri ve Tarih Yazımı Rehberi*, Çev. Süha Konuk, Selenge, İstanbul, 2021.
- OBERHUMMER Eugen, "Sason", *RE*, II/A, 1, 1921, s.55-56.

- OIKONIMIDES Nikolaos, “Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century: The Seals Of Kommerkiarioi”, *DOP*, C. XL, 1986, s.33-53.
- OIKONIMIDES Nikolaos, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, ed. ve çev. Nikolaos Oikonomides, Éditions du Centre national de la recherche scientifique, Paris, 1972,
- OIKONOMIDES Nikolaos, “L’« épopée » de Digénis et la frontière orientale de Byzance et les Arabes aux Xe et XIe siècles”, *TM*, C.VII, 1979, s.375-397.
- OIKONOMIDES Nikolaos, “L’organisation de la frontière orientale de Byzance aux Xe–XIe siècles et le Taktikon de l’Escorial”, *Actes du XIVe Congrès international des études byzantines*, C.I, Bükreş, 1974, s.285-302.
- OSMANLI YER ADLARI, Haz. Tahir Sezen, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2017.
- OSTROGORSKY Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 2006.
- ÖĞÜN BEZER Gülay, “Rakka”, *DİA*, C. XXXIV, 2007, s.432-433.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, “Ali b. Zafir”, *DİA*, C. II, 1989, s. 459.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, “Beridiler”, *DİA*, C.V, 1992, s.501-502.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, “el-Kamil”, *DİA*, C.XXIV, 2001, s.281-283.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, “İbnü’l-Esir İzzeddin”, *DİA*, C.XXI, 2000, s.26-27.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, “İbnü’l-İbri”, *DİA*, C.XXI, s.92-94.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, “Müstain-Billah”, *DİA*, C. XXXII, 2006, s.112-113.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, “Seyfüddevle el-Hamdani”, *DİA*, XXXVII, s.35-36.
- ÖZGÜÇ Tahsin, “Elbistan Ovası’ndaki Tetkik Gezileri ve Karahöyük Kazısı”, *Belleten*, C.XII, Sy.45,1948, 226-231.
- ÖZTÜRK Engin, *Bizans-Ermeni İlişkileri (VII-XIII. Yüzyıllar)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2022.
- ÖZTÜRK Murat, “Zatüssavari”, *DİA*, C. XLIV, 2013, s.152-153.

- PAULYS REALENCYCLOPÄDIE DER CLASSISCHEN ALTERTUMSWISSENSCHAFT*,
Stuttgart, 1894-1978.
- PELLAT Charles, “Masudi”, *EF*², C.VI, 1991, s.784-789.
- PERTUSI Agostino, “La formation des thèmes byzantins”, *Berichte zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongreß*, Münih, 1958, s.1-40.
- PERTUSI Agostino, “Nuova ipotesi sull'origine dei «temi» bizantini”, *Aevum*, C. XXVIII, Sy.2, 1954, s.126-150.
- PERTUSI Agostino, “Tra storia e leggenda : akritai e ghâzi sulla frontiera orientale di Bisanzio”, *Actes du XIV^e Congrès international des études byzantines*, ed.M. Berza ve E. Stanescu, Bükreş, 1971, s.237-283.
- PERTUSI Agostino, *Constantino Porfirogenito De Thematribus*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Roma, 1952.
- PITARAKIS Brigitte, “Mines anatoliennes exploitées par les Byzantins: recherches récentes”, *Revue numismatique*, C.CLIII, 1998, s.141-185.
- PLESSNER Martin [Besimi Darkot], “Suruc”, *IA*, C.XI, 1979, s.66-67.
- PLESSNER Martin [Clifford Edmund Bosworth], “Sarudj”, *EF*², C.IX, 1997, s.68-69.
- POLEMIS Demetrios Ioannou, *The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography*, The Athlone Press, Londra, 1968.
- POTACHE Dejanira, “Le Thème et la Forteresse de Charsianon: Recherches dans la région d'Akdağmadeni”, *Geographica Byzantina*, ed. Hélène Ahrweiler, Paris, 1995, s.107-117.
- PRIGENT Vivien, “La carrière du tourmarque Euphèmios”, *Histoire et culture dans l'Italie byzantine*, École française de Rome, Roma, 2006, s.279-317.
- RAGIA Efi, “The Geography of the Provincial Administration of the Byzantine Empire (CA 600-1200): The Apothekai of Asia Minor”, *Byzantina Symmeikta*, C. XIX, 2019, s. 113-144.

- RAMBAUD Alfred, *L'Empire grec au dixième siècle: Constantin Porphyrogénète*, Librairie A. Franck, Paris, 1870.
- RAMSAY William Mitchel, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul, 1960.
- ROSENTHAL Franz, "Ibn al-Athir", *EF*², C.III, 1986, s.723-725.
- RUGE Walther, "Komana", *RE*, C.XI/I, 1921, s.1127-1128.
- RUGE Walther, "Kukusos", *RE*, C.XI/1, 1921, s.1065.
- RUGE Walther, "Kyzistra", *RE*, C.XII/1, 1893, s.234.
- RUGE Walther, "Mallos", *RE*, C.XIV/1, 1928, s.916-917;
- RUGE Walther, "Mopsu(h)estia", *RE*, C.XVI/1, 1933, s.243-250;
- RUGE Walther, "Nyssa", *RE*, C.XVII/2, 1934, s.1662-1663.
- RUGE Walther, "Satala", *RE*, C.II/A, 1, 1921, s.59.
- RUGE Walther, "Sebasto(u)polis", *RE*, C.II, A/1, 1921, s.956.
- RUGE Walther, "Soanda", *RE*, C.III/A, 1, 1927, s.768.
- RUGE Walther, "Tavium", *RE*, C.IV/A2, 1932, s.1524-2536.
- RUGE Walther, "Tyana", *RE*, C.VII/A, 2, 1939, s.1630-1642
- RUGE Walther, "Tyraion", *RE*, C.VII/A,2, 1948, s.1802.
- RUGE Walther, "Καὶνὸν χορίον", *RE*, C.X/2, 1918, s.1506.
- RUNCIMAN Steven, *A History of the First Bulgarian Empire*, G. Bell & Sons, Londra, 1930.
- RUNCIMAN Steven, *The Emperor Romanus Lecapenus & His Reign*, Cambridge Uni. Press, Cambridge, 1929.
- RUNCIMAN Steven, "Some Remarks on the Image of Edessa", *Cambridge Historical Journal*, C.III, Sy.3, 1931, s.238-252.
- RUNCIMAN Steven, *The Medieval Manichee*, Cambridge Uni. Press, 1947.

- SAKKELIONOS I., “Ρωμανοῦ βασιλέως τοῦ Λακαπενοῦ Ἐπιστολαί”, *Δελτιον της Ιστορικης και Εθνολογικης Ηετρινρειας τες Ηελλαδος*, C.II, 1885, s.385-409.
- SAVRAN Ahmet, “Meyyafarikin”, *DİA*, C.XXIX, 2004, s.511-512.
- SCHLUMBERGER Gustave, *Un empereur byzantin au Xe siècle : Nicéphore Phocas*, Librairie Firmin-Didot et Cie, Paris, 1890.
- SEGAL Judah Benzion, “Ibn al-Ibri”, *EF²*, C.III, 1986, s.804-805.
- SEIBT Werner, “Review of Zacos and Veglery”, *BSI*, C. XXXVI, 1975, s.208-213.
- SETTON Kenneth Meyer, “On The Raids of the Moslems in the Aegean in the Ninth and Tenth Centuries and Alleged Occupation of Athens”, *American Journal of Archaeology*, C.LVIII, Sy.4, Ekim 1954, s.311-319.
- SHEPARD Jonathan, “Constantine VII, Caucasian Openings and the Road to Aleppo”, *Eastern Approaches to Byzantium*, ed. Antony Eastmond, Aldershot, 2001, s.19-40.
- SINCLAIR Thomas Alan, “The Site of Tigranocerta I”, *REA*, C.XXV, 1996, s.183-254.
- SINCLAIR Thomas Alan, “The Site of Tigranocerta II”, *REA*, C.XXVI, 1997, s.51-118.
- SINCLAIR Thomas Alan, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*, C.I-IV, The Pindar Press, Londra, 1987-1990.
- SİNANOĞLU Mustafa, “Melkaiyye”, *DİA*, C.XXIX, 2004, s.84-85.
- SOURDEL Dominique, “Baridi”, *EF²*, C.I, 1986, s.1046-1407.
- SOURDEL□THOMINE Janine, “Buka”, *EF²*, 1986, C.I, s.1292.
- STERCK Maximilian [Mükrimin Halil Yinanç], “Ermeniye”, *İA*, C.IV, 1967, s.317-326.
- STERCK Maximilian, “Ayn Zarba”, *İA*, C.II, 1979, s.74-75.
- STERN Samuel Miklos, “The Coins of Thamal and of Other Governors of Tarsos/Tarsos”, *Journal of the American Oriental Society*, C. LXXX, Sy.3, Temmuz-Eylül, 1960, s.217-225.

- STRATOS Andreas Nikolaou, *Byzantium in the Seventh Century*, C.V, Adolf M. Hakkert Publisher, Amsterdam, 1980.
- STRECKT Maximilian, “Tur Abdin”, *EF*², C.X, 2000, s.665-668.
- STURM J., “Nikopolis”, *RE*, C.XVII/1, 1936, s. 536-538.
- SUBAŞI Ömer, “Pasinlerin Bilinmeyen Tarihi Ortuzu-Toy-Valarshavan”, *History Studies*, C.II, Sy.2, 2010, s.35-55.
- SÜMER Faruk, “Menemencioğulları”, *DİA*, EK-II, 2019, s.249-251.
- SVORONOS Nikolaos, *Les Nouvelles des empereurs macédoniens*, ed. P. Gounaridis, Centre de Recherches Byzantines, F.N.R.S., Fondation culturelle de la Banque Nationale, Atina, 1994.
- ŞEŞEN Ramazan, “Antaki, Yahya b. Said”, *DİA*, C.III, 1991, s.228.
- ŞEŞEN Ramazan, “Harran”, *DİA*, C.XVI, 1997, s.237-240.
- TAESCHNER Franz, “Elbistan”, *EF*², C.II, 1991, s.693.
- TER-GHÉWONDIAN Aram, “Chronologie de la ville de Dvin (Duin) aux 9e et 11e siècles”, *REA*, Nouvelle série, C.II, 1965, s.303-318.
- TER-GHEWONDYAN Aram, *The Arab Emirates in Bagratid Armenia*, çev. Nina G. Garsoïan, Calouste Gulbenkian Foundation, Lizbon, 1976.
- The Geography of Ananias of Şirak (Ašxarhac‘oyc‘): The Long and the Short Recensions*, çev. ve ed. Robert Henry Hewsen, Dr. Ludwig Reichert, Wiesbaden, 1992.
- THOMSON Robert William, “Armenian Literary Culture through the Eleventh Century”, *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, C.I, ed. Richard G. Hovannisian, St. Martin’s Press, New York, 1997, s.199-240.
- TOBIAS Norman, *Basil I (867-886) The Founder of the Macedonian Dynasty*, Rutgers—The State University, *Ph.D.* , New Jersey, 1969.

- TODT Klaus-Peter ve VEST Bernd Andreas, *Tabula Imperii Byzantini*, XV: Syria (Syria Prōtē, Syria Deutera, Syria Euphratēsia), Viyana, 2014.
- TOKUŞ Ömer, “Dokuzuncu Asırda Dimaşk, Diyarbekir ve Ermeniyye’de Bir Emirlik Şeyhoğulları”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.V, Sy.40, 2017, s.211-225.
- TOKUŞ Ömer, “Van Gölü Havzasında Arap Hakimiyeti”, *Turkish Studies*, C.XIII, Sy.24, 2018, s.229-249.
- TOKUŞ Ömer, *Müslüman-Bizans Münasebetleri*, Araştırma Yay., Ankara, 2020.
- TOLAN Öner, “X. Yüzyılda Bizans-Arap Sınırında Yeni Bir Askeri-İdari Birim: Armeniaka Themata”, *XIX. Türk Tarih Kongresi*, C.II, 2024, TTK, Ankara s.387-414.
- TOUGHER Shaun, *The Reign of Leo VII (886-912)*, Brill, Leiden, 1997.
- TOUMANOFF Cyril, “The Armeno-Georgian Marchlands”, *Studies in Christian Caucasian History*, Georgetown University Press, 1963, s.435-523.
- TOUMANOFF Cyrille, *Manuel de généalogie et de chronologie pour l’histoire de la Caucase chrétienne (Arménie – Géorgie – Albanie)*, Edizioni Aquila, Roma, 1976.
- TOURNER Victor, *L’Hexapolis arménienne au VIIe siècle et au VIIIe*, Extrait de l’Annuaire de l’Institut de Philologie et d’Histoire orientales, C.II, 1934, s.947-952.
- TOYNBEE Arnold, *Constantine Porphyrogenitus and His World*, Oxford University Press, New York-Toronto, 1973.
- TREADGOLD Warren, *Byzantium and Its Army 284-1081*, Stanford University Press, 1995.
- TREADGOLD Warren, *The Middle Byzantine Historians*, Palgrave Macmillan, New York, 2013.

- TÜLEK Fusun, "The Toprakkale Castle at the Arab-Byzantine Frontier Textual Sources and Notes on Archaeology", *Proceeding of the 10th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2018, s.1-11.
- UÇAR Şahin, *Anadolu'da İslam-Mücadelesi*, İşaret Yay., Ankara, 1982.
- VANNIER Jean-François, *Familles byzantines: les Argyroi (IXe–XIIe siècles)*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1975.
- VÁRI Rezső, "Zum historischen Exzerptenwerke des Konstantinos Porphyrogennetos", *BZ*, C.XVII, 1908, s.75-85.
- VASILIEV Alexander Alexandrovich, *Byzance et les Arabes: La dynastie d'Amorium (820-867)*, ed. ve çev. Henri Grégoire ve Marius Canard, Le Corpus Bruxellense de l'Histoire Byzantine, C.I, Éditions de l'Institut de philologie et d'histoire orientales, Brüksel, 1935.
- VASILIEV Alexander Alexandrovich, *Byzance et les Arabes: La dynastie macédonienne (867-959)*, ed. ve çev. Marius Canard, Le Corpus Bruxellense de l'Histoire Byzantine, C.II/1, Fondation Byzantine, Brüksel, 1968.
- VASILIEV Alexander Alexandrovich, *The Russian Attack on Constantiople in 860*, The Mediaeval Academy of America, Cambridge-Massachusetts, 1946.
- WEISSBACH Franz Heinrich, "Epiphaneia", *RE*, C.VI/1, 1907, s.192-193.
- WEISSBACH Franz Heinrich, "Martyropolis", *RE*, C.XIV/2, 1930, 2043-2044.
- WEISSBACH Franz Heinrich, "Κάππα", *RE*, C.X/2, 1919, s.2009-2021.
- WELLHAUSEN Julius, "Arab Wars with the Byzantines in the Umayyad Periods", *Arab-Byzantine Relations in Early Islamic Times*, ed. Michael Bonner, Routledge, Londra-New York, 2017, s.1-34.
- WHITTOW Mark, *The Making of Orthodox Byzantium 600–1025*, Red Globe Press, Londra, 1996.

- WILHELM Ensslin, “Der Kaiser Herakleios und die Themenverfassung”, *BZ*, C. XLVI, Sy.1, 1953, s.362-368.
- YILDIZ Hakkı Dursun, “Abbasilerde Emirülümeralığın Ortaya Çıkışı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sy.10-11, 1979-1980, s.97-108.
- YILDIZ Hakkı Dursun, “Avasım”, *DİA*, C.IV, 1991, s. 111.
- YILDIZ Hakkı Dursun, “Azerbaycan’da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı: Sac Oğulları I: Ebu’s-Sac Divdad b. Yusuf Divdest”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sy.30, 1976, 109-118.
- YILDIZ Hakkı Dursun, “Azerbaycan’da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı: Sac Oğulları II: Ebu Ubeydullah Muhammed el-Afşin”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sy.9, 1978, 107-128.
- YILDIZ Hakkı Dursun, “Azerbaycan’da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı: Sac Oğulları III: Ebu’l-Kasım Yusuf”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sy.32, 1977, s.29-70.
- YILDIZ Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, İlgı Kültür Sanat, İstanbul, 2015.
- YİĞİT İsmail, “Ömer b. Abdülaziz”, *DİA*, C.XXXIV, 2007, s. 53-55.
- YİNANÇ Mükrimin Halil, “Elbistan”, *İA*, C.IV, 1964, s.223-230.
- ZETTERSTÉEN Karl Vilhelm, “Büveyhiler”, *İA*, C.II, 1979, s.843-845.
- ZUCKERMAN Constantin, “Learning from the Enemy and More: Studies in “Dark Centuries” Byzantium”, *Millennium*, C.II, de Gruyter, Berlin/New York, 2005, s.79-135.

EKLER

EK.1.

Armenia Coğrafyası (884-962):

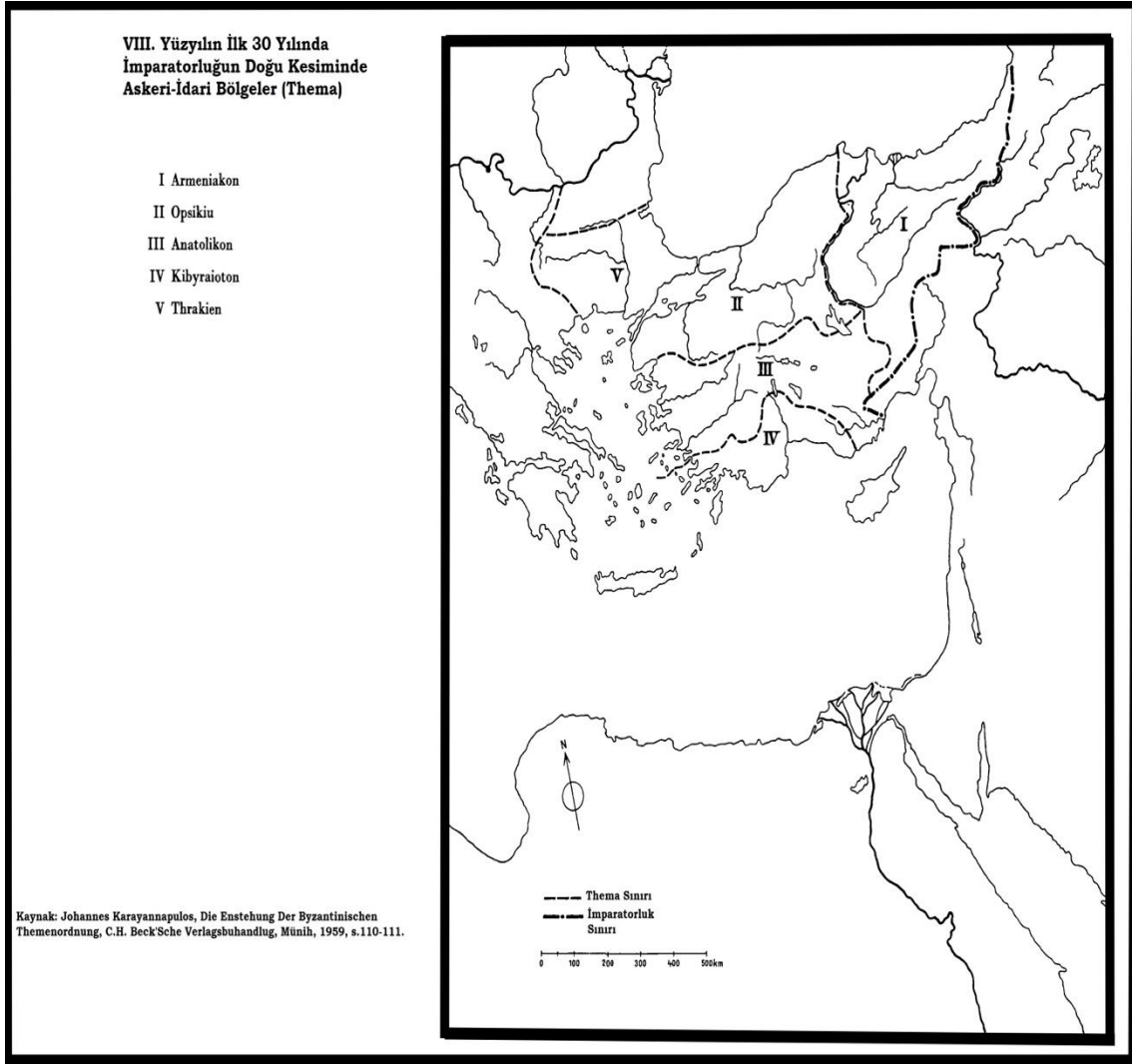


HEWSEN Robert Henry, *Armenia: A Historical Atlas*, University of Chicago Press,

2001.

EK.2.

Bizans İmparatorluğun'da İlk Beş Büyük Thema Birimi:



Johannes Karayannopulos, *Die Entstehung der byzantinischen Themenordnung*, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1959.

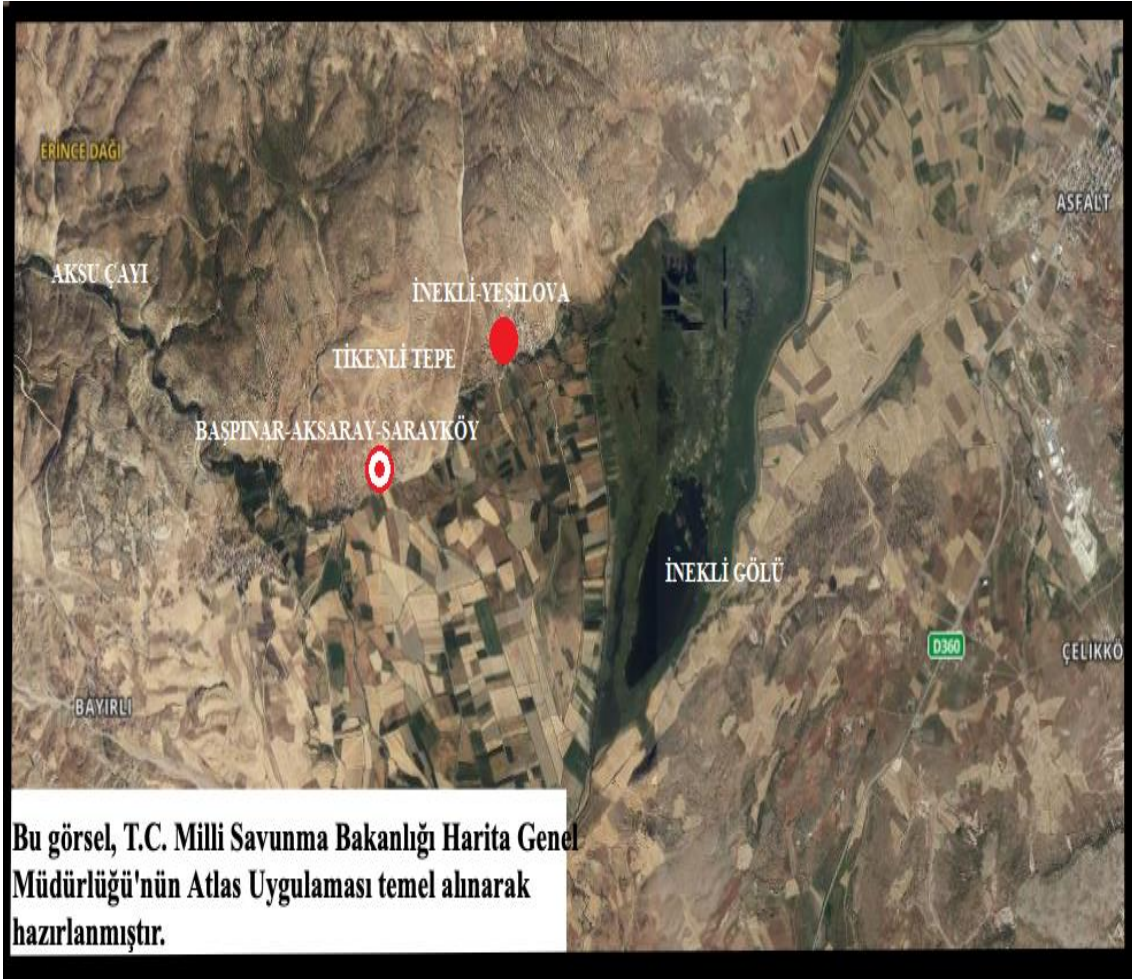
EK.3.

Anadolu'da Büyük Akarsu Havzaları:



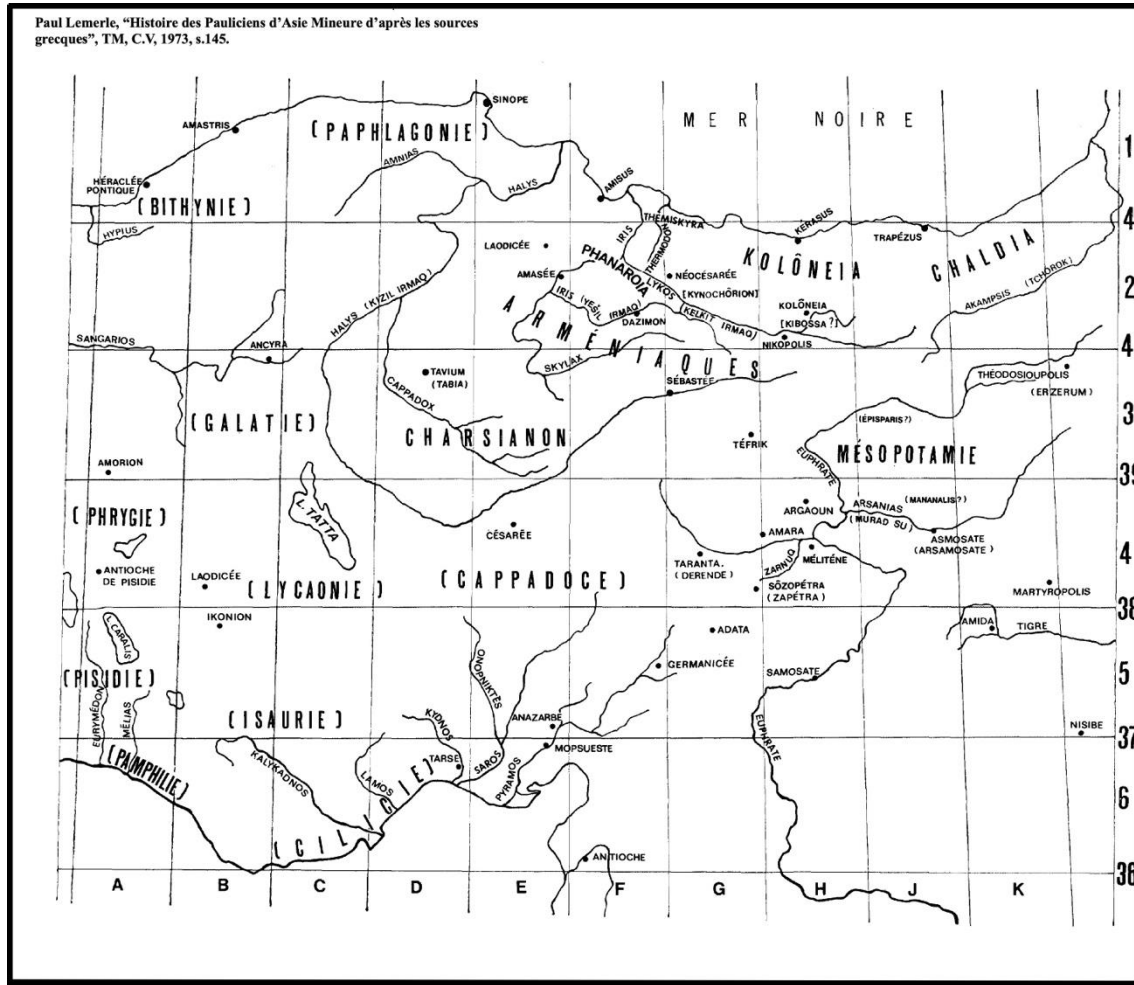
EK.4.

Adata Kalesi Konumu:



EK.5.

Pavlikanların İrtibatlı Olduğu Coğrafya:

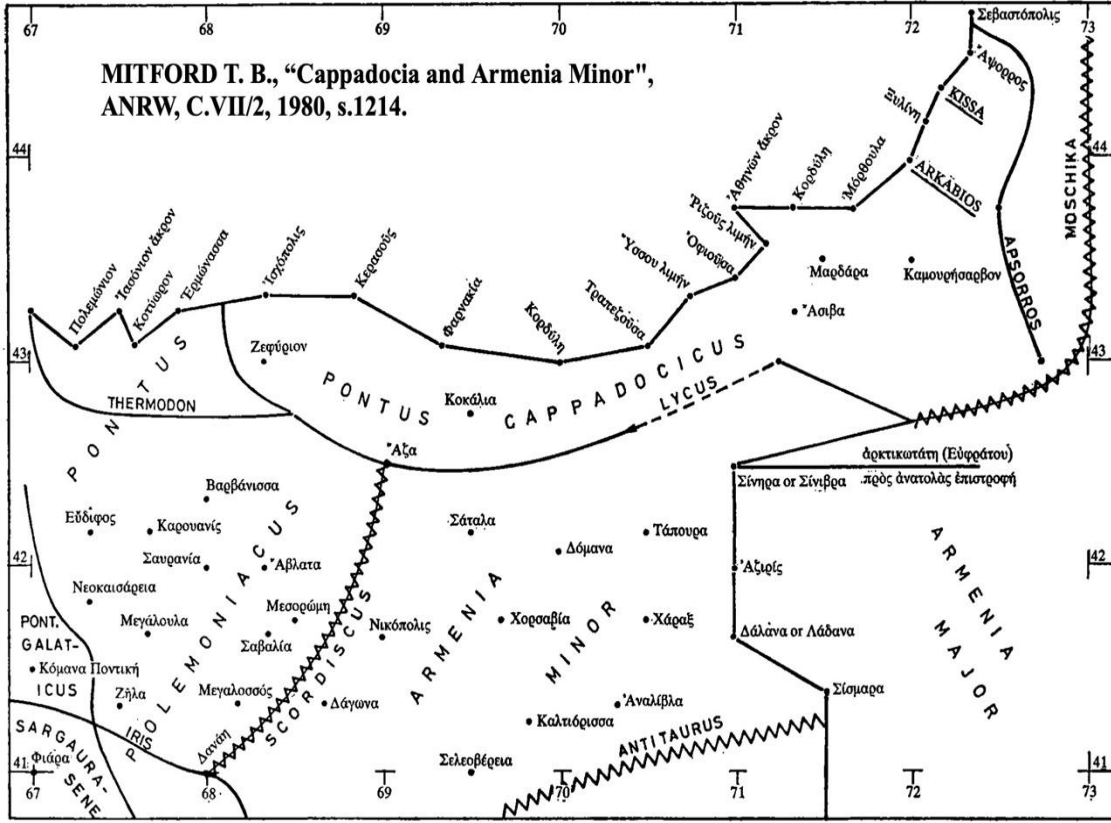


Paul Lemerle, "Histoire des Pauliciens d'Asie Mineure d'après les sources grecques",
TM, C.V, 1973.

EK.6.

Batlamyus/ Ptolemaeus'un Armenia Minor'u İhtiva Eden Doğu Kappadokia

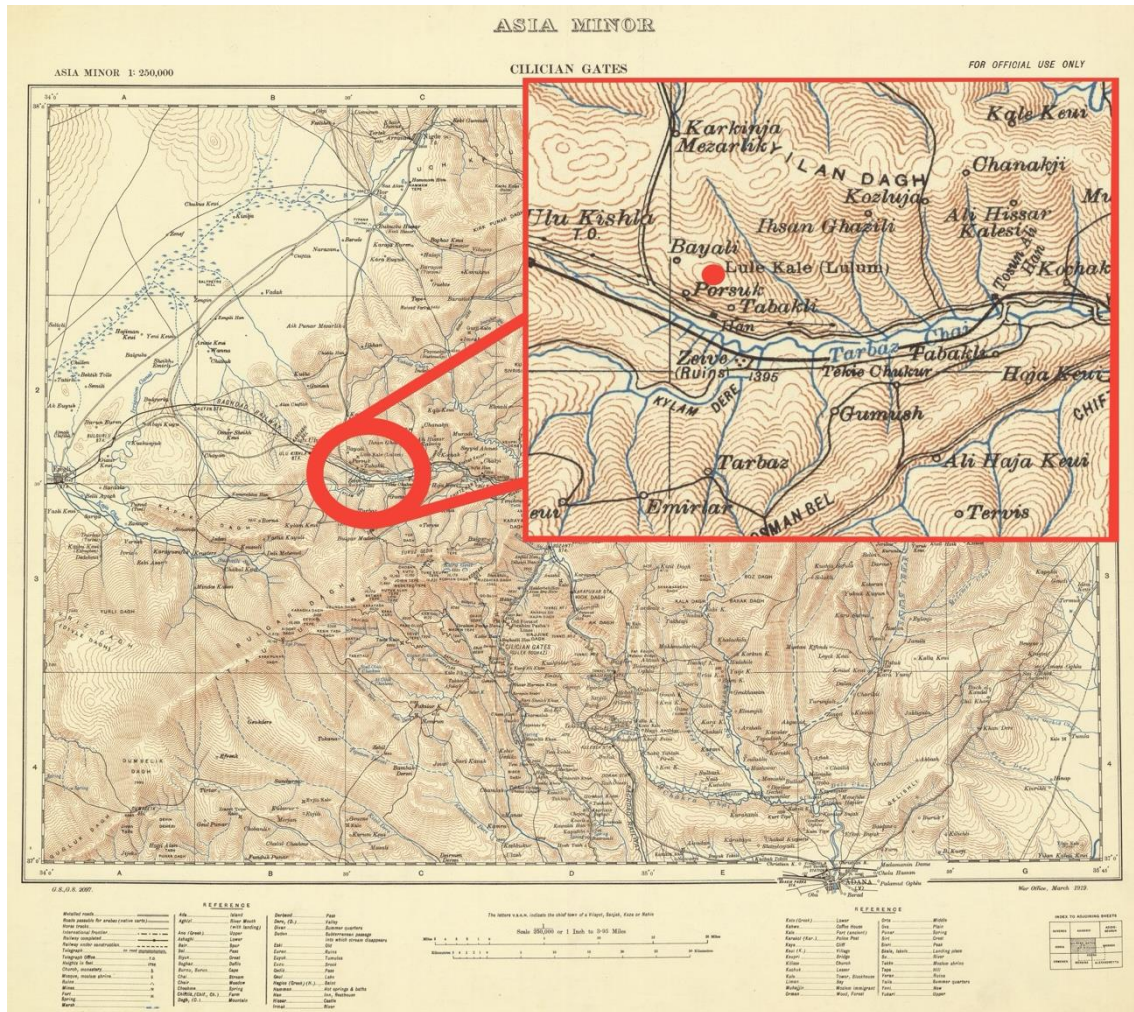
Haritası:



Batlamyus/Ptolemaeus'un Doğu Kappadokia'nın kuzey kesimini gösteren haritası

Timothy Bruce Mitford, "Cappadocia and Armenia Minor: Historical Setting of the Limes", *ANRW*, C.VII/2, ed. Hildegard Temporini, de Gruyter, Berlin/New York, 1980, s.1169-1228.

Luluon Kalesinin Konumu:

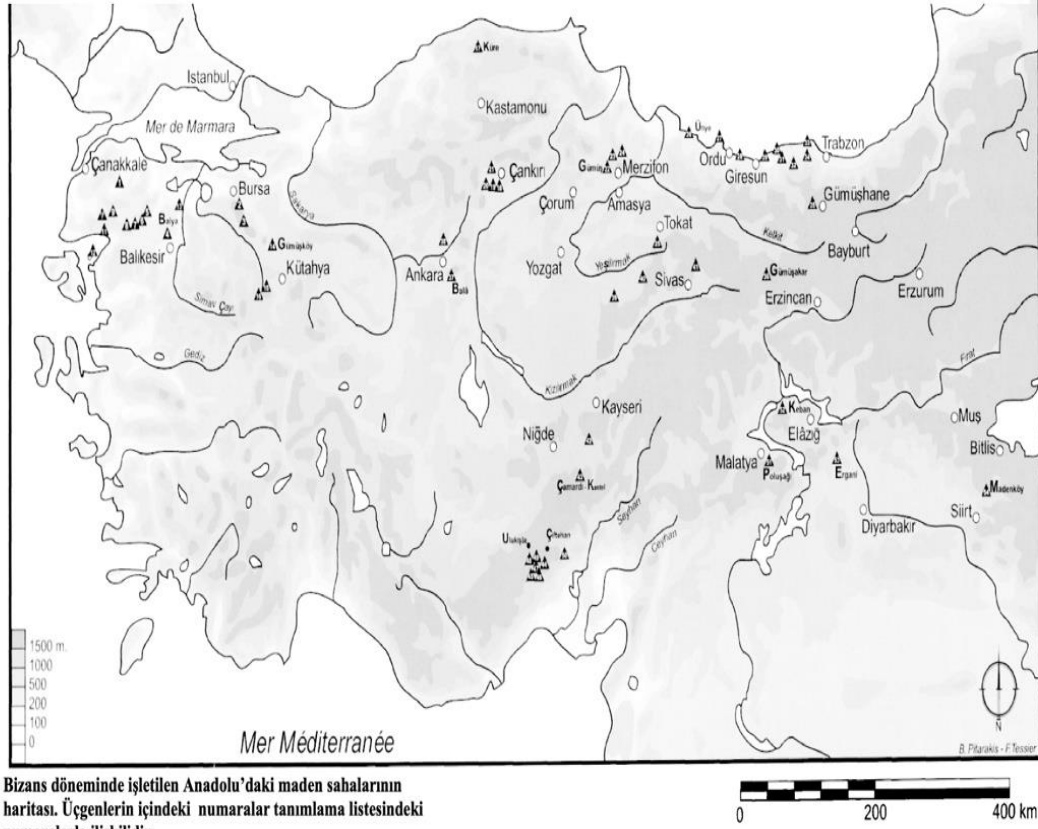


Great Britain Intelligence Division War Office, *Asia Minor*, Harita No. 2097, Cilician Gates Paftası, Londra, 1915-1919.

EK.8.

Bizans'ın Anadolu İşlediği Maden Sahaları:

Brigitte Pitarakis, "Mines anatoliennes exploitées par les Byzantins: recherches récentes", *Revue numismatique*, C. CLIII, 1998, s.185.



Brigitte Pitarakis, "Mines anatoliennes exploitées par les Byzantins: recherches récentes", *Revue numismatique*, C.CLIII, s.141-185.

EK.9.

X./XI. Yüzyılda Ami(n)sos'ta Görevli Tourmarkhes:

ÖN YÜZ



Κ(ύρι)ε βοήθ(ει) [τ]ῷ σῷ δ(ούλῳ) [Χ]ριστο[φ]όρο

ΑΡΚΑ ΥΪΖ



του[ρμ]άρχι [(καὶ) πα]ραφύ[λ(ακί)] Ἀμισ[οῦ]

Metnin Tamamı:

Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Χριστοφώρῳ τουρμάρχη καὶ παραφύλακι Ἀμισοῦ.

Metnin Tercümesi:

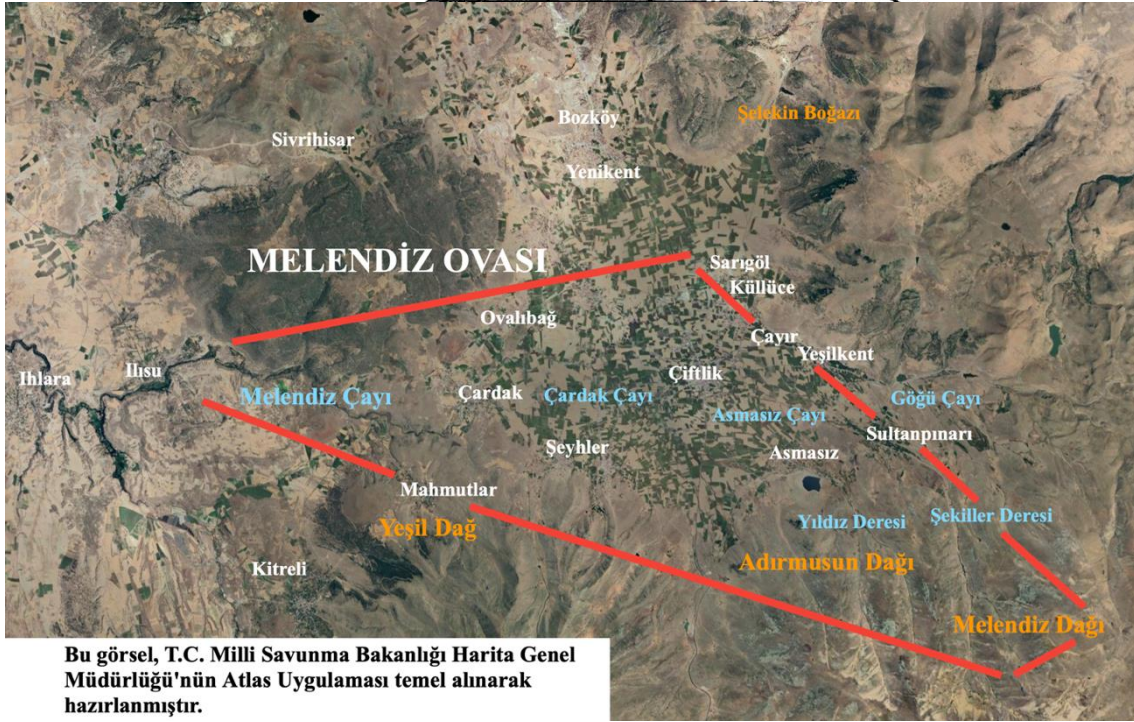
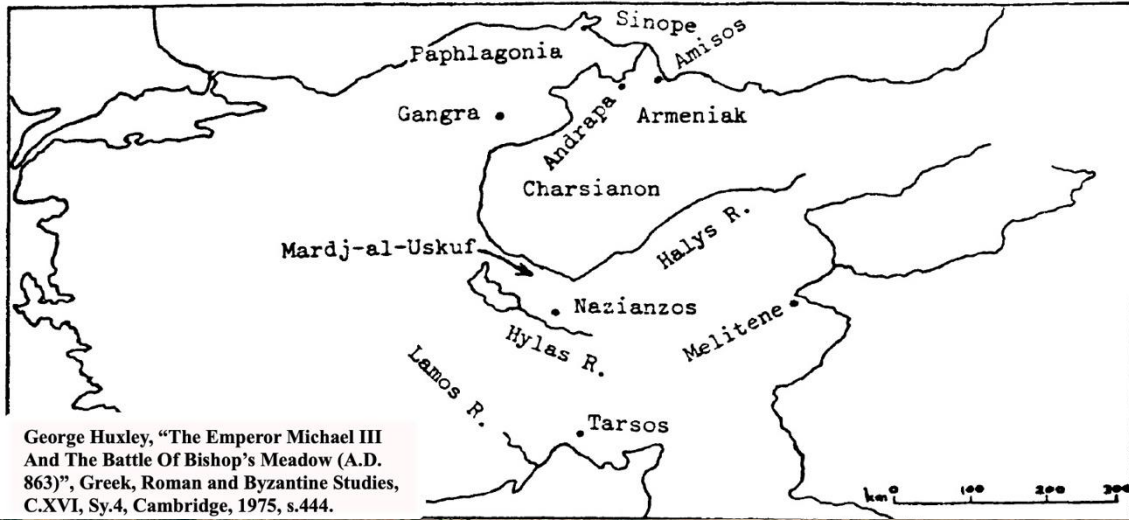
EyRab! Amisos'un Paraphulaksı ve Tourmarkhesi olan Kulun Khristophoros'a yardım et.

Dumbarton Oaks Coins and Seals Collection, Washington, DC., Accession Number:

BZS.1947.2.283.

EK.10.

Merc el-Uskuf'un Konumu:



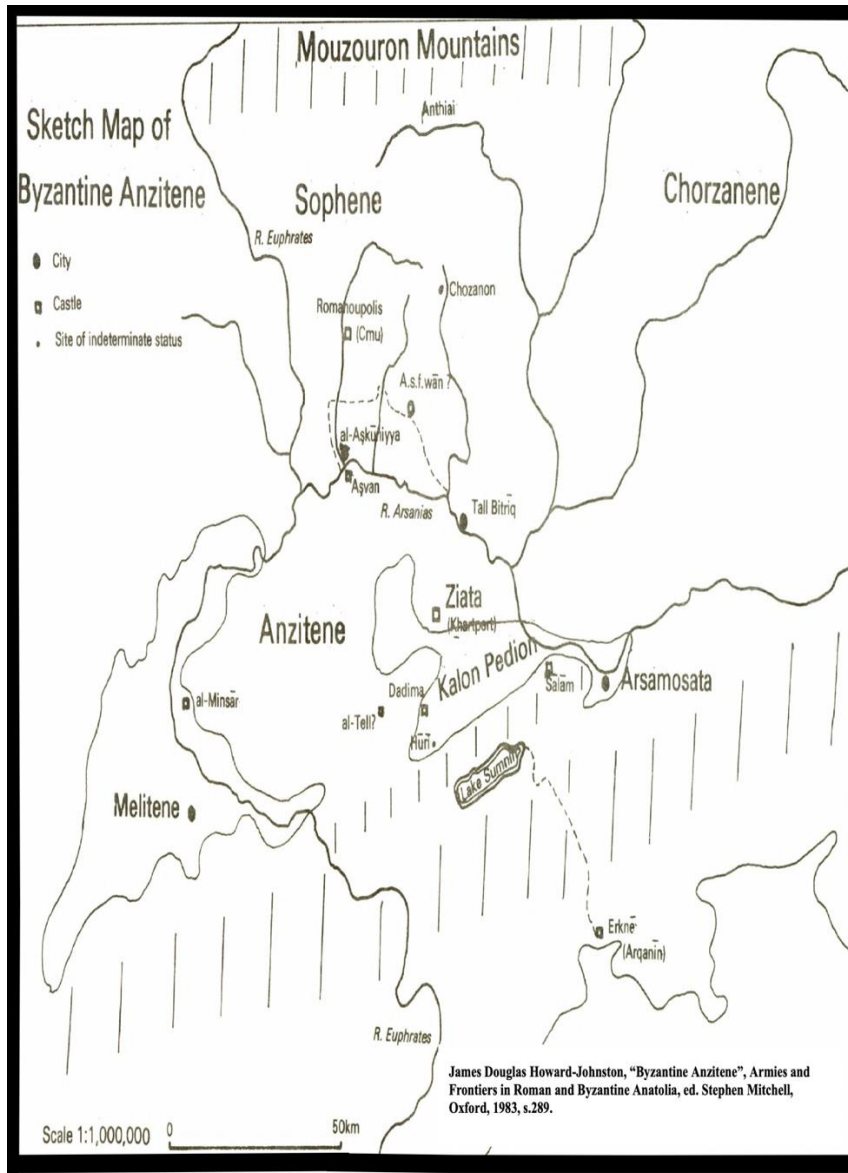
EK.11.

Bathurrüaka'nın Konumu:



EK.12.

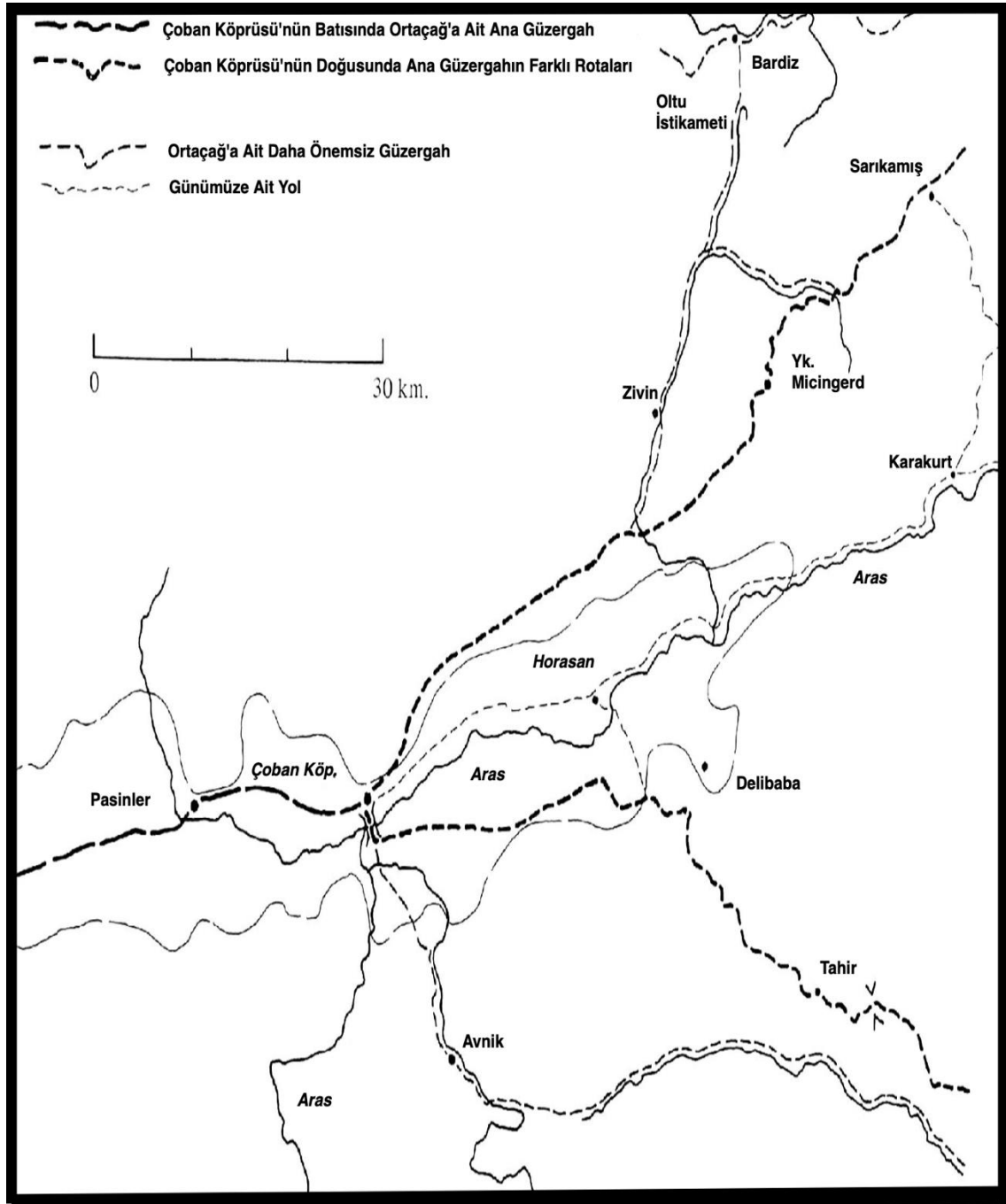
Khanzit Bölgesi:



James Douglas Howard-Jonhston, "Byzantine Anzitene", *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*, ed. Stephen Mitchell, Oxford, 1983.

EK.13.

Phasiane Bölgesi:

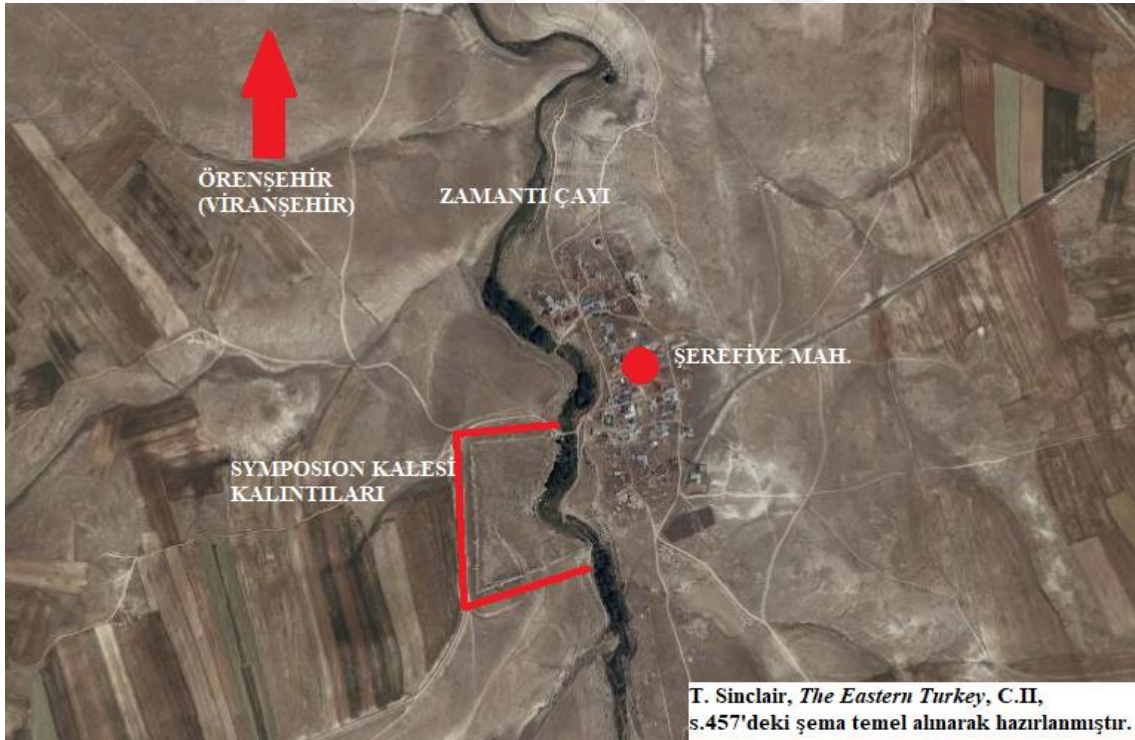
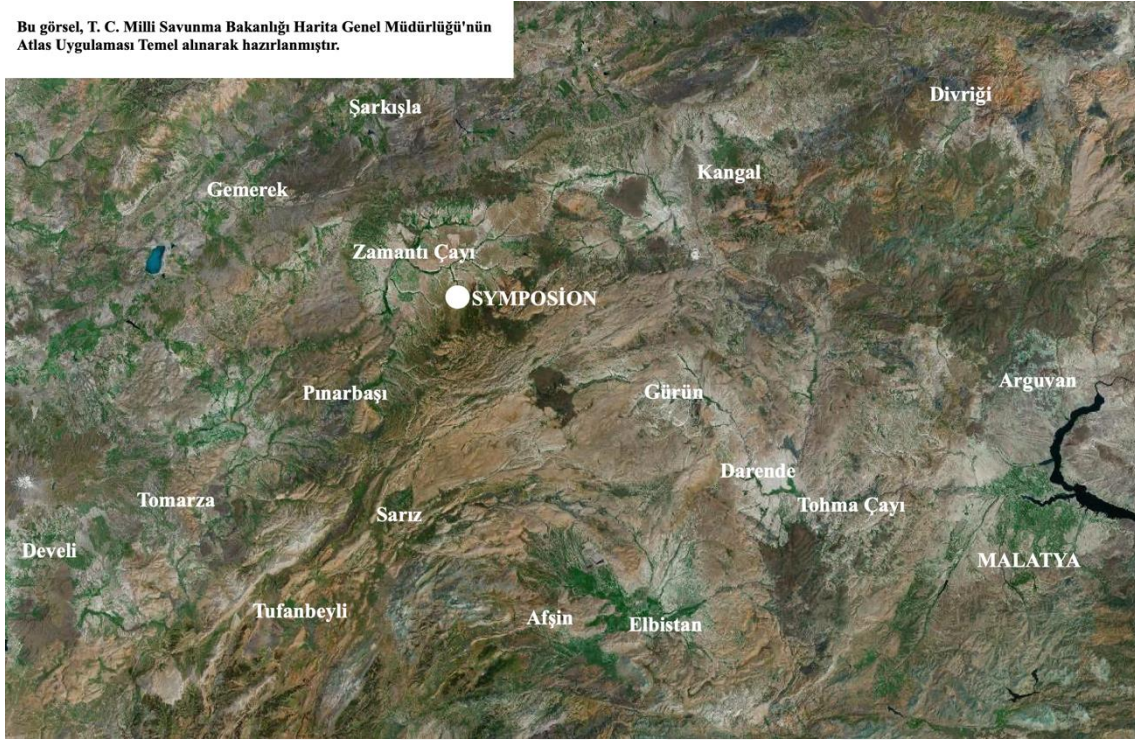


Thomas Alan Sinclair, *Eastern Turkey*, C.III, Pindar Press, Londra.

EK.14.

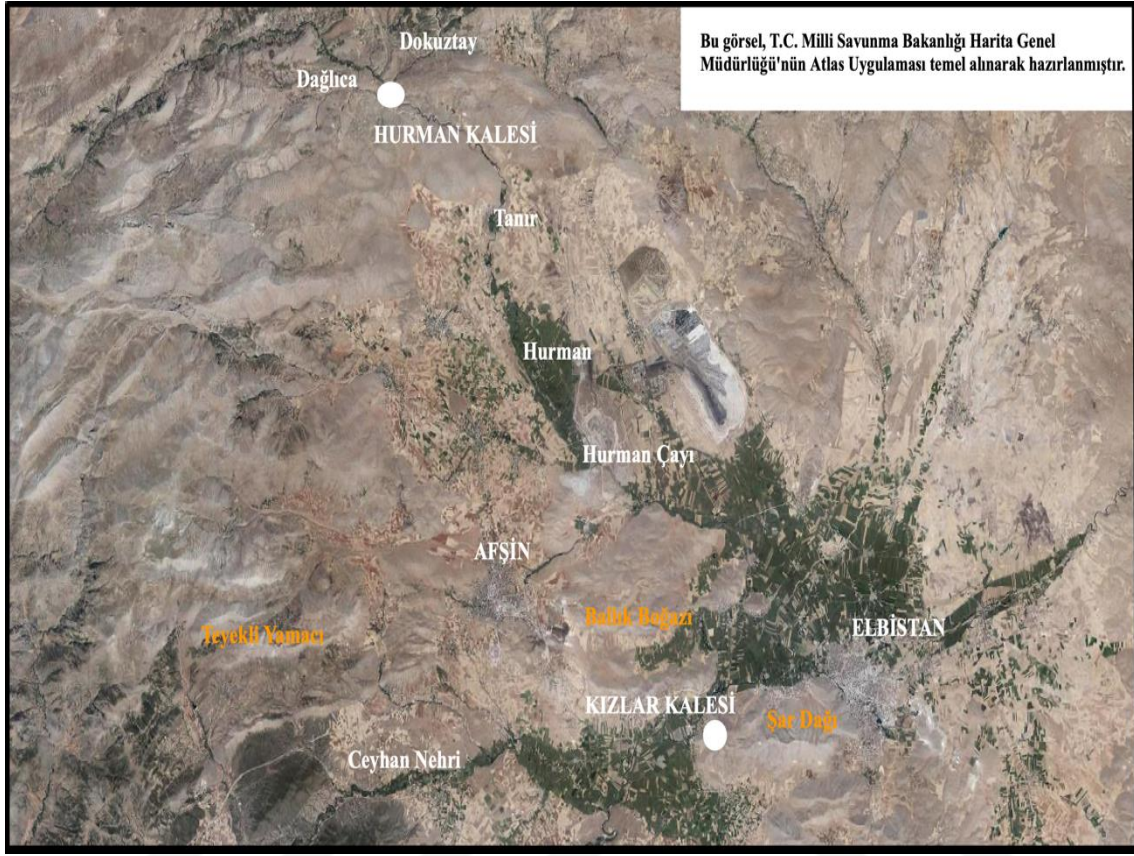
Symposion'un Konumu:

Bu görsel, T. C. Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü'nün Atlas Uygulaması Temel alınarak hazırlanmıştır.



EK.15.

Lykandos Kalesinin Muhtemel Konumları:



EK.16.

Bizans'ın Melitene'deki İlk hakimiyet Devrine Ait Mühür:

ÖN YÜZ



؟ ملتينيا الأمير

ARKA YÜZ



؟ بتق سهلان ابن سيف بالله

Metnin Tamamı:

؟ بتق سهلان ابن سيف بالله. ؟ ملتينيا الأمير

Metnin Tercümesi:

Malatya/Melitine (?) Emiri. Bi'llah. Seyf b. Sehlan (?) Patrikios (?).

Dumbarton Oaks Coins and Seals Collection, Washington, DC., Accession Number:

BZS.1958.106.4043

Antiocheia ve Suriye Süryani Patrikhanesi'ne Bağlı Piskoposluklar



EK.18.

X. yüzyılda Melitene'de Görevli Basilikos'a Ait Mühür:

ÖN YÜZ



Κ(ύρι)ε βοήθ(ει) τ[ῷ] σῷ δούλ[ῳ] Σωλομον[ά]κ(η)

ARKA YÜZ



(πρωτο)σπαθ(αρίῳ), μ(ε)γ(άλῳ) χαρτου(λαρίῳ) κὲ β(ασιλικῷ) τῆς Μελιτηνῆς

Metnin Tamamı:

Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Σωλομονάκῃ, πρωτοσπαθαρίῳ, μεγάλῳ χαρτουλαρίῳ κὲ βασιλικῷ τῆς Μελιτηνῆς.

Metnin Tercümesi:

Ey Rab! Melitene'nin Protospathariosu, Megas Khartoulariosu ve Basilikosu olan Kulun Solomonakes'e yardım et.

Dumbarton Oaks Coins and Seals Collection, Washington, DC., Accession Number: BZS. 1951.31.5.928.

EK.20.

X./XI. Yüzyıla Tarihlendirilen Khozanou Strategosu'na Ait Mühür:

ÖN YÜZ



[Κ(ύρι)]ε βοήθει τῷ σῷ δ[ούλῳ]

ARKA YÜZ



Νικηφ(όρω) [β(ασιλικῷ) (πρωτο)]σπαθ(αρίῳ) καὶ στρατ[ηγ]ῷ τοῦ [Χ]οζ[ά]νου.

Metnin Tamamı:

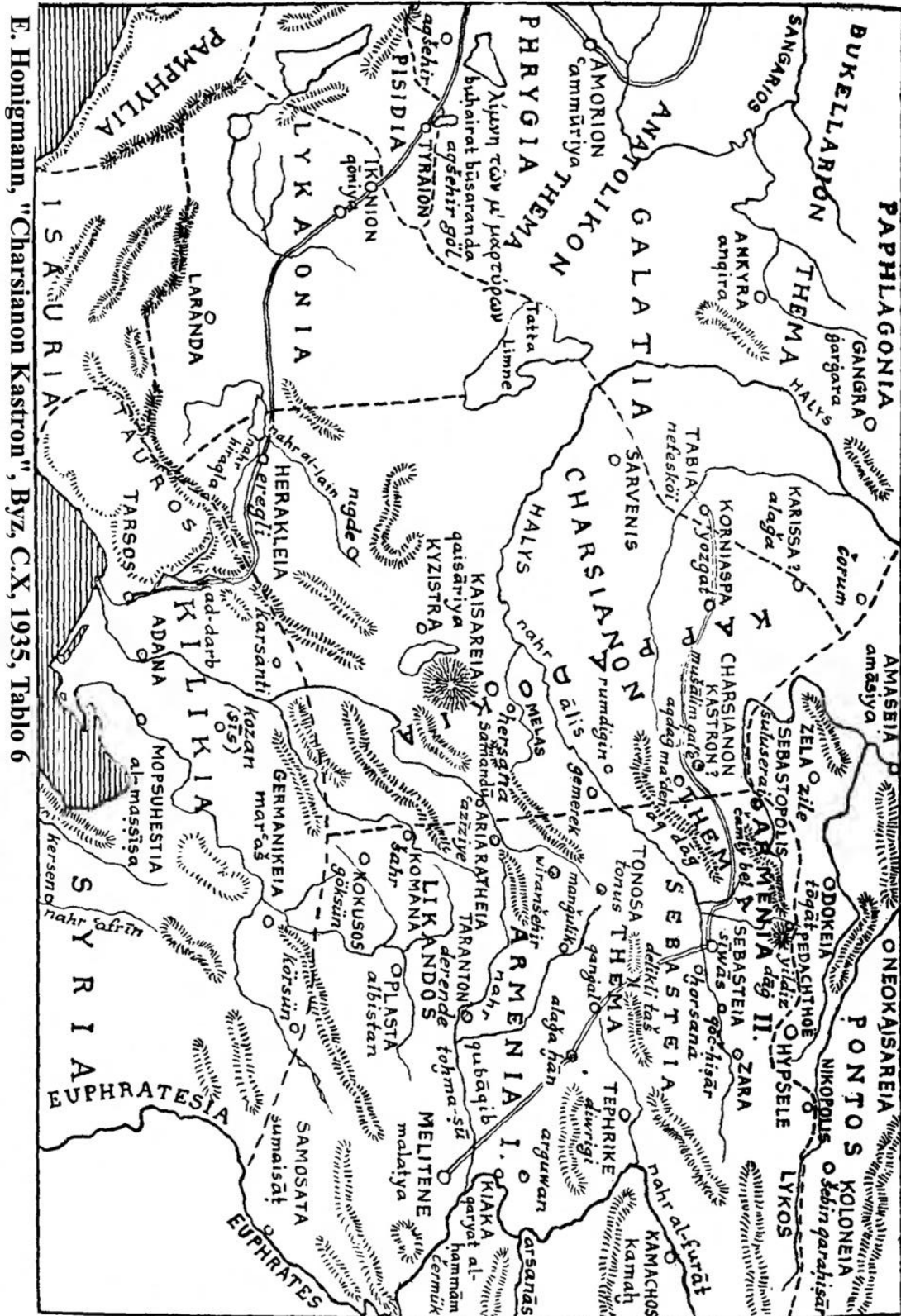
Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Νικηφόρῳ βασιλικῷ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ στρατηγῷ τοῦ Χοζάνου.

Metnin Tercümesi:

Ey Rab! İmparatorluk Protospathariosu ve Khozanou Strategosu olan kulun Nikephoros'a yardım et.

Dumbarton Oaks Coins and Seals Collection, Washington, DC., Accession Number: BZS.1951.31.5.869.

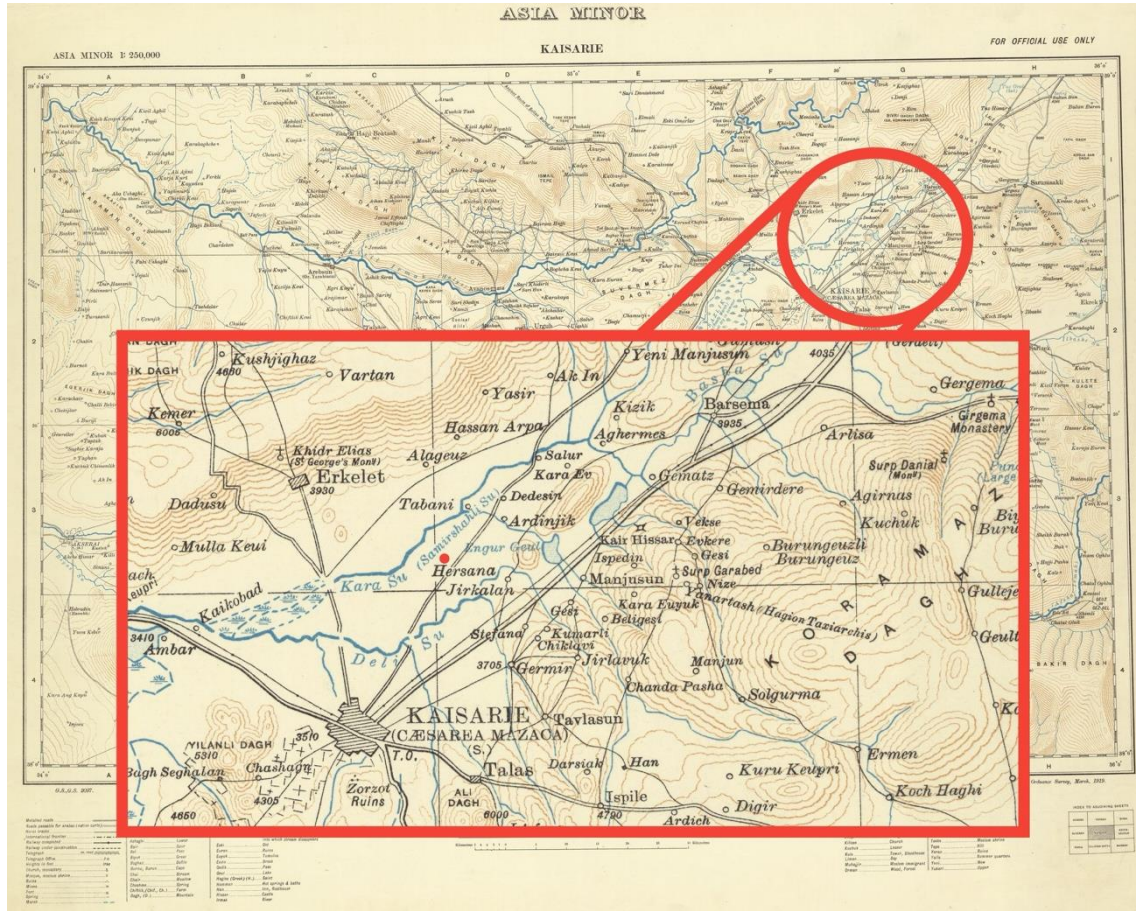
Ernst Honigmann'a göre Kharsianon kalesinin muhtemel konumu:



E. Honigmann, "Charisianon Kastron", Byz, CX, 1935, Tablo 6

EK.22.

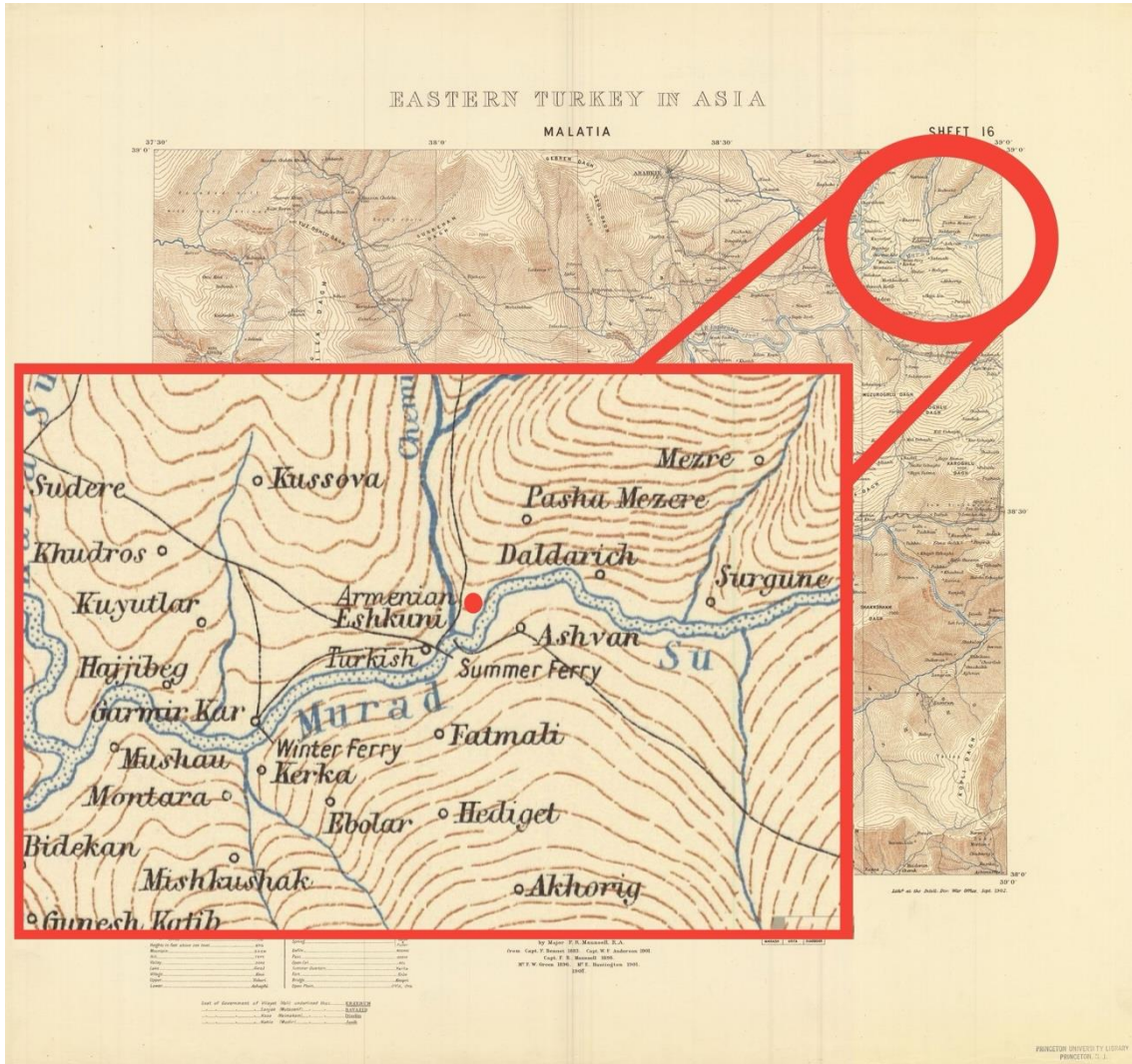
Horsana/Buğdaylı'nın Konumu:



Great Britain Intelligence Division War Office, *Asia Minor*, Harita No. 2097, Kaisarie Paftası, Londra, 1915-1919.

EK.23.

Murat nehrinin Kuzey Yakasında Bulunan Eşgüni'nin Konumu:



Great Britain Intelligence Division War Office, *Eastern Turkey in Asia*, Harita No: 1522, Pafta No.16/Malatia, Londra, 1901-1920.

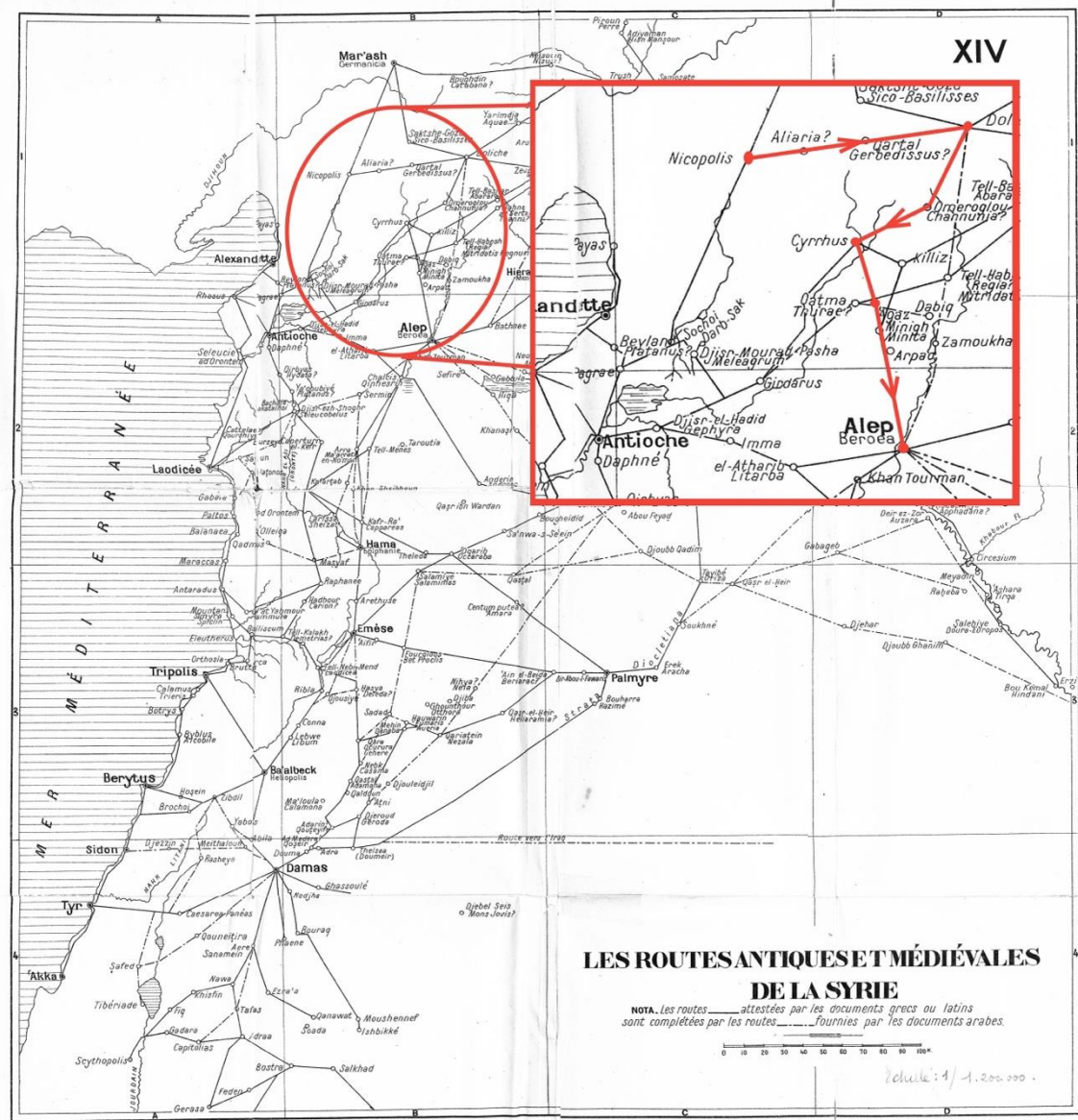
EK.24.

Zülkarneyn Kalesinin Konumu:



Great Britain Intelligence Division War Office, *Eastern Turkey in Asia*, Harita No: 1522, Pafta No.18/Farkin-Mush, Londra, 1901-1920.

Nikephoros Phokas'm Khalep İşgali İçin Takip Ettiği Muhtemel Güzergah:



René Dussaud, *Topographie historique de la Syrie antique et médiévale*, Librairie orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1927, Harita No:14.

EK.26.

**Joseph-Philibert Girault de Prangey'in Kadrajından Antiokheia Kapısından
Görünüm (Prise de Bab Antakieh), 1844:**



Girault de Prangey J.-P., 252. *Alep, 1844, Prise de Bab Antakieh [Dagereotip]*, The Metropolitan Museum of Art, Envanter No: 2016.612.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/726483> (Erişim Tarihi: 02.02.2025)

ÖZET

Bu çalışma, 863-969 yılları arasında Bizans İmparatorluğu'nun Abbasîler ve Hamdanîler karşısında Anadolu, Armenia ve Kuzey Suriye'de yürüttüğü askerî ve siyasî mücadeleyi konu edinmektedir. 863 yılında Merc el-Uskuf/Porson zaferiyle başlayan süreçte Bizans, Pavlikan tehdidini bertaraf ederek doğu sınır güvenliğini sağlamış; ardından Armenia ve Yukarı Fırat havzasına yönelik nüfuzunu diplomatik girişimler ve Thema sistemi aracılığıyla pekiştirmiştir. VI. Leon döneminde Thema sistemi kurumsallaşmış, Mesopotamia ve Lykandos gibi yeni idari/askeri birimler tesis edilmiştir. Bu görece istikrarlı yapı, Seyfûddeve Ali'nin karşı seferleriyle sekteye uğramıştır. Ancak Nikephoros Phokas'ın Skholon Domestikos unvanıyla yürüttüğü askerî hareketler, özellikle Girit'in kalıcı olarak ele geçirilmesi sonrasında Kilikia ve Khalep bölgelerine yönelmiştir. Nihayet II. Nikephoros döneminde Kilikia'nın tümü fethedilmiş ve Bizans hâkimiyeti Suriye'nin batı kesiminde kalıcı bir nitelik kazanmıştır. Çalışmamız, bu dönüşüm sürecini Thema sisteminin işleyişi ve sınır siyaseti bağlamında ele almakta ve Bizans'ın askerî/idari stratejilerinin bölgesel hakimiyet kurma amacına nasıl hizmet ettiğini irdelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Abbasiler, Anadolu, Ermeniye, Kuzey Suriye, Hamdaniler.

ABSTRACT

This study examines the military and political struggle of the Byzantine Empire against the Abbasids and the Hamdanids in Anatolia, Armenia, and northern Syria between the years 863 and 969. The process, which began with the Byzantine victory at the Battle of Marj al-Usqf/Porson in 863, enabled the Empire to eliminate the Paulician threat and secure its eastern frontier. Subsequently, Byzantine influence over Armenia and the Upper Euphrates basin was consolidated through diplomatic initiatives and the administrative framework of the Thema system. Under Emperor Leo VI, the Thema system became institutionalized, and new military-administrative units such as Mesopotamia and Lykandos were established. This relative stability was later disrupted by the counteroffensives of Sayf al-Dawla. However, following Nikephoros Phokas's appointment as Domestikos ton Scholon, a series of large-scale campaigns—particularly after the permanent conquest of Crete—were directed toward Cilicia and Khalep. Ultimately, during the reign of Emperor Nikephoros II, Cilicia was entirely conquered, and Byzantine authority was solidified in the western regions of Syria. This study analyzes the transformation within the context of the functioning of the Thema system and frontier policy, aiming to assess how the Empire's military and administrative strategies served its objective of establishing regional domination.

Keywords: Byzantium, Abbasids, Anatolia, Armenia, Northern Syria, Hamdanids.